T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı

Halil AKÇAY

Diyarbakır 2016

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı

Halil AKÇAY

Danışman
Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ

Diyarbakır 2016

KABUL VE ONAY

Halil AKÇAY tarafından hazırlanan Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı adındaki çalışma, 11.07.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ

Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

Doç. Dr. M. Cevat ERGİN

Yrd. Doç. Dr. İbrahim ŞABAN

Yrd. Doç. Dr. Ömer İSHAKOĞLU

ÖN SÖZ

Günlük hayatta olsun entelektüel hayatta olsun şiirin revaçta olduğu ve bu yüzden şairin ve şiirin ayrıcalıklı bir konumda olduğu Endülüs'ün Mulûku't-tavâif döneminde hicrî 5; mîlâdî 11. yüzyılda yaşamış olan İbn Zeydûn, o dönemde Endülüs'ün en kudretli şairlerdendir. Aynı zamanda etkili bir nesir yazarıdır. Diğer taraftan farklı yönetimlerde üst düzey kademelerde görevlendirilmiş büyük bir devlet adamıdır.

İbn Zeydûn'un büyük bir edebi yetkinliğinin eseri olan ve özellikle aşk ve tabiat tasviri temalı şiirleri, edebî çevrede fevkalade hayranlık uyandırmıştır. Onun şiirleri, klasik Arap şiiri formunda ama yeni bir ruhla yazılmış, Doğu'nun güzelliği ile Endülüs'ün zarafetini bir araya getirmiştir.

Sanatsal değeriyle ve zengin muhtevasıyla İbn Zeydûn'un divanı Doğulu Batılı araştırmacıların ilgisini çekmiş ve üzerinde bir çok ilmi çalışma yapılmıştır. Bununla beraber bu divan hakkında hem muhteva hem de belagat ilimleri açısından detaylı olarak incelendiği kapsamlı bir ilmi çalışma bulunmamaktadır. Bu önemli eksikliğin tamamlama noktasından hareketle yapılan bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde şairin yaşadığı coğrafyanın o dönemdeki siyasi, sosyal, ilmî ve kültürel boyutu genel hatlarla ele alınmıştır. Birinci bölümde şairin hayatı ve eserleri işlenmiş, edebî kişiliği ayrıntılı olarak incelenmiştir. İkinci bölümde şiirlerinin muhtevası ele alınmış, üçüncü bölümde ise şiirleri, ön plana çıkan belagat konuları açısından değerlendirilmiştir.

Çalışmada Arapça isimler, Latin harfleriyle yazılırken, Arapça gramerine göre şekillen haliyle yazılmış ve Arapçada olmayan ö, ü, gibi harflerin

kullanılmamasına özen gösterilmiştir. Bunun dışında Arapçada olup Türkçede olmayan harfleri göstermek için transkripsiyon sistemi takip edilmemiştir. Dipnotta aynı eser aynı sayfada alt alta geçtiğinde ikinci ve sonraki tekrarlarda "aynı eser" diye kısaca yazılmıştır.

Çalışmanın başından sonuna kadar her safhasında derin ilmi, engin tecrübesi ve akademik disipliniyle katkı sağlayan ve bu eserin ortaya çıkmasında büyük emeği olan değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ'ye şükranlarımı sunuyorum. Tez izleme komisyonunda ve tez savunması esnasında değerli katkılarını gördüğüm Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK ve Doç. Dr. M. Cevat ERGİN'e ve yine tez savunmasında önemli değerlendirmelerde bulunan Yrd. Doç. Dr. İbrahim ŞABAN ve Yrd. Doç. Dr. Ömer İSHAKOĞLU hocalarımıza teşekkür ederim. Tez çalışmamı maddi olarak destekleyen Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (DÜBAP) Koordinatörlüğüne ayrıca teşekkür ediyorum. Çalışmanın tashihi aşamasında katkılarını sunan Prof. Dr. Abdurrahman ACAR'a, Doç. Dr. Yahya SUZAN'a, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ'ye, Yrd. Doç. Dr. İhsan AKAY'a, Diyarbakır Kurt İsmail Paşa Ortaokulu Türkçe öğretmenleri Suat AKGÜL, Veysi ÖZTUNÇER ve Ömer ÖZTUNÇ'a, istatistik memuru Muhammed Cihad DENİZ'e ve İngilizce kaynaklarda yardımlarını gördüğüm kardeşim Ahmet AKÇAY'a da teşekkür ediyorum. Son olarak özellikle çalışma ortamını sağlama konusunda hoşgörülü davranan eşime, çocuklarıma ve maddi manevi desteklerini esirgemeyen herkese teşekkür ediyorum.

Halil AKÇAY

Diyarbakır 2016

ÖZET

İbn Zeydûn, Endülüs'ün Mulûku't-tavâif döneminde yaşamış şair, edip, aydın ve devlet adamıdır. İslami ve edebi ilimlerde donanımlı, edebî yönü kuvvetli bir şahsiyet olarak geniş bir kültüre ve engin bir siyasi tecrübeye sahiptir. Özellikle aşk temalarında yazdığı şiirler edebi çevrelerde büyük hayranlık uyandırmıştır. Onun şiirleri, sahip olduğu akıcılık, lirizm ve ahenk sayesinde Doğulu-Batılı birçok şair için ilham kaynağı olmuştur. Şiirleri bir çok çalışmaya konu olmasına rağmen muhteva ve belagat ilimleri açısından yeterli bir çalışma mevcut değildir. Bu eksikliği doldurmak amacıyla yaptığımız bu çalışmada İbn Zeydûn'un yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve ilmî boyutu ile onun hayatı ve edebi kişiliği ele alındıktan sonra zengin bir içeriğe ve belagat ilimleri yönlerinden çarpıcı örneklere sahip şiirlerin ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

İbn Zeydûn, Endülüs, şiir, divan, belagat.

ABSTRACT

Ibn Zaydun who was born in Andalusia at the era of the Muluk Al-Tawaif, is a politician, poet and litterateur. He has a boundless political knowledge, a broad spectrum of culture, also equipped in different sciences, and a strong personality regarding to the literary aspect. A love affair with Wallada has a special stage in his personal life. All this special conditions were processed in his poem's with a literary feat. Especially his love themed poems have been admired by literary people. Owing to the smooth harmony and lyricism in his poems, many western and eastern poets have been inspired by his poems.

In this study, Ibn Zaydun's poems have been discussed regarding to their content and rhetoric. In this respect, several notable points have been revealed and academically important contexts assessment have been made. First of all, to understand the main topic political, social, scientific and cultural aspect of Ibn Zaydun's geographic region have been addressed in the Introduction section, and then his life, literary personality and his works in the first section.

Keywords

Ibn Zaydun, Andalusia, poem, divan, rhetoric.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ II
ÖZET IV
ABSTRACT V
İÇİNDEKİLER VI
KISALTMALAR X
GİRİŞ 1
1. "ENDÜLÜS" ADI 1
2. İSLAMİ DÖNEM ENDÜLÜS SİYASİ HAYATINA GENEL BAKIŞ 2
2.1. Fetih ve Valiler Dönemi (92-138/711-755) 2
2.2. Endülüs Emevîleri Dönemi (139-422/756-1031) 3
2.3. Mulûku't-tavâif Dönemi (422-483/1031-1090) 4
2.4. Kuzey Afrika'ya Bağlılık ve Çöküş (484-897/1091-1492) 5
3. SOSYAL HAYAT 7
4. İLMÎ VE KÜLTÜREL HAYAT 10
4.1. İslamî İlimler 12
4.2. Diğer İlimler 14
4.3. Dil ve Edebiyat 15
BİRİNCİ BÖLÜM 22
İBN ZEYDÛN'UN HAYATI VE ESERLERİ 22
1. ADI, NESEBİ VE KÜNYESİ 22
2. DOĞUM YERİ VE TARİHİ 24
3. AİLESİ 24
4. EĞİTİMİ 27
5. HOCALARI 29

6. VELLÂDE İLE MÜNASEBETİ 32
7. SİYASİ VE İDARİ HAYATI 35
7.1. Cehverî Emîrliğindeki Hizmetleri 36
7.2. Hapis Hayatı 36
7.3. Hapisten Kaçması ve Tekrar Vezir Olması 39
7.4. ‘Abbâdîlerin Yönetimindeki Hizmetleri 42
8. VEFATI 49
9. EDEBİ KİŞİLİĞİ 50
9.1. Şiiri 51
9.2. Nesri 55
9.3. Edebi Kişiliği Hakkında Görüşler 56
10. ÇAĞDAŞLARI 59
11. ESERLERİ 60
11.1. Divanı 60
11.2. Risâleleri 61
11.3. et-Tebyîn fî hulefâi Benî Umeyye bi’l-Endelus 67
12. İBN ZEYDÛN VE ESERLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR 67
İKİNCİ BÖLÜM 71
DİVANIN MUHTEVASI 71
1. DUYGULAR 72
1.1. Aşk 72
1.2. Kıskançlık 78
1.3. İntikam 83
1.4. Ayrılık ve Özlem 87
1.5. Sitem, Yakınma ve Yakarma 95
1.6. Vefa-Vefasızlık 102
1.7. Ümit ve Ümitsizlik 107
1.8. Fahr 109

2. TABİAT 112
2.1. Bitkiler 115
2.2. Hayvanlar 117
2.3. Gökyüzü Unsurları 120
3. SOSYAL HAYAT 124
3.1. Sosyal Zümreler 124
3.2. Hapis Hayatı 130
3.3. Eğlence Hayatı 131
3.4. Giyim, Kuşam, Ziynet 133
3.5. Güzel Koku, Temizlik 135
4. MEKÂNLAR 138
5. DİN 140
6. ÖĞÜT 146
7. TABÂBET 149
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 152
DİVANIN DİL ve BELAGAT İNCELEMESİ 152
1. AKICILIK 153
2. TERÂDÜF 155
3. TENÂFÜR 158
4. TEŞBİH 160
5. İSTİARE 169
6. MECÂZ-I MÜRSEL 175
7. MECÂZ-I AKLÎ 176
8. KİNAYE 178
9. HABERÎ VE İNŞÂÎ İFADELER 181
9.1. Emir ve Nehiy 181
9.2. İstifhâm 185
9.3. Temenni 189
9.4. Nidâ 191

10. KASR 194
11. İLTİFAT 196
12. TEKRAR 199
13. CİNÂS 204
14. TEVRİYE 206
15. TİBÂK 207
16. HÜSN-i TALİL 210
17. LAFIZ-MANA UYUMU 213
18. ‘AKS 220
19. TASDÎR (REDDU’L-‘ACUZ ‘ALA’S-SADR) 221
20. VEZİN VE KAFİYE 223
SONUÇ 227
KAYNAKÇA 230

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
bk.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DİA	TDV İslam Ansiklopedisi
Hz.	Hazreti
İA	MEB İslam Ansiklopedisi
Nşr.	Neşreden/Naşir
ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
SBARD	Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk.	Tahkik eden
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

1. "ENDÜLÜS" ADI

İbn Zeydûn, Endülüs'te yaşamıştır. Endülüs, günümüz İspanya'sında Müslümanların fetihten sonra sahip oldukları bölgeye verdikleri isimdir. Bu isim Arapçada *"el-Endelus* (الأَنْدَلُس)", Türkçede *"Endülüs"* şeklindedir. Batı dillerinde ise *"al-Andalus"*, *"Andalus"*, *"Andalusia"* ve *"Andalucia"* şeklindedir. Bu ismin kökeni kati bir şekilde tespit edilebilmiş değildir. Ancak mîlâdî V. yüzyılda Kuzey Afrika'ya geçmeden önce on sekiz yıl kadar İspanya'nın güneyinde kalan Vandalların (Vandalus) adından türetilmiş olabileceği kabul edilmiştir. Bir başka görüşe göre ise bu isim Nuh tufanından sonra İspanya'ya yerleşen *"el-Endeliş"* isimli bir kavmin adıyla ilgilidir. Ancak bu görüş çok fazla kabul görmemiştir.[1]

Müslümanlar yarımadaya geldiklerinde burası için bugünkü *"İspanya"* kelimesinin menşei olan üç isim kullanılıyordu: Greklerin verdiği isim *"Hispania"*, Fenikelilerin kullandığı ve *"tavşanlar ülkesi"* manasına gelen *"Spania"* ve Romalılarca kullanılan *"Ispania"*.[2]

"Endülüs" adı ise Müslümanlar tarafından fetihten sonra ellerinde tuttukları bölge için kullanılmıştır. Fakat *"Reconquista*[3] *(yeniden fetih)"* hareketiyle beraber

[1] Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, 3. Baskı, TDV, Ankara 2010, s. 29-30; Nureddîn Âl-i 'Alî, **Endülüs Tarihi**, Ensar Yayınları, İstanbul 2010, s. 15-16; Ali Dadan, "Endülüs Adının Kökeni Üzerine", **İstem**, 7. Yıl, 14. Sayı, 2009, s. 371-376.

[2] et-Tâhir Ahmed Mekkî, **Dirâsâtun Endelusiyye**, 3. Baskı, Dâru'l-ma'ârif, Kahire 1987, s. 9-12.

[3] *"Yeniden fetih"* anlamında İspanyolca bir kelimedir. Hıristiyan İberya devletlerinin oluşturduğu ve Endülüs'ü Müslümanlardan geri almayı hedefleyen siyasi hareketin adıdır. 718 yılında Kuzey İspanya dağlarındaki Covadonga Mağaraları'nda Pelayo adında bir şahsın öncülüğünde başlayan Hıristiyan Reconquistası, Endülüs Müslümanlarına karşı bir haçlı zihniyetini oluşturmaktaydı. Bu

Müslümanlar toprak kaybettikçe Endülüs adının kapsadığı coğrafya da daralmıştır. Son olarak Benî Ahmer Emîrliği'nin idaresindeki topraklar için kullanılmıştır. *"Endülüs"* ismi yazılı olarak ise ilk defa fetihten sonra 98/716 yılında basılmış bir sikke üzerinde görülmüştür.[4]

Günümüzde ise *"Endülüs"* adı İspanya'nın güneyinde özerk bir bölge için kullanılmaktadır. Merkezi Sevilla (İşbîliye) olan bu bölge İspanya'nın nüfus bakımından en büyük bölgesi olup Almeria (el-Meriyye), Granada (Gırnâta), Jaen (Ceyyân), Cordoba (Kurtuba), Huelva (Velbe), Malaga (Mâleka) ve Cadiz (Kâdis) gibi nüfus bakımından büyük vilayetleri kapsamaktadır.[5]

2. İSLAMİ DÖNEM ENDÜLÜS SİYASİ HAYATINA GENEL BAKIŞ

Endülüs bölgesi, 92/711 yılında Müslümanların fethinden önce birçok devletin istilasına uğramıştır. Bölgede yaşayan halkların ilki m.ö. 3000'lerde Akdeniz'in doğusundan göç ettiği tahmin edilen İberlilerdir. Bundan dolayı bölgeye İber Yarımadası denilmiştir. Yarımada, daha sonra sırasıyla Keltler, Fenikeliler, Yunanlılar ve Romalılar tarafından istila edilmiştir. Romalılardan sonra yarımadayı önce Vandallar sonra Vizigotlar; onlardan sonra da Emevîler ele geçirmiştir.[6]

2.1. Fetih ve Valiler Dönemi (92-138/711-755)

92/711 yılına gelindiğinde, Emeviler tarafından gerçekleştirilen fetihler neticesinde İslam coğrafyası, batıda Kuzey Afrika'yı da içine almış ve Atlantik Okyanusuna kadar genişlemiştir. Bundan sonra fethin yönü Avrupa'ya çevrilmiştir. Fetih yönünde duran ilk bölge Avrupa'nın güney-batıdan giriş kapısı olan Endülüs bölgesidir.[7]

Emevilerin Kuzey Afrika valisi Mûsâ b. Nusayr, 91/710 yılında keşif

---

haçlı zihniyeti, m. 1492 yılında Gırnata'nın düşmesi neticesinde Endülüs'ün yıkılmasıyla hedefine ulaşmıştır. (Lütfi Şeyban "Reconquista, Convivencia ve Influencia: Endülüs'te Müslüman – Hıristiyan İlişkileri", **Tarih ve Düşünce Dergisi**, 39. Cilt, Mayıs 2003, s. 12-30.)

[4] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, s. 29-30.

[5] Özdemir, "Endülüs", **DİA**, TDV, İstanbul 1995, X1/211.

[6] Charles E. Chapman, **A History of Spain**, The Free Press, 2. Baskı, New York 1966, s. 6-14; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, s. 1-2.

[7] Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, Salih Tuğ (Çev.), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, s. 775.

amacıyla bir birlik göndermiştir. Ardından 92/711 yılında Târık b. Ziyâd komutasındaki bir orduyu fetih için Endülüs'e göndermiştir. Müslümanların kararlılığı, bölgeyi yöneten Vizigot krallığının kargaşa halinde olması, halkın Vizigot yönetiminden duyduğu hoşnutsuzluk gibi hususlar, bölgenin Pirene dağlarına kadar kolayca fethedilmesini sağlamıştır. Daha sonra Pirene dağları da aşılıp Frenklerin başşehri Paris'e dayanılsa da 114/732 Balâtu'ş-şuheda (Puvatya) savaşında Müslümanlar yenilince Avrupa'daki Endülüs ilerleyişi durmuştur.[8]

132/750 yılında 'Abbâsîler, Emevî idaresini devirip kendi hilafetlerini ilan etmişlerdir. Bu yönetim değişikliğinden sonra Emevî hanedanı mensupları takibata alındı. Bunlardan 'Abdurrahmân b. Mu'âviye takipten kurtulmayı başarmış ve 138/755 yılında Endülüs'e geçmiştir. Bu arada Endülüs'te kabile asabiyetinden kaynaklanan iç huzursuzluklar yaşanmaktaydı. 'Abdurrahmân'ın bölgeye gelişi, bu huzursuzlukların giderilmesi için bir fırsat olarak görülmüştür. 'Abdurrahmân burada bulunan çok sayıdaki Emevî yanlısı unsurlardan da faydalanarak yönetimin başına geçmiştir. Bu zamana kadar Emevî hilafetinin bir eyaleti olarak valilerce yönetilen Endülüs, artık Endülüs Emevî Devleti olarak bağımsız bir devlet olmuştur.[9]

2.2. Endülüs Emevîleri Dönemi (139-422/756-1031)

"*ed-Dâhil*" lakaplı 'Abdurrahmân b. Mu'âviye b. Hişâm'ın başa geçmesiyle başlayan Endülüs Emevîleri dönemi, Endülüs'ün askeri, siyasi, kültürel ve iktisadi bakımdan büyük gelişme gösterdiği bir dönemdir. Bu dönemde Endülüs, Avrupa'nın en güçlü devleti durumuna gelmiştir. Nitekim sadece komşuları Frenkler değil, Bizans ve Germen imparatorlukları dahi elçiler göndererek Endülüs'le diplomatik ilişkiler kurma gayreti içine girmişlerdir. Özellikle II. ve III. 'Abdurrahmân ile II. Hakem dönemleri Endülüs'ün Avrupa'da siyasi ve kültürel alanlarında büyük ilerlemelerin olduğu dönemlerdir. Zira bu dönemlerde içerde istikrarın sağlandığı, dış düşmanlara karşı parlak zaferlerin kazanıldığı ve asabiyetin azalıp *"Endülüslü"* olma duygusunun ön plana çıktığı dönemlerdir. Bu dönemlerde ortaya çıkan önemli bir değişiklik de halifelik makamının tesis edilmesi ve ünvanının kullanılmasıdır. III.

[8] Hitti, **age.**, s. 775 – 87; S. Muhammed İmamuddin, **Endülüs Siyasi Tarihi**, Yusuf Yazar (Çev.), Rehber Yayıncılık, Ankara 1990, s. 29-53; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, s. 39-41.

[9] Hitti, **age.**, s. 795 – 97; İmamuddin, **age.**, s. 69-74.

‘Abdurrahmân ulemanın da teşviki ve kararıyla halife unvanını kullanmıştır. Böylece İslam dünyasında aynı anda üç ayrı hilafet merkezi kurulmuş bulunuyordu: ‘Abbâsîler Bağdat’ta, Fatımîler Mısır’da ve Emevîler Endülüs’te[10].

Endülüs Emevîleri döneminde 399/1008’de IV. ‘Abdurrahmân’ın tahta geçmesine kadar zaman zaman ortaya çıkan iç kargaşa ve çatışmalara rağmen siyasi birlik sağlanmıştır. Fakat bu tarihten sonra patlak veren isyanlar bir daha bastırılamamıştır. Bu isyanlarla beraber yirmi üç yıl süren taht kavgaları 422/1031 yılında merkezi otoritenin tamamen zayıflayıp Endülüs Emevî birliğinin ve otoritesinin yok olmasıyla sonuçlandı. Bu dönemden sonra birçok küçük devletin kurulduğu Mulûku’t-tavâif dönemi başlamıştır.[11]

2.3. Mulûku’t-tavâif Dönemi (422-483/1031-1090)

Beylikler dönemi denebilecek bu dönem için *“Grup devletleri (Duvelu’t-tavâif)”*, *“Grup devletçikleri (Duveylâtu’t-tavâif)”*, *“Grup hükümdarları (Mulûku’t-tavâif)”* ve *“Grup emîrleri (Umerâu’t-tavâif)”* isimleri kullanılmıştır. Ancak tarih kitaplarında yaygın olarak *“Mulûku’t-tavâif”* ismi geçmektedir.[12]

Çalışmamıza konu olan İbn Zeydûn’un da yaşadığı bu dönemde, Endülüs devletinin siyasi birliği tamamen bozulmuş, bunun sonucunda yerel güçler kendi bölgelerinde otoriteyi sağlayıp bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ülkede küçük-büyük yaklaşık otuz müstakil emîrlikten söz edilmektedir. Bunlardan bazıları bağımsızlıklarını uzun süre sağlayamadıklarından, kendilerinden daha güçlü grupların yönetimine girmek zorunda kalmışlardır.[13]

‘Abbâdîler, Cehverîler, Hammûdîler, ‘Âmirîler, Zunnûnîler, Zîrîler, Hûdîler, Eftasîler, Ağlebîler, Tucîbîler, Ahmerîler, Kâsımîler, Saklebîler bu dönemin belli başlı emîrlikleridir. Etnik temelden ziyade coğrafî temele dayanan bu emîrliklerin

[10] Özdemir, “Endülüs”, XI/212-214.
[11] İmamuddin, **age.**, s. 235-244; Özdemir, “Endülüs”, XI/212-214.
[12] ‘Abdurrahmân ‘Alî el-Haccî, **et-Târîhu’l-Endelusî**, 2. Baskı, Dâru’l-kalem, Beyrut 1981, s. 326-327; İmamuddin, s. 267.
[13] W. Montgomery Watt, Pierre Cachia, **Endülüs Tarihi**, Cumhur Ersin Adıgüzel ve Qiyas Şükürov (Çev.) 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 96.

içinde İşbîliye'yi merkez edinen 'Abbâdîler en güçlü emirliktir.[14]

Bu emirlikler uzun süre kendi aralarında çekişmiş ve çatışmışlardır. Hâkimiyet alanlarını genişletmek için din kardeşlerine karşı, zaman zaman dış düşmanlardan ve özellikle Kastilya Krallığı'ndan yardım istemekte bir sakınca görmemişlerdir. Bu fırsatı iyi değerlendiren Kastilya Krallığı zamanla hemen hemen hepsini cizye vermeye mahkûm etmiştir.[15]

478/1085'te Tuleytula'nın Kastilya Krallığı tarafından işgali, Müslüman emîrliklerini büyük endişeye sevk etmiştir. Bir araya gelemeyeceğini anlayan bu krallıklar, Kuzey Afrika'da hızla büyüyen ve bir imparatorluk haline gelen Murâbıtlar'dan yardım istemeye karar vermişlerdir. Murâbıtlar'ın lideri Yusuf b. Tâşfîn'e gönderilen heyette İbn Zeydûn'un, o dönemde İşbîliye emîri el-Mu'temid'e (ö. 488/1095) vezirlik yapan oğlu Ebû Bekr de vardı.[16] Davete hızla cevap veren Yûsuf b. Tâşfîn önderliğindeki Murâbıtlar 479/1086'da Endülüs'e girdikten sonra Zellâka'da Kastilya Kralı VI. Alfonso'yu yenilgiye uğratmış ve antlaşma gereği tekrar Kuzey Afrika'ya dönmüşlerdir. Zellâka zaferi, Endülüslü Müslümanlara büyük bir moral olmuş, birlik olma fikri tekrar canlanmaya başlamıştır. Fakat Hıristiyanların tehditleri durmamış, saldırılar tekrarlanmıştır. Bunun üzerine Murâbıtlar ikinci sefer Endülüs'e girmiş, saldırıları püskürttükten sonra tekrar ülkelerine dönmüşlerdir. Fakat Endülüs'teki grupların bir türlü birlik sağlayamamaları üzerine Murâbıtlar 483/1090'da bu sefer kalıcı olarak Endülüs'e girmişlerdir. Böylece Endülüs'te Murâbıtlar dönemi başlamıştır.[17]

2.4. Kuzey Afrika'ya Bağlılık ve Çöküş (484-897/1091-1492)

Murâbıtların hâkim olmasıyla Endülüs, artık Kuzey Afrika merkezli bir devletin hâkimiyetine girmiştir. Murâbıtlar, 60 yıllık hâkimiyetlerinin ilk yarısında kuzeydeki Hıristiyanlara karşı ciddi başarılar kazansa da tekrar baş gösteren iç karışıklıklar ülkeyi içerden zayıflatmıştır. Hıristiyanların da saldırılarıyla gün geçtikçe zayıflayan Murâbıtlar, 542/1147'de kendileri gibi Kuzey Afrika kökenli

[14] Hitti, **age.**, s. 849-851; İmamuddin, **age.**, s. 267-288; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, s. 143-144.
[15] İmamuddin, **age.**, s. 289-290; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, s. 143-147.
[16] Hasan Câde Hasan, **İbn Zeydûn**, el-Matba'atu'l-munîriyye, Kahire 1955, s. 43.
[17] İmamuddin, **age.**, s. 301-304; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, s. 156-160.

olan Muvahhidlerin hâkimiyeti altına girmek zorunda kalmışlardır.[18]

Muvahhidler, başarılı bir yönetim ve Hıristiyanlara karşı elde ettiği zaferler neticesinde Endülüs'te birliği tekrar sağlamıştır. Bu durumdan tedirginlik duyan Papa III. İnocencio, haçlı ruhunu canlandırarak Hıristiyanları bir araya getirme gayretine girmiştir. Nitekim bu gayretlerin sonucunda bir araya gelen Hıristiyanlar 609/1212'de *"'İkâb"* denilen savaşta Muvahhidler'i bozguna uğratmışlardır. Bu bozgun hem Endülüs'te hem Kuzey Afrika'da Muvahhidlerin sonunu hazırlamıştır. Endülüs tekrar parçalanma sürecine girerken *"Reconquista"* hayalleri tekrar canlanmıştır. Bu savaştan sonra Kastilya ve Aragon krallıkları hızlı bir istila hareketine başlamışlardır. 648/1250 yılına kadar devam eden bu istilada Kurtuba, İşbîliye, Belensiye, Ceyyân gibi Endülüs'ün çok önemli merkezler bir bir düşmüştür. Muvahhidlerin devri sona ererken Müslümanların elinde sadece Gırnata ve çevresi kalmıştır.[19]

Endülüs, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Nasr liderliğinde 636/1238'de yılında Benî Ahmer, Nasrîler veya Gırnata Sultanlığı olarak adlandırılan müstakil bir devlet şeklinde ayakta kalmayı başarsa da bu devlet Kastilya Krallığı'na tâbi olmaktan kurtulamamıştır. Ona bağlı olmayı ve ona haraç ödemeyi kabul etmek zorunda kalmıştır.[20]

Beni Ahmer, küçüklüğüne ve zayıflığına rağmen komşuları olan Hıristiyan krallıkları ve Kuzey Afrika'daki Merînîler devletiyle yürüttüğü esnek siyaset ve komşularının da kendi iç meseleleriyle uğraşmaları sayesinde yaklaşık iki buçuk asır ayakta kalabilmiştir. Fakat 867/1462 yılında Kastilyalıların Cebel-i Târık 'ı işgal edip Kuzey Afrika ile irtibatlarının koparılması ile Kastilya ve Aragon krallıklarının bir evlilik vesilesiyle birleşmeleri, Beni Ahmer'in işini iyice zorlaştırmıştır. Nitekim Gırnata, bu krallık tarafından 887/1482'de on yıl süren bir kuşatma altına girmiştir. Bu kuşatma esnasında düşmanlarının da tahrikiyle ikiye bölünen Benî Ahmer Emîrliği, düşmanlarının kuklası haline geldiğini düşündünülen Ebû 'Abdillâh'ın

[18] İmamuddin, **age.**, s. 301-306; Watt, Cachia, **age.**, s. 103-106; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, s. 166-168.
[19] Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, Yasemin Ödük, Kâzım Masumi ve Fatma Şahin (Çev.), 5. Baskı, Selis Yayınları, İstanbul 2012, s. 271-340; İmamuddin, **age.**, s. 306-322; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, s. 173-182.
[20] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, s. 185-186.

897/1492 yılında başkent Gırnata'yı Kastilya-Aragon Krallığı'na teslim etmesiyle sona ermiştir. Böylece 92/711'de fethedilen Endülüs, 897/1492 yılında siyasi olarak tarih sahnesinden silinmiştir.[21]

Gırnata kuşatma altındayken Benî Ahmer, elçiler göndererek Osmanlılardan, Memlüklerden ve Kuzey Afrika'daki Müslüman hanedanlardan yardım talebinde bulunmuştur. Ancak hiçbiri ciddi bir yardımda bulunamamıştır. Osmanlının yeterli donanma gücüne sahip olamayışı, Memlüklerle yaşadığı mücadeleler ve dış sorun haline gelen Şehzade Cem Sultan meselesiyle uğraşması somut bir yardımda bulunamamasına sebep olmuştur. Fakat öbür taraftan II. Bayezid, Kastilya Kralı'na bir mektup göndererek işgali ve baskıyı kaldırmasını istemiştir. Ancak bu isteği karşılık görmemiştir.[22] Yardımsız kalan Benî Ahmer Emîrliği yıkılmaktan kurtulamamıştır.

3. SOSYAL HAYAT

Endülüs toplumu çok dinli, çok dilli ve çok ırklı bir yapıya sahiptir. Dinî gruplar olarak Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler ve küçük bir kısım ateistler bulunmaktadır. Endülüs'te konuşulan yaygın diller Arapça, Latince ve İbranicedir. Endülüs halkı, etnik olarak ise iki temel gruptan oluşmaktadır. Bunlar, yerli halk ile fetihle beraber ve fetihten sonra dışarıdan gelen halktır. Yerli halk, İberler, Romalılar ve Vizigotlar'ın karışımından meydana gelen İspanyol halkı ile hem etnik hem dînî azınlık durumunda olan Yahudilerdir. Dışarıdan gelen halk ise Araplar, Berberîler, Saklebîler ve Sudanlılardır.[23]

Araplar ve Berberîler, fethi beraber gerçekleştirip yarımadaya sonradan yerleşen gruplardır. Ülke yönetiminde bu grupların rolleri diğer halklara nazaran daha fazladır. Nüfus bakımından diğer gruplardan daha az olmalarına rağmen

---

[21] Ziya Paşa, **age.**, s. 312-529; İmamuddin, **age.**, s. 325-345; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, s. 185-199.

[22] Feridun Bilgin, "Gırnata İsyanı (1568-1570) Çerçevesinde Osmanlı-Endülüs İlişkileri", **Usûl İslam Araştırmaları**, 11. Sayı, Ocak-Haziran 2009, s. 117-140; Mehmet Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", **İslamî Araştırmalar Dergisi**, 12. Cilt, 3.-4. Sayı, 1999, s. 285-286.

[23] Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, TDV, Ankara 2012, s. 17; Şahabettin Ergüven, "Anahatlarıyla XI. Yüzyılda Endülüs'te Sosyal Hayat", **İstem**, 7. Yıl, 14. Sayı, 2009, s. 145-153.

özellikle Valiler ve Endülüs Emevîleri döneminde hâkimiyeti ellerinde tutanlar Araplardır. Berberîler ise Arapların izlediği politika sonucu Mulûku't-tavâif dönemine kadar yönetimde onlar kadar söz sahibi olamamışlardır. Mulûku't-tavâif döneminde Arapların merkezdeki otoritesi zayıflayınca bazı bölgelerde yönetimi ele geçirebilmişlerdir. Daha sonra ülkeye hâkim olan Murâbıtlar ve Muvahhidler ise tamamen Berberî asıllıdır. Bunlardan sonra küçük bir devlet kuran Benî Ahmer Krallığı yine Araptır.[24]

Saklebîler kavramı, önceleri Doğu Avrupa'dan getirilen Slav kökenli köleler için kullanılırken sonraları Avrupa'nın diğer bölgelerinden getirilen köleler için de kullanılmaya başlandı. Yahudi köle tacirleri ve korsanlar tarafından çocuk yaşta Endülüs'e getirilen Saklebîler, İslamî terbiyeyle yetiştirilip azat edildikten sonra ordu başta olmak üzere devletin çeşitli kademelerinde görevlendirilmekteydi. Yönetimde zaman zaman rollerini artıran Saklebîler, Mulûku't-tavâif dönemindeki otorite boşluğundan yararlanarak Endülüs'ün doğu bölgesini hâkimiyetleri altına aldılar.[25]

Sudanlılar ise daha çok Endülüs Emevî döneminde Orta Afrika'dan getirilip yerleştirilen bir gruptur. Erkekleri genellikle orduda görevlendirilirken, kadınları da genellikle sarayın ve aristokrat ailelerin hizmetlerinde görevlendirilmiştir. Yönetimde fazla etkileri olmayan bu grup, otoritenin zayıfladığı durumlarda daha çok Berberîler tarafında yer almışlardır. [26]

Yerli halka gelince, onlar fetihten sonra tedrici olarak İslamlaşma ve Araplaşma sürecine girmişlerdir. Bir kısmı hem İslamlaşmış ve hem de Araplaşmıştır. Bunların ilk nesilleri için *"Musâlime"* kavramı kullanılırken sonraki nesilleri için ise *"Muvelledûn"* kavramı kullanılmıştır. Bunlar İslam'a giren İspanyollar olarak da tarif edilmiştir. Özellikle I. Hişâm döneminde (172-180/788-796) İslam'ın kucaklayıcı ve hoşgörü havasının daha fazla hissedilmesi sonucunda Hıristiyan İspanyol halkın kitleler halinde İslam'a girmesiyle Muvelledûn'un sayısı artmıştır. mîlâdî X. asra gelindiğinde Endülüs'te sayıca en fazla grup olan Berberîleri geçmişlerdir. Buna paralel olarak idari ve sosyal hayatta daha etkin rol oynamaya

[24] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 17.
[25] Aynı eser, s. 21, 22.
[26] Aynı eser, s. 22.

başlamışlardır. I. Hakem'in tahta çıkışından (180/796), Emîrlik döneminin sonuna kadar (318/929) bu etkinlikleri zirveye çıkmıştır. Bu dönemde, Araplarca ikinci sınıf muameleye tabi tutulmaları, kuzeydeki Hıristiyan krallıkların tahrikleri, bazı hükümdarları dini yönden beğenmemeleri ve ağır vergi mükellefiyeti gibi sebeplerle çıkardıkları isyanlarla devleti dağılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmışlardır. Bu isyanlar Halife III. 'Abdurrahmân döneminde (300-350/912-961) tedrici olarak bastırılmış ve bundan sonra siyasi hayatta etkinlikleri tamamen kaybolmuştur. Nitekim merkezi otoritenin kalmadığı Mulûku'-t-tavâif döneminde dahi temel etnik unsurların hepsi bağımsızlıklarını ilan ederken Muvelledûn'a ait bağımsız bir bölgeden bahsedilmemiştir.[27]

Endülüs coğrafyasında İslamiyeti kabul etmemelerine rağmen Arap-İslam kültürünün etkisine giren Hıristiyan İspanyol halkı için ise *"Muâhidler"* ya da daha yaygın kullanımıyla *"Musta'ribler (İspanyolca Mozarabs)"* ismi kullanılmıştır ve zimmî statüsünde kabul edilmişlerdir.[28] Özellikle halifelik döneminde devlet işlerinde önemli görevlerde bulunmuşlardır. Fakat Murâbıtlar ve Muvahhidler döneminde yaşanan bazı olumsuz hadiselerden dolayı düşmanlarla işbirliği içerisine girmişlerdir. Bu da onların Müslümanlar için potansiyel bir tehlike olarak görülmelerine neden olmuştur. Bir kısmı Kuzey Afrika'ya sürülürken, büyük bir kısmı ise kuzeydeki Hıristiyan krallıkları tarafından ele geçirilen değişik bölgelerde iskân edilmiştir. Az da olsa bazıları Müslümanlarla beraber dînî ve ekonomik haklarına dokunulmadan barış içinde yaşamaya devam etmiştir.[29]

Dini ve etnik kimliklerini koruyan yerli halklardan biri de Yahudilerdir. Müslümanlar yarımadaya geldiğinde Yahudiler ekonomik ve siyasi haklarını tamamen kaybetmiş, köle statüsüne girmişlerdi. Fetihten sonra ellerinden alınan bu hakları geri verilmiş, daha sonra sahip oldukları statü sayesinde her alanda kendilerini geliştirmelerine imkân sağlanmıştır. Onlar da Hıristiyanlar gibi zimmî

[27] Watt, Cachia, **age.**, s. 59; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 21; Mehmet Özdemir, "Müvelledûn'un Endülüs Emevileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri", **AÜİFD**, 34. Sayı, Ankara 1993, s. 175-208.
[28] Watt, Cachia, **age.**, s. 37.
[29] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 36-42.

statüsünde kabul edilmişlerdir. Bazı istisnaî durumlar hariç İslam hâkimiyeti boyunca Müslümanlarla iyi ilişkiler içinde yaşamışlardır.[30]

Endülüs'te *"hâssa"* ve *"âmme"* şeklinde iki ana zümreden söz edilebilir. Sivil ve askerî idareciler, kadılar, fakihler ve bazı Arap aristokrasisi *"hâsse"* zümresinden sayılmıştır. Kaynaklarda *"âmme"* sınıfını tarif edecek bir bilgi mevcut olmasa da esnaf, ilim talebeleri, köylüler ve işçiler bu zümreden sayılabilir. Durum bu olsa da sınıflar arasında belirgin bir sınır çizilmemiş, *"âmme"* sınıfından birçok kimse önemli vazifelerde bulunabilmiştir. Özellikle hâkim önünde ayrıcalıklı bir sınıftan söz edilmemiştir. Herkes eşit kabul edilmiştir.[31]

4. İLMÎ VE KÜLTÜREL HAYAT

Fetihten hemen sonra ilmî ve kültürel alanda da çok önemli gelişmeler olmuştur. Ülkede hızlı bir şekilde eğitim kurumları inşa edilmiş, İslam coğrafyasının Bağdat, Kahire, Şam, Mekke, Medine gibi ilim merkezlerine ilim yolculukları yapılmıştır. Bu yolculuklar oradaki medeniyetten her türlü bilgi transferine olanak sağlamıştır. Doğu'yla ilmî ve kültürel alanda sıkı bir rekabet ve işbirliği içine girilmiştir. Bütün bu olumlu faaliyetlerin sonucunda Endülüs, Ortaçağ Avrupa'sının en ilerlemiş ülkesi haline gelmiştir.[32]

Endülüs, aynı zamanda geliştirdiği Grek, Mısır, Mezopotamya, Çin, Hint ve Fars kültür ve medeniyetinin Avrupa'ya intikalini de sağlamıştır. Bu aşamada Tuleytula'daki tercüme merkezinde yapılan faaliyetlerin önemli bir rolü vardır. Burada Arapça eserler İspanyolca ve Latinceye çevrilmiştir. Bu da Avrupa'da Rönesans'ın doğmasını ve aydınlanma döneminin başlamasını tetikleyen önemli etkenlerden biri olmuştur.[33]

Endülüs'te ilim ve kültüre her dönemde büyük bir değer verilmiştir. Özellikle III. 'Abdurrahmân ve II. Hakem dönemindeki gelişmeler Endülüs'ü İslam

[30] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 42-49.
[31] Aynı eser, s. 21-24.
[32] Şaban Öz, "Endülüs'te Tarih ve Kehhale'ye Göre Endülüslü Tarihçiler", **İstem**, 7. Yıl, 14. Sayı, 2009, s. 80-81; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 11-12.
[33] Sefa Dereköy, "Rönesans Aslında Reendülüsans mı?", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6. Cilt, 26. Sayı, Bahar 2013, s. 144-160; Âl-i Ali, **age.**, s. 299-303.

medeniyetinin merkezi haline getirmiştir. Nitekim sadece Kurtuba'da 70'e yakın kütüphanenin ve bunlardan sadece birinde 400.000 kadar eserin bulunması bir gösterge olarak yeterlidir. Öte yandan Kurtuba Ulu Cami'nin yanında kurulan Kurtuba Üniversitesi, Kahire'deki el-Ezher'den 193, Bağdat'taki Nizâmiye medresesinden 289 yıl önce kurulmuştur.[34]

Endülüs Emevî döneminden itibaren dînî ilimler ile dil ve edebiyat alanında yürütülen yoğun çabalara ek olarak sosyal ve fen ilimleri alanında da çalışmalar hız kazanmıştır. Bu çalışmalar siyasi otoritenin kaybolduğu Mulûku'-t-tavâif döneminde dahi durmamış, aksine bağımsız emîrlikler, merkezlerini Kurtuba'nın ilmî ve kültürel seviyesini yakalamak için bir yarış içine sokmuşlardır. Bu yarışın sonunda başta İşbîliye olmak üzere, Sarakusta, Meriyye, Batalyevs, Belensiye, Gırnata ve Tuleytula gibi her biri birer ilim ve medeniyet merkezi haline gelen şehirler ortaya çıkmıştır. Bu çabalar neticesinde Endülüs, değerli din âlimlerinin yanında ünlü dil bilimcilerin, edebiyatçıların, hekimlerin, filozofların, tarihçilerin, coğrafyacıların, matematikçilerin yetiştiği bir ülke haline gelmiştir.[35]

İbn Zeydûn'un yaşadığı dönem olan Mulûku't-tavâif dönemine gelindiğinde, merkezi otoritenin kaybolmasından sonra belli bir gücü elinde bulunduran her bir grup, bir bölgeyi merkez edinerek bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bölünme ülkeyi siyasi istikrarsızlığa sürüklerken ilim ve kültürde ise önceki dönemlere nazaran daha da ileriye götürmüştür. Bunun en önemli nedeni, hükümdarların çoğunun âlim, edip ve şair olması hasebiyle siyasi rekabetin yanında ilmî ve kültürel alanda da rekabete girmiş olmalarıdır. Her biri kendi merkezini ilim ve kültürde ilerletmek için gayret sarf etmiştir. İbn Zeydûn (ö. 463/1071), İbn Lebbâne (ö. 507/113), İbn Ammâr (ö. 477/1085), İbn 'Abdûn (ö. 529/1134) gibi şairlerin yanında İbn 'Abdilberr (ö. 463/1070), İbn Hayyân el-Kurtubî (ö. 469/1076), dünyaca ünlü tarihçi ve coğrafyacı el-Bekrî (ö. 487/1094), İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi âlimler bu dönemin önemli şahsiyetlerinden birkaçıdır.[36]

---

[34] Hitti, **age.**, s. 839-841; Mustafa Aydın, "Endülüs Edebiyatında Orjinallik Meselesi", **Endülüsten İspanyaya**, TDV, Ankara 1996, s.10-11.
[35] Öz, **a.g.m.**, s. 79-100; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 21-24.
[36] el-Haccî, **et-Târîhu'l-Endelusî**, s. 410-416.

4.1. İslamî İlimler

İslamî ilimlerin başında gelen tefsir alanında özellikle mîlâdî IX. yüzyılın ortalarından itibaren önemli âlimler yetişmiştir. Doğudan ve Batıdan 284 hocadan ders aldığı söylenen Bakî b. Mahled (ö. 237/886) bunların ilkidir. Onun *et-Tefsîru'l-kebîr*'i İbn Hazm ve Zehebî'ye göre o döneme kadar yazılmış en mükemmel tefsirdir. Bunun dışında Ebu 'Abdillâh el-Mîrî (ö. 399/1008), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), Muhammed b. 'Atiyye (ö. 542/1148), İbnu'l-'Arabî Ebu Bekr b. 'Abdillâh (ö. 543/1148) ve el-Kurtubî (ö. 672/1273) Endülüs'ün diğer önemli tefsir âlimleridir. Tefsir çalışmalarıyla beraber yürütülen kıraat ilmi de Endülüs'te çok rağbet görmüştür. Nitekim Endülüs'ten birçok kıraat âlimi, Doğu'daki ilim merkezlerine gidip orada şöhret kazanmıştır. Dâniye emîri Mucâhid el-'Âmirî (ö. 346/1044), İbnu's-Sayrâfî olarak meşhur olan 'Usmân b. Sa'îd ed-Dânî (ö. 444/1053) ve Ebu'I-Kâsım eş-Şâtibî er-Ru'aynî (ö. 590/1193) Endülüs'ün önde gelen kıraat âlimleridir. ed-Dânî'nin *et-Teysîr'*i Osmanlı medreselerinde okutulmuştur.[37]

Endülüs'te hadis ilminin bir disiplin olarak çalışılması Doğu'ya göre yaklaşık bir asır sonra olmuştur. Burada hadis kaynağı olarak sadece İmam Mâlik'in *Muvatta*'ıyla yetinilmesi ve bunun sonucunda başka hadis kaynak ve çalışmalarına karşı oluşan tepkiler, bu gecikmenin sebebi kabul edilmiştir. Nitekim el-Buhârî (ö. 256/870) ve Muslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'leri ile Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sunen*'i telif tarihlerinden ancak bir asır sonra Endülüs'e girebilmiştir.[38]

Endülüs'te hadis çalışmaları iki aşamada incelenebilir. İlk aşama hadisin Endülüs'e getirilmesi ve bir literatür olarak tanıtılmasıdır. Bu da Mu'âviye b. Sâlih (ö. 158/774), Sa'sa'a b. Sellâm (ö. 180/796) ve 'Abdulmelik b. Habîb (ö. 238/852) gibi âlimler tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada ise hadis, Endülüs'te bir ilim olarak çalışılmaya başlanmasıdır. Bu da ilk olarak, Endülüs'ü bir dâru'l-hadîs haline getirdiği kabul edilen ve aynı zamanda bir tefsir âlimi olan Bakî b. Mahled (ö.

[37] M. Kemal Atik, "Endülüs ve Kuran İlimlerindeki Yeri", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2. Sayı, Kayseri 1985; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 159-163.
[38] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 164-170.

237/886) ve Muhammed b. Vaddâh (ö. 287/900) tarafından gerçekleştirilmiştir.[39]

Kendi *Musannaf*'ını oluşturan Kâsım b. Asbağ (ö. 340/951), Endülüslü muhaddislere dair eser yazan Ahmed b. Sa'îd b. Hazm (ö. 350/961) ve İbn 'Abdilberr (ö. 463/1070), Endülüs'te hadisin ve aynı zamanda Zâhirîliğin de en önemli temsilcilerinden İbn Hazm (ö. 456/1064), hadis usulüne dair *Kitâbu'l-ilmâ'*'ın müellifi el-Kâdî 'İyâd (ö. 544/1149) ve er-Rusâtî (ö. 541/1147), Endülüs'te hadis çalışmalarında bulunan yüzlerce âlimden sadece birkaçıdır.[40]

Bölgede ilk dönemlerde hâkim olan Evzaî mezhebi, özellikle hicrî 3. asrın başlarından itibaren yerini Mâlikî mezhebine bırakmıştır. Bununla beraber Zâhirî ve Şâfiî mezhepleri de önemli oranda taraftar bulmuştur. Bu mezheplere mensup âlimler fıkıh alanında yoğun çalışmalarda bulunmuşlardır. 'İsâ b. Dînâr (ö. 212/827), Yahyâ el-Leysî (ö. 234/849), İbn Habîb (ö. 238/852), el-'Utbî (ö. 254/868), Ebu'l-Velîd el Bâccî (ö. 474/1081), İbn Ruşd (ö. 596/1198) ve İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtıbî (ö. 790/1388) telif ettikleri eserlerle Mâlikîliğin Endülüs'te yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Munzir b. Sa'îd el-Bellûtî (ö. 355/966) ve İbn Hazm (ö. 456/1064) Zahirî; Kâsım b. Muhammed b. Seyyâr (ö. 276/889) ve Bakî b. Mahled (ö. 237/886) de Şafiî mezhebinde çalışmalarda bulunan âlimlerdir.[41]

Endülüste tasavvuf çalışmaları da rağbet görmüştür. Muhammed b. Şucâ' (ö. 430/1038), İbn Meserre (ö. 319/931), İbn Berrecân (ö. 536/1141) ve Muhyiddîn İbnu'l-'Arabî (ö. 638/1240) tasavvuf alanında tanınmış şahsiyetlerdir. Bunlardan İbnu'l-'Arabî, tüm İslam coğrafyasında tasavvufta otorite kabul edilmiş olup *vahdet-i vucûd* nazariyesinin kurucusudur.[42]

Endülüs'te kelam ve felsefeye başta ilgi gösterilmemiş ve bu alandaki çalışmalar Doğu'ya nazaran geç başlamıştır. İbn Hârûn (ö. 320/932), İbn Meserre (ö. 319/931) ve İbnu's-Semîne (ö. 315/927) kelam sahasının öne çıkan âlimleridir.[43]

---

[39] Isabel Fierro, "Hadis'in Endülüs'e Girişi", Murat Gökalp (Çev.), **AÜİFD**, 47. Cilt, 2. Sayı, 2006, s. 237-258.
[40] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 164-173.
[41] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 173-185.
[42] Mehmet Necmettin Bardakçı, "İbnü'l-Arabî Öncesi Endülüs'te Tasavvuf", **Tasavvuf Dergisi**, 23. Sayı (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), 2009, s. 325-355.
[43] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 190-193.

İlk defa II. ‘Abdurrahmân döneminde (ö. 822-882) Endülüs’e girdiği kabul edilen felsefenin önemli ilk temsilcisi İbn Meserre olmuştur. Felsefî çalışmaların zirveye çıktığı dönem ise mîlâdî XII. ve XIII. asırlar olmuştur. İbn Bâcce (ö. 533/1138), İbn Tufeyl (ö. 581/1185), İbn Ruşd (ö. 596/1198) ve İbnu’l-‘Arabî (ö. 638/1240), bu dönemin felsefe sahasında her biri bir otorite kabul edilen temsilcileridir. [44]

4.2. Diğer İlimler

Endülüs’te tarih ve coğrafya alanında birçok ünlü bilim adamı yetişmiştir. Ortaçağın en büyük coğrafyacısı kabul edilen el-İdrîsî (ö. 560/1164), ünlü seyyahlar Ebû Hâmid el-Mâzinî (ö. 565/1170) ve İbn Cubeyr (ö. 614/1217), meşhur tarihçi İbn Haldûn (ö. 808/1406) bunlardan öne çıkan bazılarıdır. Yine tarih ve coğrafya alanında zikredilmesi gereken Ahmed er-Râzî (ö. 344/955), İbn Hayyân el-Kurtubî (ö. 469/1076), el-Bekrî (ö. 487/1094) ve İbnu’l-Hatîb (ö. 776/1375) gibi şahsiyetler de vardır.[45]

Tıp alanında mîlâdî X. yüzyıla gelene kadar ciddi bir gelişme görülmezken daha önce var olan teknikler kullanılmaktaydı. Ancak aynı yüzyılın sonlarına doğru Endülüs’teki hekimler Doğu’daki gelişmeleri takip etmenin yanında, onlara kendi tecrübe ve buluşlarını da katarak kayda değer adımlar atmışlardır. Nitekim tıp tarihi açısından büyük öneme sahip et-Tasrîf’in sahibi ez-Zuhrâvî (ö. 403/1013) mîlâdî X. yüzyılın en büyük hekimi sayılmıştır. Yine bir haham olan Hasdây b. Şaprût (ö. 364/975), *Kitâbu’l-edviyeti’l-mufrede*’nin sahibi İbn Vâfid (ö. 467/1075), hekimliği gelenek haline getiren Zühr ailesinden olan Ebû Mervân b. ‘Abdulmelik (ö. 557/1162), eczacılıkta öne çıkan İbnu’l-Baytâr (ö. 645/1248) ve Muhammed er-Râkûtî, Endülüs’te tıp alanında öne çıkan bilim adamlarıdır. Bunun yanında farklı alanlarda temayüz eden âlimlerin birçoğu tıp alanıyla da ilgili olmuşlardır. İbn Bâcce (ö. 533/1138), İbn Tufeyl (ö. 581/1185) ve İbn Ruşd (ö. 596/1198) bunlardan bazılarıdır.[46]

Endülüs’te astronomi, matematik ve teknoloji sahalarında da tarihin önemli

[44] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 210-211.
[45] Öz, **a.g.m.**, s. 79-100; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 223-234.
[46] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 242.

şahsiyetleri yetişmiştir. Bunlardan ‘Abbâs b. Firnâs (ö. 275/888), taştan cam yapımını keşfetmiş, insanın uçması konusunda ilk ilmî teşebbüsü gerçekleştirmiş, dönemine göre gelişmiş bir uzay laboratuarı kurmuştur. ez-Zerkâlî (ö. 480/1087) su saati ve astronomi ölçümlerinde kullanılan ve mekanik saatin temelini oluşturan usturlabı geliştirmiş ve bilimde kullanılan bazı aletleri icat etmiştir. Bu şahsiyetlerin yanında Endülüs'ün Öklid'i kabul edilen matematikçi ve astronom Mesleme el-Mecrîtî (ö. 398/1007), matematikçi el-Ceyyânî (ö. 486/1093), astronomlar Câbir b. Eflah (ö. 535/545) ve el-Bitrûcî, Endülüs'ün dünya çapında yetiştirdiği bilim adamları olarak zikredilebilir.[47]

4.3. Dil ve Edebiyat

Endülüs, tabii olarak fetih ve iskânla meşgul iken İslam coğrafyasının doğusunda ilmî çalışmaların temelleri atılmış ve ilimler sistemli hale getirilmiştir. Dolayısıyla Endülüs'te ilmî çalışmalar Doğu'ya nazaran geç başlamıştır. Dil ve edebiyat çalışmaları da bunlara dâhildir.

Endülüs'te gramer başta olmak üzere dil ve edebiyat çalışmaları her zaman ve yaygın bir şekilde önem arz ederken en büyük ilgiyi ise özellikle Mulûku't-tavâif dönemine denk gelen hicrî V. ve VI. ile mîlâdî XI. asırlarda görmüş ve belki de diğer ilimlerin ulaşamadığı bir seviyeye çıkmıştır. Hatta bu dönemdeki Endülüs için "*ediplerin kâbesi*" tabirini kullananlar bile olmuştur.[48] Bunda Mulûku't-tavâif yöneticilerinin, önceleri gayretlerini siyasi kargaşalardan uzak, edebiyat ve eğlence meclislerine hasretmelerinin yanı sıra kendilerinin de edebiyat ve şiirle ilgilenmeleri etkili olmuştur. Bu alanda birbirleriyle yaptıkları rekabet ve bunun sonucunda âlimleri teşvik ve onlara destekleri de önemli rol oynamıştır.[49]

4.3.1. Filolojik Çalışmalar

Endülüs'te ilk filolojik çalışmalar, metinlerde geçen "*garîb*" kelimeleri

[47] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 242-247.
[48] Mustafâ Sâdık er-Râfi'î, **Târîhu âdâbi'l-'Arab**, Mektebetu'l-îmân, Kahire, II/250.
[49] Râfi'î, s. 250; Mehmet Mesut Ergin, "Hicrî V. Yüzyılda Endülüs'te Mulûku't-Tavâ'if'in Ortaya Çıkışı ve Arap Şiirine Etkisi", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, 3. Yıl, 8. Sayı, 2003, s. 129-146; Yusuf Doğan, "Arap Gramerinde İlk Yenilikçilik Hareketleri ve Etkileri", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 8. Cilt, 3. Sayı, 2008, s.192 (183-213).

açıklamak ve öğrencilerin karşılaştıkları gramer sorunlarını çözmek gibi amaçlarla yapılmış cüzî faaliyetlerdir. Kuran'ın doğru okunup anlaşılması için yapıldığından bu faaliyetler genellikle kârîler tarafından yapılmıştır. Sistematik manada ve kapsamlı olarak ilk filolojik çalışmayı ise Cûdî b. 'Usmân el-Mevrûrî (ö. 198/814) yapmıştır. O, ıstılâhî manada nahiv ilmini Endülüs'e ilk defa getiren kişi olmuştur. Doğu'da Kisâî (ö. 189/805) ve Ferrâ'dan (ö. 207/822 ders okuduktan sonra onların eserlerini Endülüs'e götürüp okutmuştur. Ayrıca onların eserleri tarzında Endülüs'te ilk nahiv çalışması olan bir eser yazmıştır.[50]

Hicrî III. asrın sonlarına doğru ise Muhammed b. Mûsâ b. Hâşim el-Efuşnîk[51] (ö. 307/920) Kahire'de Ebû Ca'fer ed-Dîneverî'den okuduğu Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını Endülüs'e götürmüştür. Böylelikle Endülüs'te yapılan ilk filolojik çalışmalar, ilk zamanlarda Kûfe'nin, sonraları ise Basra'nın etkisinde kalmış, yöntem ve içerik bakımından Doğu'nun çalışmalarını takip etmiştir. Endülüs'te bu tarz filolojik çalışmalarda bulunanlar arasında Gâzî b. Kays, 'Abdulmelik b. Habîb es-Sulmâ (ö. 238/853), Muferrec b. Mâlik, Ebû Bekr b. Hâtib, Kâsım b. Sâbit (ö. 302/914) ve Kâsım b. Asbağ (ö. 340/951) gibi âlimler vardır.[52]

Endülüslü filologlar, mîlâdî X. asırdan itibaren, Doğu'nun önde gelen filolojik eserlerini tenkit edecek seviyeye ulaşmışlar, yöntem ve içerik bakımından en az Doğudakiler kadar özgün eserler meydana getirmişlerdir. Nitekim dil ve nahiv alanında bir çığır açan Ebû 'Alî el-Kâlî'nin (ö. 356/967) *el-Bâri' fi'l-luğa*'sı, ünlü tarihçi İbnu'l-Kûtiyye'nin *el-Ef'âl*'i ve dönemin en büyük dilcisi kabul edilen Ebû Bekr ez-Zübeydî'nin (ö. 379/989) *el-İstidrâk*, *el-Vâdıh* ve *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn* adlı eserleri, sadece Endülüs'te değil tüm İslam coğrafyasında ilgi görmüştür.[53]

---

[50] Şevkî Dayf, **el-Medârisu'n-nahviyye**, Dâru'l-ma'ârif, 7. Baskı, Kahire 1968, s. 288-289; Şahabettin Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6. Cilt, 12. Sayı, 2007/2, s. 143-155.

[51] Bazı kaynaklarda "الأفشنين", "الأقشتيق" şeklinde geçse de Şevki Dayf, "الأفُشْنيق" şeklinde özellikle harekelemiştir.

[52] Şevkî Dayf, **el-Medârisu'n-nahviyye**, s. 288-289; Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", s. 143-155.

[53] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 259; Mehmet Cevat Ergin, **Endülüslü Dilbilimci Ebu Bekir ez-Zübeydî ve el-Vâdıh'ı**, Araştırma Yayınları, Ankara 2011, s. 22.

Edebî alanda özellikle Mulûku't-tavâif dönemine tekabül eden mîlâdî XI. asır ve sonrasında ise Doğu'dan yine tam olarak bağımsız olmasa da Endülüs'ün artık kendi ekolünü oluşturacak kadar olgunlaştığı söylenebilir. eş-Şentemerî'nin (ö. 476/1083) çalışmalarıyla başlayan bu dönem, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *Merâtibu'l-ulûm*, İbn Sîde'nin (ö. 458/1066) *el-Muhkem* ve *el-Muhassas*, Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (ö. 487/1094) *Faslu'l-makal* ve İbnu's-Sîd el-Batalyevsî'nin (ö. 521/1127) *Şerhu Sakti'z-Zend* adlı çalışmalarıyla önemli bir yere gelmiştir. Bu dönemde önemli çalışmalar yapan İbnu'l-İflîl (ö. 441/1049), İbn Bâziş (ö. 528/1133), İbnu't-Tarâve (ö. 528/1134), İbnu'r-Remmâk (ö. 541/1146), Abdulaziz el-Cezûlî (ö. 607/1210), İbn Madâ el-Kurtubî (ö. 592/1195) ve İbn Harûf (ö. 609/1212) gibi gramer alimleri de anılabilir.[54]

VII/XIII. asırda Endülüs nahvi, Ebû 'Alî eş-Şelevbîn (ö. 645/1247), İbn Hişâm el-Hadrâvî (ö. 646/1248), İbn 'Usfûr (ö. 669/1270), İbn Mâlik el-Ceyyânî (ö. 672/1274) gibi nahivcilerle beraber zirveye çıkmıştır. İbn Mâlik'in gramer kitabı olan 1000 beyitlik *Elfiyye*'si her dönemde medreselerde okutulan önemli bir eser olmuştur. Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344) ise Arapçanın yanında Türkçe, Habeşçe ve Farsça üzerinde çalışmaları ve geniş bilgi ve kültürü münasebetiyle *"imâmu'n-nuhât* (nahivcilerin imamı)", *"emîru'l-mu'minîn fi'n-nahv* (müminlerin nahivdeki imamı)" lakaplarıyla anılmıştır.[55]

Özellikle mîlâdî XIII. asrın sonlarından itibaren siyasi istikrarsızlık, dil ve gramer çalışmalarını da etkilemiş ve bu alandaki âlimlerin Kuzey Afrika başta olmak üzere İslam coğrafyasının diğer merkezlerine göç etmesine sebep olmuştur. Böylelikle Endülüs'te nahiv çalışmaları sona ermiştir.[56]

Endülüs'te yukarıda zikredilen önemli nahiv çalışmaları sürecinde yeni bir nahiv ekolü ortaya çıkmıştır: Endülüs nahiv ekolü. Bir ekol olduğu konusu tartışılmışsa da Arap edebiyatı kaynaklarında ayrı bir nahiv ekolü olarak yerini almıştır. Ne zaman kurulduğu da tartışmalı olan bu ekol, eş-Şentemerî'nin (ö. 476/1083) özellikle nahiv illetleri konusunda getirdiği yenilikler sonucunda kurulma

[54] Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", s. 143-155; Doğan, **a.g.m.**, s. 183-213.
[55] el-Makkarî, **age.**, II/535-536; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 259; Mahmut Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", **DİA**, TDV, İstanbul 1994, X/154.
[56] Mehmet Cevat Ergin, **age.**, s. 28.

aşamasına girdiği kabul edilmektedir. eş-Şentemerî, aynı zamanda ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'in şerh ederek Bağdat ekolünü Endülüs'e taşıyan kişidir. Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını şerh ve tahlildeki inceliği ise *"el-Kitâb, en iyi Endülüs'te öğrenilir"* fikrini doğurmuştur. Endülüs ekolü, Doğu'nun üç büyük ekolü olan Basra, Kûfe ve Bağdat ekollerini birleştirmiş, çoğu yerde kendine has görüşler[57] ortaya koymuştur. Mulûku't-tavâif döneminde bağımsız hale geldiği kabul edilen bu ekol, mîlâdî XIII. asırda zirveye çıkmıştır.[58]

eş-Şentemerî (ö. 476/1083), İbnu'l-İflîl, İbn Sîde, İbnu's-Sîd el-Batalyevsî (ö. 521/1127), İbn Bâziş (ö. 528/1133), İbn Tarâve (ö. 528/1134), İbnu'r-Remmâk (ö. 541/1146), İbn Madâ el-Kurtubî (ö. 592/1195), İbn 'Usfûr Ebû 'Ali eş-Şelûbîn (ö. 645/1247), İbn Mâlik el-Ceyyânî (ö. 672/1273) ve Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023), Endülüs dil ekolünün önemli temsilcileridir.[59]

4.3.2. Nesir

Endülüs'te edebî nesrin ilk ürünleri; konuşma metinleri, hutbeler ve resmi yazışmalardan ibarettir. Vali 'Abdulazîz b. Mûsâ'nın Tudmir/Mursiye (Teodomiro) emîri ile yaptığı antlaşma metni, son vali Yûsuf b. 'Abdurrahmân el-Fihrî'nin (ö. 141/758) I. 'Abdurrahmân'a (ö. 172/788) gönderdiği mektup ve Munzir b. Sa'îd el-Bellûtî'nin (ö. 362/973) Bizans elçilerine irat ettiği hutbe, edebî nesrin önemli örneklerindendir.[60]

Başka önemli ürünler ise *ihvâniyyât risâleleri*dir. Bunlar genellikle bazı şahıslar arasında muhtelif sebeplerle cereyan eden bir tür edebî mektuplardır. İbn Burd el-Asğar'ın (ö. 445/1054), bir dostuna sitem ve tembihlerini içeren bir mektubu ve hayal gücünü kullanıp bir dostuna yazdığı *el-Kalem ve's-seyf* risalesi, ihvâniyyât

---

[57] حتَّى edatının sadece müfredleri değil, cümleleri de birbirine atfettiği, ما edatının tazîm için sıfat olabileceği, إلاَّ edatından sonraki müstesnânın hâl olarak mansub olabileceği gibi görüşler, bunlardan bazılarıdır.

[58] Şevkî Dayf, **el-Medârisu'n-nahviyye**, s. 293; Aydın Yıldırım, "Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları", (**yayımlanmamış yüksek lisans tezi**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi. SBE), s. 27.

[59] Şevkî Dayf, **el-Medârisu'n-nahviyye**, s. 293-320 .

[60] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 259, 260.

risalelerine güzel örnektir.[61] Birinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınacak olan İbn Zeydûn'un risaleleri ise bu türün en güzel örneklerinden kabul edilmiştir.[62]

Endülüs'te büyük teliflere geçilmesi ise Doğu'nun Ebû 'Amr eş-Şeybânî (ö. 213/828), el-Câhız (ö. 255/868), Bedî'uzzamân el-Hemezânî (ö. 395/1007) ve el-Harîrî (ö. 516/1122) gibi büyük ediplerinin eserlerinin Endülüs'e ulaşmasıyla olmuştur. Bu eserler Endülüs'te edebî nesrin gelişmesini sağlamış, özgün eserlerin telifine ilham kaynağı olmuştur. İçerik, yöntem ve kompozisyon yönlerinden Doğu'nun eserleri örnek alınsa da onlardan daha nitelikli edebî eserler telif edilmiştir.[63]

İbn 'Abdirabbih (ö. 328/940)'in *el-'İkdu'l-ferîd*'i klasik Arap edebiyatının en önemli ansiklopedik ve antolojik eserleri arasında sayılmış ve Doğu'daki benzerlerinden çok daha üstün kabul edilmiştir.[64] İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *Güvercin Gerdanlığı* adıyla Türkçeye de çevrilen *Tavku'l-hamâme*'si ise özgün bir eser olarak dünya klasikleri arasında yer alacak niteliktedir. Bu eser aşk ve aşkın safhalarını psikolojik tahlillerle anlatmasının yanında, otobiyografik özelliğe de sahiptir. Tavku'l-hamâme, Türkçe'nin yanı sıra Rusça, Almanca ve İngilizce başta olmak üzere birçok dile çevrilmiştir.[65]

İbn Şuheyd el-Endelusî'nin (ö. 426/1035) büyük bir özgüvenin eseri olan ve cinler âlemine yapılan hayalî bir yolculuğu anlatan *et-Tevâbi' ve'z-Zevâbi'*'i alanında ilk örnektir. Bunların dışında Ebû Bekr et-Turtûşî (ö. 525/1131)'nin siyasetname türündeki eseri *Sîrâcu'l-mulûk*'u, İbn Bessâm'ın (ö. 542/1147) bir edebiyat tarihi olan *ez-Zahîra*'sı alanlarında önemli eserlerdir. Ebû Ali el-Kâlî'nin *el-Emâlî*'si, İbnu'l-Cesûr (ö. 401/1010)'un *ez-Zeylu'l-muzeyyel*'i, Endülüs'ün en büyük makâme müellifi Ebu't-Tâhir Muhammed es-Sarakustî el-Eşterkûnî (ö. 538/1143)'nin *el-Makâmâtü's-Sarakustiyye*'si ve İbnu'l-Mevâinî (ö. 564/1168)'nin *Reyhânu'l-elbâb*'ı Endülüs'ün zikre değer diğer edebî eserleridir.[66]

---

[61] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 263, 264.
[62] Watt,Cachia, **age.**, s. 130.
[63] Watt, Cachia, **age.**, s. 130; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 259.
[64] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 265.
[65] Mehmet Yalar, "İbn Hazm'ın Edebî Kişiliği", **UÜİFD**, 16. Cilt, 1. Sayı, 2007, s. 13-14.
[66] Watt, Cachia, **age.**, s. 129-135; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 265.

4.3.3. Şiir

Şiir, Endülüs'te hayatın adeta ayrılmaz bir parçasıdır. Doğu'da sadece belli bir zümrenin sanatı iken Endülüs'te kadınıyla erkeğiyle her kesimin ilgi duyduğu popüler bir alan olmuştur. Goldziher'in ifadesiyle *"şiirsel yetenek, Arapçanın geniş sahasının hiçbir bölümünde Endülüs'teki kadar çeşitli ve güçlü olmamıştır."*[67]

Endülüs şiiri şekil ve içerik açısından genel manada Doğu şiirinin uzantısı kabul edilmiştir. Bunu gösteren önemli bir husus, Endülüs şairlerinin yeteneğini göstermek için edebiyat çevresince genellikle Doğu'daki meslektaşlarına benzetilmesidir. Nitekim Ebu'l-Ecreb Ca'vene, Endülüs'ün Ferezdak'ı (ö. 114/732); Ebu'l-Hattâr (ö. 130/747), Endülüs'ün Antere'si (ö. mîlâdî 614); İbn Gâlib er-Rusâfî (ö. 572/1177), Endülüs'ün İbnu'r-Rûmî'si (ö. 283/896) olarak meşhur olmuşlardır. Bu arada İbn Derrâc el-Kastallî (ö. 421/1030) ve İbn Hânî (ö. 362/973), Endülüs'ün Mutenebbî'leri (ö. 354/965); İbn Hafâce (ö. 533/1139), Endülüs'ün es-Sanevberî'si (ö. 334/945) ve İbn Zeydûn (ö. 463/1071) da Endülüs'ün el-Buhturî'si (ö. 284/897) kabul edilmiştir.[68]

Endülüs şiiri Doğu şiirinin taklidi olsa da bölgenin tabii güzellikleri, yüksek medeniyeti ve farklı etnik grupları, Endülüs şiirine zamanla belirgin bir özellik kazandırmıştır. Nitekim konu itibariyle tabiatı tasvir, şehirlere yazılan mersiyeler, af dileme, bilimsel ve eğitici şiirler konusunda Doğu şiirinden farklılık arz etmiştir. Şekil bakımından ise şiire muvaşşah ve ondan geliştirilen zecel gibi iki yeni tür kazandırmışlardır. İlk dönem Endülüs şiirinin ana teması sıla hasreti olmuştur. Ebu'l-Ecreb Ca'vene, Ebu'l-Hattâr, İbn 'Abdirabbih (ö. 328/940), İbn Hânî (ö. 362/973), İbn Şuheyd (ö. 426/1035) ve İbn Derrâc el-Kastallî (ö. 421/1030) bu dönemin önde gelen şairleridir.[69]

---

[67] Ignace Goldziher, **Klasik Arap Literatürü**, Azmi Yüksel, Rahmi Er (Çev.), Vadi Yayınları, Ankara 1993, s. 149.

[68] Hasan Şûndî, 'Alî Kurdî, "et-Taklîd fi'ş-şi'ri'l-Endelusî", **Dirâsâtu'l-edebi'l-mu'âsır**, Câmi'atu âzâdi'l-İslâmiyye, Kerec 1970, 3. Yıl, 9. Sayı, s. 45; Adnan Mahmûd Gazâl, **Masâdiru İbn Zeydûn**, Kuveyt 2004, s. 11.

[69] Mehmet Faruk Toprak, "Endülüs Şiirine Genel Bakış", **AÜDTCFD**, 1. Sayı, 32. Cilt, Ankara 1988, s. 158.

Mulûku't-tavâif döneminde ise şiirde taklitten kurtulma çabalarının başladığı görülmüştür. Bu dönemde şairler, Doğu şiirinden şekil ve tema yönünden tamamen bağımsız hale gelmeseler de özellikle temalarda yeni bir arayış içerisine girmişlerdir. Örneğin mîlâdî X. yy'dan sonra yerini ilmî meselelere bırakan kadın ve içki temaları bu dönemde yeniden temaların arasına dâhil edilmiş, siyasi tutumlardan dolayı özür ve bağışlanma temaları yaygınlık kazanmıştır. Taraflar arası çekişmeler, isyan hareketleri, kentsel rekabet ve son dönemlerde şehir mersiyeleri şiirin diğer temalardır. Endülüs'ün tabii güzelliklerini tasvir ise her dönemin değişmeyen teması olmuştur.[70]

"Muhdes (yenilikçi) ekol" olarak da adlandırılan taklitten kurtulma döneminin temsilcileri arasında İbn Zeydûn (ö. 463/1071), İbn 'Ammâr (ö. 477/1085), Mutemid b. 'Abbâd (ö. 487/1094), İbn Hamdîs (ö. 527/1133), İbn 'Abdûn (ö. 529/1134), İbn Hafâce (ö. 533/1139), Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb (ö. 776/1374) ve Ebu'l-Bekâ er-Rundî (ö. 684/1285) gibi şairler vardır.[71]

[70] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 271-277.
[71] Toprak, "Endülüs Şiirine Genel Bakış", s. 158, 159; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 271-277.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN ZEYDÛN'UN HAYATI VE ESERLERİ

İbn Zeydûn, Endülüs'ün Mulûku't-tavâif döneminde iki ayrı emîrlikte dört ayrı emîr yönetiminde çalışmış bir devlet adamıdır. Bu süreçte elçilik, kâtiplik, vezirlik gibi idari görevlerde bulunmuştur. Ama bütün bunların ötesinde o, Endülüs'ün en büyük şair ve ediplerinden biridir. İbn Zeydûn'un hayatı hakkında, geniş denilebilecek bir malumata sahibiz. Hem baba hem anne tarafından yüksek düzeyde görevler almış seçkin bir aileye mensup olması, risalelerinin ve şiirlerinin bir kısmının da olsa günümüze ulaşması, onun özellikle edebî ve siyasi hayatı hakkında geniş bilgi edinmemizi sağlamaktadır.

1. ADI, NESEBİ VE KÜNYESİ

Adı Ahmed, künyesi İbn Zeydûn'dur. Onun için ayrıca Ebu'l-Velîd künyesi kullanılmaktadır. Cezvetu'l-muktebis'in sahibi el-Humeydî (ö. 488/1095), *Ebû 'Abdillâh* künyesini de duyduğunu ifade etse de[72] buna başka kaynaklarda rastlanmamıştır.

[72] Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Futûh el-Humeydî, **Cezvetu'l-muktebis fî zikri vulâti'l-Endelus**, ed-Dâru'l-Misriyye, Kahire 1966, s. 419.

İbn Zeydûn'un kabile nisbesi el-Mahzûmî, coğrafi nisbesi ise el-Endelusî el-Kurtubî'dir. Buna göre nesebi ve künyesiyle birlikte tam adı Ebu'l-Velîd Ahmed b. 'Abdillâh b. Ahmed b. Gâlib b. Zeydûn el-Endelusî el-Kurtubî'dir.[73]

İbn Zeydûn, baba tarafından Kureyş'in önemli kollarından Mahzûm;[74] anne tarafından ise Kays 'Aylân kabilesine mensuptur.[75]

İbn Zeydûn, üçüncü dedesinin ismiyle künyelenmiştir. Bu dedesinin *Zeydûn* (زَيْدُون) isminde yer alan ون eki, Arapça dışındaki bazı dillerde isimlerin sonuna bir saygı ve güç ifadesi olarak eklenen bir takım harflerin Endülüslülerce kullanılan karşılığıdır. Bu şekildeki isimler genellikle *İbn* اِبْن kelimesine muzaf yapılarak kullanılmıştır. *Haldûn* (خَلْدُون), *Hamdûn* (حَمْدُون), *Abdûn* (عَبْدُون), *Vehbûn* (وَهْبُون), *Sayfûn* (صَيْفُون), *Sahnûn* (سَحْنُون), *Îsûn* (عِيسُون) gibi isimler Endülüs'te bu şekilde kullanılan isimlerden bazılarıdır.[76] O halde buradaki *Zeydûn* kelimesi, *Zeyd*'in Arapçadaki düzenli eril çoğuluna (cem-i müzekker sâlim) benzese de çoğul değildir. Zira Araplarda ون ile yapılmış bir çoğulu özel isim olarak kullanma âdeti yoktur.[77] Ayrıca bu şekilde bir çoğul olması durumunda, terkipteki gramatik konumundan dolayı *Zeydûn* değil, *Zeydîn* olması beklenirdi.

[73] Ebû Nasr el-Feth b. Hâkân, **Kalâidu'l-'ikyân**, Mektebetu'l-menâr, Ürdün 1989, s. 209; Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân**, İhsân 'Abbâs (Thk.), Dâru Sâdır, Beyrut, 1994, I/139; Hayruddîn ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, 15. Baskı, Dâru'l-'ilmi li'l-melâyîn, Beyrut 2002, I/158; Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, **el-Vâfî bi'l-vefeyât**, Ahmed el-Arnâût, Turkî Mustafâ (Thk.), Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, VII/56; Carl Brockelmann, Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, 'Abdulhalîm en-Neccâr (Çev.), 3. Baskı, Dâru'l-ma'ârif, Kahire, V/137.

[74] Ebu'l-Kâsım Halef b. 'Abdulmelik İbn Beşkuvâl, **es-Sıla**, 2. Baskı, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1994, s. 252; İbn Hallikân, **age.**, I/139.

[75] İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 494; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn,** Kâmil Kîlânî, 'Abdurrahmân Halîfe (Thk.), Mustafâ el-Bâbâ el-Halebî ve evlâduh, Mısır 1932, s. 152.

[76] Ahmed Zeki Paşa, **es-Sefer ile'l-mu'temer**, Hindâvî, Kahire 2012, s. 250; Hasan Câde, s. 41.

[77] Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Muhammed el-Uşmûnî, **Menhecu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Thk.) Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1955, s.533.

2. DOĞUM YERİ VE TARİHİ

İbn Zeydûn, hicrî 394 yılının başlarında, mîlâdî 1003 yılının sonlarında Kurtuba'nın Rusâfe semtinde dünyaya gelmiştir.[78]

3. AİLESİ

İbn Zeydûn, hem baba hem anne tarafından Kurtuba'nın ilim ve edebiyatla ön plana çıkmış aristokrat bir ailenin tek çocuğudur.[79] Babası, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Ahmed b. Gâlib b. Zeydûn el-Mahzûmî'dir. 354/965 yılında Kurtuba'da doğmuştur. Kurtuba'nın sayılı fakihlerindendir. Kadılık ve idarecilere danışmanlık gibi görevlerde bulunmuştur. Kaynaklarda güçlü bir edebi dile sahip, geniş kültürlü ve güzel ahlaklı olduğu belirtilmektedir. Şehrin zenginlerinden olduğu ve saçlarını siyaha boyadığı, kaydedilen notlar arasındadır. 405/1015 yılında Kurtuba'ya yakın bir şehir olan İlbîre'de bir arazisini teftişi esnasında vefat etmiştir. Cenazesi Kurtuba'ya getirilmiş ve Rebîulâhir ayında bir pazartesi günü Kurtuba'da defnedilmiştir.[80] Endülüs'ün ünlü muvaşşah şairlerinden Ebû Bekr 'Ubâde b. Mâussemâ' (ö. 422/1031)[81] ona bir mersiye yazmıştır.[82]

İbn Zeydûn'un annesi, Medînetu Sâlim'de (Medinaceli) kadılık yapan ve daha sonra Kurtuba'da çarşı pazarın emniyetinden sorumlu Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'îd el-Kaysî[83]'nin (ö. 422/1031) kızıdır.[84] Annesinin doğumu ve vefatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak İbn Zeydûn'un hapiste olduğu 425-426/1035-1036 yıllarına kadar hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim

---

[78] İbn Nubâte el-Mısrî, **Serhu'l-'uyûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn**, s. 16; ez-Ziriklî, **age.**, I/158; İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 252.

[79] İbn Bessâm Ebu'l-Hasan 'Alî eş-Şenterînî, **ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre**, İhsan 'Abbâs (Thk.), Dâru's-Sakâfe, Beyrut 1997, I/337, 417.

[80] İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 252; Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî el-Makkarî, **Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelusi'r-ratîb**, İhsân 'Abbâs (Thk.), Dâru Sâdır, Beyrut 1968, IV/23; Ebu'l-Fadl 'İyâd b. Mûsâ b. 'İyâd el-Yahsubî el-Kâdî 'İyâd, **Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik**, Dâru'l-kutubu'l-'ilmiyye, Beyrut 1998, II/294.

[81] Muvaşşah şiir türünü ilk defa yazılı hale getiren ve günümüze ulaşan en eski müveşşah sahibi şairdir. Hakkında detaylı bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, "Ubâde b. Mâüssemâ", **DİA**, TDV, İstanbul 2012, XLII/13

[82] el-Makkarî, **age.**, IV/23; el-Kâdî 'İyâd, **age.**, II/294-295; İbn Hallikân, **age.**, I/141.

[83] İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 494.

[84] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, Kâmil Kîlânî, 'Abdurrahmân Halîfe (Thk.), s. 152; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), 'Alî 'Abdul'azîm (Thk.), Nahdatu Misra, Kahire 1957, s. 22-23.

hapisteyken yazdığı şu şiirinden annesinin onu ziyarete geldiğini ve henüz hayatta olduğunu anlamaktayız.

أَمَقْتُولَةَ الأَجْفانِ ما لَكِ والِهاً – أَلَمْ تُرِكِ الأَيّامُ نَجْماً هُوَ قَبْلِي.

أَقِلّي بُكاءً لَسْتِ أَوَّلَ حُرَّةٍ – طَوَتْ بِالأَسَى كَشْحاً عَلى مَضَضِ الثُّكْلِ

وَفِي أُمِّ مُوسَى عِبْرَةٌ إِذْ رَمَتْ بِهِ – إِلَى اليَمِّ فِي التَّابُوتِ فَاعْتَبِرِي وَاسْلِي[85]

"*Ey ağlamaktan gözyaşları kuruyan! Niçin yıkılmış görünürsün! Göstermedi mi sana günler benden önce yıldızların battığını?*

Ağlama bu kadar! Matem acılarını gizleyerek sıkıntılarını katlamış ilk hür kadın değilsin.

Hani atmıştı ya Musa'nın annesi onu bir sandıkta denize, bunda bir ibret vardır. O halde sen de ibret al ve teselli bul."

Bu beyitlerinde İbn Zeydûn, kendini yıldızlara benzetmiştir. Haksız bir yere hapse girmenin ve bu şekilde mağdur olmanın sadece kendisinin değil, kendisi gibi büyük şahsiyetlerin bir kaderi olduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayı annesinden çok üzülmemesini, ağlamamasını ve Hz. Musa'nın annesini örnek alıp teselli bulmasını istemektedir.

İbn Zeydûn, ailesinin tek çocuğudur. Kaynaklarda herhangi bir kardeşinden bahsedilmemesi ayrıca onun *er-Risâletu'l-Bekriyye'*sinde geçen şu ifadesi de bunu doğrulamaktadır:

وَقَدْ هَجَرْتُ الأَرْضَ الَّتِي هِيَ ظِئْرِي، وَالدَّارَ الَّتِي هِيَ مَهْدِي، وَغِبْتُ عَنْ أُمٍّ أَنا واحِدُها.[86]

"Beni emziren toprağımı, çocukluğumu geçirdiğim yurdumu terk ettim. Tek çocuğu olduğum annemden uzak kaldım."

İbn Zeydûn'un aşağıdaki beyitleri bize onun birden fazla çocuğu olduğunu göstermektedir:

[85] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, Hannâ el-Fâhûrî (Thk.), s. 44-45.
[86] İbn Bessâm Ebu'l-Hasan 'Alî eş-Şenterînî, **ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre**, İhsan 'Abbâs (Thk.), Dâru's-Sakâfe, Beyrut 1997, I/417.

إنْ تَكُنْ نالَتْكِ بِالضَّرْبِ يَدِي – وَأَصابَتْكِ بِما لَمْ أُرِدِ

فَلَقَدْ كُنْتُ، لَعَمْرِي، فادِياً – لَكِ بِالمالِ وَبَعْضِ الوَلَدِ[87]

"Elim sana istemeden değdiyse, sana istemeden bir zarar vermişsem eğer, Yeminler olsun ki fedayım sana malımla ve çocuklarımla."

Ancak kaynaklar, oğlu Ebû Bekr[88] dışında başka çocuklarının varlığından bahsetmemiştir. el-Makkarî (ö. 1041/1632), onun bir kızından bahsetse[89] de bu konuda yalnız kalmıştır. el-Makkârî, bu bilgiyi verirken başta ez-Zahîre olmak üzere diğer temel kaynaklarda geçen "عَلى جَنازَةِ بَعْضِ حُرَمِهِ" ifadesinde yer alan حُرَم kavramını kız evlada hasretmesinden kaynaklandığını düşünüyoruz. Bu ifade *ez-Zahîre*'de tam olarak şu şekilde geçmektedir:

لَعَهْدِي بِأَبِي الوَلِيدِ قائِماً عَلَى جَنازَةِ بَعْضِ حُرَمِهِ وَالنَّاسُ يُعَزُّونَهُ عَلَى اخْتِلافِ طَبَقاتِهِمْ، فَما سُمِعَ يُجِيبُ رَجُلاً مِنْهُمْ بِما أَجابَ بِهِ آخَرَ.[90]

"İbn Zeydûn'un bir yakını vefat etmişti. Her kesimden insanlar ona taziyede bulundular. O ise herkese farklı farklı ifadelerle mukabelede bulundu. Hiçbir ifadesi ikinci defa tekrarlanmadı."

Oysa burada geçen حُرَم kelimesinin tekili olan حُرْمَة kavramı, حُرْمَةُ الرَّجُلِ şeklinde kullanıldığında, erkeğin sadece kız evladı manasına gelmeyip onun zevcesi, ailesi, kendisine nikâhı haram olan ya da iffetini koruduğu kadınlar manasında kullanılmaktadır.[91] O halde yukarıda geçen حُرَمُهُ kavramını başka destekleyici bilgiler olmadan kızına, eşine veya başka birine hasretmek, bir ihtimali dile getirmekten başka bir şey değildir.

[87] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, El-Fâhûrî (Thk.), s. 471.
[88] İbn Hallikân, **age.**, I/141; el-Makkarî, **age.**, I/290.
[89] el-Makkarî, **age.**, III/565.
[90] İbn Bessâm, **age.**, I/339.
[91] **Lisânu'l-'Arab**, "ح – ر – م", 2. Baskı, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 2013.

İbn Zeydûn'un oğlu Ebû Bekr (ö. 484/1091), babası kadar şöhret bulmasa da o da edip ve şairdir. Bunun yanına sıra babasının ölümünden sonra yerine el-Mu'temid'in (ö. 488/1095) vezirliğini de yapmıştır. Daha sonra gözden düşen ve görevinden alınan İbn 'Ammâr'ın (ö. 477/1085) yerine, *zu'l-vizâreteyn* makamına da getirilmiştir. Mulûku't-tavâif döneminde Endülüs emîrliklerinin, Kastilya Kralı VI. Alfonso'nun tehditleri karşısında Murâbıtlar'dan yardım istemeye gönderdikleri heyetin başında da Ebû Bekr vardı. hicrî 2 Safer 484/mîlâdî 26 Mart 1091 Çarşamba günü Kurtuba'da, Murâbıtlar'ın Kurtuba'yı ele geçirdikleri gün öldürülmüştür.[92]

4. EĞİTİMİ

İbn Zeydûn, ilimdeki rolünden dolayı *cevheretu'l-'âlem (dünyanın incisi)* diye nitelendirilen,[93] dönemin edebiyat, kültür, eğitim ve öğretim merkezi ve kütüphaneler şehri Kurtuba'da doğmuştur. Yediden yetmişe herkesin aşina olduğu şiir ve edebiyat, yaygın ilim kurum ve meclislerinin bulunduğu bir ortamda yetişmiştir. Bunun yanında, bireyleri genellikle üst düzey görevlere gelmiş ve âlim oluşlarıyla şöhret bulmuş aristokrat bir ailenin çocuğudur.[94] Nitekim babası ve anne tarafından dedesi, Kurtuba'nın özellikle kadılık makamında söz sahibi olmuşlardır.[95] Buradan hareketle bu ailenin geniş bir ilim çevresine sahip oldukları soylenebilir. Bütün bunlar, İbn Zeydûn'un farklı ilimlerden, farklı hocalardan iyi bir eğitim almasına imkân sağlamış olmalıdır. Nitekim İbn Zeydûn'un kâtiplik, vezirlik ve son olarak başvezirliğe getirilmesinin yanında, güçlü edebiyatı ve birçok ilimle meşguliyeti onun iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. İşbîliye emîrlerinden el-Mu'temid'in İbn Zeydûn'a yazdığı bir beyitte de onun ilmine övgüde bulunmaktadır:

يا سَيِّدِي يا مَعْدِنَ العِلْمِ – يا آلَةً لِلْحَرْبِ وَالسِّلْمِ

وَجِّهْ طُيُورَ الشِّعْرِ نَحْوِي، فَقَدْ – بَثَّ فُؤَادِي شَرَكَ الفَهْمِ[96]

"Ey efendim! Ey ilmin madeni! Ey savaşın ve barışın anahtarı!

[92] İbn Hallikân, **age.**, I/141; el-Makkarî, **age.**, I/290; Hasan Câde, **age.**, s. 43; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 59; Rahmi Er, "İki Endülüs Şairi: İbn 'Ammâr ve İbn Hafâce", **DTCFD**, 35. Cilt, 2. Sayı, Ankara 1991, s. 107-108.
[93] el-Haccî, **et-Târîhu'l-Endelusî**, s. 314.
[94] İbn Bessâm, **age.**, I/337.
[95] el-Kâdî 'İyâd, **age.**, II/294; İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 252, 494.
[96] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 312.

Gönder şiir kuşlarını bana. Atmıştır gönlüm kavrayış ağlarını."

İbn Zeydûn'un, ilmi tedrisatınının tamamını Kurtuba'da yaptığı anlaşılmaktadır. Başka yerlere ilim yolculuğu yaptığına dair bir malumata rastlanmamıştır. Öncelikle babası ve babasının ölümünden sonra yanında kaldığı dedesinin âlim oluşları, Kurtuba'nın bir ilim merkezi oluşu, başka yerlere ilim tahsili için gitme ihtiyacını doğurmamıştır.

Eğitiminin ilk aşamasında Endülüs'te verilen eğitim müfredatına[97] uygun olarak Kur'an okuma, belirli ezberler, temel düzeyde Arapça gramer bilgisi, şiir ve edebiyat dersleri almıştır. Bunun yanında gerek babası döneminde gerekse dedesi döneminde, dönemin önde gelen hocalarından cahiliye ve İslam dönemi Arap şiiri, Arap tarihi, Arap dil ve edebiyatı alanlarında dersler almıştır. Bu temel eğitimden sonra daha ileri derecede, bir nevi eğitim kurumu olan ilim meclislerine devam etmiş ve alanında önemli âlimlerin derslerinde bulunmuştur. Buralarda siyer, hadis, fıkıh, tefsir gibi temel İslami ilimleri okumuştur.[98]

Temel İslam ilimlerinin yanında, şiir ve risaleleri incelendiğinde İbn Zeydûn'un tarih, coğrafya, felsefe ve tıp ilimleriyle de meşgul olduğu görülmektedir. Tarih alanında günümüze ulaşmayan *et-Tebyîn fî hulefâi Benî Umeyye bi'l-Endelus* adlı bir eserinden de söz edilmektedir.[99] Şairin şöhret bulduğu alan ise edebiyat alanıdır.

İbn Zeydûn, bazı beyitlerinde de başta edebiyat alanında olmak üzere farklı ilimlerde aldığı eğitime dair bir takım ipuçları vermiştir:

لا افْتِنانٌ كَافْتِنانِي — فِي حُلَى الظَّرْفِ الحِسانِ

خَصَّنِي بِالأَدَبِ اللهُ، – فَأَعْلَى فِيهِ شانِي

[97] Hafâcî 'Abdulmun'im, **el-Edebu'l-Endelusî**, Dâru'l-cîl, Beyrut, 1992, s. 470.
[98] Hasan Câde, **age.**, s. 43; Muhammed Bûzeyne, **Nûniyyetu İbn Zeydûn ve mu'âradâtuha**, Menşûrâtu Muhammed Bûzeyne, Tunus 1995, s. 17.
[99] el-Makkarî, **age.**, I/332, III/182.

هاكَ كَيْ تَزْدادَ، فِي الآ – دابِ عِلْماً بِمَكانِي[100]

"Yoktur üslubumdan daha güzel bir üslup, güzel sözün süsünde.
Allah beni özel kıldı edebiyatta. Şanımı yüceltti bu konuda.
Al (kullan bu üslubumu)! (Al ki) edebiyattaki yerimi iyice anlayabilesin."

İbn Zeydûn bu şiirini arkadaşı vezir ve fakih Tâlib b. Mekkî'ye yazmıştır. Bu beyitlere göre İbn Zeydûn, edebiyat sahasında sahip olduğu yetenek hususunda büyük bir özgüvene sahiptir. Bu yetenek ve eşsiz üslubun, ledünni ve Allah'ın bir lütfu olduğunu belirtmiştir.

وَنَجَّدَنِي عِلْمٌ تَوالَتْ فُنُونُهُ – كَما يَتَوالى فِي النِّظامِ سِخابُ[101]

"Bir ilim süsledi ki beni, üslûbunun çeşitliliği dizildi, kolyedeki dizi gibi."

İbn Zeydûn, bu beyitte, aldığı eğitimi kolyede dizili incilere benzetmiştir. Eğitiminin düzenli ve disiplinli olduğunu, farklı ilimlerde kabiliyet ve hüner sahibi olduğunu ifade etmiştir.

Sevgiliye sitemlerini dile getirdiği bir şiirinde ise cedel ve münazara gibi daha çok kelam ilminde kullanılan bazı kavramlardan bahsettiği görülmektedir.

كَأَنَّكِ ناظَرْتِ أَهْلَ الكَلامِ، – وَأُوتِيتِ فَهْماً بِعِلْمِ الجَدَلْ[102]

"Söz ehliyle münazara yapmış gibisin. Cedel ilminden anlar gibisin."

5. HOCALARI

İbn Zeydûn'un faklı ilimleri haiz donanımlı bir şahsiyet olması, onun birçok hocanın rihle-i tedrisatından geçtiğini göstermektedir. Temel kaynaklarda İbn Zeydûn'un hocası olarak sadece bir isim geçmektedir. O da bir risalesinde hocası olduğunu dile getirdiği Ebu'l-'Abbâs Ebû Bekr b. Musellim[103] b. Ahmed el-Eflah'tir

[100] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, Yûsuf Ferhât (Thk.), s. 318.
[101] Aynı eser, s. 44.
[102] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, El-Fâhûrî (Thk.), s. 396
[103] İbn Bessâm'ın, *"ez-Zahîra"* eserini tahkik eden İhsân 'Abbâs, bu zatın kim olduğunu kati olarak söylemenin zor olduğunu ancak İbn Zeydûn'un divanını tahkik eden bir şahsın, bunun Ebu'l-'Abbâs

(ö. 433/1042).[104] Bunun dışında hocası olma ihtimali yüksek bazı isimlerin daha tespiti yapılabilir. Buna göre ilk hocasının, babası Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Ahmed el-Mahzûmî (ö. 405/1015) olduğu söylenebilir. Kurtuba’nın önemli kadılarından ve fakihlerinden olan Ebû Bekr, tek evladının eğitimine önem vermiş olmalıdır. Buna göre İbn Zeydûn’un bir yaşına kadar olan temel eğitimini babasından almış olmalıdır.

İbn Zeydûn’un hocaları arasında Ebu’l-‘Abbâs İbn Zekvân[105] (ö. 413/1022) da sayılabilir. İbn Zekvân, Kurtuba’da başkadılık yapmış, konumu itibariyle Endülüs’te döneminin en büyük şahsiyetlerinden biridir.[106] İbn Zeydûn’un babasının yakın dostlarındandır.[107] Bu yakın münasebet vesilesiyle evladına, İbn Zekvân’ın ilminden istifade etmesini sağlamış olmalıdır.

Hocalarından biri de Ebû Bekr İbn Zekvân’dır (ö. 435/1044). Şevkî Dayf, August Cour[108] ve Nykl[109] gibi bazı müsteşriklerin, İbn Zeydûn’un hocalarını zikrederken Ebû Bekr İbn Zekvân’dan da bahsettiklerini belirtmiştir. Ancak Dayf’a göre Ebû Bekr İbn Zekvân, İbn Zeydûn’un hocası değil, çocukluk arkadaşı, dostu ve ders arkadaşıdır. Dolayısıyla Cour ve Nykl, bu ismi Ebu’l-‘Abbâs İbn Zekvân’la karıştırmışlardır.[110] Fakat arkadaş olmaları, birinin diğerine hoca olmasına mani değildir. Nitekim İbn Zeydûn, Ebû Bekr’e yazdığı mersiyede[111] onun ilminden övgüyle bahsetmiştir. Bu da yanında öğrencilik yapmak suretiyle onun ilminden

---

Ebû Bekr b. Musellim b. Ahmed el-Eflah olarak teyit ettiğini söylemektedir. (İbn Bessâm, I/355’in 1 numaralı dipnotu.)

[104] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 718-53.

[105] Hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Beşkuvâl, **age.**, s.37-38; Sühâ Abbûd Haccâr, “İbn Zekvân”, **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XX/460-461.

[106] İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 38.

[107] el-Kâdî ‘İyâd, **age.**, II/294.

[108] Fransız müsteşrik August Cour’dur. İbn Zeydûn’un elli kadar şiiri ve bir risalesinin çevirisini yaptığı *“Un poete arabe d'Andalousie: lbn Zaidoun”* ve *"Une lettre inedite d'Ibn Zaidun a Abû Bekr ben Al Aftas de Badajoz"* adlı eserlerinde İbn Zeydûn’u ele almıştır. (Rahmi Er, “İbn Zeydûn”, **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XX/466; Watt, Cachia, s. 189.) Ayrıca MEB İA’da “İbn Zeydûn” maddesini yazan da Cour’dur. (5/2. Cilt, s. 837-838)

[109] Çek müsteşrik Alois Richard Nykl’dir (ö. 1958). Kur’an’ın Çekçe çevirisi, *Hispano-Arabic Poetry and Its Relations with Old Provencal Troubadour* (İspanyol-Arap şiiri ve ilk dönem ozanlarla ilişkisi) gibi çalışmaları vardır (Josef Zenka, “Alois Richard Nykl And The Náprstek Museum”, **Annals Of The Náprstek Museum**, 35/2, Prag 2014, s. 57-80).

[110] Şevkî Dayf, **İbn Zeydûn**, 12. Baskı, Dâru’l-ma‘ârif, Kahire 1953, s. 16.

[111] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 248-252.

istifade ettiği ihtimalini ortaya koymaktadır. Cour ve Nykl'in bu ihtimal dâhilinde bu ismi zikrettikleri düşünülebilir.

İbn Zeydûn'un bir diğer hocası, anne tarafından dedesi Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. Sa'îd el-Kaysî'dir. İbn Zeydûn, babası vefat edince onun yanında kalmıştır.[112] Ebû Bekr el-Kaysî, İbn Ebi'l-Karâmîd olarak da bilinir.[113] Medînetu Sâlim'de kadılık; Kurtuba'da ise çarşı pazarın emniyet amirliğini yapmıştır.[114] Emevîlerin Endülüs'teki son halifesi Hişâm el-Mu'tedd-billâh'ın veziri Hakem b. Sa'îd el-Kazzâz'ın ihanetine uğramış ve vezirin emriyle 422/1031'de öldürülmüştür. Bu olay İbn Zeydûn'u derinden etkilemiş ve intikam hırsıyla Emevîleri yönetimden uzaklaştırmak isteyenlerin yanında yer almıştır.[115] Nitekim 422/1031'de Kurtuba halkına kötü muamelesiyle bilinen el-Kazzâz, halkın halifeliği ortadan kaldırmak için ayaklanması sırasında öldürülmüştür.[116]

İbn Zeydûn, dedesi Ebû Bekr'e yazdığı iki şiirde ona olan düşkünlüğünü, muhabbetini ve hürmetini dile getirmiştir.[117] Ayrıca bu şiirlerde, hasta olan dedesine, bir çeşit üzümle beraber humma ve karaciğer iltihabı gibi bazı hastalıklara iyi geldiğini söylediği başka bir ilacı hediye olarak gönderdiği anlaşılmaktadır.

Ebu'l-'Abbâs Ebû Bekr b. Musellim b. Ahmed el-Eflah (ö. 433/1042) de İbn Zeydûn'un hocalarından biridir. *en-Nahvî* olarak da bilinir. Nahiv, dil ve edebiyat alanında önemli bir âlimdir. Takva sahibi ve güzel ahlak sahibi olarak tanınmıştır. Kaynaklara göre o, öğrencilerine bir baba gibi şefkatli, bir dost gibi düşkündü. Onlarla iyi iletişim kurar ve ufuklarını açmak için çaba sarfederdi.[118] Bu özellikleri İbn Zeydûn'u etkilemiş ve onu derslerinin ve meclisinin bir müdavimi haline getirmiştir.[119] İbn Zeydûn hapisten firar ettikten sonra, hocası İbn Musellim'e bir

[112] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), Dâru'l-cîl, Beyrut 1990, (naşirin girişi), s. 15.
[113] İbn Zeydûn'un divanını tahkik edenlerden biri olan Hanna el-Fâhûrî, dedesinin İbnu'l-Hedâhîd olarak tanındığını söylese de başka kaynaklarda böyle bir künyeye rastlamadım. (İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), (naşirin girişi), s. 15.)
[114] İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 494.
[115] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 15.
[116] Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-'İzârî el-Merrâkuşî, **el-Beyânu'l-mugrib fî ahbâri'l-Endelusi ve'l-Magrib**, Levi Provençial ve C.S. Kûlân (Thk.) 3. Baskı, Dâru's-sakâfe, Beyrut 1983, III/146.
[117] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 219-221.
[118] İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 591-592.
[119] Şevkî Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 16.

risale yazmıştır. *er-Risâletu'l-Bekriyye* olarak adlandırılan bu risalede hocasından hükümdarla arasında aracı olmasını istemiştir.[120]

6. VELLÂDE İLE MÜNASEBETİ

Vellâde (ö. 484/1091), Endülüs'ün önemli kadın şairlerindendir. Halife el-Mustekfî-Billâh'ın (416/1025) kızıdır.[121]

Vellâde, şiiriyle olduğu kadar kültürü, zarafeti ve güzelliğiyle de ünlüdür.[122] Kaynaklarda kızıl saçlı, beyaz tenli, sinesi geniş ve gözleri mavi olarak nitelenmiştir.[123] el-Makkarî (ö. 1041/1632) onu kötü şöhretli cahil babasının aksine edep, ilim ve kültürde zirveye çıkmış biri olarak tarif ederken[124] İbn Bessâm (ö. 542/1147) onu güzelliği ve bilgisiyle övmüştür.[125] İbn Nubâte el-Mısrî de onun güzel, zarif, kültürlü ve edebiyat-şinas oluşuna vurgu yapmıştır.[126]

Vellâde, babası hayattayken şairlerin meclislerine katılır, şiir söylerdi. Babası öldürüldükten sonra ise evinde şiir ve edebiyat meclisleri düzenlemeye başlamış, Emevî hilafetinin ortadan kaldırılması ve Mulûku't-tavâif döneminde ise evini tamamen edebiyat ve şiir meclisine çevirmiştir. Şairlerle karşılıklı şiir okur, ediplerle münazara ederdi. Meclisinde şiirler serbestçe irat edilir, şarkıcılar musiki icra ederdi. Böylece onun meclisi, edebi zevkin doruğa çıktığı söyleşilere sahne olurdu. Meclisinin müdavimleri genellikle kâtip ve şair olan devlet büyükleri ve şehrin ileri gelenleriydi.[127] Bu yönüyle asırlar sonra Fransa'da açılan edebiyat salonlarına öncülük ettiği belirtilmiştir.[128]

Vellâde, açtığı edebiyat ve eğlence meclisinde zekâsı, inceliği, kibarlığı ve güzelliğiyle çevresindekilerin ilgi odağı haline gelmiştir.[129] Ona nispet edilen bir

---

[120] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 718.
[121] İbn Bessâm, **age.**, I/429; İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 657; el-Makkarî, **age.**, IV/205; İbn Nubâte, **age.**, s. 22.
[122] İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 657; İbn Bessâm, **age.**, I/429.
[123] 'Înân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-'asru's-sânî: duvelu't-tavâif)**, s. 425.
[124] el-Makkarî, **age.**, IV/208.
[125] İbn Bessâm, **age.**, I/429.
[126] İbn Nubâte, **age.**, s. 22.
[127] İbn Bessâm, **age.**, I/429; el-Makkarî, IV/207-208; es-Safedî, **el-Vâfî**, 27/262.
[128] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 30.
[129] İbn Bessâm, **age.**, I/430-431; İbn Nubâte, **Serhu'l-'uyûn**, s. 22.

şiirde, büyük bir özgüven içinde ilgi odağı haline gelmekten hoşnut olduğu anlaşılmaktadır. Bu beyitlerden birini meclise çıktığı bir gün, kıyafetinin bir tarafına;

أنا وَاللهِ أصْلُحُ لِلْمَعالِي – وَأَمْشِي مِشْيَتِي وَأَتِيهُ تِيهَا[130]

"Vallahi yüce makamlara layığım ben. Kendime has bir yolum var."

Diğer beyti ise elbisesinin diğer tarafına yazdırmıştır:

أُمَكِّنُ عاشِقِي مِنْ صَحْنِ خَدِّي — وَأُعْطِي قُبْلَتِي مَنْ يَشْتَهِيهَا[131]

"Aşığıma veririm yanağımı, öpücüğümü de arzu edene."

Mecliste ilgi odağı haline gelmesi ve bu beyitlerin yazılı olduğu elbiseyle meclise çıkması, kadının iffetine yakışmayan bir durum gibi görülse de el-Makkarî, Vellâde'nin iffetli bir kadın olduğunu söylemiştir.[132] Kendisi de söylediği şu beyitlerle iffet sahibi bir kadın olduğunu vurgulamıştır:

إنِّي، وإنْ نَظَرَ الأَنامُ لِبَهْجَتِي —كَظِبَاءِ مَكَّةَ صَيْدُهُنَّ حَرامُ

يُحْسَبْنَ مِنْ لِينِ الكَلامِ فَواحِشَا — وَيَصُدُّهُنَّ عَنِ الخَنا الإسْلامُ[133]

"Ben ki, herkes güzelliğime baksa da, Mekke ceylanları gibiyim. Avlanmaları haramdır.

Narin sözlerinden dolayı fahişe sanılırlar. (Oysa) İslam, onları fuhuştan alıkoyar."

Vellâde'ye ilgi duyan, Vellâde'ye yakın olmak isteyenlerden biri de İbn Zeydûn olmuştur. Meclisin bir müdavimi haline gelen İbn Zeydûn bir müddet sonra

---

[130] İbn Bessâm, **age.**, I/429.
[131] Aynı eser, I/430.
[132] el-Makkarî, **age.**, IV/205.
[133] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 30. Beyit, 'Abdullâh b. Hasan b. Huseyn b. 'Alî (r.a.)'a ait olup aslı şu şekildedir:

بِيضٌ حَرائرُ ما همْنَ بِرِيبَةٍ — كَضِباءِ مَكَّةَ صَيْدُهُنَّ حَرامُ

يُحْسَبْنَ مِنْ لينِ الكَلامِ زَوانِيا — وَيَصُدُّهُنَّ عَنِ الخَنا الإسْلامُ

(Cevâd Şubber, **Edebu't-taff ev şu'arâu'l-Huseyn**, Dâru'l-Murtadâ, Beyrut 1988, I/166.)

Vellâde'yle ilgilenmeye başlamış ve nihayetinde ona âşık olmuştur.[134] Vellâde de İbn Zeydûn'a gönül vermiştir.[135] Meclisin diğer müdavimlerine rağmen İbn Zeydûn'a kadar kimseye meyletmediği, İbn Zeydûn'un edebî melekesinin ve güzel ahlakî hasletlerinin, Vellâde'yi cezp ettiği ifade edilmiştir.[136]

Sevgi ve aşkla başlayan yakınlaşmadan sonra İbn Zeydûn'un, Vellâde'nin bir cariyesine meylettiği iddiası[137], Vellâde'nin İbn 'Abdûs'a ilgi duyduğunu düşünüp onu bir şiirle eleştirmesi[138] gibi bazı nedenlerden dolayı aralarında bir soğukluk ve hatta hararetli tartışmalar[139] meydana gelmiştir. İbn Zeydûn'un aşktaki rakibi İbn 'Abdûs'a Vellade'nin ağzıyla yazdığı *er-Risâletu'l-hezliyye'*si[140] ise kati ayrılığın en büyük nedeni olmuştur. Vellâde, İbn Zeydûn'un bu tavrını, kendi edebi nezaket ve saygınlığına yakıştırmamıştır. Kendi adına yazılmasına ise tahammül edememiştir. İbn Zeydûn'un büyük bir kibre kapılarak kendi başına, onun yerine ve rızası sorulmadan karar vermesini kabullenememiştir. Bu olaydan sonra Vellâde, İbn Zeydûn'la münasebetini tamamen koparıp İbn 'Abdûs'a dönmüş ve 480/1088 ya da 484/1091 yılında[141] Kurtuba'da vefat edene kadar onunla birlikte yaşamıştır.[142] Bazı kaynaklar ise Vellâde'nin ölünceye kadar kimseyle evlenmediğini belirtmektedir.[143] O halde onun İbn 'Abdûs'la münasebeti sadece yazışma düzeyinde kalmıştır.

Bunun yanında İbn Zeydûn'dan ayrıldıktan sonra Vellâde'nin meclisi hakkında kaynaklarda bir bilginin verilmemesi dikkat çekicidir. Buradan yola çıkarak, bu olaydan sonra Vellâde'nin, meclisini kapattığı ve kendi iç dünyasına çekildiği ihtimalinden de bahsedilebilir.

---

[134] el-Makkarî, **age.**, IV/ 209; Feth b. Hâkân, **age.**, s. 225.
[135] İbn Bessâm **age.**, I/430-432, İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 777-781; el-Makkarî, **age.**, 4/206; es-Safedî, **el-Vâfî**, 27/263; İbn Nubâte, **age.**, s. 22; Takiyyuddîn Ebû Bekr 'Alî b. 'Abdillâh el-Hamevî el-Ezrârî, **Hizânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb**, s. 232;
[136] el-Hamevî, **age.**, s. 232.
[137] es-Safedî, **el-Vâfî**, 27/262.
[138] İbn Nubâte, **age.**, s. 23.
[139] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 51, 71; İbn Bessâm, I/431-432.
[140] Eserleri başlığında yazma sebebini zikredeceğiz. Ayrıca bu risale için bk. İbn Nubâte, **age.**; İbn Zeydûn, **er-Risâletu'l-hezliyye: Alaycı Hiciv Mektubu,** Kenan Demirayak (Çev.), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1999.
[141] İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 657.
[142] İbn Bessâm, **age.**, I/432; İbn Nubâte, **age.**, s. 24; es-Safedî, **el-Vâfî**, XXVII/262.
[143] İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 657; el-Makkarî, **age.**, IV/207.

Sonuç olarak İbn Zeydûn'un Vellâde ile münasebeti, İbn Zeydûn'un edebî ve siyasi hayatını etkilemiştir. Aşkla başlayan ve ayrılık ile biten bu ilişki, İbn Zeydûn'un iç dünyasını derinden etkilerken, edebî yönden çok zengin ve güçlü şiirler yazmasına ve aşk şiirlerinde onu seçkin bir konuma çıkarmasını sağlamıştır. Nykl de *"Vellâde'nin İbn Zeydûn'daki tesiri olmasaydı, Arap şiiri bugün değerinin çoğunu kaybederdi"*[144] ifadesiyle bu duruma dikkat çekmiştir. Diğer taraftan Vellâde'yle münasebeti onun hapse düşmesine, sonrasında ise Kurtuba yönetiminden uzaklaşıp İşbîliye yönetimine katılmasına sebep olmuştur.

7. SİYASİ VE İDARİ HAYATI

İbn Zeydûn, Endülüs'te Emevî hâkimiyetinin iyice zayıfladığı, merkezi otoritenin kaybolduğu ve ülkenin tam bir kargaşa içinde olduğu bir zamanda doğmuştur. Endülüs Emevî hilafetinin son dönemlerinde bir müddet dirlik ve birliği sağlayan Hâcib el-Mansûr İbn 'Âmir'in 392/1002'de ölümünden sonra ülke, 422/1031'e kadar tam bir kargaşa içinde olmuştur.[145] Halifeler bazen Kurtubalıların, bazen Saklebîlerin bazen de Berberîlerin oyuncağı haline gelmiştir. Yönetimde devam eden bu sonu gelmez değişikliklerden iyice bunalan Kurtubalılar, hilafet makamını kaldırma kararı almışlardır. Onun yerine Endülüs'ü yönetecek bir şûra heyeti kurmuşlardır. Artık bir oligarşi yönetimine geçen Kurtuba'daki bu heyetin başına Ebu'l-Hazm İbn Cehver getirilmiştir. Ancak hilafetin ilgasını ve yönetimin zaafiyetini fırsat bilen bazı hanedanlar, merkezden müstakil olarak hareket etme eğilimine girmişlerdir. Bunun neticesinde Endülüs'te Emevîler dönemi kapanmış; yerini küçük devletçiklerin aldığı *Mulûku't-tavâif* dönemi başlamıştır.[146]

İbn Zeydûn'un, kendi döneminde gelişen siyasi olaylara kayıtsız kalmadığı hatta aktif bir şekilde rol aldığı görülmüştür. Bunun en önemli etkeninin de Berberîlerin Kurtuba'ya hâkim olmalarını istememesi olarak ifade edilmiştir.[147] Bundan dolayı onun, Cehverîler'in ayaklanmasında ön saflarda yer aldığı, yönetimi ele geçirmelerinde öncülük ettiği de belirtilmiştir. Bu hususta çabalarından ötürü

[144] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 109.
[145] el-Haccî, **et-Târîhu'l-Endelusî**, s. 323; 'İnân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-'asru'l-evvel)**, s. 622-623.
[146] İmamüddin, **age.**, s. 267-268; Hitti, **age.**, s. 845-850.
[147] 'İnân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-'asru's-sânî)**, s. 20-21; August Cour, "İbn Zeydûn", **İA**, 5/2. Cilt, MEB, Eskişehir 1997, s. 837.

Feth b. Hâkân (ö. 529/1135) onun için *"Kurtuba ayaklanmasının lideri ve Cehverî Devleti'nin kuruluşunun öncüsü"*[148] ifâdesini kullanmıştır. Kargaşa ortamından sonra kurulan şûra hükümetinde aktif görevler alması da bunu göstermektedir. Nitekim elçilik, kâtiplik, vezirlik gibi önemli siyasi ve idari görevlerde bulunmuştur.[149]

7.1. Cehverî Emîrliğindeki Hizmetleri

422/1031 yılında Endülüs Emevî birliği sona erdikten sonra ülkenin farklı bölgelerinde birçok emirlik ortaya çıkmıştır. Bunların en büyüğü Kurtuba merkezli Cehverî Emirliği'dir. Emîrliğin kuruluşunda etkin olanlardan biri İbn Zeydûn'dur.[150] Gösterdiği çabalar sayesinde Kurtuba şûra yönetiminin başı Ebu'l-Hazm tarafından devlet idaresine katılmış ve ona vezirlik görevi verilmiştir. Bu görevdeki başarısından sonra ona komşu yönetimlerle Kurtuba yönetimi arasında elçilik görevi de verilmiştir. Kurduğu başarılı münasebetler, komşu yönetimlerde olduğu gibi[151] Kurtuba halkı nezdinde de takdir görmüştür.[152] İşleri yürütme yeteneğinin yanında verdiği güven sayesinde hükümdardan sonra en yüksek makam olan *"zu'l-vizâreteyn"*[153] makamına kadar yükseltilmiştir. Ebu'l-Hazm, İbn Zeydûn'un zekâsı, inceliği ve edebî maharetinden dolayı her türlü idari işlerini ona danışırdı. Aralarındaki münasebet zamanla bunun da ötesine geçmiştir. Nitekim gece sohbetlerinde yanından ayırmadığı bir sohbet arkadaşı olmuştur.[154]

7.2. Hapis Hayatı

İbn Zeydûn, Cehverî yönetiminin verdiği bütün görevleri başarılı bir şekilde yürütmüştür. Özellikle diplomasi sahasındaki ikna kabiliyeti ve kullandığı dil, hem Kurtuba yönetimince hem de Endülüs'ün diğer yönetimleri tarafından takdir

---

[148] Feth b. Hâkân, **Kalâidu'l-'ikyân**, s. 209; Er, "İbn Zeydûn", XX/464.
[149] İbn Bessâm, **age.**, I/336-337.
[150] Feth b. Hâkân, **Kalâidu'l-'ikyân**, s. 209.
[151] İbn Bessâm, **age.**, I/337; ez-Ziriklî, I/158.
[152] es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/ 56.
[153] "**Zu'l-vizâreteyn**" kavramı *iki bakanlık sahibi* manasında hükümdarın danıştığı, kâtiplik ve hükümdar adına işleri yürütme görevini verdiği vezirlere verilen bir unvandır. Yönetimde hükümdardan sonra en yüksek mertebedir. İbn Haldûn ise *Mukaddime*'sinde Endülüslülerin bu lakabı *kılıç* ve *kalem* sahibi vezirler için kullandıklarını belirtir. Kılıç, yürütmeye; kalem de kâtipliğe işaret eder. Bu unvana sahip olmayan vezirler ise sadece istişarede bulunurlar. İşleri yürütme görevleri yoktur. (Ebû Zeyd 'Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, **Mukaddimetu İbn Haldûn**, Dâru'l-Erkam, Beyrut 2001, s. 274, 290-91; Hasan Câde, **age.**, s. 48.)
[154] İbn Bessâm, **age.**, I/337; Bûzeyne, **age.**, s.18; Er, "İbn Zeydûn", XX/464.

edilmiştir. Bu da ona hem Kurtuba'da hem de tüm Endülüs'te bir şöhret kazandırmıştır. Zamanla Kurtuba dışındaki diğer Endülüs emîrlikleri de İbn Zeydûn'un kendi saraylarına intisap etmesini arzu etmişlerdir.[155] Bu şöhreti ve ayrıca sürekli terfi ederek hükümdarın en yakın adamlarından biri haline gelmesi ona siyasi rakipler yaratmıştır. Aşkta da rakibi olan başta vezir Ebu 'Âmir İbn 'Abdûs olmak üzere fırsat arayan diğer siyasi rakipleri de, Endülüs Emevî halifelerinden el-Mustekfî-billâh'ın kızı Vellâde'nin meclisine sık sık gitmesini bir fırsat olarak kullanmışlardır. Dedikodular yayarak onun Emevîleri tekrar iş başına getirmeyi amaçlayan bir plan hazırlığında bulunduğunu iddia etmişlerdir.[156] Ayrıca her fırsatta onu yönetimdeki Cehverî emîrler nezdinde, makamına yakışmayacak şekilde, duygularıyla hareket eden biri olarak tasvir ederek gözden düşürmeye çalışmışlardır.[157] İbn Zeydûn'a güvenmesine rağmen ısrarlı dedikodular ve özellikle onun komşu meliklerin nezdinde yükselen itibarından duyduğu endişe[158], Ebu'l-Hazm'ı da tereddütler içine sokmuştur. Bu tereddütler, en yakın dostu ve veziri ile arasını açmış ve onu hapse attırmasına neden olmuştur. Uydurma deliller sunularak hüküm verme liyakati bulunmadığı ve hükümdarın tesiri altında çalıştığı belirtilen[159] Kurtuba'nın kadısı Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Ahmed b. el-Mekvî (ö. 448/1057) tarafından verilen kararla hapse atılmıştır.[160] Mahkemede İbn Zeydûn'a, onun bir dostunun vefatından sonra arazisini gasbettiği suçu isnad edilmiştr. Bu ithamla zindana atılmıştır. Nitekim İbn Zeydûn, bunu *er-Risâletu'l-Bekriyye'*sinde bizzat dile getirmektedir.[161]

İbn Zeydûn, haksız bir şekilde hapse atıldığını risalelerinde ve şiirlerinde zaman zaman dile getirmiştir. Ona göre kadı, sadece bir şahidin tanıklığıyla yetinmiş ve üstelik o da âdil olma vasfından uzaktır.[162] Kendisine savunma fırsatının verilmediği, yazılı delillerine itibar edilmediği, hüküm giydiği sürenin ucu açık olduğu ve bütün bunların adalete aykırı olduğu gibi mahkeme sürecinin tutarsızlıklarla dolu olduğunu belirttikten sonra sadece âşık olduğu için hüküm

[155] es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/56.
[156] Er, "İbn Zeydûn", s. 464.
[157] 'İnân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-'asru's-sânî: duvelu't-tavâif)**, s. 25
[158] es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/56.
[159] İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 268.
[160] İbn Bessâm, **age.**, I/338; Er, "İbn Zeydûn", s. 464-465; Cour, s. 837-838; Bûzeyne, **age.**, s. 26-27.
[161] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 727-730.
[162] Aynı eser, s. 724-26.

giydiği kanaatini taşımıştır. Risalelerinde ve şiirlerinde, hapiste önceleri tek kişilik hücrede tutulurken daha sonra hırsız ve çapulcuların arasına atıldığını, durumu şikâyet etse de dikkate alınmadığını dile getirmiştir.[163]

Yaklaşık bir buçuk yıl vezirlikten sonra hapis hayatı başlayan İbn Zeydûn, er geç haklılığı ortaya çıkacak ve hapisten bir an önce çıkarılacak diye büyük ümitler taşımıştır. Diğer taraftan hükümdarı, haksızlığa uğradığına inandırmak ve kendisini affetmesi için ona risaleler ve şiirler yazmıştır.[164] Bunun yanında samimi dostu ve çocukluk arkadaşı Ebu'l-Hazm'ın oğlu Ebu'l-Velîd'e ve hocası Ebû Bekr b. Musellim başta olmak üzere bir takım dostlarına da aracılık yapmaları için istirham risaleleri göndermiştir. Fakat hiçbiri sonuç vermemiştir.[165]

İbn Zeydûn'un hapis hayatı yaklaşık beş yüz gün sürmüştür. Bu süreyi, Ebu'l-Hazm İbn Cehver'e yazdığı bir kasidesinde şöyle dile getirmektedir:

أَفَصَبْرٌ مِئِينَ خَمْساً مِنَ الأَيَّامِ – ناهِيكَ مِنْ عَذابٍ أَلِيمِ![166]

"Beş yüz gün sabır, ağır bir cezalandırma olarak yeterli değil midir, nezdinizde?"

Firardan hemen sonra Kurtuba'da saklanırken, Vellade'ye hitaben söylediği ve Ebu Bekr'den aracılık isteğinde bulunduğu bir kasidesinde de hapiste beş yüz gün kaldığını şöyle ifade etmektedir:

مِئُونَ مِنَ الأَيَّامِ خَمْسٌ قَطَعْتُهَا – أَسِيراً وَإِنْ لَمْ يَبْدُ شَدٌّ وَلا قَمْطُ[167]

"Kelepçe ve pranga görünmese de beş yüz gün esaret geçirdim."

İbn Zeydûn'un, Ebu'l-Hazm İbn Cehver, ayrıca Ebu'l-Hazm'ın oğlu Ebu'l-Velîd döneminde olmak üzere iki defa hapsedildiğini söyleyen kaynaklar[168] olduğu gibi sadece Ebu'l-Velîd İbn Cehver tarafından hapse mahkûm edildiğini söyleyen

[163] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 267-321, 718-753.
[164] es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/56-57.
[165] Feth b. Hâkân, **age.**, s. 210-211.
[166] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 57
[167] Aynı eser, s. 64
[168] 'İnân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-'asru's-sânî: duvelu't-tavâif)**, s. 25.

kaynaklar[169] da vardır. Ancak ‘Alî ‘Abdul’azîm, bu kaynaklarda yer alan bilgilerin uzun bir tahlilini yaptıktan sonra İbn Zeydûn’un Ebu’l-Hazm İbn Cehver döneminde hapse atıldığını ortaya koymuştur.[170] İbn Zeydûn’un divanını ilk defa neşreden Kâmil Kîlânî ve ‘Abdurrahmân Halîfe de bu görüştedirler.[171]

İbn Zeydûn’un hapis hayatı, onun edebi hayatı için önemli dönüm noktalarından biridir. Nitekim hapiste bir yandan affedilmek için istirham risalelerinde bir yandan da sevgilisi Vellâde’ye yazdığı sitem ve özlem içerikli şiirlerinde tüm edebi gücünü göstermiştir. *Ciddiyye* ve *Bekriyye* risâlelerinin yanı sıra birçok şiirini hapiste yazmıştır.

7.3. Hapisten Kaçması ve Tekrar Vezir Olması

İbn Zeydûn’u, ne dostlarına gönderdiği istirham risaleleri, ne de bizzat Ebu’l-Hazm’e yazdığı *er-Risâletu’l-ciddiyye* ve medihle dolu birçok şiir, affettirmemiştir. Hiçbir girişim fayda etmeyince ve Ebu’l-Hazm’ın affından umudunu tamamen kesince hapisten firar etmiştir.[172]

İbn Zeydûn’un hapisten firar edişini, Kurtuba’dan ve dolayısıyla dostlarından uzaklaşmasını korkaklık olarak düşünen ve onu bu yüzden, başta hocası Ebû Bekr Musellim olmak üzere, kınayan bazı dostları olmuştur.[173] Bunun üzerine İbn Zeydûn, onlara, bunun, korkaklıktan dolayı olmadığını izah etmek için risaleler yazmıştır. Kaçışını, Hz. Musa (a.s.)’ın kendi kavminden uzaklaşmasına ve Peygamberimiz (s.a.v.)’in, müşriklerin zulmü karşısında mağaraya sığınmasına benzetmiştir. Bazı şiir ve atasözlerinden de örnekler göstererek kaçışının zulümden kaçış olduğunu ve kınanmaması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Nitekim hocası Ebû Bekr Musellim’e yazdığı bir risalede bu hususu şu şekilde dile getirmektedir:

---

[169] Feth b. Hâkân, **age.**, s. 210; İbn Nubâte, **age.**, s. 16; ‘İnân, **Devletu’l-İslâm fi’l-Endelus (el-‘asru’s-sânî: duvelu’t-tavâif)**, s. 25.
[170] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, (nâşirin girişi), s. 41-43.
[171] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn resâiluhu ahbâruhu şi‘ru’l-melikeyn** (nâşirin girişi), s. 12.
[172] es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/59.
[173] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 719; İbn Bessâm, **age.**, I/355; es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/59.

"... وَذَكَرْتُ أَنَّ الفِرارَ مِنَ الظُّلْمِ وَال.هرَبَ مِمَّا لايُطاقُ مِنْ سُنَنِ ال.مُرْسَلِينَ، وَقَدْ قالَ تَعالَ.ى عَلَى لِسانِ مُوسَى: فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ، وَقالَ الشَّاعِرُ: لا عارَ لا عارَ فِي الفِرارِ فَقَدْ – فَرَّ نَبِيُّ الهُدَى إِلَى الغارِ.

وَأَذِنْتُ إِلَى قَوْلِهِمْ: لَيْسَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ البِلادِ نَسَبٌ، فَخَيْرُها مَا حَمَلَكَ، وَإِذَا نَبَا بِكَ مَنْزِلٌ فَتَحَوَّلِ ..."[174]

*"... ve tahammülü olmayan zulümden kaçmanın, peygamberlerin de seçtikleri bir yol olduğunu hatırladım. Nitekim Yüce Allah, Mûsâ'nın diliyle şöyle buyurmuştur: "**Sizden korkunca aranızdan kaçtım.**"[175]. Şair de şöyle demiştir: "Kaçmak ayıp değil, kesinlikle değil, Allah'ın Resulü (s.a.v.) dahi mağaraya sığınmıştır". Onların (bilge kimselerin) sözüne kulak verdim: "seninle beldeler arasında bir nesep bağlılığı yoktur. Onlardan en iyisi, seni taşıyandır (sana uyandır). Bir yer sana uymuyorsa oradan ayrıl."*

İbn Zeydûn'un, hapisten, Ebu'l-Hazm İbn Cehver'in oğlu Ebu'l-Velîd veya bazı vefakâr dostlarından yardım alarak firar ettiği rivayet edilmiştir.[176] Firardan sonra İbn Zeydûn, hükümdar nezdinde affedilmesi için girişimlerine devam etmiştir. Ama fayda vermeyince artık kendini Kurtuba'da güvende hissetmemiş ve buradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Kurtuba'dan ayrılıp İşbîliye'ye gitmiştir. İşbîliye emîri el-Mu'tazıd tarafından iyi ağırlansa da şiirlerinden de anlaşıldığı gibi gönlü hâlâ Kurtuba'dadır. Vellâde'ye en azından biraz yakın olmak, onun bulunduğu ortamı da yaşamak, vefalı dostları görerek teselli bulabilmek için Kurtuba'ya gitmeye karar vermiştir. Kurtuba yakınındaki Medînetu'z-Zehrâ'da gizlenip oradan maşukası Vellâde'ye şiirler ve dostlarına risaleler göndermiş ve affedilmesi için aracı

[174] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 736-737.
[175] Şu'arâ' 26/21.
[176] Ebû 'Abdillâh Muhammed İbnu'l-Ebbâr, **İ'tâbu'l-kuttâb**, Sâlih Eşter (Thk.), 2. Baskı, Dâru'l-Evzaî, Beyrut 1986, s. 205; Bûzeyne, **age.**, s. 32; 'İnân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-'asru's-sânî: duvelu't-tavâif)**, s. 25.

olmalarını istemiştir.[177] Nihayetinde Ebu'l-Velîd'in aracılığı sonuç vermiş ve Ebu'l-Hazm tarafından affedilmiştir.[178]

İbn Zeydûn'un affedildikten sonra Ebu'l-Hazm döneminde eski görevlerine dönüp dönmediği hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İbn Bessâm'ın İbn Zeydûn hakkında Ebû Mervân İbn Hayyân el-Kurtubî'den (ö. 469/1076) naklettiği *"Ebu'l-Velîd İbn Cehver, İbn Zeydûn'a aracılık yaptı ve onu sıkıntından kurtardı. Göreve geldikten sonra da onu eski itibarına kavuşturdu."* ifadesinden, İbn Zeydûn'un, Ebu'l-Hazm hayatta iken eski görevlerine geri dönmediği anlaşılmaktadır.[179]

İbn Zeydûn affedildikten birkaç ay sonra, 6 Muharrem 435/15 Ağustos 1043'te Ebu'l-Hazm vefat etmiş ve yerine oğlu Ebu'l-Velîd geçmiştir. Ebu'l-Velîd, göreve geldikten sonra İbn Zeydûn'u tekrar vezirliğe getirmiş ve ona elçilik görevini vermiştir.[180] Kurtuba'daki ehli zimmetin işlerine bakma görevini de İbn Zeydûn'a vermiştir.[181] Bu görevler, İbn Zeydûn'un hem Kurtuba halkı nezdindeki hem de Cehverî yönetimindeki eski itibarına hatta daha da yüksek bir itibara kavuştuğu anlamına gelmektedir.

Ebu'l-Velîd'in yönetiminde geçen beş yıl vezirlik görevinden sonra 440/1048 yılında Zekvân ailesinin, Kurtuba'nın yönetimini ele geçirme teşebbüslerinde İbn Zeydûn'un da adı geçmiştir.[182] Babasının Zekvan ailesinin kadim dostlarından olması[183] Ebu'l-Velîd'i iyice kuşkulandırmıştır. İbn Zeydûn yazdığı bir kasideyle, gelişen olaylarla hiçbir şekilde alakasının olmadığını belirtmiştir. Ancak Ebu'l-Velîd'in kuşkularını gidereememiştir.[184] İbn Zeydûn'un Mâleka emîri İdrîs b. Yahyâ b. 'Alî el-Hasanî ile iyi siyasi ilişkiler kurması ve oraya gittiği bir elçilik görevi esnasında ikametini uzatması ise Ebu'l-Velîd'le arasını tamamen açmıştır. Hatta

[177] Feth b. Hâkân, **age.**, s.224-226; İbn Nubâte, **age.**, s. 16.
[178] İbnu'l-Ebbâr, **age.**, s. 205.
[179] İbn Bessâm, **age.**, I/338.
[180] İbn Bessâm, **age.**, I/338; İbnu'l-Ebbâr, s. 210; 'İnân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-'asru's-sânî: duvelu't-tavâif)**, s. 25;
[181] İbnu'l-Ebbâr, **age.**, s. 210; 'İnân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-'asru's-sânî: duvelu't-tavâif)**, s. 25.
[182] Şavkî Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 26-27; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 47.
[183] el-Kâdî 'İyâd, **age.**, II/294
[184] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 167-171.

Ebu'l-Velîd bu yüzden İbn Zeydûn'u kınamış ve daha geri dönmeden elçilik görevinden azletmiştir. Ancak belagatı ve fesahatı sayesinde Ebu'l-Velîd'in güvenini kazanmayı başardığı gibi onun devlet erkânında tekrar gözde vezir ve elçi olmayı da başarmıştır.[185] Buna rağmen İbn Zeydûn'un, siyasi rakiplerinin Ebu'l-Velîd'in zihninde sürekli olarak yarattıkları kuşkulardan dolayı, Ebu'l-Hazm döneminde başına gelenleri düşünmesi, onu Kurtuba'dan uzaklaşma yollarını aramaya sevketmiştir. Nitekim bir şiirinde başına gelenlerden dolayı Cehver ailesine sitemlerinden bu durum anlaşılabilmektedir:

بَنِي جَهْوَرٍ! أَحْرَقْتُمُ بِجَفائِكُمْ – فُؤادِي، فَما بالُ المَدَائِحِ تَعْبَقُ؟

تَعُدُّونَنِي كَالعَنْبَرِ الوَرْدِ، إنَّمَا – تَطِيبُ لَكُمْ أَنْفاسُهُ حِينَ يُحْرَقُ[186]

"Ey Cehveroğulları! Yaktınız içimi eziyetinizle. Güzel kokusu hâlâ devam eden medihlerim ne olacak?

Beni gül anberi gibi görüyorsunuz, yandıkça rayihası hoşunuza gidiyor."

İbn Zeydûn'u Kurtuba'dan uzaklaşmasının diğer bir sebebi ise tüm çabalarına rağmen Vellâde'nin kendisine dönmemesi, aksine rakibi İbn 'Abdûs'la birlikteliğine devam etmesidir. Aynı şehirde, aynı ortamda istemediği bu durumun devam etmesi İbn Zeydûn'u ciddi bir şekilde rahatsız etmiş olmalıdır.

7.4. 'Abbâdîlerin Yönetimindeki Hizmetleri

İbn Zeydûn, Kurtuba'da Cehverî emîrlerine güvenini yitirmiş, artık güvenemez hale gelmiş, onların nezdinde gerçekleştireceği bir hedefi kalmamıştır. Huzur ve güven içinde yaşayabileceğini düşündüğü ve 'Abbâdîlerin yönetim merkezi olan İşbîliye'ye gitmiştir. İşbîliye'ye gitme nedenini aşağıdaki beyitlerinde dile getirmiştir:

لا يَأْسَ؛ رُبَّ دُنُوِّ دارٍ جامِعٍ – لِلشَّمْلِ، قَدْ أَدَّى إلَيْهِ بُعادُ

إنْ أَغْتَرِبْ فَمَواقِعَ الكَرَمِ، الَّذِي – فِي الغَرْبِ شِمْتُ بُرُوقَهُ، أَرْتَادُ

[185] İbn Bessâm, I/338-339; Şavkî Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 26-27.
[186] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 59

أَوْ أَنَّا، عَنْ صَيْدِ المُلُوكِ بِحانِبِي، – فَهُمُ العَبِيدُ مَلِيكُهُمْ عَبَّادُ

الجَدُّ عُذْرٌ فِي الفِرَاقِ لِمَنْ نَأَى، – لِيَرَى ال .مَصانِعَ مِنْهُ كَيْفَ تُشادُ [187]

*"Ümitsizliğe kapılma sakın! Çoğu defa uzaklaşmak, bir araya getiren yerlere daha yakın olmak için*dir.

Gurbete gitmişsem, Batı'da parıltılarını umduğum verimi bol yerler aradığımdandır.

Ya da uzaklaşıyorum, yanımda beni avlayan hükümdarlardan. Oysa hükümdar değil köledir onlar. Gerçek hükümdar ise 'Abbâd'dır.

Büyüklük aramak bir özürdür, uzaklaşan için. Uzaklaşır, görsün diye sağlam yapıların nasıl inşa edildiğini."

İşbîliye'nin, siyasi, edebi ve kültürel olarak dönemin en güçlü emîrliklerinden olması[188] ve emîri el-Mu'tazıd-Billâh'ın (ö. 461/1068) İşbîliye'ye gelmesi için İbn Zeydûn'u özellikle teşvik etmesi[189], İbn Zeydûn'un İşbîliye yönetimine katılmasında etkili olmuştur. Bütün bunlardan önce İbn Zeydûn, İşbîliye yönetiminde vezir olan arkadaşı Ebû 'Âmir Muhammed b. Mesleme el-Kurtubî'ye (511/1117)[190], İşbîliye'deki yönetimin başına geçen el-Mu'tazıd'ı tebrik etmek ve kendi durumunu anlattıktan sonra oraya gelme isteğini ifade etmek için bir risale göndermiştir.[191] Nihayetinde İbn Zeydûn, 441/1049 yılında İşbîliye sarayına girmiştir.[192] İşbîliye ile Kurtuba arasındaki üç günlük mesafeyi bir günde kattettiği belirtilmektedir.[193] Bu da onun bir an önce İşbîliye'ye varma isteğinin bir göstergesidir. el-Mu'tazıd, İbn Zeydûn'un İşbîliye yönetimine katılmasından duyduğu memnuniyeti onu vezirleriyle, şairleriyle ve diğer devlet erkânıyla karşılayarak[194] göstermiştir. İbn Zeydûn, Cehverîlerin yönetiminde olduğu gibi 'Abbâdîlerin yönetiminde de vezirlik,

[187] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 85.
[188] Muhammed 'Abdullâh 'İnân, **Terâcim İslâmiyye Şarkiyye ve Endelusiyye**, 2. Baskı, Mektebetu'l-Hâniciî, Kahire 1970, s. 212.
[189] İbn Bessâm, **age.**, I/339.
[190] İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 541.
[191] İbn Bessâm, **age.**, I/403-405; İbn Mesleme'nin hayatı için bk. Feth b. Hâkân, **age.**, s. 203-206; İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 541; el-Humeydî, **age.**, s. 65.
[192] İbn Bessâm, I/339; es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/56.
[193] Ebu'l-Hattâb 'Umer b. Hasan el-Kelbî, **el-Mutrib min eş'âri ehli'l-Magrib**, Dâru'l-'ilm, Beyrut, s. 168.
[194] el-Kelbî, **age.**, s. 168.

kâtiplik ve elçilik görevlerinde bulunmuştur. Hatta devletin tüm işleri ona devredilmiştir.[195] Fesahatı ve belagatı sayesinde sadece idari görevlerinde değil eğlence ve diğer özel meclislerinde de zamanla el-Mu'tazıd'ın (ö. 461/1068) en çok güvendiği ve ona en yakın kimselerden olmuştur.[196]

İbn Zeydûn'un İşbîliye yönetiminde çalışması, Kurtuba'ya hâkim olma hedefleri olan el-Mu'tazıd ve ondan sonra göreve gelecek olan oğlu el-Mu'temid için önem arzetmektedir.[197] Çünkü İbn Zeydûn, Kurtuba'yı iyi tanıdığı gibi, Kurtuba halkı nezdinde takdir görmüş bir şahsiyettir.[198]

İbn Zeydûn'un, yönetiminde çalıştığı Ebû 'Amr 'Abbâd el-Mu'tazıd-Billâh, 435/1044'de Kurtuba'yı da kendine vergi ödemeye mahkûm ederek İşbîliye'yi Endülüs'ün en güçlü emîrliği yapmıştır. Kendisi de bir şair olup sarayını edip ve şairlere açmıştır. Bunun yanında istibdat sahibi, katı kalpli, sert ve acımasız, kan dökmeyi seven biri olarak anılmıştır. En yakınındakinin dahi kendini güvende hissetmediği bir siyaset izlemiştir. Etrafında bulunanların çoğu onun gazabından nasibini almıştır. İbn Zeydûn ise siyasi dehası, güçlü edebiyatı, anlatım kabiliyeti ve hepsinden önemlisi ona verdiği güven sayesinde onun öfkesinden kurtulmayı başarabilmiştir.[199]

İbn Zeydûn, el-Mu'tazıd'ın gazabına uğramamış olmasını hayretle karşılayıp *"sen onun kötülüğünden ve bu öldürme hastalığından nasıl kurtulabildin?"* şeklinde soranlara, *"aslanın kulağından tutup kendini onun zararından koruyan gibi korudum"* diye cevap vermiştir.[200]

İbn Zeydûn, el-Mu'tazıd'ın zalimce uygulamalarına razı olmadığını ve onun ölümüne bundan dolayı sevindiğini yazdığı şu beyitlerle açıkça göstermiştir:[201]

---

[195] Şavki Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 27.
[196] İbn Bessâm, **age.**, I/339; Reynold A. Nicholson, **A Literary History of the Arabs**, Adelphi Terrace, London 1907, s. 425.
[197] 'İnân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-'asru's-sânî: duvelu't-tavâif)**, s. 61.
[198] es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/56.
[199] İbn Bessâm, **age.**, II/24-29; es-Safedî, **el-Vâfî**, XVI/352-353; el-Haccî, **et-Târîhu'l-Endelusî**, s. 389-391.
[200] es-Safedî, **el-Vâfî**, XVI/352.
[201] es-Safedî, **el-Vâfî**, XVI/351-353; 'İnân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-'asru's-sânî: duvelu't-tavâif)**, s. 57.

لَقَدْ سَرَّنَا أَنَّ النَّعِيَّ مُوَكَّلٌ – بِطاغِيَةٍ قَدْ حُمَّ مِنْهُ حِمامُ

تَجانَبَ صَوْبُ المُزْنِ عَنْ ذلِكَ الصَّدَى – وَمَرَّ عَلَيْهِ الغَيْثُ وَهْوَ جَهَامُ[202]

"Sevindirdir bizi, eceli gelmiş bir zalimin ölüm haberini vermesine, tellalın.

Yağmur suyu (rahmet) uzaklaştı o susamıştan, kara bulutlardır ona uğrayan."

el-Mu'tazıd'ın vefatından sonra yönetimin başına oğlu Ebu'l-Kâsım Muhammed b. 'Abbâd el-Mu'temid-'Alallâh (ö. 488/1095) geçmiştir. Babasının döneminde siyasi ve edebî olarak güçlü bir emîrlik olan 'Abbâdîleri daha güçlü yapmıştır. Geniş bilgisi, güzel ahlâkı ve zekâsı bakımından 'Abbâsî halifelerinden Hârûn el-Vâsık-Billâh'a benzetilmiştir.[203] Onun döneminde İşbîliye özellikle şiir ve edebiyatta sadece Mulûku't-tavâif döneminin değil belki de Endülüs'ün tüm dönemleri içinde en parlak seviyeye ulaşmıştır. Kendisi ve eşi Rumeykiye ('İmâd) de birer şair oldukları gibi İbn Zeydûn ve oğlu Ebû Bekr, İbn 'Ammâr (ö. 479/1086), İbnu'l-Lebbâne ed-Dânî (ö. 507/113), İbn Vehbûn el-Mursî (ö. 483/1090) ve İbn Hamdîs es-Sıkıllî (ö. 527/1133) gibi Endülüs'ün büyük şairleri el-Mu'temid tarafından himaye edilmiştir.[204]

el-Mu'tazıd'ın ölümünden sonra el-Mu'temid, İbn Zeydûn'un önceki yüksek konumda kalmasını sağladığı gibi ona her zaman değer vermiştir.[205] İbn Zeydûn ile el-Mu'temid arasındaki yakınlığı, aralarında geçen şu diyalogdan öğrenmek mümkündür:

أَيُّها المُنْحَطُّ عَنِّي مَجْلِساً – وَلَهُ فِي القَلْبِ أَعْلَى مَجْلِسِ

بِفُؤادِي لَكَ حُبٌّ يَقْتَضِي – أَنْ تُرَى تُحْمَلُ فَوْقَ الأَرْؤُسِ[206]

"Ey yeri yerimden daha alçak ama kalbimde en yüksek yerde oturan!

[202] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 378.
[203] el-Merrâkuşî, **el-Mu'cib**, s. 76.
[204] 'İnân, **Terâcim İslâmiyye Şarkiyye ve Endelusiyye**, s. 212-213; es-Safedî, **el-Vâfî**, III/151-155.
[205] İbnu'l-Ebbâr, **age.**, s. 213.
[206] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 211.

Gönlümde sana öyle bir sevgi var ki görülmesi gerekir. Sevgin taşınmaktadır baş üstünde."

İbn Zeydûn da ona cevaben 16 beyitlik bir kaside söylemiştir. Bazı beyitleri şöyledir:

أَسَقِيطُ الطَّلَ فَوْقَ النَّرْجِسِ – أَمْ نَسِيمُ الرَّوْضِ تَحْتَ الحِنْدِسِ؟

أَمْ نِظامٌ لِلآلِ نَسَقٍ – جامِعٍ كُلَّ خَطِيرٍ مُنْفِسِ

يا جَمالَ المَوْكِبِ الغادِي، إذَا – سارَ فِيهِ، يا بَهاءَ المَجْلِسِ

فَاعْتِراضُ الدَّهْرِ فِيمَا شِئْتَهُ – مُرْتَقىً، فِي صَدْرِهِ لَمْ يَهْجِسِ[207]

"Nergisin üstüne düşen şebnem mi yoksa karanlıklar altındaki bahçenin esintisi midir?

Yoksa uyumlu bir dizin halinde tüm değerli taşlara sahip bir inci gerdanlığı mıdır?

Ey maiyetin süsü, meclisin gülü!

Zaman karşı koyamaz, karşı koymayı hayal bile edemez, arzu ettiklerinize."

el-Mu'temid, İbn Zeydûn'a değer verdiği gibi onun saraydan uzaklaşmasını isteyenlere karşı onu savunmuştur.[208] Bir gün İbn Zeydûn'u çekemeyen vezirler onu el-Mu'temid'e şu beyitlerle şikâyet etmişlerdir:

يا اَيُّها المَلِكُ العَلِيُّ الأَعْظَمُ – اِقْطَعْ وَرِيدَيْ كُلِّ باغٍ يَنْأَمُ

وَاحْسِمْ بِسَيْفِكَ داءَ كُلِّ مُنافِقٍ – يُبْدِي الجَمِيلَ وَضِدَّ ذلِكَ يَكْتُمُ

لا تَتْرُكَنْ لِلنَّاسِ مَوْضِعَ شُبْهَةٍ – وَاحْزُمْ فَمِثْلُكَ فِي العَظائِمِ يَحْزُمُ[209]

"Ey Yüce Melik! Kopar inleyen her zalimin şah damarını.

Kes kılıcınla, güzelliğini gösterip çirkinliğini gizleyen her münafığın hastalığını.

[207] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 310.
[208] İbn Bessâm, **age.**, II/51-52; İbnu'l-Ebbâr, **age.**, s. 213.
[209] İbn Bessâm, **age.**, II/ 51-52; Hasan Câde, s. **age.**, 83-84.

İnsanlarda şüpheye mahal bırakma ve kararlı ol! Çünkü senin gibiler önemli durumlarda kararlılık gösterirler."

el-Mu'temid, onların asıl gayesinin farkında olduğundan İbn Zeydûn'a sahip çıkarak onlara şöyle cevap vermiştir:

كَذَبَتْ مُنَاكُمْ صَرِّحُوا أَوْ جَمْجِمُوا — الدِّينُ أَمْتَنُ وَالمُرُوءَةُ أَكْرَمُ

خُنْتُمْ وَرُمْتُمْ أَنْ أَخُونَ وَإِنَّما — حاوَلْتُمُ أَنْ يُسْتَخَفَّ يَلَمْلَمُ

أَنَّى رَجَوْتُمْ غَدْرَ مَنْ جَرَّبْتُمُ — مِنْهُ الوَفاءَ وَجَوْرَ مَنْ لا يَظْلِمُ؟

كُفُّوا، وَإلاَّ فارْقُبُوا لِيَ بَطْشَةً — يُلْقَى السَّفِيهُ بِمِثْلِها فَيُحَلَّمُ[210]

"Arzularınız yalan söylemiştir. İster açıkça söyleyin, ister ağzınızda geveleyin. İnançlı olmak daha sağlam; kişilik sahibi olmak ise daha değerlidir.

Hainlik yaptınız ve benim de hainlik yapmamı istediniz. Yelemlem Dağı'nı değersizleştirmeye çalıştın.

Sadakatini tecrübe ettiğiniz ve zulmetmeyen birinden nasıl olur da ihanet ve zulüm beklediniz!

Vazgeçin, yoksa sefilleri yola getirecek şiddet ve güç bekleyin benden."

İbn Zeydûn, hasımların tahriklerine el-Mu'temid'in kulak asmamasına ve onlara verdiği bu cevaptan memnuniyet duymuştur. Aşağıda bazı beyitleri verilen şiirinde emîri methetmiş, hasımlarını da uyarmıştır:

قُلْ لِلْبُغاةِ المُنْبِضِينَ قِسِيَّهُمْ — سَتَرَوْنَ مَنْ تُصْمِيهِ تِلْكَ الأَسْهُمُ

ما كانَ حِلْمُ مُحَمَّدٍ لِيُحِيلَهُ — عَنْ عَهْدِهِ دَغِلُ الضَّمِيرِ مُذَمَّمُ[211]

"Söyle, yayını geren zalimlere: o okların kimi öldüreceğini göreceksiniz.

Hilm sahibi olsa da el-Mu'temid, vazgeçiremez onu sözünden alçak bir hain."

---

[210] İbn Bessâm, **age.**, II/51-52; Ebu'l-Kâsım Muhammed b. 'Abbâd el-Mu'temid 'Alallâh, **Dîvânu'l-Mu'temid b. 'Abbâd**, Hâmid Abdulmecîd ve Ahmed Ahmed Bedevî (Thk.), el-Matba'atu'l-emîriyye, Kahire 1951, s. 67.

[211] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 370-371.

İbn Zeydûn, İşbîliye'de kaldığı sürede siyasi rakiplerinin verdiği huzursuzluklar hariç, her zaman yüksek konumunu muhafaza etmiş, özellikle el-Mu'temid döneminde refah ve huzur içinde yaşamıştır.[212] *Endülüs'ün süslü gelini; medeniyetinin merkezi, edebiyat ve eğlence şehri*[213] İşbîliye'nin bağ ve bahçeleri, mesireleri, nehirleri ve diğer tabii güzellikleri, şiir ve edebiyatla iç içe halkı, şair dostları, İbn Zeydûn'u büyülemiştir. Ancak bütün bu güzellikler doğduğu ve gençliğini yaşadığı Kurtuba'yı ve Vellâde'yi aklından çıkaramamıştır. İbn Zeydûn, Kurtuba'yı ve orada geçirdiği güzel günleri anmaktan geri durmamıştır.[214]

462/1070 yılında Kurtuba'daki Cehverî emîr Ebu'l-Velîd b. Cehver, Tuleytula emîri İbn Zinnûn'un işgal tehdidiyle karşı karşıya kalınca el-Mu'temid'den yardım istemek zorunda kalmıştır. el-Mu'temid saldırıyı bertaraf ettikten sonra Kurtuba'yı tamamen İşbîliye emîrliğine ilhak etmiştir. Yönetici olarak oğlu 'Abbâd el-Me'mûn Sirâcuddevle'yi tayin etmiştir.[215] Her fırsatta Kurtuba'ya kavuşmak isteyen İbn Zeydûn'un, Kurtuba'nın İşbîliye emîrliğine ilhakında büyük katkısı olduğu söylenmiştir.[216] Hatta ilhak fikrinin İbn Zeydûn'a ait olduğu ve el-Mu'temid'i bu konuda onun teşvik ettiği belirtilmektedir.[217]

Kurtuba'nın 'Abbâdîler tarafından ele geçirilmesiyle beraber İbn Zeydûn, hatıralarıyla yaşadığı; çocukluğunu, gençliğini, aşkını ve birçok güzelliği yaşadığı şehre kavuşmuştur. Ancak her fırsatta onu yönetimden uzaklaştırmak isteyen vezir İbn 'Ammâr (ö. 477/1085) ve diğer siyasi rakipleri burada da bir oyun tezgahlamışlardır. İşbîliye'de, iddiaya göre bir Yahudinin İslam dinine hakareti sonrası çıkan bir kargaşayı bahane ederek amaçlarına ulaşmışlardır. Nitekim 69 yaşında üstelik hasta olan İbn Zeydûn Kurtuba'da yaşanan olaylardan sonra iyice yorgun düşmüştü. İbn Ammâr, onun bu halinin uzun bir yolculuğu kaldıramayacağını biliyordu. Buna rağmen el-Mutemid'i İşbîliye'de çıkan kargaşayı ancak İbn Zeydûn gibi tecrübeli bir şahsiyetin bertaraf edebileceğine

---

[212] es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/59.
[213] el-Haccî, **et-Târîhu'l-Endelusî**, s. 315.
[214] Şavkî Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 29; Bûzeyne, s. 39; Hasan Câde, s. 76-80.
[215] el-Merrâkuşî, **el-Mu'cib**, s. 97; 'İnân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-'asru's-sânî: duvelu't-tavâif)**, s. 28-29. (el-Merrâkuşî Kurtuba'nın İşbîliye'ye ilhak tarihini hicrî 471 vermektedir. Ancak doğrusu 462'dir).
[216] Er, "İbn Zeydûn", s. 465; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 58.
[217] Bûzeyne, **age.**, s. 39.

inandırabilmiştir. Çünkü İbn Zeydûn'un, İşbîliyelilerin nezdinde bir saygınlığı vardı. İbn Zeydûn aktif bir rol aldığı takdirde söz konusu kargaşa kan dökülmeden sona erebilirdi. Bu hususta İbn 'Ammâr diğer vezir İbn Mertîn'le bir olup el-Mu'temid'i, ikna etmeyi başarmışlardır. İbn Zeydûn ise istemese de durumu kabullenmiş ve kendi mecrasına bırakmıştır. Sonuç olarak el-Mu'temid, kargaşayı bastırmak ve İşbîliye halkını teskin etmek üzere, oğlu Sirâcuddevle'nin komutanlık yaptığı ve devletin çok sayıda eşrafının da katıldığı orduya İbn Zeydûn'u da dâhil etmiştir. el-Mu'temid, İbn Zeydûn'u gönderirken oğlu Ebû Bekr'i babasının yerine vezir olarak bırakmıştır. Ancak diğer vezirleri, onun da uzaklaşmasını istemişlerdir. Bunun için, babasına yardımcı olmak üzere onunla beraber gitmesi konusunda da el-Mu'temid'i ikna edebilmişlerdir. Nitekim seferden birkaç gün sonra o da babasına yetişip onunla birlikte İşbîliye'ye geri dönmek zorunda kalmıştır. İbn Zeydûn, durumun farkında olduğundan, oğlunun geri dönmeye zorlanmasına daha da üzülmüştür. 13 Zilhicce 462/22 Eylül 1070 Pazartesi günü Kurtuba'dan başlayan sefer, bir aydan fazla sürmüş ve İşbîliye'de bitmiştir.[218]

8. VEFATI

İbn Zeydûn'un, hayatının sonlarında yakalandığı hastalık, özellikle İşbîliye'ye geri döndükten sonra yorucu yolculuk sebebiyle giderek ilerlemişti. İbn Zeydûn, bu hastalık neticesinde 15 Receb 463/18 Nisan 1071'de İşbîliye'de vefat etmiş[219] ve görkemli bir törenle İşbîliye'de defnedilmiştir.[220] İbn Zeydûn'un ölüm haberine Kurtuba halkı çok üzülmüştür. Çünkü İbn Zeydûn'u çok sever ve ona çok değer verirdi. Onların nezdinde saygın bir konuma sahipti. İbn Zeydûn da onlardan biri olarak onları severdi, onlara düşkündü. Yönetime taalluk eden her türlü meseleleriyle ilgilenir, hükümdarla aralarında sürekli aracılık yapardı. İşlerini güzellikle çözümleme yoluna giderdi.[221]

İbn Zeydûn'un uzaklaşmasına ve nihayetinde ölümüne sevinenlerin hevesleri kursaklarında kalmıştır. Onlar İbn Zeydûn'un oğlu Ebû Bekr'in de yönetimden

[218] İbn Bessâm, **age.**, I/418; Bûzeyne, **age.**, s. 39; Er, "İbn Zeydûn", s. 464; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 58-59.
[219] İbn Bessâm, **age.**, I/419; es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/59; ez-Ziriklî, **age.**, I/158. İbn Bessâm ise "Recep ayının başlarında" ifadesini kullanmaktadır.
[220] İbn Bessâm, **age.**, I/419.
[221] Aynı eser, I/419.

uzaklaşmasını istiyorlardı. Ancak el-Mu‘temid, İbn Zeydûn’un vefatından sonra onun yerine oğlu Ebû Bekr’i vezir tayin ederek onların beklentilerini boşa çıkarmıştır. Babası gibi ona da değer vermiş ve kısa zamanda onu yüksek mevkilere getirmiştir.[222] İbn Zeydûn’un siyasi rakiplerinden İbn ‘Ammâr, mücadelesinden vazgeçmemiş ve rekabetini oğlu Ebu Bekr’e karşı sürdürmüştür. Ebû Bekr, İbn ‘Ammâr’ın el-Mu‘temid’e karşı yürüttüğü gizli faaliyetten haberdar olmuş ve ihanetini ortaya çıkarmıştır. İbn ‘Ammâr bizzat el-Mu‘temid’in eliyle öldürülmüştür.[223]

9. EDEBİ KİŞİLİĞİ

İbn Zeydûn’dan bahseden kaynakların hepsi onu Endülüs’ün en önemli şair ve edipleri arasında saymıştır. el-Merrâkuşî onun şairliğini şu şekilde özetlemiştir: *İbn Zeydûn’un nesibleri Kuseyyir’i unutturur; medihleri Zuheyr’i gölgede bırakır. Fahriyelerinde ise İmruulkays’ı geçer.*[224]

Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve ‘Alî ‘Abdul’azîm bazı kimselerin İbn Hânî’yi (ö. 362/973) İbn Zeydûn’a tercih etmelerini İbn Zeydûn’a bir haksızlık olarak kabul etmişlerdir.[225] Hasan Câde ise onu, tegazzulde İmruulkays ile eşdeğer saymak gerektiğini belirtmiştir.[226]

‘Alî ‘Abdul’azîm, İbn Zeydûn’un edebi şahsiyetinin gelişimini üç devrede ele almıştır:[227]

Birincisi tamamen taklit dönemidir. Şiirde klasik Arap formunu taklit etmiştir. Bu dönem 30 yaşlarına kadar sürmüştür. Bizlere bu dönemden ona ait çok az eser ulaşmıştır. İkincisi 30-40 yaşları arası dönemdir. Edebi kişiliğinin olgunlaşması ve en güzel eserlerini verdiği en verimli dönemidir. Bu dönemde, aşkın saadeti ile ayrılığın acısını tatması, idari görevlerde yüksek makamlara gelmesi, hapse atılması, hapisten firar etmesi ve yurdundan ayrılmak zorunda kalması gibi

[222] İbn Bessâm, **age.**, I/420; İbnu’l-Ebbâr, **age.**, s. 213.
[223] ‘İnân, **Terâcim İslâmiyye Şarkiyye ve Endelusiyye**, s. 287.
[224] el-Merrâkuşî, **el-Mu‘cib**, s. 80.
[225] ez-Zeyyât, **Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî**, Dâru’l-ma‘rife, Beyrut 1995, s. 237; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 108.
[226] Hasan Câde, **age.**, s.130.
[227] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 73-74.

gelgitler yaşamıştır. Üçüncü dönem ise 50 yaşından ölümüne kadar süren dönemdir. İbn Zeydûn, bu dönemde edebî sanatını, idari ve siyasi görevlerini daha iyi yerine getirmek üzere kullanmıştır. Daha önce aşırı duygusallığın etkisinde yazdıklarını, bu dönemde dengelemiştir. Aşk temalı şiirleri azalmış, daha çok medih ve ihvâniyyât temalarına dönmüştür.[228]

İbn Zeydûn'un edebî yetkinliği, belagat ve fesahati hem şiirde, hem nesirde görülmektedir. Onun divanını ilk defa neşreden Kâmil Kîlânî ve 'Abdurrahmân Halîfe, Arap edipleri içerisinde hem nesirde hem şiirde çok az kişinin söz sahibi olduğunu ve İbn Zeydûn'un bunlardan biri olduğunu belirtmişlerdir.[229]

İbn Zeydûn kitabette güçlü olduğu gibi hitabette de kabiliyet sahibiydi. Dili fasih, sözleri yerine göre narin yerine göre kuvvetliydi. Nitekim İbn Bessâm, İşbîliyeli bir vezirden şunu duyduğunu belirtir: [230]

لَعَهْدِي بِأَبِي الوِليدِ قائِماً عَلَى جَنازَةِ بَعْضِ حُرَمِهِ وَالنَّاسُ يُعَزُّونَهُ عَلَى اخْتِلافِ طَبَقاتِهِمْ، فَما سُمِعَ يُجِيبُ رَجُلاً مِنْهُمْ بِما أَجابَ بِهِ آخَرَ.[231]

"İbn Zeydûn'un bir yakını vefat etmişti. Her kesimden insanlar ona taziyede bulundular. O ise herkese farklı farklı ifadelerle mukabelede bulundu. Birine verdiği bir cevabı başkasına da verdiği duyulmadı."

9.1. Şiiri

İbn Zeydûn, edebi tabirleri, sanatsal yaratıcılığı, akıcı üslubu ve tasvirleri bakımından Endülüs şiirinin zirvesinde yer alır. Şiirlerinde klasik Arap şiiri formundan tamamen çıkmasa da Arap şiirini yeni bir çehrede sunmayı başarmıştır.[232] İbn Bessâm, İbn Zeydûn'un şiirlerini, seleflerinin şiirlerine benzerlik göstermesi açısından incelemiş ve aradaki bir takım benzerlikleri ortaya koymuştur. Neticede İbn Zeydûn'un şiirlerinde, Ebû Nuvâs (ö. 199/813), Ebû Temmâm (ö. 231/845), el-

[228] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 73-74.
[229] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn resâiluhu ahbâruhu şi'ru'l-melikeyn** (nâşirin girişi), s. 55.
[230] İbn Bessâm, **age.**, I/339.
[231] Aynı eser, I/339.
[232] ez-Zeyyât, **age.**, s. 234, 240.

Buhturî (ö. 284/897), İbnu'l-Mu'tezz (ö. 296/909), el-Mutenebbî (ö. 354/965) ve Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî (ö. 449/1057) gibi Doğu'nun büyük şairlerinin izlerinin görüldüğünü söylemiştir. İbn Bessâm daha sonra bunun bir şair için tabii bir durum olduğunu da belirtmiştir. Önemli olanın, eskiyi yoğurup yeni bir tarzda sunmak olduğunu ve İbn Zeydûn'un da bunu çok iyi başardığını ifade etmiştir.[233]

Kâmil Kîlânî ve 'Abdurrahmân Halîfe, bazı eleştirmenlerin, İbn Zeydûn'un özgün olmadığı ve taklitçi olduğu fikrini bir yanılgı olarak kabul etmişlerdir. Daha sonra, şiirde önemli olanın icat değil, eski de olsa onu güzel bir üslup ve yeni bir renk ve çehrede sunmak ve gönüllere nüfuz etmek olduğunu ifade etmiş ve bunun İbn Zeydûn'da bariz bir şekilde görüldüğünü belirtmişlerdir.[234] Bu yönüyle, eskiden kopmadan eskiyi yeni bir çehrede sunma özelliğine sahip şiirleri, neo-klasik tarzda kabul edilmekte ve Endülüs için *muhdes (yenilikçi) ekol* olarak da adlandırılan dönemin temsilcileri arasına girmektedir.[235] Bu yüzden de İbn Zeydûn, 'Abbâsîler devrinin Ebû Temmâm (ö. 231/846) ve el-Mutenebbî (ö. 354/965) ile birlikte en büyük üç şairinden biri olan el-Buhturî'ye (ö. 284/897)[236] benzetilmiş ve ona *"Endülüs'ün el-Buhturî'si"* veya *"Batı'nın el-Buhturî'si"* denilmiştir.[237] Nesirde ise el-Buhturî'nin ulaşamadığı bir şöhrete kavuşmuştur.[238]

İbn Zeydûn'un şiirleri, klasik Arap şiiri türleriyle uygunluk göstermektedir. Onun şiir türleri gazel, medih, mersiye, özlem, ihvaniyyât, şarap, tasvir, tehdit, hiciv gibi türlerdir. Bunun yanı sıra İbn Zeydûn'un, *mutayyarât* denilen ve kuş türleri etrafında karşılıklı söylenen bir şiir türünün de mucidi olduğu belirtilmektedir. Muamma türü şiirlere de benzeyen bu tür şiirlerde bazı kuş isimleri rem zedilir. Her bir kuşa bir harf şeklinde bir rumuz verildikten sonra bu rumuzlar bir beyte dönüştürülür. Sonra karşı taraftan bu beytin bulunması ve bu şekilde bulmacanın çözülmesi istenir. 'Alî 'Abdul'azîm, bu şekildeki şiir türünün şiir sanatından çok,

---

[233] İbn Bessâm, **age.**, I/339-403.
[234] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn resâiluhu ahbâruhu şi'ru'l-melikeyn** (nâşirin girişi), s. 38.
[235] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Edebiyat)**, s. 271.
[236] el-Buhturî'nin hayatı için bakınız: ez-Ziriklî, VIII/121; Zülfikar Tüccar, "Buhtürî" **DİA**, İstanbul 1992, VI/381-383. Şiirleri için bakınız: Hasan Kâmil es-Sîrâfî, **Dîvânu'l-Buhturî**, 3. Baskı, Dâru'l-ma'ârif, Kahire 1977.
[237] el-Makkarî, III/566; ez-Ziriklî, I/158; Şûndî, s.45 (43-57); es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/59; Şavkî Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 37-38.
[238] Şerâre, **age.**, s. 74.

ilmî bir sisteme benzediğini, İbn Zeydûn tarafından icat edildiğini ve onun ölümüyle bu türün öldüğünü ifade etmektedir.[239] Endülüs'e has kabul edilen muvaşşah ve zecel türlerinde İbn Zeydûn'un şiirleri yoktur.

İbn Zeydûn, tabiat tasvirleri, gazel ve mersiye türü şiirlerde usta kabul edilirken, methiyelerde ise onun bu başarıyı yakalayamadığı görüşü hâkimdir. Kısa şiirleri ise ahenk ve akıcılığı açısından çok beğenilmiştir.[240] Şavkî Dayf, İbn Zeydûn'u Endülüs'te duygu şairlerinin üstadı olarak tarif etmektedir. Endülüs'te aşktan ve aşkın sebep olduğu coşku, acı ve ızdırabından kalbi sıkışan ve bunu en akıcı ve güzel haliyle şiirlerine yansıtan ilk şair olduğunu söylemektedir. Ayrıca İbn Zeydûn'dan sonraki zecel ve muvaşşaha sahiplerinin, onun bu yönünden etkilendiklerini ve onu örnek aldıklarını da belirtmektedir. İbn Zeydûn'un akıcı ve duygu yüklü aşk şiirlerinin, sadece Endülüs'ün zecel ve muvaşşahalarını değil, onlardan ilham alan Fransa ozanlarının (troubadourlarının) müziğine de etki ettiğini ifade etmektedir.[241] İngiliz müsteşrik Nicholson da İbn Zeydûn'un şiirlerinin Avrupalı bazı şairler için ilham kaynağı olduğunu belirtmektedir.[242]

İbn Zeydûn'un etkisi, *emîru'ş-şu'ara* lakaplı son dönemin en büyük şairlerinden olan Mısırlı Ahmed Şevkî'de de görülmektedir. Özellikle onun Nûniyye'sinin esin kaynağının İbn Zeydûn olduğu belirtilmiştir.[243]

İbn Zeydûn'un Nûniyye'si hakkında ilim çevresinde yayılan şu sözler de onun şiirinin nüfuzunu göstermektedir:

مَنْ لَبِسَ البَياضَ وَتَخَتَّمَ بِالعَقيقِ وَقَرَأَ لِأَبِـي عَمْرٍو وَتَفَقَّهَ لِلشَّافِعِي وَرَوَى شِعْرَ ابْنِ زَيْدُونَ فَقَدْ اسْتَكْمَلَ الظَّرْفَ[244]

[239] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 85, 594; el-Mu'temid, 77. İbn Zeydûn'un bu tarz şiirleri için bk. İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 594-632.
[240] ez-Zeyyât, **age.**, s. 241; Er, "İbn Zeydûn", s. 465.
[241] Şavkî Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 42-43.
[242] Nicholson, **age.**, s. 425-426.
[243] Ahmet Kazım Ürün, "Ahmet Şevki ve Mehmet Âkif'te Ortak Unsurlar", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2. Yıl, 7. Sayı, Güz 2002, s. 89.
[244] es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/59; el-Makkarî, **age.**, III/566.

"Her kim beyaz giyer, akikten yüzük takar ve Ebû 'Amr'ın kıraatını, Şâfi'î'nin fıkhını iyice bellerse ve İbn Zeydûn'un şiirini kavrarsa/naklederse (biliyorsa) Dağarcığını doldurmuştur."

Bu söz, ilim cihetinden olgunlaşmış bir şahsiyetin simgelerini ve özelliklerini ortaya koymaktadır. Beyaz elbise giymek ve yüzük takmak Peygamberimiz'in (s.a.v.) sünnetlerine ve dolayısıyla ona tabi olmaya işaret etmektedir. Meşhur yedi kıraat imamlarından Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın (ö. 154/771)[245] kıraatini okumak ve İmam Şafiî'nin fıkhını bellemek ise kişinin ilmî özellikleri olarak zikredilmektedir. İbn Zeydûn'un şiirini ezberlemek ve rivayet etmeyi de kişinin edebî birikimine işaret olarak kabul edilmektedir.

ما حَفِظَهَا أَحَدٌ إلاَّ وَماتَ غَرِيباً[246]

"Onu ezberleyen biri mutlaka garip olarak ölür."

İbn Zeydûn'un Nûniyye'si için söylenen bu söz, şiirinin etkileyici muhtevasına işaret etmektedir. Dramatik konular ihtiva etmesi bakımından, onu okuyan ve belleyen üzerinde mutlaka derin bir etkisinin olacağını ifade etmektedir.

Eski yeni birçok şair onun Nûniyye'sine nazire yazmışlardır. Ahmed Muhammed 'Atâ, *Nûniyyetu İbn Zeydûn beyne't-te'sîr ve't-teessur* adlı eserinde İbn Zeydûn'un Nûniyye'sinin etkilendiği ve etkilediği bütün nûniyyeleri kronolojik bir sırayla ele almıştır. İbn Zeydûn'un, cahiliye döneminden kendi dönemine kadar etkilendiği nûniyyelerin sayısını 29; etkilediği nûniyyelerin sayısını ise 75 olarak vermektedir.[247]

Nûniyye'sinden esinlendiği önemli bazı şahsiyetler şunlardır: Gaylân b. Seleme es-Sekafî (ö. 23/644), Ka'b b. Mâlik el-Ensârî (ö. 50/670), Cerîr (ö. 110/728), el-Buhturî (ö. 284/897), Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 357/968), eş-Şerîf er-

[245] Hakkında bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", **DİA**, TDV, İstanbul 1994, X/94-97.
[246] es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/59.
[247] Ahmed Muhammed 'Atâ, **Nûniyyetu İbn Zeydûn beyne't-te'sîr ve't-teessur**, Mektebetu'l-âdâb, 2005.

Radî (ö. 406/1015), Ebû Hilâl el-'Askerî (ö. 395/1005), İbn Nubâte es-Sa'dî (ö. 450/1058).[248]

Nûniyye'sinden esinlenen şair ve yazarlar ise başta çağdaşları Ebû Bekr İbnu'l-Mulah[249] ve İbnu'l-Vekîl[250] olmak üzere Safiyyuddîn el-Hillî (ö. 749/1348), Salâhuddîn es-Safedî (ö. 764/1363), Sâlih es-Süveysî el-Kayrevânî (ö. 1360/1941), Hâfız İbrâhîm (ö. 1351/1932), Ahmed Nesîm (ö. 1356/1938), Halîl Mutrân (ö. 1368/1949), 'Aliyyu'l-Cârim (ö. 1368/1949), Mustafâ Sâdık er-Râfi'î (ö. 1355/1937) ve Ahmed Şevkî'dir (ö. 1351/1932).[251]

9.2. Nesri

İbn Zeydûn iyi bir şair olduğu gibi aynı zamanda iyi bir nesir yazarıdır. Nesri çoğunlukla secilidir. Endülüs'te onun yazıları hakkında *"İşbîliye'den bazı yazılar gelir, nesirden çok şiire benzer"*[252] sözü yaygındı. Ayrıca onun nesri, Endülüs'ün cazibeli ve güzel çehresine benzetilmiştir.[253]

İbn Zeydûn'un nesri, edebi sanatlarla doludur ancak abartılı değildir. Okuyucuyu cezbeden, sürükleyici bir üsluba sahiptir. Özellikle cer harflerinin çeşitliliğinde el-Câhız'a (ö. 255/869); secisi, nükteleri ve atasözlerini çok ihtiva etmesi yönüyle ise Büveyhîler'in ünlü vezir ve kâtibi İbnu'l-'Amîd'e[254] benzetilmiştir.[255] İbn Zeydûn'un nesri ayet, hadis, tarihi kahramanlar, eskilerin şiiri ve mesellerden örnek içermesi bakımından oldukça zengindir.[256] Örneğin sadece *er-Risâletu'l-hezliyye*'sinde 70'ten fazla tarihi şahsiyetten bahsetmektedir. Bahsettiği

---

[248] 'Atâ, **age.**, s. 164-203.

[249] İbn Bessâm, **age.**, I/362. Muhammed b. İshâk İbnu'l- Mulah el-Lahmî'dir. Mulûku't-tavâif devletçiklerinden 'Abbâdîlerin şairlerindendir. Hicrî. 5. Asırda yaşamıştır. Hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Bessâm, **age.**, II/452-73; 'Abdulmun'im 'Azîz en-Nassâr, "Ebû Bekr b. Mulah şi'ruhu cem' ve dirâse", **Mecelletu kulliyeti't-terbiyeti'l-esâsiyye**, Sayı 47, Bağdat 2006, s. 51-76.

[250] Edip ve aynı zamanda Şafiî fıkıhçılarındandır. Hakkında detaylı bilgi için bk. Bilal Aybakan, "İbnü'l-Vekîl", **DİA**, TDV, İstanbul 2000, XXI/237-38.

[251] 'Atâ, **age.**, s. 204-339; Şavkî Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 43; Ürün, **age.**, s. 83-98; Besme Mahfûz Elbek, "Nûniyyetu İbn Zeydûn ve mu'âradâtuhâ es-Safediyye: dirâse ve muvâzene", **Mecelletu't-terbiye ve'l-'ilm**, 14. Cilt, 3. Sayı, 2007, s. 131-150.

[252] İbn Bessâm, **age.**, s. 337.

[253] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 86.

[254] Hakkında bilgi için bk. Ahmet Güner, "İbnü'l-'Amîd, Ebu'l-Fadl", **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XX/485-486.

[255] ez-Zeyyât, **age.**, s. 241.

[256] es-Safedî, **el-Vâfî**, VII/59.

şahsiyetlerin sadece isimlerini vermekle kalmaz her birinin şöhret bulduğu özelliğini de zikreder. Bunun yanında 57 tane darb-ı mesel ve 22 tane beyite yer vermiştir.[257] Risalelerinin bu özelliği onun, tarihe ve edebiyata tam olarak vâkıf olduğunu göstermektedir.

İbn Zeydûn'un nesir yazıları, kâtiplik ve elçilik yaptığı dönemlerde yazdığı siyasi yazışmalar, isti'tâf ve hiciv risaleleri, tasvirden oluşan bazı paragraflar ve bir tarih kitabından oluşmaktadır. Bu çalışmalar, eserleri başlığı altında detaylı bir şekilde incelenecektir. Edebi açıdan her bir eseri takdir edilmişse de özellikle *er-Risâletu'l-hezliyye'*si Arap nesrinin en mükemmel örneklerinden biri kabul edilmiştir.[258]

9.3. Edebi Kişiliği Hakkında Görüşler

İbn Zeydûn'dan bahseden klasik veya modern tüm kaynaklar onun edebi şahsiyeti hakkında övgü dolu sözler söylemişlerdir. İbn Bessâm onun şiiri için *"sihirle dahi açıklanamayan, yıldızlardan daha parlak bir şiiri vardır"*[259] gibi ziyadesiyle övgü dolu, veciz bir ifade kullanırken onu takip eden kaynaklar da özellikle dibacesinin ve üslûbunun güzelliği konusunda İbn Zeydûn'un şiirlerini takdir etmişlerdir.

Klasik ve modern kaynaklarda İbn Zeydûn'un edebî kabiliyeti hakkında yapılmış önemli bazı değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur:

Feth b. Hâkân: *Bir dolunay gibi doğdu. Büyülü sözler söyledi. Kolye gibi dizdi ve en güzel boyna taktı.*[260]

İbn Bessâm: *Nesri de şiiri de denizlerden daha derin ve aydan daha parlaktır. Sihirle dahi açıklanamayan, yıldızlardan daha parlak bir şiiri vardır.*[261]

---

[257] "er-Risâletu'l-hezliyye"si için bk. İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 634-679; İbn Zeydûn, **er-Risâletu'l-Hezliyye: Alaycı Hiciv Mektubu**, Kenan Demirayak (Çev.); İbn Nubâte, **age.**

[258] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 88; İbn Zeydûn, **er-Risâletu'l-Hezliyye**, (Çev.'nin girişi), s. 5.

[259] İbn Bessâm, **age.**, I/339.

[260] Feth b. Hâkân, **Kalâidu'l-'ikyân**, s. 209.

[261] İbn Bessâm, **age.**, I/339.

Şevki Dayf: *Hem şiirde hem nesirde, o, zamanın dâhilerindendi.*[262]

Kâmil Kîlânî ve ‘Abdurrahmân Halîfe: *İtiraf etmeliyim ki ilk başta İbn Zeydûn için “Endülüs’ün el-Buhturî’si” dendiğinde ön yargıyla yaklaşmakta idim. Ancak, on yıllık bir çalışmadan sonra bunun kesinlikle doğru olduğunu kabul ettim. Çünkü ikisinin de şiiri mükemmeldir. İbn Zeydûn’un divanını çalıştıktan sonra onun, Arap edebiyatının iftihar kaynağı olduğunu gördüm.*[263]

Ahmed Şevki, İbn Zeydûn’un divanının Mısır’da ilk defa Kâmil Kîlânî ve ‘Abdurrahmân Halîfe tarafından yapılan neşrinden duyduğu memnuniyeti İbn Zeydûn’a yazdığı bir şiirle dile getirmiştir. Aşağıda bu şiirin bir bölümü verilmiştir:

يا ابْنَ زَيْدُونَ، مَرْحَباً – قَدْ أَطَلْتَ التَّغيُّبَا

إنَّ دِيوانَكَ الَّذِي – ظَلَّ سِرًّا مُحَجَّبَ

صارَ فِي كُلِّ بَلْدَةٍ — لِلْأَلِبَّاءِ مَطْلَبَا

أَنْتَ فِي القَوْلِ كُلِّهِ – أَجْمَلُ النَّاسِ مَذْهَبَا

بِأَبِي أَنْتَ هَيْكَلاً – مِنْ فُنُونٍ مُرَكَّبَا[264]

“Ey İbn Zeydûn, hoşgeldin. Yitik kaldın uzun zaman.
Uzun süre saklı bir sır olarak kalan divanın,
Düşmez oldu aydınların elinden.
Bir üstatsın sen, bütün anlatım türlerinde.
Sanatlar mecmuası temel bir yapısın sen.”

‘Alî Abdulazîm: *Endülüs şairleri incelendiğinde İbn Zeydûn’un tereddütsüz öncü olduğunu görürsün. Gelmiş geçmiş bütün Arap şairleri içerisinde ise ilk tabakadadır. O, doğal bir akışta duygularını ve düşüncelerini şiirle ifade etme konusunda Endülüs şairlerinin üstadıdır.*[265]

---

[262] Şavkî Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 48.
[263] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn resâiluhu ahbâruhu şi‘ru’l-melikeyn** (nâşirin girişi), s. 33.
[264] Ahmed Şevkî, **eş-Şavkiyyât**, Kahire 2011, II/317-318.
[265] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 9, 108.

Muhammed ‘Abdullâh ‘İnân: *İbn Zeydûn, şiirin imamı ve kutbudur. Nesipte ruhi ve hissi yaratıcılığın zirvesine çıkar.*[266]

Ahmed Emîn (1954)[267]: *O, Endülüs'ün en sevdiğim şairidir. Kalbime en yakın olandır. En ince duyguları, güzel bir şiire dökme kudretine sahip bir şairdir.*[268]

Ahmed Hasan ez-Zeyyât (ö. 1968): *İbn Zeydûn'un şiiri, Endülüs şiirinin en doğru resmidir. Çünkü onun şiiri kalbinin derinliklerinden ve ülkesinin doğasından çıkmaktadır. Sadelik ve incelikte ise çağdaşlarının öncüsüdür.*[269]

Batılı araştırmacılar da İbn Zeydûn'un şiirini ve edebî kudretini takdir etmişlerdir. ‘Alî ‘Abdul'azîm, Batılıların İbn Zeydûn'dan övgüyle bahsettiklerini, edebi dehasına hayran kaldıklarını ifade ettikten sonra bazılarının görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:[270]

A. Cour: *Üslubundan dolayı, sonraki şairler için en güzel örnek olmayı hak ediyor.*

Hamilton A. R. Gibb[271]: *Kurtubalı İbn Zeydûn hem ilk dönemde sevda şarkıları hem de son dönemlerinde yazdığı şiir gibi nesir yazıları sebebiyle devrinin en büyük şairi olarak kabul edilmektedir.*

Garcia Gomez[272]: *Endülüs'ün doğurduğu en büyük şairdir.*

Philip K. Hitti[273]: *İbn Zeydûn, mutlak surette Endülüs'ün en büyük şairidir.*

‘Alî ‘Abdul'azîm'in aktardıkları dışında Ignace Goldziher, Montgomery Watt ve Pierre Cachia gibi müsteşriklerin İbn Zeydûn hakkındaki değerlendirme şöyledir:

---

[266] ‘İnân, **Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (el-‘asru's-sânî: duvelu't-tavâif)**, s. 57, 426.
[267] Hakkında bilgi için bk. Hulusi Kılıç “Ahmed Emin”, **DİA**, TDV, İstanbul 1989, II/62-64.
[268] Ahmed Emîn, **Zuhru'l-İslâm**, el-Mektebetu'l-‘asriyye, Beyrut 2013, II/123.
[269] ez-Zeyyât, **age.**, s. 241.
[270] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 109.
[271] İskenderiye doğumlu İngiliz müsteşrik Hamilton Alexander Roskeen Gibb'dir. Hakkında bilgi için bk. Jacob M. Landau, “Gibb, Sir Alexander Roskeen”, **DİA**, TDV, İstanbul 1996, XIV/66-67.
[272] İspanyol müsteşrik Don Emilio Garcia Gomez'dir. Endülüs şiirine dair antoloji eseri “*Poemas arabigo andaluces*” adını taşır. Hakkında bilgi için bk. Mehmet Özdemir, “Garcia Gomez, Don Emilio”, **DİA**, TDV, İstanbul 1996, XIII/371-372.
[273] Arap tarihçisi, Arap dil ve edebiyatı uzmanı Philip Khuri Hitti'dir. Hakkında. bilgi için bk. Salih Tuğ, “Hitti, Philip Khuri”, **DİA**, TDV, İstanbul 1998, XVIII/163-165.

Ignace Goldziher[274]: *İşbîliye'deki 'Abbâdî sarayının en büyük şairi Kurtubalı İbn Zeydûn'dur.*[275]

Watt[276] ve Cachia[277], ortak yazdıkları *Endülüs Tarihi* adlı kitapta İbn Zeydûn'u "*bütün Endülüs şairlerinin en ünlüsüdür"*[278] şeklinde tanıtmışlardır.

10. ÇAĞDAŞLARI

İbn Zeydûn, Endülüs'te, başta edebiyat olmak üzere birçok ilim dalının zirve yaptığı Mulûku't-tavâif döneminde yaşamıştır. Bu dönemde dini ve müsbet ilimlerde pek çok ünlü âlim yetişmiştir. İlmî alanda iyi yetişmiş olan İbn Zeydûn'un, kaynaklarda açıkça belirtilmemişse de bu âlimlerin çoğuyla münasebetinin olduğunu düşünüyoruz. Zira birçoğu Kurtuba'da yetişmiş ve burada ders vermiştir.

Kurtuba yönetiminde vezirlik ve kâtiplik yapan ve aynı zamanda şair ve edip olan Ebû Hafs İbn Burd el-Asgar (ö. 445/1054),[279] İbn Zeydûn'un çağdaşı ve aynı zamanda dostudur. İbn Zeydûn'un ona yazdığı dostluk temalı bir de şiir vardır.[280]

*Risâletu't-tevâbi' ve'z-zevâbi''*in müellifi edip ve şair İbn Şuheyd (ö. 426/1035) de İbn Zeydûn'un çağdaşıdır. Endülüs'ün meşhur şairlerinden İbn Mâussemâ' (ö. 422/1031), İbn Vehbûn el-Mursî (ö. 483/1090), İbnu'l-Lebbâne ed-Dânî (ö. 507/113) ve İbn Zeydûn'la beraber İşbîliye yönetiminde vezirlik yapan İbn 'Ammâr (ö. 479/1086) da İbn Zeydûn'un bazı çağdaşlarıdır.

İbn Zeydûn'un Kur'an ilimlerinde temayüz etmiş çağdaşları, tefsir ve kıraat alanında Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve Ebû 'Âmir 'Usmân İbnu's-Sayrâfî ed-

---

[274] Yahudi asıllı Macar müsteşrik Ignaz Goldziher'dir. Sami dilleri, Arap dili ve edebiyatı alanlarında derin bir nüfuza sahiptir. (Mehmet S. Hatipoğlu, "Goldziher, Ignaz", **DİA**, TDV, İstanbul 1996, XIV/102-105.)

[275] Goldziher, **age.**, s. 150.

[276] İngiliz müsteşrik William Montgomery Watt'tır. Pierre Cachia ile hazırladığı *"A History of Islamic Spain"* adlı eserin tercümesi, *"Endülüs Tarihi"* adı altında Cumhur Ersin Adıgüzel ve Qiyas Şükürov tarafından yapılmıştır. (Tahsin Görgün, "Watt, William Montgomery", **DİA**, TDV, İstanbul 2013, XLIII/148-152; Watt, Cachia (mütercimin girişi), s. 4.)

[277] Pierre Cachia, Kolombiya Üniversitesi Ortadoğu Dilleri ve Kültürleri bölümünde Profesör ünvanlı Öğretim Üyesidir. *"Arabic Literature"* önemli bir eseridir. (Watt, Cachia (mütercimin girişi), s. 4.)

[278] Watt, Cachia, **age.**, s. 119.

[279] Hakkında bilgi için bk. İbn Bessâm, **age.**, I/485-535; Musa Yıldız, "İbn Bürd el-Asgar", **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XIX/383-384.

[280] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 146-148.

Dânî (ö. 444/1053)'dir. Hadisçilerden ise İbn Zeydûn'la yaşıt olan İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İbn Zeydûn'la aynı yıl içinde vefat eden İbn 'Abdilberr (ö. 463/1071) gibi ünlü âlimler vardır. Ebu'l-Velîd el-Bâccî (ö. 474/1081) ise fıkıhta yetkinliği olan bir âlimdir.[281]

İbn Zeydûn'un çağdaşı olan tarihçiler de vardır: Ebû Mervân İbn Hayyân el-Kurtubî (ö. 469/1076), Sâ'id b. Ahmed Sâ'id (ö. 462/1070) ve Muhammed b. Futûh el-Humeydî (ö. 488/1095) bunlardan bazılarıdır. Dünyaca ünlü el-Bekrî (ö. 487/1094) tarihçi olduğu kadar aynı zamanda bir coğrafya âlimidir.[282]

Tıp ve botanik bilimlerinin önemli isimlerinden İbn Vâfid (ö. 467/1075) ve yine tıp alanında Endülüs'te şöhrete kavuşmuş Zühr ailesinin ilk hekimi Ebû Mervân 'Abdulmelik b. Muhammed (ö. 470/1078), astronomide ez-Zerkâlî (ö. 480/1087), matematikçi İbn Mu'âz el-Ceyyânî (ö. 486/1093)[283] de İbn Zeydûn'un çağdaşı olan diğer bazı bilim adamlarıdır.

11. ESERLERİ

İbn Zeydûn'un, şiirlerinden oluşan bir divanı, sekiz risalesi ve *et-Tebyîn fî hulefâi Benî Umeyye bi'l-Endelus* adlı bir tarih kitabı vardır. Bunun yanında Vellâde'yle bir görüşmesini tasvir ettiği iki sayfalık bir risalesi de bulunmaktadır.[284] Risaleleri ve şiirleri eksik de olsa günümüze ulaşmıştır. Ancak tarih alanındaki eseri, bir paragrafı hariç günümüze ulaşmamıştır.[285]

11.1. Divanı

İbn Zeydûn'un, 167 şiirden oluşan bir divanı vardır. Bunlardan 81 tanesi kaside, 85 tanesi mukattaa ve bir tanesi rezecdir.[286] Kasidelerinden iki tanesi

[281] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Edebiyat)**, s. 160-178.
[282] Aynı eser, s. 225-231.
[283] Aynı eser, s. 237-246.
[284] İbn Bessâm, I/430-32.
[285] el-Makkarî, I/332, III/182.
[286] Farklı rivayetler olsa da beyit sayısı 7 ve üstü olanlar kaside; altında olanlar ise mukattaa olarak kabul edilmiştir. Bu konuda bk. Ebû 'Alî el-Hasan b. Reşîk el-Kayrevânî el-Ezdî İbnu'r-Reşîk, **el-'Umde fî mahâsini'ş-şi'r ve âdâbih ve nakdih**, Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Thk.), Dâru't-talâi', Kahire 2009, I/158.

muhammestir. Toplam beyit sayısı ise 2678'dir.[287] Buna göre İbn Zeydûn, şiirin kaside, mukataa ve recez çeşitlerinden hepsini yazmıştır. Bu yönüyle *kâmil şairler*[288] kısmına girmiştir.

İbn Zeydûn'un, hayatta iken şiirlerini bir divanda toplayıp toplamadığı bilinmemektedir. August Cour, İbn Zeydûn'un şiirlerini, çağdaşlarından birinin bir divanda topladığını söylemiştir. 'Alî 'Abdul'azîm ise bir kaynağa dayanmadığı için bu görüşü sağlam bulmamaktadır. Ona göre ilk defa İbn Zeydûn'a ait bir divandan bahseden kişi İbn Nubâte el-Mısrî (ö.768/)'dir.[289]

Divanı, Doğulu Batılı birçok araştırmacı tarafından çalışma konusu yapılmıştır. İlk tahkikli neşri Mısır'da Kâmil Kîlânî ve 'Abdurrahmân Halîfe tarafından 1932 yılında yapılmıştır. Daha sonra Kerem Bustânî (Beyrut 1951), Muhammed Seyyid Kîlânî (Kahire 1956), 'Alî 'Abdul'azîm (Kahire 1957), Kerem Bustânî ikinci defa (Beyrut 1384/1964), Hannâ el-Fâhûrî (Beyrut 1410/1990), Yûsuf Ferhât (Beyrut 1411/1991), 'Abdullâh Senede (Beyrut 2005) ve 'Umer et-Tabbâ'(Beyrut) tarafından olmak üzere toplam sekiz defa yayımlanmıştır. Mahmûd Subh da seçtiği bazı şiirleri İspanyolca'ya tercüme ederek Arapça metinleriyle birlikte *Ibn Zaydun Poesias* adıyla neşretmiştir (Madrid 1979).[290]

11.2. Risâleleri

İbn Zeydûn'nun risaleleri, vezirlik, kâtiplik ve elçilik yaptığı yıllarda yazdığı siyasi yazışmalar, Vellâde adına İbn 'Abdûs'a yazdığı hiciv türü bir risale ile özellikle hapiste iken dostlarına ve emîrlere yazdığı isti'tâf ve ihvâniyyât risalelerinden oluşmaktadır. Siyasi yazışmalardan oluşan risalelerinden hiçbiri bize ulaşmamıştır. Elimizde mevcut risaleleri ise çoğunlukla eksiktir.[291] Günümüze ulaşan yazıları, İbn Bessâm'ın *ez-Zahîre* ve el-Makkarî'nin *Nefhu'-tîb* adlı

[287] Bu rakamlar, ulaşabildiğim Kâmil Kîlânî ve 'Abdurrahmân Halîfe, 'Alî 'Abdul'azîm, Hannâ el-Fahûrî, İmamuddin, 'Abdullâh Senede ve'Umer Fâruk et-Tabbâ''ın neşirleri karşılaştırılarak, tekrarlar elendikten sonra elde edilen rakamlardır.

[288] Şiirin bu her üç çeşidinden yazan şairler için kullanılan bir tabirdir. el-Ferezdak (ö. 114/732), Ebû Nuvâs (ö. 198/813), İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896) gibi şairler de bu kısma giren şairlerdendir. (İbn Reşîk, **age.**, I/159).

[289] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 112.

[290] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), (naşirin girişi), s. 20; Er, "İbn Zeydûn", s. 465;, Adnan Muhammed Gazâl, **Masâdiru dirâseti İbn Zeydûn**, Kuveyt 2004, s. 41-44.

[291] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 87.

eserlerinde yer almaktadır. Bu risaleler şunlardır: *er-Risâletu'l-hezliyye, er-Risâletu'l-ciddiyye, er-Risâletu'l-Bekriyye, er-Risâletu'l-Muzafferiyye, er-Risâletu'l-'Âmiriyye* ve *er-Risâletu'l-'Abbâdiyye* (bu isimde iki farklı risale vardır). İbn Zeydûn'un ayrıca *Leyletu naîm (Saadet Gecesi)* diye isimlendirilen ve Vellâde'yle görüştüğü bir geceyi tasvir ettiği kısa bir risalesi daha vardır.[292]

11.2.1. er-Risâletu'l-hezliyye

İbn Zeydûn, bu risalesini Vellâde'nin dilinden, aşktaki rakibi İbn 'Abdûs'a hitaben yazmıştır. Risale, 160 satır ve 6,5 sayfa hacmindedir.[293]

İbn Zeydûn'un bu risaleyi yazma sebebi, İbn 'Abdûs'un Vellâde'ye gönderdiği risaleye cevap vermekti. Çünkü İbn 'Abdûs, Vellâde'ye bir risale göndermiş, kendisinin olumlu özelliklerini, güzel hasletlerini anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca Vellâde'nin kendisine yönelmesini istemiştir. Ancak İbn Zeydûn, bir şekilde risaleden haberdar olmuştur. Vellâde'nin cevabını beklemeden onun dilinden bir cevap yazmıştır. *er-Risâletu'l-hezliyye* ismiyle meşhur olan bu risale İbn Zeydûn'un Vellâde'ye olan büyük sevgisinin onda yarattığı aşırı kıskançlığın ve maşukasını koruma duygusunun bir ürünü olmuştur. Başkasının ona yaklaşmasına tahammülsüzlüğün bir eseri olmuştur. Risalede son derece alaycı, iğneleyici, tahkir edici bir üslup kullanmıştır.

İbn Zeydûn, bu risalesinde rakibini caydırmak için adeta nesirdeki tüm edebi gücünü gösterme gayretine girmiştir. Belki bu risaleyle hedefine ulaşamamış ve rakibini mağlup edememiştir hatta aksine mahbubesi ondan uzaklaşmıştır. Ancak bu risale, edebi üslubuyla edebiyat çevresinde zirveye çıkmayı başarmıştır. Nitekim alaycı üslubun en mükemmel örneklerinden biri kabul edilmiştir.[294] Bunun yanında içerdiği çok sayıdaki telmihler, iktibas ettiği darb-ı meseller ve kullandığı dil, hem Arap filolojisi hem de tarihî bakımından ona önemli bir eser olma özelliği

---

[292] İbn Zeydûn'un risalelerine verilen bu isimler, divanını neşredenlerden biri olan 'Alî 'Abdul'azîm'in verdiği isimlerdir. Zira 'Alî 'Abdul'azîm, İbn Zeydûn'un daha önce isim verilmemiş risalelerini de isimlendiren tek şahıstır.

[293] Satır ve sayfa rakamları 'Alî 'Abdul'azîm'in neşri esas alınarak belirtilmiştir. Ancak her sayfada şerh uzunluğu aynı olmadığı için risalenin hacmi satır olarak esas alınmış ve her 25 satır bir sayfa olarak kabul edilmiştir. Diğer risalelerde de aynı işlem esas alınmıştır.

[294] İbn Nubâte, **age.**, s. 51; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 88.

kazandırmıştır. Memlükler dönemi edip ve şairlerinden İbn Hicce el-Hamevî (ö. 837/1434) ise telmihleri bakımından bu risaleyi türünün tek örneği olarak kabul etmiştir.[295]

İbn Zeydûn'un, bu risalesinde el-Câhız'ın (ö. 255/869) hiciv risalesi *Risâletu't-terbî' ve't-tedvîr*'i ve Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö. 414/1023) *Ahlâku'l-Vezîreyn*'in izleri görülmektedir.[296]

er-Risâletu'l-hezliyye üzerine yapılmış ilk çalışma İbn Nubâte el-Mısrî'nin yaptığı şerhtir. *Serhu'l-uyûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn* adıyla yapılan bu şerh, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm tarafından tahkik edilmiş ve el-Mektebetu'l-'asriyye tarafından 1964'te Kahire'de yayımlanmıştır.[297] Karahalilzâde Mehmed Said Efendi (ö. 1168/1754)[298], *Terceme-i Serhi'l-uyûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn* adıyla İbn Nubâte'nin bu şerhini Türkçeye çevirmiştir (İstanbul 1257/1841).[299] Bu şerhe Ebu'l-Vefâ Nasr el-Hûrînî *et-Tahrîrâtu'n-Nasriyye 'alâ şerhi er-risâletu'z-Zeydûniyye* eseriyle bir talik yazmıştır.[300] Eseri ayrıca Muhammed b. el-Bennâ el-Mısrî, *el-'Uyûn*; Yûsuf b. 'Umer ez-Zenâtî *Şerhu risâleti İbn Zeydûn;*[301] Muhammed b. Mes'ûd es-Sûsî de *Şerhu risâleti İbn Zeydûn* adlarıyla şerhetmişlerdir.[302]

Muhammed Fevzî Mustafâ ise söz konusu risaleyi, el-Câhız'ın (ö. 255/869) *Risâletu't-terbî' ve't-tedvîr*'i ve Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö. 414/1023) *Ahlâku'l-vezîreyn* olarak da bilinen *Mesâlibu'l-vezîreyn*'iyle birlikte *Selâsu resâil fî'l-hicâ*

---

[295] el-Hamevî, **age.**, s. 234. İbn Hicce el-Hamevî hakkında bilgi için bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Hicce", **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XX/65-66.
[296] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 87; Er, "İbn Zeydûn", s. 465.
[297] Er, "İbn Zeydûn", s. 465.
[298] 18. yüzyıl Osmanlı şeyhülislâmlarındandır. Halîlefendizâde olarak da bilinir. Hakkında geniş bilgi için bk. Tahsin Özcan, "Mehmed Said Efendi Halîlefendizâde", **DİA**, TDV, İstanbul 2003, XXVIII/523-524.
[299] Er, "İbn Zeydûn", s. 465.
[300] Ebu'l-Vefâ Nasr b. Nasr Yûnus el-Vefâî el-Hûrînî, **el-Matali'u'n-Nasriyye li'l matâbi'i'l-Misriyye fi'l-usûli'l-hattiyye**, Tâhâ 'Abdulmaksûd (Thk.), Mektebetu's-sunne, Kahire 2005, (nâşirin girişi) s. 12; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 110.
[301] Mustafâ b. 'Abdillâh Kâtip Çelebî, **Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn**, Dâru ihyâi'turâsi'l-Arabî, Beyrut, I/841; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 110.
[302] ez-Ziriklî, **age.**, VII/96.

adıyla neşretmiştir (Küveyt 1401/1981). Risale ayrıca Johann Jacob Reiske tarafından Latince yapılmış tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (Leipzig 1755).[303]

Eser, Kenan Demirayak tarafından *er-Risâletu'l-hezliyye: Alaycı Hiciv Mektubu* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir. Bu tercüme, 1999'da Erzurum'da Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından yayımlanmıştır.

11.2.2. er-Risâletu'l-ciddiyye

İbn Zeydûn, son hapis günlerinde Kurtuba emîri Ebu'l-Hazm'e bir risale yazmıştır. Kaynaklarda bu risale *er-Risâletu'l-ciddiyye* olarak geçmektedir. 140 satır ve 5,5 sayfadan ibarettir. Risalede haksız bir şekilde hapsedildiğini anlatmış, bundan dolayı emîre sitem etmiştir. Bunun yanında emîr için yaptığı hizmetleri dile getirmiş, hapisteki zor şartlardan şikâyet etmiştir. Farkında olmadan işlediği hatalardan dolayı özür dilemiştir. Nihayet emîrden af talep etmiştir.[304]

İbn Zeydûn, bu risalesinde emîre affedilmediği takdirde son çare olarak komşu yönetimlere gitmeyi kibarca ima etmiştir.[305] 'Alî 'Abdul'azîm, emîrlere hitaben yazılan istitaf risalelerinde bunun alışık bir durum olmadığını belirtmiştir. [306]

Tarihi olay ve şahsiyetlerin ve iktibasların çokluğu bu risalede de göze çarpmaktadır. Çok sayıda atasözü de kullanmıştır.[307] Bu yönleriyle risale, müellifinin geniş kültürünü ve edebi gücünü ortaya koymuştur.

Risale, Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî (ö. 764/1363) tarafından şerhedilmiştir. *Tamâmu'l-mutûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn* adıyla neşredilen bu şerhi önce Muhammed Reşîd es-Saffâr (Bağdat 1909) sonra ise Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire 1969) tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. Mustafâ 'İnânî de *İzhâru'l-meknûn fî risâleti'l-ciddiyye li İbn Zeydûn* adıyla risalenin bir şerhini yapmıştır. Risale, ayrıca Besthorn tarafından yapılan Latince çevirisi ile

[303] Er, "İbn Zeydûn", s. 465.
[304] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s.680-717.
[305] Aynı eser, s. 705-711.
[306] Aynı eser, s. 89.
[307] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 90; Er, "İbn Zeydûn", s. 465.

birlikte 1889'da Kopenhag'da basılmıştır.[308] Risâlenin en geniş şerhini ise Ebû Bekr Muhammed 'Alîm *ed-Durru'l-mahzûn fî şerhi Risâleti İbn Zeydûn* adlı eseriyle yapmıştır (Kahire 1926).

11.2.3. er-Risâletu'l-Bekriyye

İbn Zeydûn'un, hapisten firar ettikten sonra hocası Ebû Bekr b. Musellim'e yazdığı risaledir.[309] İbn Zeydûn, risalesinde, Ebu'l-Hazm nezdinde bağışlanması için hocasından aracılık yapmasını istemiştir. İbn Zeydûn, hapisten firar ettikten sonra İşbîliye'ye gitmiş ve sonra tekrar Kurtuba'ya dönmüştür. Ancak yakalanma korkusuyla Medînetu'z-Zehrâ'da gizlenmiştir. Buradan dostlarına aracılık yapmaları için yazılar göndermiştir. *er-Risâletu'l-Bekriyye*'si de bu risalelerden biridir. Risalesinin girişinde, hapisten firarını eleştirdiği için hocasına sitem etmektedir. Fakat bu eleştirileri hocasının samimiyetine bağlayarak hoş görmektedir. Risalenin devamında hocasına mahkeme sürecindeki tutarsızlıkları, hapsedilme nedenini ve sürecini anlatmaktadır. Haklılığını ve dolayısıyla masumiyetini vurguladıktan sonra hapishanedeki zor şartlardan yakınmıştır. Aftan umudunu kestiğinden ve hapishanenin dayanılmaz kötü şartlarından dolayı firar ettiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı, firarının mazur görülmesini istemiştir.

İbn Zeydûn'un, eksik olmasına rağmen günümüze ulaşan en uzun risalesidir. Hacim olarak 215 satır ve 8,5 sayfadan oluşmaktadır. Diğer risalelerine nazaran iktibaslardan daha az yararlandığı gibi seciye de hemen hemen hiç başvurmamıştır. Ayet, hadis, atasözleri ve şiirleri uygun yerlerde kullanımı ve edebi açıdan ise diğer tüm risalelerinden daha güçlü bir risale ortaya koymuştur. 'Alî 'Abdul'azîm, buna rağmen yukarıda geçen iki risalesinin ulema nezdinde daha çok şöhret bulduğunu belirttikten sonra bunu, o risalelerin içerdiği bilgi ile kültürel ve sanatsal zenginliğine ve çeşitliliğine bağlamıştır.[310]

---

[308] Er, "İbn Zeydûn", s. 465.
[309] İbn Bessâm, **age.**, I/355; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 90-91, 718.
[310] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 91.

11.2.4. er-Risâletu'l-Muzafferiyye

İbn Zeydûn, bu risalesini Batalyevs emîri Seyfuddevle Ebû Bekr İbnu'l-Eftas el-Muzaffer'e yazmıştır.[311] Risalesinde el-Muzaffer'e hürmetlerini sunmuş, ona duyduğu sevgiyi ve muhabbeti dile getirmiştir. Önceki risalelere göre istişhada daha az başvurmuştur. Diğer risalelerinden ayrılan en önemli şekilsel özelliği baştan sona secili olmasıdır. Risale, 61 satır ve yaklaşık 2,5 sayfa hacmindedir.

11.2.5. er-Risâletu'l-'Âmiriyye

İbn Zeydûn'un, İşbîliye'deki dostu ve aynı zamanda el-Mu'tazıd'ın veziri Ebû 'Âmir b. Mesleme'ye yazdığı risaledir.[312] İbn Zeydûn bu risalesini, İşbîliye'ye iltica etmeden önce Kurtuba'da iken yazmıştır.[313] Risalesinde, dostu Ebû 'Âmir'e ve veziri olduğu el-Mu'tazıd'a sevgilerini dile getirmiştir. Onları methettikten sonra yönetimdeki konumundan dolayı Ebû 'Âmir'den kendisine yardımcı olmasını istemiştir. el-Mu'tazıd tarafından sarayına kabul edilmesini arzu etmiştir.

İbn Zeydûn, diğer risalelerine nazaran bu risalesinde edebi sanatlara az başvurmuştur. Anlatımı sade ve akıcıdır. Hacim olarak 43 satır ve 2 sayfayı bulmayan kısa bir risaledir.

11.2.6. er-Risâletu'l-'Abbâdiyye

İbn Zeydûn'un iki farklı risalesi *er-Risâletu'l-'Abbâdiyye* olarak isimlendirilmiştir. Her ikisini de 'Abbâdîlerin emîri el-Mu'tazıd'a yazmıştır. İlk risaleyi hapisten firar ettikten sonra ve Ebû 'Âmir İbn Mesleme'ye gönderdiği risaleden sonra yazmıştır. İşbîliye'ye iltica etme isteğini dile getirmektedir. Diğer risaleyi ise Kurtuba'dan ayrılıp İşbîliye'ye gittikten sonra yazmıştır. Her iki risalede de el-Mu'tazıd'ı methetmektedir. Bu risalelerin metni kısadır, anlatımı sade ve akıcıdır.[314]

---

[311] İbn Bessâm, **age.**, I/397; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 754.
[312] İbn Bessâm, **age.**, I/403; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 763.
[313] İbn Bessâm, **age.**, I/403.
[314] İbn Bessâm, **age.**, I/405-408; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 91-92, 769-776.

11.3. et-Tebyîn fî hulefâi Benî Umeyye bi'l-Endelus

İbn Zeydûn, tarih alanında *et-Tebyîn fî hulefâi Benî Umeyye bi'l-Endelus* adlı bir eser yazmıştır. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. el-Makkarî'ye göre, İbn Zeydûn, eserini el-Mes'ûdî'nin *et-Ta'yîn fî hulefâi'l-Maşrik* yönteminde yazmıştır.[315] Ancak bahsettiği el-Mes'ûdî'nin kim olduğuna dair bir malumat vermediği gibi eserini hangi yöntemle yazdığını da belirtmemiştir. Dönemine bakılırsa bu şahsın, *Murûcu'z-zeheb*'in müellifi meşhur tarihçi ve coğrafyacı Ebu'l-Hasan 'Alî el-Mes'ûdî (ö. 346/957) olması güçlü bir ihtimaldir. Fakat onun böyle bir eseri bilinmemektedir.

İbn Zeydûn'un bu eseri, adından anlaşıldığı kadarıyla Endülüs'te hüküm süren Emevî halifeleri dönemine dair bir tarih kitabıdır. el-Makkarî'nin naklettiği paragrafta İbn Zeydûn'un, Endülüs halifelerinden 'Abdurrahmân ed-Dâhil'den bahsettiği görülmektedir:[316]

"'Abdurrahmân ed-Dâhil, kırmızımsı bir tene sahip, seyrek sakallıydı. Yüzünde bir ben vardı. Uzun boylu ve zayıftı. Tek gözlüydü ve burnu da kapalıydı. Koku alamıyordu. Ona "Kureyş doğanı" denirdi. Çünkü yurdundan uzaklara göç etti. Çölleri katetti ve denizleri aştı. Yalnız başına geride bıraktığı hükümdarlığı kurdu."

Paragraf incelendiğinde İbn Zeydûn, halifeyi fiziksel olarak tasvir ettikten sonra onun hakkında bir takım malumat vermektedir. Secili olmayan, kısa ve anlaşılır ifadeler kullanmıştır.

12. İBN ZEYDÛN VE ESERLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

İbn Zeydûn'un hayatı ve eserleri üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. En kapsamlı ilmî faaliyet ise 'Alî 'Abdul'azîm'e aittir. Onun *İbn Zeydûn 'asruhu ve hayatuhu ve edebuhu* (Kahire 1955), *Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluhu* (Kahire 1957)

[315] el-Makkarî, **age.**, I/332, III/182.
[316] Aynı eser, I/332.

ve *İbn Zeydûn* (Kahire 1967) adlarında çalışmaları mevcuttur. Bunun yanında *Vellâde* adıyla yazdığı bir tiyatro metni Mısır'da ödüle layık görülmüştür.[317]

İbn Zeydûn üzerine yapılan çalışmalar hakkında bibliyografik bir çalışma da mevcuttur. 'Adnân Muhammed Gazâl, *Masâdiru dirâseti İbn Zeydûn* (Kuveyt 2004) adlı eserinde İbn Zeydûn hakkında bilgi veren kaynakları kronolojik olarak tespit etmiş onu özel olarak konu edinen ya da bir bölümde yer veren kitap, dergi, makale, ansiklopedi, akademik tezler ve benzeri tüm kaynakları da tanıtmaktadır. Gazâl, sadece Arapça yapılan çalışmalarla sınırlı tuttuğu eserinde, 262 çalışma ismi vermektedir. Bunlardan 29 kitap ve 80 makale, doğrudan İbn Zeydûn üzerine telif edilmiştir.

İbn Zeydûn üzerine yapılan çalışmalar bunlarla sınırlı değildir. Gazâl'ın, isimlerini verdiği çalışmalar dışında tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Kitaplar:

Rakîk Hâfız, *el-Gazel fî Dîvâni İbn Zeydûn* (Dâru Sâmid 2003).

Fevzî Hıdır, *'Anâsiru'l-ibdâi'l-fennî fî şi'ri İbn Zeydûn* (Muessesetu Câizetu 'Abdul'azîz Sa'ûd el-Babteyn, Kuveyt 2004).

Ahmed Muhammed 'Atâ, *Nûniyyetu İbn Zeydûn beyne't-te'sîr ve't-teessur* (Mektebetu'l-âdâb, 2005).

Nevzat Hafiz Yanık, *İbn Zeydûn Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri* (Erzurum 2000).

Nevzat Hafiz Yanık, *İbn Zeydûn Hayatı, ve Aşk Şiirleri* (Akademik Araştırmalar Dergisi).

Tezler:

Abîr Azîz 'Uleyvî, *el-Cumle fî şi'ri İbn Zeydûn* (Yüksek Lisans tezi. Danışman: Dr. Ahmed Hattâf el-'Umar. Câmi'atu Tikrît, 2002).

[317] Gazâl, **Masâdiru dirâseti İbn Zeydûn**, s. 59.

Sahira Hüseyin Amirî ‘Uleyvî, *el-Mekân fî şi‘r-i İbn Zeydûn* (Yüksek Lisans tezi, Danışman: Prof. Dr. Hannâ’ Cevâd Abdussâde. Câmi‘atu Bâbil, Hille 2008).

Râide Zuhdî Reşîd Hasan, *el-Mâu fî şi‘ri’l-Buhturî ve İbn Zeydûn: dirâse muvâzene* (Yüksek Lisans tezi, Danışman: Prof. Dr. Vâil Ebû Sâlih. en-Nacâhu’l-vatanî Üniversitesi, Nablus/Filistin 2009).

Karima el Jai, *La Poésıe Galante en Andalousıe - L’exemple d’Ibn Zaydùn-XI Siècle (Endülüs’te Aşk Şiiri - İbn Zeydûn Örneği - 11. Asır)* (Doktora tezi. Danışman: Prof. Dr. Papa Samba DIOP. Paris Üniversitesi Sanat ve Beşeri Bilimler Enstitüsü, 2009-2010).

Muhammed Efil *İbn Zeydûn ve er-Risâletü'l-Hezeliyye ile er-Risâletü'l-Ciddiyye adlı eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatındaki yerleri* (Yüksek Lisans tezi. Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sedat ŞENSOY. Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya 2012).

Makaleler:

Rahmi Er, *“İbn Zeydûn”* (AÜDTCFD, 4. Cilt, I. Sayı, Ankara 1985, s.175-194).

Abdulfettâh eş-Şattî, *“es-Sâbit ve’l-muteğayyir fî Nûniyyetey İbn Zeydûn ve Şavkî”* (Mecelletu Kulliyyeti’l-âdâb, 59. Cilt, 3. Sayı, Kahire 1999. s. 59-70).

İbrahim Özay, *“İbn Zeydûn’un Nûniyyesi”* (Nüsha, 9. Sayı, 3. Yıl, Ankara 2003, s.97-109).

Besme Mahfûz Elbek, *“Nûniyyetu İbn Zeydûn ve mu‘âradâtuhâ es-Safediyye: dirâse muvâzene”* (Mecelletu’t-terbiye ve’l-‘ilm, 14. Cilt, 3. Sayı, Musul 2007, s. 131-150).

Valad Adubba Eddî, *er-Risâletu’l-hezliyye: Kirâetun fî’l-vechi’l-âher libni Zeydûn* (AAM, 16. Sayı, Rabat 2009, s.227-248).

Çeviriler:

Karahalilzâde Mehmed Said Efendi, İbn Nubâte'nin *er-Risâletu'l-hezliyye'*ye yaptığı *Serhu'l-uyûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn* adlı şerhini *Terceme-i Serhi'l-uyûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn* ismiyle Türkçeye çevirmiştir (İstanbul 1257/1841).[318]

Kenan Demirayak, *er-Risâletu'l-Hezliyye'*yi*: Alaycı Hiciv Mektubu* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. (Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1999).

Johann Jacob Reiske, *er-Risâletu'l-hezliyye'*yi Latince'ye tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (Leipzig 1755).[319]

Danimarkalı müsteşrik Rasmus Olsen Besthorn, *er-Risâletu'l-ciddiyye'*yi Latince çevirisi ile birlikte yayımlamıştır (1889 Kopenhag).[320]

Mahmûd Subh seçtiği bazı şiirleri İspanyolca'ya tercüme ederek Arapça metinleriyle birlikte *Ibn Zaydun Poesias* adıyla neşretmiştir (Madrid 1979).[321]

Ansiklopedi Maddeleri:

August Cour, "İbn Zeydûn", **İA**, MEB, Eskişehir 1997, 5/2. Cilt, s.837-838.

Rahmi Er, "İbn Zeydûn", **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XX/464-466.

Buna göre İbn Zeydûn'un hayatı, edebi kişiliği ve eserleri, Doğuda ve Batıda telif eser, akademik tez ve makale, çeviri, ansiklopedi maddesi gibi farklı türlerde bir çok çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmalarda onun hayatı ve özellikle edebi kişiliği ortaya konmuş, risale ve şiirlerinin edebi yönü ele alınmıştır. Ancak çalışmaların fazlalığına rağmen şiirlerinin tematik ve belagî yönünü bütüncül ve kapsamlı olarak ele alan bir çalışma yoktur. Bu çalışmamızla bu eksikliğin giderileceğini amaçladık.

[318] Er, "İbn Zeydûn", s. 465.
[319] Aynı eser, s. 465.
[320] Aynı eser, s. 465.
[321] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), (naşirin girişi), s. 20; Er, "İbn Zeydûn", s. 465;, Adnan Muhammed Gazâl, **Masâdiru dirâseti İbn Zeydûn**, Kuveyt 2004, s. 41-44.

İKİNCİ BÖLÜM

DİVANIN MUHTEVASI

İbn Zeydûn, çocukluğundan vefat edene kadar özellikle Kurtuba'da olduğu dönemde hareketli bir hayat yaşamıştır. Babasını henüz on bir yaşındayken kaybetmiş, 28 yaşına kadar ülkesinde yaşanan iç karışıklıklara tanık olmuş ve sonrasındaki Mulûku't-tavâif dönemini idrak etmiştir. Kurtuba'nın yeni yönetiminde vezir olmuş ancak kısa bir süre sonra hapse atılmıştır. Yaklaşık bir buçuk yıl sonra hapisten firar etmiş, aracılar vasıtasıyla affedilmiş ve tekrar görevine iade edilmiştir. Fakat siyasi rakiplerinin dedikoduları karşısında kendisini güvende hissetmemiş ve Kurtuba yönetiminden uzaklaşmak zorundan kalmıştır. İşbîliye yönetimine katılmış ve vefat edene kadar burada kalmıştır. Bu arada özel hayatında, Vellâde'ye beslediği derin aşk ve sonra onun tarafından terk edilmesi sebebiyle, arzu ettiği huzurlu ortamı bulamamıştır. Dolayısıyla İbn Zeydûn, gerek siyasi ve idari, gerekse özel hayatında sıkıntılı ve talihsiz olaylar yaşamıştır. Bütün bunlar, onun şiirine konu ve tema bakımından çeşitlilik katmıştır.

İbn Zeydûn'un şiirleri gazel, medih, mersiye, ihvaniyyât, tasvir, hiciv ve kendi icadı olan mutayyarât türlerinden oluşmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde İbn Zeydûn'un şiirlerinde yer alan bu şiir türleri içerik açısından ele alınacaktır. Bu bağlamda onun şiirlerinde muhteva olarak ön plana çıkmış olan konular, *duygular*, *tabiat*, *sosyal hayat, mekanlar, din, öğüt, tabâbet* gibi başlıklar altında ele alınacaktır.

1. DUYGULAR

Ahmed Hasan ez-Zeyyât, şiiri için *"eşsiz hayallerin ifadesidir"* şeklinde, duyguların coşkun tarzda dile döküldüğü lirik şiiri ise *"şairin, kişiliğinden destek alıp kalbinden naklederek hislerini dile döktüğü şiirdir"*[322] şeklinde tanımlamıştır. Yahya Kemal Beyatlı da *"şiir, duygunun dilsel ifadesidir"*[323] der. Buna göre şairin, şiirinden hedefi, hislerini, duygularını ve fikirlerini şiirle ifade etmektir. Şairin, şiirinde işlediği duygular, içinde bulunduğu durum ve konuma göre çeşitlilik arz etmektedir. Bu yönüyle İbn Zeydûn'un dile döktüğü duygular da çeşitlidir. Bu çeşitlilik, başta aşk ve aşkla ilintili olmak üzere şiirlerinde muhtelif duygular şeklinde tezahür etmiştir.

1.1. Aşk

Aşk, Yüce Allah'tan kullarına hasıl olan muhabbetin eseridir. O muhabbetten sevgili Peygamberi'nin (s.a.v.) nuru ve ondan da kainat yaratılmıştır.[324] Yüce Allah'ın muhabbeti, Peygamberi'ne ve onun yüce şahsında insana ve tüm kainata yönelmiştir. O halde kainatın mayasında aşk ve muhabbet vardır. Tabiatın bir parçası olan insanoğlu bazen birine ilgi duyar, muhabbet besler ve ona âşık olur. Kalpte hasıl olan bu aşkı ve sevgiyi dile dökmek ister. Onu maşuka iletmek, ona anlatmak ister. Nitekim bu, Peygamber'in de (s.a.v.) bir sünnetidir.[325]

İbn Zeydûn da bir âşıktır ve bir aşk şairi olarak meşhur olmuştur.[326] Onun şiirlerinin yaklaşık üçte ikisi gazeldir. Onun aşkında odak nokta ise kadındır ve bu kadın da Vellâde'dir.

Şairin aşkla tanışması, sevgilinin gözleri sayesinde olmuştur. Şairin aşkı, sevgilinin gözlerindeki sırlı bakışlardan neşet etmiştir:

---

[322] ez-Zeyyât, **age.**, s. 25-26.
[323] Cahit Tanyol, **Türk Edebiyatında Yahya Kemal**, Remzi kitabevi, İstanbul 1985, s. 141.
[324] Bir kutsi hadiste Yüce Allah'ın şöyle buyurduğu ifade edilmiştir: *"Seni kendi nurumdan, diğer şeyleri de senin nurundan yarattım."*. (Ahmed, *Musned*, IV, 217).
[325] Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadisinde: "Biriniz, kardeşini seviyorsa ona sevdiğini söylesin." buyurmuştur. (Ebû Dâvûd, *Edeb*, 122 (5124); Tirmizî, *Zuhd*, 54.)
[326] 'Abdulmecîd el-Hurr bu isimle bir eser yazmıştır: **İbn Zeydûn şa'iru'l-'ışki ve'l-hanîn**, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1992.

فَهِمْتُ مَعْنَى الهَوَى مِنْ وَحْيِ طَرْفِكِ لِي – إنَّ الحِوارَ لَمَفْهُومٌ مِنَ الحَوَرِ[327]

"Bakışların bana aşkın sırrını ilham etti. Söze hacet yok, sırlı bakışlar her şeyi anlatır."

Çoğu zaman gönülde olanların dille ifade edilmesine ihtiyaç yoktur. Bunlar, bakışlar sayesinde rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Şair de bu beytinde, sevgilinin gönlünden gözlerine akseden bir aşk hissettiğini ve aşkını onun sevdalı bakışlarından aldığını ifade etmiştir.

Âşık, müptela olduğu bu aşkın bir imtihan ve kaçınılmaz bir kader olduğunu ve karşı konulamaz olduğunu söylemektedir. Ayrıca gidecek tek yolun, sevgiliye giden yol olduğunu ifade etmektedir:

لَمْ يُنْجِزِنِي مِنْكِ ما اسْتَشْعَرْتُ مِن حَذَرٍ – هَيْهاتَ كَيْدُ الهَوَى يَسْتَهْلِكُ الحَذَرا

ما كانَ حُبُّكِ إلّا فِتْنَةً قُدِرَتْ – هَلْ يَسْتَطِيعُ الفَتَى أَنْ يَدْفَعَ القَدَرا[328]

"İçimdeki sakınma beni sana karşı alıkoyamadı. Aşk rüzgarı korkuları da atar siler.

Sevgin, takdir edilmiş bir imtihandan başka bir şey değildir. Bu delikanlı kadere karşı koyabilir mi?"

أَيَّتُها النَّفْسُ إلَيْهِ اذْهَبِي – فَما لِقَلْبِي عَنْهُ مِنْ مَذْهَبِ

مُفَضَّضُ الثَّغْرِ لَهُ نُقْطَةٌ – مِنْ عَنْبَرٍ فِي خَدِّهِ المُذْهَبِ

أَنْسانِيَ التَّوْبَةَ مِنْ حُبِّهِ – طُلُوعُهُ شَمساً مِنَ المَغْرِبِ[329]

"Ey gönül, ona git. Senin ondan başka yok bir yolun.

Gümüş gibi ağzı var, altın gibi yanağında amberden bir nokta (ben) var.

Batıdan bir güneş gibi doğması, unutturdu bana aşkından dolayı tövbe etmeyi."

---

[327] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 35.
[328] Aynı eser, s. 459.
[329] Aynı eser, s. 498.

Burada şair, maşukasının aşkıyla bütünleştiğini, o oldukça ondan vazgeçmesinin, bu yoldan dönüşün mümkün olmadığını anlatmaktadır. Çok önemsediği aşkı, gönlünü esir almış ve ona başka yolları kapatmıştır. Bu aşktan vazgeçmeyi, güneş batıdan doğarken edilen tövbelere benzetmiştir. Nitekim o anda edilen tövbeler geçersiz ve anlamsız olmaktadır. Buna göre âşığın bu aşktan vazgeçmesi de anlamsız ve imkansız olmaktadır. Burada Peygamberimiz'in (s.a.v.) *"Her kim güneş batıdan doğmazdan evvel tövbe ederse Allah tövbesini kabul eder."*[330] hadisine telmih yapmıştır.

İbn Zeydûn, aşkını saklayamamaktadır. Gönlünü istila eden aşk, yayılarak gönlünden taşmıştır. Bu aşkı bedenin her zerresinde hissetmiştir:

لَوْ كانَ أَمْرِيَ فِي كَتْمِ الهَوَى بِيَدِي — ما كانَ يَعْلَمُ ما فِي قَلْبِيَ البَدَنُ[331]

"Aşkımı gizlemek elimde olsaydı, bedenim kalbimdekini bilemezdi."

Aşkın hazzı vuslatta, acısı ise firaktadır. İbn Zeydûn'un aşkında, önceleri vuslat vardır. Çünkü onun aşkı tek taraflı değildir. Âşık, sihirli sözleriyle, ince ruhlu oluşuyla sevgilinin gönlüne girmeyi başarmıştır. Maşuka da âşığa âşık olmuştur.[332] Bu yüzden Vellâde, İbn Zeydûn'un büyük bir aşk ve heyecanla yazıp aşkını ilan ettiği şiirlerini cevapsız bırakmamış, onu vuslata davet etmiştir:

تَرَقَّبْ إذا جَنَّ الظَّلامُ زِيارَتِي — فَإِنِّي رَأَيْتُ اللَّيْلَ أَكْتَمَ لِلسِّرِّ

وَبِي مِنْكَ ما لَوْ كانَ بِالشَّمْسِ لَمْ تَلُحْ — وَبِالبَدْرِ لَمْ يَطْلُعْ وَبِالنَّجْمِ لَمْ يَسْرِ[333]

"Bekle karanlık çökene kadar, bana gelme! Çünkü biliyorum, sırları en iyi gizleyendir gece.

Sana karşı hissettiğimi güneş hissetseydi gözükmezdi. Ay doğmazdı. Yıldızlar ise yayılmazlardı gece karanlığında."

---

[330] Muslim, 37, *ed-De'evât*, 12/43.
[331] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 424.
[332] İbn Bessâm **age.**, I/430-432; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 777-781; el- el-Ezrârî, **age.**, s. 232
[333] İbn Bessâm, **age.**, I/430.

Sevgili, âşığıyla vuslat hazzını tattıktan sonra ondan ayrı kalmak istememektedir:

أَلا هَلْ لَنا مِنْ بَعْدِ هذا التَّفَرُّقِ – سَبِيلٌ فَيَشْكُو كُلُّ صَبٍّ بِما لَقِي؟

وَقَدْ كُنْتُ أَوْقاتَ التَّزَاوُرِ فِي الشِّتا – أَبِيتُ عَلَى جَمْرٍ مِنَ الشَّوْقِ مُحْرِقِ

فَكَيْفَ وَقَدْ أَمْسَيْتُ فِي حالِ قِطْعَةٍ – لَقَدْ عَجَّلَ الِهقْدارُ ما كُنْتُ أَتَّقِي

فَقَرُّ اللَّيالِي لا أَرَى البَيْنَ يَنْقَضِي – وَلا الصَّبْرَ مِنْ رِقِّ التَّشَوُّقِ مُعْتِقِي

سَقَى اللَّهُ أَرْضاً قَدْ غَدَتْ لَكَ مَنْزِلاً – بِكُلِّ سَكُوبٍ هاطِلِ الوَدْقِ مُغْدِقِ[334]

"Bu ayrılıktan sonra tekrar bir araya gelmek için var mı bir yol? Bir yol olsa da her âşık başına gelenleri şikâyet etse.

Soğuk kış gecelerinde buluşmaları gözlerken, hasretten yanıyordum yakıcı korlarda.

Ayrılığa düşmüşken nasıl olabilirim! Kader korktuğum şeyi acele getirdi başımıza.

Geceler geçiyor ama ne ayrılık bitti ne de sabır özgürleştirdi beni hasret çemberinden.

Allah, sana mesken olan mekâna sağanak ve bol yağmurla bereket versin."

Şiirin teması ayrılık ve özlem olsa da Vellâde'nin, bu şiiri kati ayrılıktan sonra yazmış olması zayıf bir ihtimaldir. Çünkü ayrılıktan sonra İbn Zeydûn'un Vellâde'den bir kıvılcım beklediği, onun en ufak bir ilgisine cevap vermeye hazır olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. O zaman, Vellâde bu şiiri, görevlerinden veya başka bazı nedenlerden dolayı İbn Zeydûn'un ayrı kalmak zorunda olduğu zaman dilimlerinde yazmış olduğunu kabul etmek daha uygundur.

Vellâde, bu şiire göre İbn Zeydûn'a karşı büyük bir aşk hissetmektedir. Bundan dolayı ondan ayrı kalmak istememektedir. Kısa ayrılıkların bile bitmesi için sabırsızlanmaktadır. Çünkü ondan ayrı kaldığı vakitlerde ızdırap çekmektedir.

[334] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 383.

İbn Zeydûn da firaklardan yakınmaktadır. Sevgiliden uzak ve ayrı geçen günlerde mutlu değildir. Geceleri uykusuz geçmektedir. Sevgilinin yüzünü görmediği günlere öfke kusmaktadır:

لَحَى اللَّهُ يَوْماً لَسْتُ فِيهِ بِمُلْتَقٍ — مُحَيّاكِ مِنْ أَجْلِ النَّوَى وَالتَّفَرُّقِ

وَكَيْفَ يَطِيبُ العَيْشُ دُونَ مَسَرَّةٍ – وَأَيُّ سُرُورٍ لِلْكَئِيبِ المُؤَرَّقِ؟[335]

"Uzaklık ve ayrılık sebebiyle yüzünü göremediğim gün, gün değildir.

Mutluluk yoksa hayat nasıl güzel olur! Hem mutluluk ne arar, keyfi kaçmış ve geceleri uykusuz geçen birinde!"

Aşkına karşılık bulan İbn Zeydûn dünyanın en bahtiyar insanı olmuştur. Aşk sarhoşu olmuştur. Bütün zamanını maşukasıyla birlikte geçirmek istemektedir. Onunla geçirdiği her zamanı ise kısa görmekte ve bu kısalıktan yakınmaktadır. Vuslat anlarında büyük bir coşkuya kapılmakta ve bu anlarda zaman dursun, akmaz olsun diye dua etmektedir:

يا لَها لَيْلَةً! تَجَلَّى دُجاها، – مِنْ سَنا وَجْنَتَيْهِ، عَنْ ضَوْءِ فَجْرِ

قَصَّرَ الوَصْلُ عُمْرَها، وَبِوُدِّي – أَنْ يَطُولَ القَصِيرُ مِنْها بِعُمْرِي[336]

"Ne geceydi ama! Yanaklarının parlaklığı dağıttı gecenin karanlığını ve aydınlattı fecir vaktini.

Vuslat, gecenin ömrünü kısalttı. Oysa arzumdur bu kısa geceyi ömrümü vererek uzatmak."

يا لَيْلُ طُلْ لا أَشْتَهِي، – إلاَّ بِوَصْلٍ، قِصَرَكْ

لَوْ باتَ عِنْدِي قَمَرِي، – ما بِتُّ أَرْعَى قَمَرَكْ[337]

"Uzaya dur ey gece, uzayabildiğin kadar! İstemem kısalmanı. Seni kısaltacaksa o da vuslatı olsun sevgilinin.

[335] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 383.
[336] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 115.
[337] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 436

Yanımdaki ay (kadar güzel sevgili) bende kalırsa bu gece, gözetlemem artık kamerini senin."

Bundan sonra Vellâde, İbn Zeydûn'un varlığı, yokluğu ve bütün huzuru olmuştur. Onun sevgi secdegâhı, âşk kıblesi haline gelmiştir. Vellâde vazgeçilmezdir, onun varlığı, bütün insanların varlığına denktir. Vellâde varsa, İbn Zeydûn yalnız değildir ama Vellâde yoksa İbn Zeydûn, kalabalıklar içinde dahi olsa yalnızdır. Vellâde'den ayrı geçen bir zaman, İbn Zeydûn için kaybedilmiş bir zamandır:

يا مَنْ غَدَوْتُ بِهِ فِي النَّاسِ مُشْتَهِرَا – قَلْبِي عَلَيْكَ يُقاسِي الهَمَّ وَالفِكَرا

إنْ غِبْتَ لَمْ أَلْقَ إنْساناً يُؤانِسُنِي – وإنْ حَضَرْتَ فَكُلُّ النَّاسِ قَدْ حَضَرَا[338]

"Ey sayesinde meşhur olduğum sevgili! Kalbim, aşkın sayesinde her şeye katlanmakta.

Göz önünde değilsen, teselli bulacağım kimse yoktur. Sen varsan, herkes var demektir."

İbn Zeydûn âşıktır. Maşukası, onun gözünde dünyanın en güzel varlığıdır. Onu tasvir etmekte kendini aciz görmüştür. Onun güzellik unsurlarını tabiattaki güzellik unsurlarına benzetmiştir. Etrafında gördüğü en değerli, en narin varlıklarla kıyaslamıştır. Onun güzelliğini ve parlaklığını bazen gece karanlığını aydınlatan aya, bazen geceyi gündüze çeviren güneşe benzetmiştir. Bazen de onu ışıldayan bir yıldız gibi görmüştür. Kokusunu misk kokusuna, zarafetini beyaz bir çöl ceylanına; narinliğini ise taze bir ağaç dalına benzetmiştir:

يا فَتِيتَ المِسْكِ، يا شَمْسَ الضُّحَى – يا قَضِيبَ البَانِ، يا رِيمَ الفَلاَ[339]

"*Ey misk parçası, sabah güneşi! Ey buhur çubuğu, çöl ceylanı!"*

قَضَيبٌ مِنَ الرَيْحانِ أَقْمَرَ بِالبَدْرِ –لَواحِظُ عَيْنَيْهِ مُلِئْنَ مِنَ السِحْرِ[340]

[338] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 468.
[339] Aynı eser, s. 421.
[340] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 269.

"O, meyvesi ay olan reyhandan bir daldır. Bakışları ise sihir doludur."

وفِي الكِلَّةِ الحَمْراءِ، وَسْطَ قِبابِـهِمْ، – فَتَاةٌ، كَمِثْلِ البَدْرِ، قابَلَهُ السَّعْدُ[341]

"*Çadırlarının ortasında ince kırmızı tülün içinde ay gibi bir kız, talih karşılamıştır onu."*

Buna göre sevgili, güneş ve ay kadar parlak ve güzeldir. Selvi boyludur. Âşığın teselli bulduğu tek varlıktır. Sevgilinin hoşnutluğu dışında âşığın hiçbir emeli yoktur. Sevgili varsa, âşık karanlıkta değildir dolayısıyla âşığın, ünsiyet bulmak için kimseyi arama ihtiyacı yoktur. Sevgili, âşığa göre misk gibi güzel kokar ve çöl ceylanı kadar narindir.

1.2. Kıskançlık

Kıskançlık, başkalarının sahip olduğu bir şeyi aşırı bir şekilde arzu etme hissini ifade eder. Bazen de birinin sahip olduğu bir varlık veya hasletten mahrum olmasını istemektir. Bu manada İbn Zeydûn, kıskanç bir kişiliğe sahip değildir. Düşmanlarının desiselerinden yakındığı halde onlara karşı kıskanç biri olmadığını aksine büyük bir hilm sahibi olduğunu zaman zaman vurgulamıştır:

وَلَوْ أَنَّنِي أَسْطِيعُ، كَيْ أُرْضِيَ العِدا، – شَرَيْتُ بِبَعْضِ الحِلْمِ حَظّاً مِنَ الجَهْلِ[342]

"Düşmanları memnun etme imkanım olsaydı, hilmimden biraz satar cehaletten bir miktar alırdım."

İbn Zeydûn, kıskanan değil, genellikle kıskanılan taraf olmuştur. İdari olarak yüksek makamlarda bulunduğu gibi, edebî yönü itibariyle de emîrlerin önem verdiği bir şahsiyet olmuştur. Bu da rakiplerinin onu kıskanmalarına sebep olmuştur. Bu özelliğinden dolayı gerek Kurtuba yönetiminde gerek İşbîliye yönetiminde bulunduğu sırada bazı rakipleri onu sahip olduğu makamdan uzaklaştırmak istemiştir. Kurtuba'da İbn 'Abdûs, İşbîliye'de İbn 'Ammâr (ö. 477/1085) ve İbn Mertîn gibi vezirler,[343] kaynaklarda İbn Zeydûn'un siyasi rakipleri olarak

[341] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 353.
[342] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 44.
[343] İbn Bessâm, **age.**, I/419.

geçmektedir. Bunlardan İbn ‘Abdûs, aynı zamanda onun aşktaki rakibidir.[344] Emîrler onun kıskanılan bir şahsiyet olduğunu bildiği için onu rakiplerinin tuzaklarına karşı korumuşlardır.[345] Ancak rakipler bazen muvaffak olmuşlardır. Nitekim onun hapse atılmasında[346], Kurtuba’dan ayrılmasında[347] ve ölümünde dahi rakiplerinin etkisinin olduğu söylenmiştir.[348]

Kıskançlık duygusu, sahip olunan bir şeyin kaybedilmesinden korkulduğu zaman da ortaya çıkar. Ancak İbn Zeydûn, elde ettiği makamları yitirme duygusu taşımamıştır. Onun böyle bir kıskançlık tarafı ön plana çıkmamıştır. Bazen rakipleriyle rekabet içine girse de kıskançlık duygusu, rakiplerde daha barizdir. Ancak aşk konusunda durum aksi olmuştur. Çünkü âşık, maşukunu kaybetmemek için onu korur. Onun gözlerinin ve gönlünün başkasına meyline asla tahammül edemez. Başkasının kötü bakış ve davranışlarından da muhafaza eder. Dolayısıyla bir aşk ilişkisinde, taraflarda başkalarına meyil kuşkusu dahi varsa bir tarafta kaybetme korkusu başlar ve burada kıskançlık meydana gelir. Bu hususta İbn Zeydûn’un kıskanç kişiliği ortaya çıkmaktadır. Çünkü İbn Zeydûn da âşıktır ve maşukasını kaybetmekten korkmaktadır. Aynı duygu sevgilide de vardır. Çünkü o da âşıktır. İbn Zeydûn, Vellâde’nin, sevdiğini kaybetme korkusu sebebiyle taşıdığı kıskançlığını bir risalesinde bizzat ifade etmiştir:[349]

‘Utbâ[350] bize şu şarkıyı söyledi:

أَحِبَّتَنا إنِّي بَلَغْتُ مُؤَمَّلِي – وَساعَدَنِي دَهْرِي وَواصَلَنِي حِبِّي

وَجاءَ يُهَنِّينِي البَشِيرُ بِقُرْبِهِ – فَأَعْطَيْتُهُ نَفْسِي وَزِدْتُ لَهُ قَلْبِي

“Ey sevgilim! Ben erdim muradıma. Zaman yardım etti ve sevgilime kavuşturdu beni.

---

[344] es-Safedî, **el-Vâfî**, 27/265.
[345] İbn Bessâm **age.**, II/51-52; İbnu’l-Ebbâr, **age.**, s. 213.
[346] ‘İnân, **Devletu’l-İslâm fi’l-Endelus (el-‘asru’s-sânî: duvelu’t-tavâif)**, s. 25; Er, “İbn Zeydûn”, s. 464.
[347] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 167-171; Şavkî Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 26-27.
[348] İbn Bessâm, **age.**, I/418
[349] Aynı eser, I/431-32.
[350] Vellâde’nin cariyesidir. el-Makkarî onu esmer tenli, zarif bir hanım olarak tanıtır. (el-Makkarî, **age.**, IV/205.)

Hem haberci geldi, sevgilimin yaklaştığını müjdeledi bana. Ben de ruhumu verdim ona üstüne de kalbimi."

Vellâde'nin emri olmadan cariyeden şarkıyı tekrar etmesini istedim. (Vellâde, onun, cariyesine meylettiğini düşünmüştür.[351])

Vellâde'nin izni olmadan şarkıyı tekrar etmesini isteyince Vellâde'nin keyfi kaçtı. Bir anda çehresi değişti. Utbâ'yı azarladı. Ben de şu iki beyti söyledim:

وَما ضَرَبَتْ عُتْبَى لِذَنْبٍ أَتَتْ بِهِ – وَلكِنَّمَا وَلاَّدَةُ تَشْتَهِي ضَرْبِي

فَقَامَتْ تَجُرُّ الذَّيْلَ عاثِرَةً بِهِ – وَتَمْسَحُ طَلَّ الدَّمْعِ بِالعَنَمِ الرَّطْبِ

"Vellâde cariyesini azarladı. Ama işlediği suçtan dolayı değil, aslında beni azarlamak istedi.

(Zavallı) "Utbâ" da giysisini toplayarak kalkıp gitti ve de gözyaşlarını silerek tazecik parmak uçlarıyla."

Sonra ben onu kınadım, o beni kınadı. Birbirimizle tartıştık. Eğlence bitti. Şaraplar döküldü. Sabah olunca yaptıklarının hata olduğunu itiraf etmeye tenezzül etmedi ve şunları yazdı:

لَوْ كُنْتَ تُنْصِفُ فِي الهَوَى ما بَيْنَنا – لَمْ تَهْوَ جارِيَتِي وَلَمْ تَتَخَيَّرِ

وَتَرَكْتَ غُصْناً مُثْمِراً بِجَمالِهِ – وَجَنَحْتَ لِلْغُصْنِ الَّذِي لَمْ يُثْمِرِ

وَلَقَدْ عَلِمْتَ بِأَنَّنِي بَدْرُ السَّمَا – لكِنْ دُهِيتُ لِشِقْوَتِي بِالمُشْتَرِي

"Aramızdaki aşka karşı insaflı olsaydın, cariyeme meyletmez onu tercih etmezdin bana.

Hem güzel ve meyveli dalı bırakıp yöneldin meyvesiz dala.

Gökteki ay olduğumu biliyordun benim. Ama ne de bahtsızmışım: (uğursuz) Jüpiter belası çıktı başıma."

[351] el-Makkarî, **age.**, IV/205.

İbn Zeydûn, cariyenin sesinden, sözlerinden veya bestesinden etkilenmiş olabilir. Bundan dolayı tekrarını istemiştir. Basit bir durum gibi gözükse de Vellâde, âşığının bu tavrını bir gönül meyli olarak tasavvur etmiştir. Bu bile onda kaybetme korkusu ve neticesinde kıskançlık duygusunu yaratmıştır. Âşığına bu davranışı yakıştıramamış ve onu kınamıştır. Ancak İbn Zeydûn, Vellâde'nin bu duruma tepkisini aşırı ve haksız bulmuştur. Özür dilemesi gerekirken geceyi tartışmalarla geçirdiğini ve sonunda azarlanan tarafın kendisi olduğunu söylemiştir.

İbn Zeydûn'da, sahip olduğu en önemli değeri, sevgiliyi, kaybetme korkusu vardır. Çünkü başkaları da sevgiliye âşıktır. Bu yüzden İbn Zeydûn, aşkta kendini bir cenk meydanında görmüştür. Burada kendisiyle savaşanlardan ikisinin isimleri kaynaklarda da geçmektedir. Bunlar Ebû 'Abdillâh b. el-Kallâsî el-Batalyevsî[352] ve Ebû 'Âmir İbn 'Abdûs'tur.[353] Ama Vellâde'nin gözleri önceleri sadece İbn Zeydûn'a yönelmiştir.[354] İbn Zeydûn'un ise içi rahat değildir. Rakiplerini uzaklaştırma planları yapmıştır. Öğütlerle, tehditlerle onları bu aşk savaşından vazgeçirmeye çalışmıştır. İbn Zeydûn'un, sevgiliyi kaybetme korkusundan kaynaklanan kıskançlık, bu alandaki hasımlarına yazdığı şiirlerde açıkça görülmektedir. Bunlardan seçilmiş bazı beyitler aşağıda verilmiştir:

أَصِخْ لِمَقالَتِي وَاسْمَعْ – وَخُذْ فِيما تَرى أَوْ دَعْ

أَعِدْ نَظَراً فَإِنَّ البَغْـ – ـيَ مِمَّا لَمْ يَزَلْ يَصْرَعْ

وَلا تَكُ مِنْكَ تِلْكَ الدَّا – رَ بِالمَرْأَى وَلا المَسْمَعْ

فَإِنَّ قُصارَكَ الدَّهْلِيـ – ـزُ حِينَ سِواكَ فِي المَضْجَعْ[355]

"Sözüme kulak ver ve dinle. Sonra sana uyanı al. Bırak uymayanı.

Bir daha düşün. Çünkü zulüm sürekli rezil eder ve vurur yerden yere.

Şu ev ise senin görüş alanında ya da duyma mesafende dahi olmasın (yaklaşma ona).

[352] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, Yusuf Ferhât (Thk.), s. 178-179.
[353] İbn Nubâte, **age.**, 23.
[354] Aynı eser, 24.
[355] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 158.

Çünkü başkası bu evin yatak odasındayken, kapı eşiği olur, varacağın son nokta."

İbn Zeydûn, bu beyitlerde el-Kallâsî'yi muhatap almıştır. Bu uyarılarından sonra el-Kallâsî, Vellâde'den vazgeçmiş ve ondan uzak durmuştur.[356] Aşağıdaki beyitleri ise aşktaki diğer hasmı İbn 'Abdûs'a yazmıştır:

أَثَرْتَ هِزَبْرَ الشَّرَى إِذْ رَبَضْ، – وَنَبَّهْتَهُ إِذْ هَدا فَاغْتَمَضْ

حَذارِ حَذارِ، فَإِنَّ الكَرِيمَ، – إذا سِيمَ خَسْفاً أَبَى، فَامْتَعَضْ

فَإِنَّ سُكُونَ الشُّجاعِ النَّهُوسِ، – لَيْسَ بِمانِعِهِ أَنْ يَعَضْ

فإنّي أَلِينُ لِمَنْ لانَ لِي، – وَأَتْرُكُ مَنْ رَامَ قَسْرِي حَرَضْ

أَبَا عامِرٍ، أَيْنَ ذاكَ الوَفاءُ، – إِذِ الدَّهْرُ وَسْنانُ، وَالعَيْشُ غَضّ؟

وَغَرَّكَ، مِنْ عَهْدِ وَلاَّدَةٍ، – سَرَابٌ تَرَاءَى، وَبَرْقٌ وَمَضْ[357]

"Rahatını bozdun, ininde uzanan aslanın ve onu uyandırdın uykusundan.

Dikkat et, sakın! Hiddetlenir, asil bir şahsiyet küçük düşürülürse.

Çünkü ısıran yiğidin sükûneti, engel değildir ısırmasına

Bana iyi davranana iyi davranırım. Ama benimle uğraşanları da kalkamayacak halde bırakırım.

Zaman uykuda ve her şey güllük gülistanlık iken verdiğin o sözlere vefa nerede ey Ebû 'Âmir!

Aklını çelmiş senin, Vellâde sevgisi. Oysa o senin için bir serap ve bir anda parlayan şimşektir."

Bu beyitlere göre İbn Zeydûn, İbn 'Abdûs'u vazgeçirmek için daha önce de uğraşmış ve onu ikna etmişti. Ancak İbn 'Abdûs, sözünde durmamıştır. Vellâde'ye bir mektup göndermiştir. Bu şekilde Vellâde'nin kalbini kazanmak istemiş, kendisine yönelmesini arzu etmiştir. İbn Zeydûn bundan haberdar olunca son derece

[356] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 34.
[357] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 152-157.

öfkelenmiştir. Vellâde daha davranmadan, kendisi onun dilinden çok ağır bir cevap yazmıştır. İbn Zeydûn'un, daha sonra *er-Risâletu'l-hezliyye* adıyla meşhur olan bu cevaba göre Vellâde, İbn 'Abdûs'u reddettiği gibi, onu çirkin, cahil ve ahmak görmüştür. Onunla alay etmiş ve onu tahkir etmiştir. İbn Zeydûn'un bütün bu çabaları, maşukasını korumak, başkasının ona yaklaşmasına izin vermemektir. Bunlar, bir âşığın, maşukunu kıskanma ve koruma duygusunun bir sonucudur.

1.3. İntikam

Vellâde, İbn Zeydûn'un, *er-Risâletu'l-hezliyye* ile büyük bir kibre kapıldığını ve haddini aştığını düşünmüştür. İbn Zeydûn'un saldırgan tavırlarıyla aşağılayıcı yollara tenezzül etmek suretiyle kendisini halkın diline düşürmesine rıza gösterememiştir. Bundan dolayı İbn Zeydûn'a olan sevgisi, saygısı ve aşkı sönmeye başlamıştır. Sonuçta İbn Zeydûn'dan ayrılmış ve İbn 'Abdûs'a yönelmiştir.

İbn Zeydûn, kendisi için hayatın anlamı olan sevgiliyi kaybetmiştir. Sevgili onu terk etmiştir. Hatta terk etmekle kalmamış, aşkta rekabet ettiği, sevgiliden uzaklaştırmak için uğraş verdiği kişiye gitmiştir. Bu da kalbinde derin bir yara açmıştır. Bundan dolayı acısı tarif edilemeyecek kadar büyüktür.

İbn Zeydûn'a göre sevgili vefasız çıkmıştır. Onun vefasızlığı, ayrılığı; ayrılık da acıyı getirmiştir. Âşık, ayrılığın ilk sarsıntısı karşısında ne yapacağını bilememektedir. İçindeki aşk, onu kör ve sağır etmiştir. Öfkesinin ve kininin esiri olmuş ve içi intikam duygusuyla dolmuştur. Ona göre intikam, sevgilinin yaptığının aynısını yapmaktır, ona aynısıyla cevap vermektir. Bu da başka sevgililere gitmektir. Ama İbn Zeydûn'a göre bu da yeterli değildir. Rakiplerini aşağılamak, onları yaptıklarına pişman etmek gerekir. Nitekim hem İbn 'Abdûs'a hem Vellâde'ye, onur kırıcı ve aşağılayıcı şiirler yazmıştır. Bu şiirlerinde adeta onların onurlarıyla oynamıştır:

أَكْرِمْ بِوَلاَّدَةَ ذُخْراً لِمُدَّخِرٍ – لَوْ فَرَّقَتْ بَيْنَ بَيْطارٍ وَعَطَّارِ

قالُوا: أَبُو عامِرٍ أَضْحَى يُلِمُّ بِها، – قُلْتُ: الفَراشَةُ قَدْ تَدْنُو مِنَ النّارِ

عَيَّرْقُونَا بِأَنْ قَدْ صارَ يَخْلُفُنا – فِيمَنْ نُحِبُّ وَما فِي ذاكَ مِنْ عارِ

أَكْلٌ شَهِيٌّ أَصَبْنَا مِنْ أَطايِبِهِ – بَعْضاً وَبَعْضاً صَفَحْنَا عَنْهُ لِلْفَارِ[358]

"Ne de değerli bir hazinedir Vellâde, sahibi için saklanmış! Ne var ki ayırt edemedi bir baytar ile bir attârı.

Dediler ki Ebû 'Âmir (İbn 'Abdûs) ona ilgi duymakta. Dedim ki o sadece ateşe yaklaşan bir kelebektir.

Ayıpladınız bizi, biz yokken sevdiklerimize yakınlaşıyor diye. Ama bunda yoktur bir ayıp.

Leziz bir öğündür o, en leziz tarafı bize düştü lokma lokma, gerisini ise İbn 'Abdûs'a bıraktık."

İbn Zeydûn'a göre Vellâde değerlidir. Ancak iyi ile kötüyü ayırt edemeyerek bu değerini yitirmiştir. İbn 'Abdûs ona layık eğildir. Ona yakınlaşsa da kelebeğin ateşe yaklaşması gibi bir gün yanacak, pişman olacak ve uzaklaşmak zorunda kalacaktır. Yine İbn Zeydûn' göre, Vellâde, tadına bakılmış ve fareye terkedilmiş bir yiyecektir. Fare, aynı zamanda İbn 'Abdûs'un lakabıdır.[359]

İbn Zeydûn, sevgiliye hakaret etmeye devam etmiştir. Bir başka şiirinde, Vellâde'nin, sevgiye ve aşka layık olmadığını vurgulamaktadır. Bundan dolayı onun yerine artık başkasına gönül verdiğini söylemektedir:

قَدْ عَلِقْنَا سِواكِ عِلْقاً نَفِيسَا — وَصَرَفْنَا إِلَيْهِ عَنْكِ النُّفُوسَا

وَلَبِسْنَا الجَديدَ مِنْ خِلَعِ الحُبْ – بِ وَلَمْ نَأْلُ أَنْ خَلَعْنا اللَّبِيسَا

لَيْسَ مِنْكَ الهَوَى وَلا أَنْتَ مِنْهُ — اِهْبِطِي مِصْرَ أَنْتَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى[360]

"Senden başkasını sevdim, çok değerli birini. Seni çıkardım gönülden, ona yöneldi bu gönül.

Eski elbisemizi çıkardık, hemen yeni bir sevgi elbisesine büründük.

[358] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 384.
[359] İbn Nubâte, **age.**, s. 23.
[360] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 499.

Sen kim, aşk kim! Birbirinizden çok uzaksınız. Şehre in, sen Musa'nın kavmindensin."

Bu şiirinde İbn Zeydûn, meğer Vellâde'nin içinde bir aşk olmadığını, bundan dolayı onun yerine yeni bir maşuka bulduğunu söylemektedir. Bu şekilde Vellâde'den intikam almaya çalışmıştır. Durumu izah ederken Kur'an'dan bir kıssaya telmihte bulunmuştur. Hz. Mûsâ'nın kavmi *"Ey Mûsâ, biz tek çeşit yemeğe katlanamayız."*[361] diye durumlarını şikâyet ettiklerinde, Yüce Allah onlara *"Bir kasabaya inin, orada istediğiniz olacaktır."*[362] diye cevap buyurmuşlardır. Bu telmihle İbn Zeydûn, Vellâde'nin kendisiyle yetinmediğini, başka dostlar da arzu ettiğini ima etmiştir.

İbn Zeydûn, başka sevgililerden bahsederek Vellâde'den intikam almaya devam etmektedir:

عاوَدْتُ ذِكْرَى الهَوَى مِنْ بَعْدِ نِسْيانِ، – وَاسْتَحْدَثَ القَلْبُ شَوْقاً بَعْدَ سُلْوَانِ

مِنْ حُبِّ جارِيَةٍ، يَبْدُو بِها صَنَمٌ – مِنْ اللُّجَيْنِ، عَلَيْهِ تاجُ عِقْيَانِ

لَأَسْتَحِدَّنَّ، فِي عِشْقِي لَهَا، زَمَناً – يُنْسِي سَوالِفَ أَيّامِي وَأَزْمانِي

حَتَّى تَكُونَ لِمَنْ أَحْبَبْتُ خَاتِمَةً، – نَسَخْتُ فِي حُبِّها كُفْراً بِإِيمانِ[363]

"Uzun bir aradan sonra yeniden aşka müptela olduk. Gönlüm teselli buldu ve yeniden aşka düştü.

Altın taçlı gümüşten heykel gibi bir cariyenin aşkındandır (bunlar).

Elbette yeni bir aşk yaşayacağım, bana eskisini unutturacak.

Ta ki son aşkım olsun. Onun aşkı sayesinde küfürden kurtuldum, imana kavuştum."

Vellâde'ye göre ise vefasız ve suçlu olan, kendisi değil İbn Zeydûn'dur. onun yazdığı onur kırıcı şiirlere Vellâde cevapsız kalmamıştır. Şiirlerinde İbn Zeydûn'a hakaret dolu kelimeler sıralamıştır:

[361] Bakara, 2/61.
[362] Bakara, 2/61.
[363] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 425.

وَلُقِّبْتَ المُسَدَّسَ وَهُوَ نَعْتٌ – تُفارِقُكَ الحَياةُ وَلا يُفارِقْ

فَلُوطِيٌّ وَمَأْبُونٌ وَزانٍ – وَدَيُّوثٌ وَقَرْنانٌ وَسارِقْ[364]

"Altılı diye lakap taktılar sana. Canın çıkar ama ayrılmaz bu lakap senden.
Lûtî, sapkın, zinakâr, deyyûs, onursuz ve hırsız."

إنَّ ابْنَ زَيْدُونَ عَلَى فَضْلِهِ – يَعْتابُنِي ظُلْماً وَلا ذَنْبَ لِي

يَلْحَظُنِي شَزْراً إذا جِئْتُهُ – كَأَنَّنِي جِئْتُ لِأَخْصِيَ عَلِيّ[365]

"İbn Zeydûn, faziletli ama arkamdan konuşuyor haksız olarak. Halbuki yok bir suçum.

Ona geldiğimde nefretle bakıyor bana, sanki (hizmetçisi) Ali'yi hadım edecekmişim."

İbn Zeydûn'un şiirleri genel olarak incelendiğinde, onun gerçekten de Vellâde'den tamamen vazgeçtiği, ona olan aşkının bittiği ve bundan dolayı başkasına yöneldiği söylenemez. Nitekim bir müddet sonra Vellâde'ye aşkını ifade ettiği şiirleri yazmaya devam etmiştir. O halde burada yazdıkları, hiç beklemediği kötü sonun onda yarattığı büyük öfke ve acıyla anlık tesirlerin eseri ya da sevgiliyi, başkalarıyla kıskandırmak suretiyle âşığına geri döndürmeye çalışma çabası olarak değerlendirilebilir. İbn Zeydûn'a ait aşağıdaki beyit de bunu teyit etmektedir:

ما تَوْبَتِي بنَصُوحٍ، مِنْ مَحَبَّتِكُمْ، – لا عَذّبَ اللَّه، إلاّ عَاشِقاً تَابَا

"Samimi değildir senin sevginden tövbe edişim.
Allah cezalandırsın aşık olup da aşkından döneni."

Burada İbn Zeydûn, sevgiliye olan bağlılığını dile getirmiş, ondan ayrılmış gibi görünse de gerçekte ayrılmamıştır. Aşkından vazgeçeni Allah cezalandırsın diye beddua ederek aşkında sebat ettiğini vurgulamıştır.

[364] el-Makkarî, **age.**, IV/205.
[365] Aynı eser, IV/206.

1.4. Ayrılık ve Özlem

İbn Zeydûn, doğup büyüdüğü Kurtuba'dan ayrılmak zorunda kalmış, buradan İşbîliye'ye gitmiştir. Vatanından, dostlarından ve en önemlisi de yârinden ayrılmıştır. Geride tüm sevdiklerini bırakmış, onlardan ayrı kalmasının acısıyla baş başa kalmıştır. Aslında yârdan ayrı kalmasının acısını daha Kurtuba'da iken tatmıştır. Fakat sevgilinin yaşadığı topraklardan da ayrılmak onun üzüntüsünü katlamıştır. Ama mesafe olarak uzak kalsa da vatanı, dostları ve maşukası hep onun içindedir. Onlarla yaşadığı acı-tatlı günleri büyük bir özlem içinde şiirlerine aktarmıştır.

Âşık, maşukayla devamlı vuslat halinde olmak ister. Ancak maşuka yoksa, firak vardır. Âşık, firaka dayanamaz, firak ona acı verir. Âşığa göre ayrılık azaptır ama karşılığı azap olsa da aşk, yaşanmaya değerdir. İbn Zeydûn'un aşk hayatında başta vuslat vardı. Karşılıklı bir aşk vardı. Bir takım sebeplerden dolayı aralarında ayrılık vukû bulmuştur. Lakin bu ayrılık, âşığın aşkını söndürmemiştir. Bilakis gönlündeki aşk ateşini daha da güçlendirmiştir. Ayrılık acısında yandıkça aşkı yenilenmiştir.

İbn Zeydûn, sevgilinin ayrılması sebebiyle büyük bir sıkıntı içine girmiştir:

يا غَزالاً! أَصَارَنِي – مَوْثِقاً، فِي يَدِ المِحَنْ

إنَّنِي، مُذْ هَجَرْتَنِي، – لَمْ أَذُقْ لَذَّةَ الوَسَنْ

لَيْتَ حَظِّي إشارَةٌ – مِنْكَ، أَوْ لَحْظَةٌ عَنَنْ

شافِعِي، يا مُعَذِّبِي، – فِي الهَوَى، وَجْهُكَ الحَسَنْ

كُنْتُ خِلْواً منَ الهوَى؛ – فَأَنَا اليَوْمَ مُرْتَهَنْ

كانَ سِرِّي مُكَتَّماً؛ – وَهُوَ الآنَ قَدْ عَلَنْ

لَيْسَ لِي عَنْكَ مَذْهَبٌ؛ – فَكَما شِئْتَ لِي فَكُنْ[366]

"*Ey beni çilenin elinde kelepçeleyen ceylan!*

[366] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 453-454.

Alamadım tadını uykunun, benden ayrıldığından beri.
Bir işaret versen keşke ya da ilgilensen benimle bir an.
Ey çilem! Güzel yüzündür aşkta bana yardımcı olacak.
Âşık değildim önce ama şimdi rehiniyim aşkın.
Sırrım saklıydı önce ama şimdi edilmiş ilan.
Ne yaparsan yap bana, senden baska yok bir yolum."

Buna göre şair, Sevgilinin aşkına rehin olmuş, onu kurtaracak olan tek şey, sevgilinin güzel yüzüdür. Şair, sevgilinin ayrılığı yüzünden uykusundan bir lezzet alamaz hale gelmiştir. Hayatından bir tat alabilmesi için sevgilinin kendisine dönmesi gerekmektedir. Bundan dolayı sevgiliden güzel bir haber beklemektedir. Sevgilinin müspet bir işaretini ya da küçük bir ilgisini dahi büyük bir talih olarak görmüştür. Ama sevgili ne yaparsa yapsın, ne kadar eziyet ederse etsin, şairin sevgiliden başka gidecek bir yolu ve yeri yoktur.

Şair, eski güzel günleri hatırladıkça, ayrılık acısını daha fazla hissetmiştir:

أَلا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أُصادِفُ خَلْوَةً– لَدَيْكِ، فَأَشْكُو بَعْضَ ما أَنا وَاجِدُ؟

رَعَى اللَّهُ يَوْماً فِيهِ أَشْكُو صَبابَتِي، – وَأَجْفانُ عَيْنِي، بِالدُّمُوعِ، شَواهِدُ[367]

"Rastlar mıyım baş başa kalacacağımız bir vakte? Şikâyet ederdim neler çektiğimi aşktan.
Nasip etsin Allah, aşkımı sana şikayat edeceğim bir günü, göz kapaklarım da göz yaşlarıyla şahitlik ederken."

Âşık, burada yâriyle bir halvet anını hayal etmiştir. Ayrı kaldığı zaman zarfında özlemini, hasretini ve ayrılıktan hissettiği acıyı göz yaşlarını şahit tutarak şikâyet etmek için sevgiliyle baş başa kalmak istemiştir. Bu temennisi gerçekleşirse şayet, Allah'tan bunun devam etmesini arzu etmiştir.

İbn Zeydûn, bir başka şiirinde ayrılık acısını şu şekilde dile getirmiştir:

أَمَّا رِضَاكَ، فَعِلْقٌ ما لَهُ ثَمَنُ، – لَوْ كانَ سامَ.حَنِي، فِي وَصْلِهِ، الزَّمَنُ

[367] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 469.

تَبْكِي فِراقَكَ عَيْنٌ، أَنْتَ ناظِرُها، – قَدْ لَجَّ فِي هَجْرِها عَنْ هَجْرِكَ الوَسَنُ

إنَّ الزَّمانَ الَّذِي عَهْدِي بِهِ حَسَنٌ، – قَدْ حالَ مُذْ غابَ عَنِّي وَجْهُكَ الحَسَنُ

أَنْتَ الحَياةُ، فَإنْ يُقْدَرْ فِرَاقُكَ لِي، – فَلْيُحْفَرِ القَبْرُ، أَوْ فَلْيُحْضَرِ الكَفَنُ[368]

"Rızan ise paha biçilmez bir tutkudur. Onu elde etmeyi fırsat verseydi keşke zaman.

Ağlar firakına baktığın göz. Uyku da terk etti o gözü, ayrılınca sen.

Değişti, güzel zannettiğim zaman, güzel yüzün kaybolunca gözlerimden.

Hayatım sensin. Takdir edilmişse ayrılığın, kazılsın mezarım ya da hazırlansın kefenim."

Buna göre şair, sevgiliden ayrı kalmakla ölümü eşit görmüştür. Yüce Yaratan tarafından kendisi için ayrılık takdir edilmişse, ölümün de o anda takdir edilmesini istemiştir. Çünkü şair için yaşamanın güzelliği, sevgilinin güzel yüzüne bakmaktır. Onun gözlerine bakabilmektir. Bunlar olmadığı zaman yaşamanın da bir anlamı kalmamaktadır.

Şair, aşk acısının ancak vuslat ile dindirilebileceğini düşünmektedir. Bundan dolayı aşk acısını, bir hastalık; vuslatı ise bir tabip olarak görmektedir. Ona göre, kendisi bu aşk acısıyla hastalanmıştır. Fakat sevgili isterse ayrılığa son verir ve aşkla müptela olmuş hastaya eziyet etmez. Böylece bir tabip gibi hastayı iyileştirebilir:

لَوْ شِئْتِ ما عَذَّبْتِ مُهْجَةَ عاشِقٍ – مُسْتَعْذِبٍ فِي حُبِّكِ التَّعْذِيبَا

وَلَزُرْتِهِ، بَلْ عُدْتِهِ، إنَّ الهَوَى – مَرَضٌ، يَكُونُ لَهُ الوِصَالُ طَبِيبَا[369]

"İsteseydin, aşkın ile eziyet çekmekten hoşlanan bir âşığın ruhuna bu kadar eziyet etmezdin.

Ve ziyaret ederdin onu. Hatta tekrar tekrar gider gelirdin. Çünkü hastalıktır aşk. Doktoru ise vuslattır ancak."

[368] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 424.
[369] Aynı eser, s. 23.

Şaire göre Vellâde'nin ondan ayrılması, âşığına nefreti veya öfkesinden değildir. Ona göre ayrılığın nedeni düşmanlardır. Onların dedikoduları, kem gözleri, hasetleri ve çekememezlikleridir. Şair zaman zaman ayrılığın nedenini kadere bağlamaktadır:

لَمْ يَكُنْ هَجْرُ حَبِيبِي عَنْ قِلَى، – لا وَلا ذاكَ التَّجَرِّي مَلَلا[370]

"Sevgilimin çekip gitmesi nefretinden değildir. Suçlaması da bıkmasından değildir.

وَاللهِ ما فارَقُونِي بِاخْتِيارِهِمِ؛ – وَإِنَّمَا الدَّهْرُ، بِالمَكْرُوهِ، يَرْمِينِي[371]

"Vallahi isteğiyle ayrılmamıştır benden. Lakin zamandır beni hep kötü vuran.

İbn Zeydûn, sevgilinin ayrılmasıyla beraber, yaşadığı derin ayrılık acısını başta *"Nûniyye"*sinde olmak üzere başka şiirlerinde de dile getirmiştir. Bu şiirlerinden seçilmiş bazı beyitler aşağıda verilmiştir:

أَضْحَى التَّنَائِي بَدِيلاً مِنْ تَدَانِينَا، – وَنَابَ عَنْ طِيبِ لُقْيَانَا تَجَافِينَا

ألاَّ! وَقَدْ حانَ صُبْحُ البَيْنِ، صَبَّحَنَا – حَيْنٌ، فَقَامَ بِنَا لِلْحَيْنِ نَاعِينَا

مَنْ مُبْلِغُ المُلْبِسِينَا، بِانْتِزاحِهِمُ، – حُزْناً، مَعَ الدَّهْرِ لاَ يَبْلَى وَيُبْلِينَا

أَنَّ الزَّمَانَ الَّذِي مَا زَالَ يُضْحِكُنَا – أُنْساً بِقُرْبِهِمُ قَدْ عَادَ يُبْكِينَا[372]

"Ayrılık bedel oldu yakınlığımıza bizim. Vuslatın yerini azap aldı.

Yazık! Ayrılık sabahı olunca ölüm selamladı bizi. Ölüm habercimiz, ağıtlar yaktı bize.

Kim ulaştırır yas elbiselerini giyenlere üzüntülü haberi. Dünya durdukça eskimeyen, ama bizi yıpratan bu haberi.

Dostların yakınlığıyla bizi hep güldüren zamanın, şimdi artık ağlatmaya başladığını bizi."

[370] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 421.
[371] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 308.
[372] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 386.

أَبْدَيْتَ لِي، مِنْ أَفانِينِ القِلَى عِبَراً – أَرْسَلْتَنِي، فِي أَحادِيثِ الهَوَى مَثَلاَ

لَمْ تُبْقِ جارِحَةً بِالهَجْرِ مِنْ جَسَدِي،– إلاّ خَلَعْتَ عَلَيْها، بِالضَّنَى، حُلَلاَ[373]

"*Cefanın her türlüsünü reva gördün bana. Aşk konusunda ibretlik örnek yaptın beni, insanlar arasında.*

Yaralı bir yer bırakmadın bedenimde, gidişinle. Her tarafım yorgun düştü ayrılığınla."

Bu şiirlerinde İbn Zeydûn, bir zamanlar sevgilinin varlığı sayesinde yüzlerin güldüğünü ancak onun gitmesiyle, zamanın artık güldürmediğini, ağlattığını ifade etmiştir. Kendini aşk konusunda ciddi ve samimi görürken muhatabını ise ciddiyetten ve vefadan uzak görmüştür. Kendisi saf aşkını sunarken, sevgilinin ona hicran tattırmasını büyük bir haksızlık görmüştür. Ona göre sevgilinin ayrılması yüzünden, içinde sönmeyen bir öfke meydana gelmiştir. Ama yine de sevgilinin her cefasına katlanmaktadır. Sevgili uzaklaşmış ve bu yüzden içi yansa da âşığın kalbinin derinliklerinde kalmaya devam etmiştir. Günler geçip gider ama aşk, ilk günkü heyecanıyla bâkî kalmış ve böylece giden zamanın ardından hayatta kalan varisi olmuştur. Âşık, kendini sevgili tarafından zulme uğrayan biri olarak görmüş, buna rağmen sevgiliden, içinde diri kalmaya devam eden aşka dönmesini istemiştir.

İbn Zeydûn, vatanından, dostlarından ve maşukasından ayrı ve uzakta kaldığı dönemde derin bir hasret içinde yaşamıştır. Dolayısıyla onun özlemi tek boyutlu değildir.

İbn Zeydûn'un içinde vatan hasreti vardır. Çocukluğuna ve gençliğine şahitlik eden özellikle Kurtuba'nın ve başta Medînetu'z-Zehrâ olmak üzere bazı semtlerin özlemi ise daha da büyüktür. O, burada geçirdiği çocukluk ve gençlik günlerini, sevgiliyle ve dostlarla geçirdiği güzel zamanları özlemiştir. Aşağıdaki beyitler, şairin vatan özlemini ifade eden seçilmiş güzel beyitlerdir:

أَقُرطُبَةُ الغَرَّاءُ هَلْ فِيكِ مَطْمَعُ – وَهَلْ كَبِدٌ حَرَّى لِبَيْنِكِ تُنْقَعُ

[373] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 418.

وَهَلْ لِلَيالِيكِ الحَمِيدَةِ مَرْجِعُ – إِذِ الحُسْنُ مَرْأىً فِيكِ وَاللَّهْوُ مَسْمَعُ

وَإِذْ كَنَفُ الدُّنْيا لَدَيْكِ مُوَطَّأُ

وَيا حَبَّذا الزَّهْراءُ بهْجَةَ مَنْظَرٍ – وَرِقَّةَ أَنْفاسٍ وَصِحَّةَ جَوْهَرِ

وَناهِيكَ مِنْ مَبْدا جَمالٍ وَمَحْضَرِ – وَجَنَّةِ عَدْنٍ تَطَّبِيكَ وَكَوْثَرِ

بِهَرْأىً يَزِيدُ العُمْرَ طِيباً وَيَنْسَأُ[374]

"Ey neşe dolu güzel Kurtuba! Ümit var mı sana dönmek için? Senden uzak olsa da var mı seni özlemeyen gönül?

O güzel geceler geri gelir mi bir daha? Göz sende gördüğüne güzel der, kulak sende işittiğinden hoşlanır.

Ve dünyanın her türlü güzelliğine sende ulaşılır.

Unutabilir miyim 'Ukâb'da, Rusâfe etrafında geçen güzel zamanı?

Unutabilir miyim Ca'feriyye karşısındaki mekanı? Gönül nasıl da hoşnuttu bahçelerinde derelerinde!

Ne güzeldi o aşk mekanları!"

Ne güzeldir Zehra! Gözleri kamaştırır güzelliği. İnce ruhlu, gerçek incidir o.

Güzel manzarası yeter sana. Arzu ettiğin Adn cennetidir, Kevser havuzudur o.

Onu görmek bile ömrü uzatır, ona bereket katar."

خَلِيلَيَّ لا فِطْرٌ يَسُرُّ وَلا أَضْحَى – فَما حالُ مَنْ أَمْسَى مَشُوقاً كَما أَضْحَى

لَئِنْ شاقَنِي شَرْقُ العُقابِ فَلَمْ أَزَلْ – أَخُصُّ بِهَمْ حُوضِ الهَوَى ذلِكَ السَّفْحَا[375]

"Dostlar! Ne Ramazan Bayramı ne de Kurban Bayramı sevindirmekte. Nasıl olur hali, sabah ve akşam âşık olanın?

Doğu 'Ukab'ı özlüyorsam, özellikle oradaki dağın yamacı içindir."

Burada İbn Zeydûn, çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği, dostlarıyla eğlendiği ve güzel anılarla dolu olan mekanlardan bahsetmiştir. O, uzakta olsa da

[374] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 480-484.
[375] Aynı eser, s. 488-489.

memleketinin çocukluk anılarıyla dolu sokakları, arkadaşlarla gezinti yaptığı dereleri, sevgiliyle buluştuğu bahçeleri, dağlarının etekleri gözünde tütmektedir. Buraları anarken içi kor gibi yanmış, göz pınarları dolmuş ve ağlamıştır. Şair, vatan hasretiyle dolu olduğundan bayramda bile sevinememektedir. Sevdiklerinden ve aşkı tattığı mekanlardan uzak bir bayram, onun için bayram değildir.

İbn Zeydûn, dostlarına olan özlemini de şiirlerine yansıtmıştır. Zor günlerinde kendilerinden destek gördüğü, kendileriyle sevgi ve muhabbetle sohbetlerde bulunduğu arkadaşlarına hasretlerini dile getirmiştir:

يا أَبَا القَاسِمِ الَّذِي كانَ رِدْئِي، – وَظَهِيرِي، عَلَى الزَّمانِ، وَذُخْرِي

يا أَحَقَّ الوَرَى بِمَحْضِ إخْلا – صِي، وَأَوْلاهُمُ بِغايَةِ شُكْرِي

هَلْ لِماضِي زَمانِنا مِنْ رُجُوعٍ، – أَمْ لِماضِي زَمانِنا مِنْ مَكَرِّ؟

أَيْنَ أَيّامُنَا؛ وَأَيْنَ لَيالٍ، – كَرِياضٍ لَبِسْنَ أَفْوافَ زَهْرِ[376]

“Ya Ebu’l-Kâsım! Ey yardımcım, desteğim, zamana karşı biricik dayanağım!
İhlasıma en layık dostum! Sonsuz teşekkürlerimi en çok hakeden dostum!
Mazimiz geri döner mi acaba? Ya da tekerrürü olur mu mazimizin?
Nerede o çiçek yapraklarını giyen bir bahçe gibi günlerimiz, gecelerimiz!

İbn Zeydûn, hayatı hakkında bir malumat elde edemediğimiz Ebu’l-Kâsım b. Rıfk adında bir dostuna yazdığı belirtilen[377] bu şiirde ona samimiyetini ve sevgisini dile getirmiştir. Ondan gördüğü desteği ve yardımları, onunla geçirdiği güzel anları unutmadığını ifade etmiştir. O güzel günlere duyduğu özlemi anlatmıştır.

Şairin sevgiliye özlemi ise daha büyüktür. Sevgilinin hasretinden göğsü daralmış, içi yanmıştır. Hasret arttıkça duyduğu acı da büyümüş, yüreği daha da yanmıştır.

Şair, sevgiliyle baş başa kaldığı günleri özlemiştir.

[376] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 169-170.
[377] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, (nâşirin notu) s. 230.

إنِّي ذَكَرْتُكِ، بِالزَّهْراءِ، مُشْتاقَا، – وَالأُفْقُ طَلْقٌ وَمَرْأَى الأَرْضِ قَدْ راقَا

وَلِلنَّسِيمِ اعْتِلالٌ، فِي أَصائِلِهِ، – كَأَنَّهُ رَقَّ لِي، فَاعْتَلَّ إِشْفَاقَا

وَالرَّوْضُ، عَنْ مائِهِ الفِضِّيِّ، مُبْتَسِمٌ، – كَما شَقَقْتَ عَنِ اللَّبّاتِ أَطْواقَا

كُلٌّ يَهِيجُ لَنَا ذِكْرَى تَشَوُّقِنَا – إِلَيْكِ، لَمْ يَعْدُ عَنْها الصَّدْرُ أَنْ ضاقَا[378]

"Hava açık, manzara güzelken Medînetu'z-Zehrâ'da yâd ettim seni büyük bir özlemle.

Narin bir esintisi var rüzgarın akşamüstü. Acıdı bana sanki rüzgar ve öylece yumuşadı.

Yeşilliği ise gümüş gibi şebnemlerin arasında tebessüm eder, inci tanelerinin arasından parlayan boyun gibi.

Bunlara daldıkça daha çok özledim seni, göğsüm daraldı sonunda boğulacak oldum."

İbn Zeydûn, ufkun açık ve yeşil manzaranın hâkim olduğu Medînetu'z-Zehrâ'da sevgiliyi düşünüp dalmaktadır. Buranın güzelliği, sevgiliyi hatırlaması için âşığı tahrik etmektedir. Ancak âşık, sevgiliyi hatırladıkça özlemi de artmakta ve bu yüzden göğsü daralmaktadır. Bu duygular içinde perişan haldeki âşığın derdini rüzgar dahi anlamaktadır. Ona acımakta ve narin esmektedir. Şairin burada sevgiliyi hatırlatan tabiatı tasviri, cahiliye şairlerinin, atlâlı (eski yurt kalıntıları) tasvirleriyle benzerlik göstermektedir. Nitekim onlar da sevgilinin izlerinin olduğu yerleri büyük bir özlemle ve göz yaşlarıyla tasvir etmişlerdir. İmruulkays'ın قِفا! نَبْكِي مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ – بِسِقْطِ اللِّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلِ *"Durun! Sevgilinin hatırasına ve onun ed-Dahûl ile Havmel arasındaki Sıktu'l-livâ'da bulunan yurduna ağlayalım."* beytiyle başlayan şiiri buna en güzel örneklerdendir.

Şair, sevgilinin kokusuna ve gönülleri meftûn eden bakışlarına hasret kalmıştır:

[378] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 398-399.

أَعَرْفُكِ راحَ فِي عُرْفِ الرِّياحِ؟ – فَهَزَّ، مِنَ الهَوَى، عِطْفَ ارْتِياحِي

وَذِكْرُكِ ما تَعَرَّضَ أَمْ عَذابٌ؟ – غَصِصْتُ عَلَيْهِ بِالعَذْبِ القَرَاحِ[379]

"Kokun mudur yüksek esen rüzgarlarla yayılan? Neşe geldi bana, ruhum canlandı aşktan."

Hatıran mıdır bana uğrayan yoksa azap mı? Hatıran da azabın da tatlı ve saf bir sudur ama boğazımda kalıyor, boğuluyorum.

Buna göre şair, sevgiliyi andıkça aşkı yeniden canlanmakta ve böylece hayat bulmaktadır. Gam ve kederlerini sevgiliyi zihninde canlı tutarak gidermektedir. Sevgili uzakta olsa da onu sarhoş eden bir şarabı vardır. O da sevgiliyi anmaktır. Sevgilinin kokusu ve anıları şairin vuslat arzusunu daha da artırmaktadır.

İbn Zeydûn'a göre sevgiliye olan hasreti dindiren şey, sevgiliyi anmaktır. Onu anmakla insan teselli bulur ve hasret acısı hafifler. Ama tam olarak dindiren unsur, vuslattır. Bu yüzden âşığın elinde olsa sevgiliye bir kuş gibi hemen uçar gider. Ancak kanatları kırıktır. Kader ona izin vermemektedir:

إِلَيْكِ، مِنَ الأَنامِ، غَدا ارْتِياحِي، – وَأَنْتِ، عَلَى الزَّمانِ، مَدَى اقْتِراحِي

وَما اعْتَرَضَتْ هُمُومُ النَّفْسِ إلاّ، – وَمِنْ ذِكْرَاكِ، رَيْحانِي وَرَاحِي

فَلَوْ أَسْتَطِيعُ طِرْتُ إِلَيْكِ شَوْقاً، – وَكَيْفَ يَطِيرُ مَقْصُوصُ الجَناحِ؟[380]

"İnsanlardan sensin rahatım. Zaman geçse de amacım ve tercihim sensin.

Tasam ve kederim dağılır anınca seni. Hatıran, sevincimdir, beni sarhoş eden şarabımdır.

Takatim olsaydı uçardım sana aşkımdan. Ama nasıl uçabilir kanadı kırık olan?"

1.5. Sitem, Yakınma ve Yakarma

Endülüs'te üst makamlarda görev yapan devlet adamlarının bu görevlerden

[379] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 241-242.
[380] Aynı eser, s. 403.

azledilmeleri sık rastlanan bir durumdu. Bir çok üst düzey devlet adamı, hile, entrika, dedikodular yüzünden veya görevi kötüye kullanma gibi sebeplerle ya görevlerinden uzaklaştırılmış ya da hapse atılmıştır. Bu gibi durumlara maruz kalan şairler, affedilmek ve eski konumlarına gelmek için yine şiirlerine başvurdular. Bu durumda özür ve af dileme mahiyetinde isti'tâf türü şiirler ön plana çıkmıştır.[381] İbn Zeydûn ve çağdaşlarından İbn 'Ammâr'ın[382] şiirlerinde bu husus açıkça görülmektedir.

İbn Zeydûn, Kurtuba'da bulunduğu sürede, rakiplerinin entrika ve hileleri karşısında hem yönetim tarafından hem sevgili tarafından haksızlığa uğradığını düşünmüştür. Ona göre yöneticilere gösterdiği bağlılık ve samimiyete ve idari görevlerdeki başarılarına rağmen, onlar, düşmanların dedikodularına kulak asmışlardır. Ebu'l-Hazm tarafından hapse atılmış, Ebu'l-Velîd tarafından ise bir müddet idari görevlerinden azledilmiştir. Öbür taraftan sevgili tarafından terk edilmiştir. Bütün bunlar İbn Zeydûn'un gönlünde derin yaralar açmıştır. Bundan dolayı o, bu dönemde yazdığı aşk, medih ve mersiye türü şiirlerinde sitem, yakınma ve yakarma konularını da işlemiştir.

İbn Zeydûn'a göre kendisi haksız bir şekilde hapse atılmıştır. Ona göre bu haksız kararın verilmesinde Ebu'l-Hazm'ın etkisi vardır:

بَنِي جَهْوَرٍ! أَحْرَقْتُمُ بِجَفائِكُمْ – جَنانِي، وَلَكِنَّ الهَدائِحَ تَعْبَقُ

تَعُدُّونَنِي كَالعَنْبَرِ الوَرْدِ، إنَّمَا – تَطِيبُ لَكُمْ أَنْفاسُهُ حِينَ يُحْرَقُ[383]

"Ey Cehveroğulları! Yaktınız içimi eziyetinizle. Güzel kokusu hâlâ devam eden medihlerim ne olacak?

Beni gül anberi gibi görüyorsunuz, yandıkça rayihası hoşunuza gidiyor."

İbn Zeydûn, bu iki beyitle, kendilerini sürekli takdir etmesine rağmen, hapse girmesinde Cehverî yönetiminin etkisinin olduğunu düşünmüştür. İyiliğin karşılığında kötülük gördüğünü düşünmüş, bu da onu derinden etkilemekte, içini yakmaktadır. Bundan dolayı onlara sitem etmektedir. Yine de gözden düşmüş

[381] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 274

[382] Hakkında bilgi için bk. Rahmi ER, "İbn Ammâr", **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XIX/313-314. Şiirleri için bk. İbn Bessâm, **age.**, II/368-433.

[383] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 59.

değildir. Onların nezdinde hâlâ bir gül anberi gibi değerlidir. Ancak anberin güzel koku yayması için yanması gerekmektedir.

İbn Zeydûn, bağışlanmak için Ebu'l-Hazm'ın oğlu vezir Ebu'l-Velîd İbn Cehver'e de isti'tâf temalı şiirler yazmıştır. Ebu'l-Velîd aynı zamanda onun çocukluk arkadaşıdır. Ona yazdığı şiirlerde, hapis hayatının zorluğundan yakındıktan sonra babası Ebu'l-Hazm nezdinde kendisi için şefaatçi olmasını istemiştir. Bu husus, şu beyitlerinde açıkça görülmektedir:

أَيُّهَا ذا الوَزِيرُ! ها أَنا أَشْكُو، – وَالعَصَا بَدْءُ قَرْعِهَا لِلْحَلِيمِ

أَفَصَبْرٌ مِئِينَ خَمْساً مِنَ الأَيّامِ، – نَاهِيكَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمِ!

وَمُعَنًّى مِنَ الضَّنَى بِهَنَاتٍ، – نَكَأَتْ بِالكُلُومِ قَرْحَ الكُلُومِ

سَقَمٌ لا أُعَادُ فِيهِ وَفِي العَائِدِ – أُنْسٌ يَفِي بِبُرْءِ السَّقِيمِ

نَارُ بَغْيٍ سَرَى إلى جَنَّةِ الأَمْنِ – لَظَاها، فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

بِأَبِي أَنْتَ، إنْ تَشَأْ، تَكُ بَرْداً – وَسَلاماً، كَنارِ إبْراهِيمِ[384]

"Ey vezir! Şikâyetimi size arz ediyorum. Uyandırır belki sizin gibi halîm bir şahsiyeti.

Beş yüz gün sabır, ağır bir cezalandırma olarak yeterli değil midir, nezdinizde?

Ve musibetlerle sürekli yara alan bir hastalıktan yorgun.

Hastayım ama kimse ziyaret etmez beni. Halbuki vardır ziyaretçide hastayı şifa eden bir ünsiyet.

Zulüm ateşi sıçradı emniyet bahçesine, alevler sardı, yaktı orayı, simsiyah etti.

Vallahi istersen serinlik ve esenlik olabilirsin, İbrâhîm'in ateşi gibi."

Şair, vezire hapisteki sıkıntılı halini, çektiği eziyetleri dile getirerek şikâyet etmiştir. Hapiste beş yüz gün kalmış, yorgun düşmüştür. Kimsenin

[384] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 57

ilgilenmemesinden, ziyaretine dahi gelmemesinden yakınmıştır. Kur'an'da "*bahçe sahipleri*"nden[385] ve Hz. İbrahim'in ateşinden[386] bahseden ayetlere telmihte bulunarak, affedilmesi için vezirin elinden mutlaka bir şeyler geldiğini dile getirmiştir. Lâkin İbn Zeydûn'un sitemleri, yakınmaları, yalvarmaları netice vermemiş ve affedilmemiştir. Aftan umudunu kesince Ebu'l-Hazm'i hicvetmekten de çekinmemiştir:

قُلْ لِلْوَزِيرِ، وَقَدْ قَطَعْتُ بِمَدْحِهِ – عُمْرِي، فَكانَ السِّجْنُ مِنْهُ ثَوابِي

لا تَخْشَ فِي حَقِّي بِمَا أَمْضَيْتَهُ – مِنْ ذاكَ فِيَّ، وَلا تَوَقَّ عِتابِي

لَمْ تُخْطِ فِي أَمْرِي الصَّوابَ مُوَفَّقاً – هذا جَزاءُ الشّاعِرِ الكَذَّابِ![387]

"Vezire söyle: Ben onu methetmekle ömrümü geçirirken onun karşılığı ise hapse atmak oldu.

Bana yaptıklarından korkma ve seni kınarım diye endişelenme!

Yanlış yapmadın, senin yaptığın doğrudur. Budur yalancı şairin cezası."

Burada şaire göre, hapse atılması adil değildir. İyiliklerinin karşılığı hapis olmamalıydı. Şair bu duruma içlenmekte ve öfkelenmektedir. Bundan dolayı, emîre yazdığı methiyelerin hepsinin gerçek dışı birer yalan olduğunu söylemektedir. Emîrin o övgüleri hakketmediğini de ima ederek emîri yermektedir.

İbn Zeydûn, hiçbir af girişimi fayda vermeyince, hapisten firar etmiştir. Firardan sonra affedilmek için çabalarına devam etmiştir. Israrlı çabası sonuçta affı getirmiştir. Özellikle Ebu'l-Hazm'ın oğlu Ebu'l-Velîd'in aracılığıyla emîr tarafından affedilmiştir. Ebu'l-Hazm öldükten sonra yerine geçen Ebu'l-Velîd döneminde tekrar vezirliğe getirilmiştir. Ancak bir müddet sonra Zekvân ailesinin yönetime başkaldırması olayında İbn Zeydûn'un da adı geçtiği iddia edilmiştir. Bu iddia bile Ebu'l-Velîd'te İbn Zeydûn'a karşı bir kuşku meydana getirmiştir. İbn Zeydûn, bu olayla ilgisinin olmadığını, ara bozuculara itibar edilmemesi gerektiğini vurgulamak için ona bir şiir yazmıştır. Bu şiirinde sitemlerini de dile getirmiştir:

---

[385] Kalem, 68/17-20.
[386] Enbiya, 21/69.
[387] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 59.

هَلِ النِّداءُ، الَّذِي أَعْلَنْتُ، مُسْتَمَعُ؛ – أَمْ فِي المِئاتِ الَّتِي قَدَّمْتُ، مُنْتَفَعُ؟

إِنِّي لَأَعْجَبُ مِنْ حَظٍّ يُسَوِّفُ بِي، – كَاليَأْسِ مِنْ نَيْلِهِ، أَنْ يُجْذِبَ الطَّمَعُ

أَلَسْتُ أَهْلَ اخْتِصاصٍ مِنْكَ، يُلْبِسُنِي – جَمالَ سِيماهُ؟ أَمْ ما فِيَّ مُصْطَنَعُ؟

تَقَدَّمَتْ لَكَ نُعْمَى، رادَها أَمَلِي، – فِي جانِبٍ، هُوَ لِلْإِنْسانِ مُنْتَجَعُ[388]

"Duyuluyor mu nidalarım? Ya da sunduğum yüzlerce kasidelerin oldu mu bir faydası?

Emîr nezdindeki talihime şaşırıyorum. Belirsizdir. Ümit vermez ama ümitsiz de bırakmaz.

Bana güzelliğini giydiren en yakın adamlarından değil miydim senin? Ya da ben değil miydim kendisine sürekli iyilik yaptığın?

Emelim olan ve her insanın arzu ettiği iyilikler gördüm senden."

Şaire göre kendisi yönetimde yıllarca yararlı işler yapmıştır. Emîrine övgü dolu kasideler inşâd ettiği gibi ona karşı saygıda ve vefada kusur etmemiştir. Onun dostu ve sırdaşı olmuştur. Emîr nezdinde makamı yüksektir. Bu iyi hasletlerine rağmen emîr, onu hak ettiği konumda tutmamıştır. Bundan dolayı şair, ona sitemlerini dile getirmiştir.

İbn Zeydûn, Kurtuba'da Ebu'l-Velîd döneminde, siyasi rakiplerinin karşı faaliyetlerinden olmusuz etkilenmiştir. Düşmanları tarafından daima izlenmiştir. En ufak bir hatası derhal emîre iletilmeye çalışılmıştır. Bu arada İbn Zeydûn'un Maleka emîri İdrîs b. Yahyâ ile iyi siyasi ilişkiler kurması, Ebu'l-Velîd'le arasını açmış, bunun sonucunda İbn Zeydûn elçilik görevinden azledilmiştir. Ancak İbn Zeydûn, masum olduğunu bir şiirle ifade etmiş ve Ebu'l-Velîd'in güvenini yeniden kazanmıştır.[389] Bu şiirinde Ebu'l-Velîd'e medihlerini sunduktan sonra serzenişlerde de bulunmuştur:

فَدَيْتُكَ كَمْ أَلْقَى الفَواغِرَ مِنْ عِداً، – قِراهُمْ، لِنِيرانِ الفَسادِ، ثِقابُ

[388] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 134-139.
[389] İbn Bessâm, **age.**, I/338-339; Şavkî Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 26-27.

عَفَا عَنْهُمُ قَدْرِي الرَّفِيعُ، فَأَهْجَرُوا، – وَبَايَنَهُمْ خُلْقِي الجَمِيلُ، فَعَابُوا

وَأَشْكُو نُبُوَّ الجَنْبِ عَنْ كُلِّ مَضْجَعٍ، – كَمَا يَتَجَافَى بِالأَسِيرِ ظِرَابُ

فَثِقْ بِهِزَبْرِ الشِّعْرِ وَاصْفَحْ عَنِ الوَرَى، – فَإِنَّهُمُ، إلاّ الأَقَلَّ، ذُبَابُ

وَلا تَعْدِلِ المُثْنِينَ بِي، فَأَنا الَّذِي – إذا حَضَرَ العُقْمُ الشَّوارِدُ غابُوا[390]

"Canım fedadır sana. Düşmanların açık ağzı, nice defa fesat ateşini alevlendirdi, adun attı bu ateşe.

Şerefimle davranıp onları affettim, onların ise sözleri daha da çirkinleşti. Güzel ahlak takınıp onlardan uzaklaştım, onlar ise peşimden dedikodu yapıp durdular.

Gözüme uyku girmez oldu, şikayetim budur sana. Esirin rahat uykusu yoktur çünkü.

Sen şiirin aslanına güven, diğerlerini bırak. Çünkü azı hariç, sinektir onlar.

Denk tutma benimle seni metheden sıradan şairlerini. Onlar eşsiz ve etkili şiirlerim karşısında dağılır kaybolurlar."

Buna göre İbn Zeydûn, emîrin etrafında devamlı olarak arabozucuların olduğunu ve onların kendisi hakkında çirkin sözler yaymaktan çekinmediklerini ifade etmiştir. Bunu da onlara karşı hoşgörülü olmasına bağlamıştır. Aksi halde buna cesaret edemeyeceklerini söylemiştir. İbn Zeydûn, emîr nezdindeki şansızlığından da ayrıca yakınmıştır. Ondan, kendisine güvenmesini, samimi bir el uzatmasını ve hasetçilerin yalanlarına kulak asmamasını istemiştir.

İbn Zeydûn, Kurtuba'da sadece yöneticilere sitem etmekle kalmamış, Vellâde'ye de sitemde bulunmuş, ona eski güzel günlere dönmesi için yalvarıp yakarmıştır. Fakat Vellâde buna yanaşmamıştır. Bu ayrılık İbn Zeydûn'u üzdüğü gibi, sevgilisinin, aşk ve siyasetteki hasmına yönelmesi ise üzüntüsünü kat kat arttırmıştır. İlk başlarda bu derin üzüntü, onun şiirlerinde saldırı, tehdit, hiciv, hakaret şeklinde iken, sonradan yerini pişmanlığa, özür dilemeye, sitemlere ve yalvarmalara bırakmıştır. Şiirlerinde ayrılık acısına katlanamadığını ifade etmiş,

[390] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 82.

sevgiliden, birlikte yaşadıkları günlere dönmesini, ahdine vefa göstermesini istemiştir.

İbn Zeydûn, bir şiirinde, kendisi ağlarken, sevgilinin gülmesine sitem etmektedir:

مَا ضَرَّ لَوْ أَنَّكَ لِي راحِمُ؛ – وَعِلَّتِي أَنْتَ بِها عَالِمُ

يَهْنِيكَ، يا سُؤْلِي ويَا بُغيَتِي، – أَنَّكَ مِمّا أَشْتَكِي سَالِمُ

تَضْحَكُ فِي الحُبِّ، وَأَبْكِي أَنَا، – أَللهُ، فِيمَا بَيْنَنَا، حاكِمُ

يا نَائِماً أَيْقَظَنِي حُبُّهُ، – هَبْ لِي رُقاداً أَيُّها النّائِمُ[391]

“Ne kaybedersin merhametli olsan bana! Hem biliyorsun benim derdimi.
Ey dileğim, umudum! Beni mutlu ediyor, beni yakan acıların sende olmaması.
Sen gülüyorsun aşkta, bense ağlıyorum. Hâkim, Allah olacak aramızda olana.
Ey aşkıyla uykularımı kaçıran sevgili! Uyku ver biraz, bana da, ey rahat rahat uykuya dalan!”

Şaire göre, kendisi acı çekmekte ama bu, sevgilinin umurunda değildir. Kendisi ağlarken sevgili gülmektedir. Kendisi, sevgilinin aşkı yüzünden uykusuz kalırken, sevgili ise hiçbir şey olmamış gibi huzur içinde uyumaktadır. Bu yüzden ona sitem etmektedir.

İbn Zeydûn, düşmanların dedikodularına sevgilinin kulak asmasına sitem etmektedir:

لَئِنْ قَصَّرَ اليَأْسُ مِنْكِ الأَمَلْ؛ – وَحَالَ تَجَنِّيكِ دُونَ الحِيَلْ

وَراقَكِ سِحْرُ العِدَا المُفْتَرَى – وَغَرَّكِ زُورُهُمُ المُفْتَعَلْ

وَأَقْبَلْتِهِمْ فِيَّ وَجْهَ القَبُولِ؛ – وَقابَلَهُمْ بِشْرُكِ المُقْتَبَلْ

فَإِنَّ ذِمَامَ الهَوَى، لَمْ أَزَلْ – أُبَقِّيهِ، حِفْظاً، كَمَا لَمْ أَزَلْ[392]

[391] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 455.

"Ümitsizlik, emellerini zayıflatmışsa ve suçlamaların çaresiz bırakmışsa,
Ve düşmanın yalan sihri ve düzmece yalanları senin aklını çelmişse,
Onları saba rüzgarının yerine koymuşsan ve onları güler yüzün karşılamışsa
Yinede aşkın kutsiyeti ebedi kalacak, korunacaktır bende."

İbn Zeydûn'a göre sevgili, düşmanlara açık kapı bırakmakta, onların dedikodu yapmalarına fırsat vermektedir. Düşmanların fısıltıları bir sihir gibi onu etkilemekte, yalanları onu eğlendirmektedir. Bu yüzden âşığı boş yere suçlamasına sitem etmektedir. Buna rağmen âşık, aşkın yularından tutmaya ve aşkına bağlı kalmaya devam etmektedir.

1.6. Vefa-Vefasızlık

İbn Zeydûn'a göre, verilmiş sözlere yüksek sadakatle bağlı kalmak gerekir. Çünkü vefalı olmak, kişinin takdire şayan bir özelliğidir. Nitekim Hocası ve arkadaşı Ebû Bekr İbn Zekvân'a (ö. 435/1044) yazdığı bir mersiyede ondan geriye kalanların, vezir Ebu'l-Velîd b. Cehver'in teminatı altında olduğunu söylemektedir. Bunu da vezirin vefalı olma özelliğine dayandırmaktadır. Onun güzel huylarından birinin vefalı olduğuna vurgu yapmaktadır:

كَفَلَ الوَزِيرُ، أَبُو الْوَلِيدِ، بِجَبْرِهِمْ؛ – إِنَّ الْوَزِيرَ، لِمِثْلِهَا، فَعَّالُ

مَلِكٌ سَجِيَّتُهُ الوَفَاءُ، فَمَا لَهُ – بِالعَهْدِ، فِي ذِي خُلَّةٍ، إِخْلالُ[393]

"Kendi üstlendi vezir Ebu'l-Velîd onları korumayı. Ona yakışan da budur.
Karakterinde vefa olan bir sultandır. Onun dostlara verdiği sözlerde yoktur ihlal."

Yine yönetiminde hizmet ettiği el-Mu'tazıd'ı överken de onu en vefalı emîr olarak takdir ederek vefaya önem vermiştir:

أَعَبَّادُ، يَا أَوْفَى الْمُلُوكِ بِذِمَّةٍ، – وَأَرْعَاهُمُ عَهْداً وَأَطْوَلَهُمْ يَدَا[394]

---

[392] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 394.
[393] Aynı eser, s. 178-183.
[394] Aynı eser, s. 235.

"Ey 'Abbâd! Ey zimmetinde olana en vefalı melik! Ey sözüne en çok riayet eden, ihsanı bol melik!"

İbn Zeydûn'a göre kendisi muhataplarına vefalıdır. Onlara verdiği sözlere sadık kalmıştır. Vefasız olanlar ise şairin bazı muhataplarıdır. Ancak bunların arasında en büyük vefasızlığı sevgili yapmıştır. Çünkü sevgili, sözünde durmadığı gibi başkasına giderek âşığının gönlünü incitmiştir. Buna rağmen âşık, ona vefalı kalmaya devam etmiştir. Firaktan sonra âşık, vuslatın tekrar gerçekleşmesi için sevgiliye yalvarırken ondan, ahdine vefa göstermesini istemiştir:

فَثِقِي مِنِّي بِعَهْدٍ ثابِتٍ، – وَضَمِيرٍ خَالِصِ الْمُعْتَقَدِ

وَلَئِنْ سَاءَكِ يَوْمٌ، فَاعْلَمِي – أَنْ سَيَتْلُوهُ سُرُورٌ بِغَدِ[395]

"Güven bana, içtenlikle ve sadakatle.
Bir gün üzülürsen, bil ki yarınlar seni mutlu edecektir."

وَاحْفِظِ العَهْدَ، فإنِّي – لَسْتُ، وَاللَّهِ، أَخُونُ[396]

"Sözüne sahip çık, vefalı ol! Çünkü vallahi ihanet edecek değilim."

لَقَدْ جَازَيْتَ غَدْراً عَنْ وَفَائِي؛ – وَبِعْتَ مَوَدَّتِي، ظُلْماً، بِبَخْسِ

وَلَوْ أَنَّ الزَّمانَ أَطَاعَ حُكْمِي – فَدَيْتُكَ مِنْ مَكَارِهِهِ بِنَفْسِي[397]

"Sadakatime verdiğin karşılık zulüm oldu. Sevgimi sattın ucuza hem de zalimce
Zaman kararıma boyun eğseydi, feda ederdim kendimi, ondan sana gelen musibetlere."

Buna göre şair, sevgiliye sevgisini ve sadakatini sunmuş, ona verdiği sözlere sıkı sıkıya bağlı olduğunu vurgulamıştır. Sevgiliden gelen karşılık ise zulüm ve vefasızlık olmuştur. Buna rağmen şair hâlâ vefakar ve fedakardır. Zira sevgiliden belaları defetmek için hayatını feda etmeye hazırdır.

[395] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 471.
[396] Aynı eser, s. 464.
[397] Aynı eser, s. 458.

Sevgili sözünde durmamıştır. İhanet etmiştir:

بِاللَّهِ قُلْ لِيِ: هَلْ وَفِىَ ؟ – فَقَالَ: لا، بَلْ غَدَرَكْ![398]

"Allah aşkına söyle: vefalı davrandı mı? Hayır, aksine ihanet etti, dedi."

Şair, sevgili tarafından sebepsiz yere suçlandığını düşünmektedir. Sevgili onu haksız yere cezalandırmakta ve böylece şaire eziyet etmektedir:

أَأُجْفَى بِلا جُرْمٍ، وَأُقْصَى بِلا ذَنْبِ، – سِوَى أَنَّنِي مَحْضُ الهَوَى، صَادِقُ الحُبَّ

أُغادِيكَ بِالشَّكْوَى، فَأُضْحِي عَلَى القِلَى، – وَأَرْجُوكَ لِلْعُتْبَى، فَأُظْفَرُ بِالعَتْبِ

فَدَيْتُكَ، ما لِلْماءِ عَذْباً عَلَى الصَّدَى – وَإِنْ سُمْتَنِي خَسْفاً، مَحَلُّكَ مِنْ قَلْبِي

وَلَوْلاَكَ، ما ضَاقَتْ حَشَايَ، صَبَابَةً، – جَعَلْتُ قِرَاهَا الدَّمْعَ سَكْباً عَلَى سَكْبِ[399]

"Suçsuz yere mi cezalandırılıyorum?. Sebepsiz mi uzaklaştırılıyorum? Sadakatle âşık olmam, içten sevmemdir tek suçum.

Sana şikâyet ederim halimi erkenden. Eza ve öfke görürüm ardından. Af ve rıza temenni ederim. Kazancım ise azar ve ayıplanma.

Fedadır canım sana. Suyun yoktur tadı susuz da olsam. Aşağılasan da beni, yerin daima kalbimdir.

Sen olmasaydın gönlüme konmazdı aşk. Lakin ona ikramım kesilmeyen gözyaşlarım oldu."

Bu beyitlere göre, sevgili, âşığı haksız bir şekilde suçlamış ve onu terk etmekle vefasız davranmıştır. Sevgiliye içini samimice her döktüğünde karşılığında eza ve azar görmüştür. İçine yerleşen aşk, sevgilinin vefasızlığı yüzünden sadece âşığın gözyaşları dökmesine sebep olmuştur.

Şair, vefalı olduğu düşüncesindedir. Ona göre, suçlansa da sevgiliye hiç vefasızlık yapmamıştır. Âşık kalmaya devam ettiği gibi, gönlü sevgiliden başkasına meyletmemiştir. Sevgilinin vefasızlığına rağmen, ondan gelecek her türlü suçlamaya

[398] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 436.
[399] Aynı eser, s. 442.

ve eziyete tahammül edecektir. Şair, sevgiliye firaktan önce de vefalıydı ve eğer sevgili ona bir vuslat şansı daha verirse bunu ispatlamaya da hazırdır. Ömrü boyunca vefalı olacağına söz vermektedir:

لَئِنْ قَصَّرَ اليَأْسُ مِنْكِ الأَمَلْ؛ – وَحَالَ تجَنِّيكِ دُونَ الحِيَلْ

فَإِنَّ ذِمَامَ الهَوَى ، لَمْ أَزَلْ – أُبَقِّيهِ، حِفْظاً، كَمَا لَمْ أَزَلْ [400]

"Ümitsizlik, emellerini zayıflatmışsa ve suçlamaların çaresiz bırakmışsa,
Yine de aşkın kutsiyeti ebedi kalacak bende ve korunacaktır."

لَمْ نَعْتَقِدْ بَعْدَكُمْ إلاَّ الوَفاءَ لَكُمْ – رَأْياً، وَلَمْ نَتَقَلَّدْ غَيْرَهُ دِينَا

وَاللهِ مَا طَلَبَتْ أَهْواؤنَا بَدَلاً – مِنْكُمْ، وَلا انْصَرَفَتْ عَنْكُمْ أَمانِينَا

وَلا اسْتَفَدْنا خَلِيلاً عَنْكَ يُشْغِلُنا – وَلا اتَّخَذْنا بَدِيلاً مِنْكَ يُسْلِينَا [401]

"Sadece size vefaya inandık sizden sonra. Bunun dışında hiçbir dine de teslim olmadık.

Andolsun ki arzumuz sizden başkası olmadı. Ne de başkası oldu temennimiz.

Edinmedik bir dost, bizi senden uzak tutacak. Ve edinmedik senin yerine bizi avutacak birini."

İbn Zeydûn, sadece sevgiliye karşı değil, dostlarına, yönetimlerinde çalıştığı emîrlere ve hatta düşmanlarına karşı bile vefalı olduğunu sürekli dile getirmiştir. Onlardan da böyle olmalarını beklemiştir. Nitekim aşktaki en çetin hasmı Ebû 'Âmir İbn 'Abdûs'a, onu Vellâde'den uzaklaştırmak için yazdığı bir şiirinde ondan sözlerine sadık kalmasını istemiştir:

أَبَا عَامِرٍ، أَيْنَ ذَاكَ الوَفَاءُ، – إِذِ الدَّهْرُ وَسْنَانُ، وَالعَيْشُ غَضّ؟

وَأَيْنَ الَّذِي كُنْتَ تَعْتَدُّ، مِنْ – مُصادَقَتِي، الوَاجِبَ المُفْتَرَضْ؟ [402]

"Ebû 'Âmir! Nerede o vefa, zaman durgun ve hayat sakin iken?

[400] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 394.
[401] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 142-144.
[402] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 153.

Nerede o kabul ettiğin ve bozulmaması gereken muvafakat?

İbn Zeydûn, hapiste olduğu zamanlarda, dostu Ebû Hafs b. Burd'e yazdığı bir şiirde vefaya dair güzel nasihatlerde bulunmaktadır:

لا يَكُنْ عَهْدُكَ وَرْداً! – إنَّ عَهْدِي لَكَ آسُ

وَأَدِرْ ذِكْرِيَ كَأْساً، – ما امْتَطَتْ كَفَّكَ كاسُ[403]

"Sözün olmasın gül gibi (çabuk solar). Benim sana sözüm ise mersin ağacıdır (dayanıklı ve her zaman yeşil.)

Kadehi her doldurduğunda ve avucuna her koyduğunda hatırla beni."

Şair, burada vefanın süreklilik arz etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Nitekim dostuna, vefanın bir gül gibi çabuk solmaması gerektiğini, aksine, devamlı yeşil kalan ve solmayan mersin ağacı gibi devamlılık halinde olmasını tavsiye etmiştir. Bunun da dostun her zaman hatırlanmasıyla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bunun için, dostundan, şarabı her yudumladığında kendisini hatırlamasını istemiştir.

Ebu'l-Hazm b. Cehver'i övdüğü bir şiirinde ona olan sadakatini de dile getirmiştir:

فَمَا نُسِيَ الإلْفُ الَّذِي كَانَ بَيْنَنَا، – لِطُولِ تَنَائِينَا، وَلا ضُيِّعَ العَهْدُ[404]

"Unutulmadı aramızdaki muhabbet, uzaklaşmamız uzun sürse de. Ve Aramızdaki söz ve vefa da kaybedilmedi."

İbn Zeydûn, dostlarından birine yazdığı bir şiirde yine vefaya bağlılığı tavsiye etmektedir. Ona göre vefalı olmayı sağlayan hasletlerinden biri hüsnüzandır, arkadaşı hatırlamak ve onun samimiyeti konusunda tereddüde düşmemek de vefanı sürekliliği açısından önemlidir:

فَأَحْسِنِ الظَّنَّ، لا تَرْتَبْ بِعَهْدِ فَتىً، – تَعْفُو العُهُودُ وَتَبْقَى مِنْهُ آثَارُ

[403] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 148.
[404] Aynı eser, s. 87.

فَلاَ يَرِيبَنْكَ، فِي ذِكْرِ الصَّدِيقِ بِهِ، – مَنْ لَيْسَ يَجْهَلُ أَنَّ الدَّهْرَ دَوَّارُ[405]

"Hep güzellikle an! Sözleri uçup gitse de ardından izler bırakan bir delikanlının sözünden olmasın tereddüdün!

Zamanın neler getirdiğinden haberi olmayan, arkadaşını hatırlama konusunda seni şüpheye sevketmesin."

1.7. Ümit ve Ümitsizlik

Ümit, insanı hayata diri ve canlı bir şekilde bağlayan en önemli dayanaktır. İnsanın, içinde bulunduğu olumsuz durumlardan kurtulmak için çareler üretmesini sağlayan ve onu bu durumlardan çıkaran bir duygudur. İbn Zeydûn zaman zaman ümitsizliğe kapılsa da büyük ümitler beslediğini ve en zor şartlarda bile ümitlerinin sönmediğini şiirlerinde açıkça ifade etmiştir. Nitekim hapisteyken bir an önce haklılığının ortaya çıkacağı, muhataplarının onu anlayacağı ve sonuçta affedileceği ümidini sürekli korumuştur. Bu duyguyla, yönetim nezdinde sözü geçen dostlarıyla, hocalarıyla, vezirlerle irtibat kurmaya çalışmış, aracılık yapmaları için onlara mektuplar yazmıştır. Ancak uğraşlarının fayda vermediği düşüncesine kapılıp ümitsizliğe düştüğü zamanlar da olmuştur. Hapisten firar etmesi ve Kurtuba'dan ayrılıp İşbîliye yönetimine katılması bu yüzdendir.

İbn Zeydûn, vatanından ayrıldıktan sonra ona tekrar kavuşma ümitlerini de beslemiştir. Bir gün Kurtuba'ya dönme ümidi, onun bir çok şiirinde hissedilmektedir. Aşk hayatında onu ayakta tutan ve aşkına can veren unsur, onun ümitleridir. Uzun süre mahbubesinden ayrı düşse de tükenmeyen ümitlere sahiptir. Sevgiliyle vuslat dışında başka bir ümit taşıdığı takdirde onun ölüm olacağını söyleyecek kadar güçlü ümitler beslediğini bir çok şiirinde vurgulamıştır:

يَا نازِحاً، وَضَمِيرُ القَلْبِ مَنْزِلُهُ – أَنْسَتْكَ دُنْيَاكَ عَبْداً أَنْتَ مَوْلاهُ!

عَلَّ اللَّيالِيَ تُبْقِيرِي إِلَى أَمَلٍ، – اللهُ يَعْلَمُ وَالأَيّامُ مَعْناهُ[406]!

"Ey uzak ama yeri kalbim olan sevgili! Dünyan unutturmuş sana, efendisi

[405] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 177.
[406] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 320.

olduğun köleni.

Allah'ın bildiği ve günlerin de gösterdiği ümitlerime kavuşturur belki geceler beni."

لَوْ كُنْتَ حَظِّيَ، لَمْ أَطْلُبْ بِهِ بَدَلاً– أَوْ نِلْتُ مِنْكَ الرِّضَا، لَمْ يَبْقَ مَأْمُولُ[407]

"Kısmetim sensen başka bir şey istemem. Hoşnutluğunu kazanmışsam başka amacım kalmamıştır."

إنْ يَكُنْ لِي أَمَلٌ، غَيْرَ الرِّضا، – مِنْكَ، لا بُلِّغْتُ ذاكَ الأَمَلا[408]

"Senin mutluluğundan başka bir ümidim varsa, ulaşmayayım ben o ümide."

Buna göre şairin tek arzusu ve bütün amacı, sevgilinin ona has olmasıdır. Onun tek ümidi, sevgilinin rızasıdır. Bunun dışında başka bir ümidi yoktur. Çünkü sevgili ayrı olsa da âşığın gönlündedir. Onunla geçirdiği güzel günleri unutamamaktadır. Bundan dolayı zaman akıp gitse de âşık, kavuşma ümidini kaybetmeyecek ve arzusunu elde etmek için sabırla ve inançla bekleyecektir.

Şairin zaman zaman sabrının tükendiği ve ümitsiz düştüğü anları da vardır. Sevgiliden beklediği karşılığı alamadığını dolayısıyla oklarının bir türlü hedefe isabet etmediğini, günlerini yalancı ümitlerle geçirdiğini ifade etmiştir. Diktiği ümit fidanlarının verdiği meyvenin ölüm olduğunu, boş yere ümitler beslediğini dile getirmiştir:

ما لِيَ وَلِلدُّنْيَا، غُرِرْتُ، مِنَ الهُنَى – فِيها، بِبَارِقَةِ السَّرابِ الخادِعِ[409]

"Ne oldu da bana, aldandım bu dünyaya. Ümitlerim meğer serap imiş."

أَقْضِي نَهارِي بِالأَمانِي الكَواذِبِ – وَآوِي إِلَى لَيْلٍ بَطِيءِ الكَواكِبِ

وَأَبْطَأُ سارٍ كَوْكَبٌ باتَ يُكْلَأُ[410]

"Gündüzlerimi yalancı hülyalarla geçirir, sığınırım yıldızları geç kaybolan gecelere.

[407] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 449.
[408] Aynı eser, s. 421.
[409] Aynı eser, s. 130.
[410] Aynı eser, s. 480.

Yıldızlar bile uyurken benim uykum kaçar, uyuyamıyorum."

أَيُوحِشُنِي الزَّمانُ، وَأَنْتَ أُنْسِي، – وَيُظْلِمُ لِي النَّهارُ وَأَنْتَ شَمْسِي؟

وَأَغْرِسُ فِي مَحَبَّتِكَ الأَمانِي، – فَأَجْنِي المَوْتَ مِنْ ثَمَرَاتِ غَرْسِي [411]

"Sen tesellim iken sıkıntı verebilir mi zaman bana? Ve sen güneşim iken karanlık olabilir mi gündüz bana?

Aşkında ümit fidanları dikerim. Lakin meyve değil ölüm toplarım onlardan."

كَمْ ذا أُرِيدُ وَلا أُرَادُ، – يا سُوءَ ما لَقِيَ الفُؤادُ

أُصْفِي الوِدادَ مُدَلَّلاً، – لَمْ يَصْفُ لِي مِنْهُ الوِدَادُ[412]

"Ben hep istedim ama istenmedim. Nasıl kötülüktür bu gönlümün karşılaştığı!

Sunarım saf ve duru aşkımı. Oysa gelmez oldu sevgiliden bana aşk."

Şair, ümitlerine ulaşamamasından bazen düşmanlarını sorumlu tutmaktadır. Onlar olmazsa, sevgiliyle tekrar eski günlere gelmeyi başaracağına inanmaktadır:

فَدَيْتُكِ، إنَّ صَبْرِي عَنْكِ صَبْرِي، – لَدَى عَطَشِي، عَلَى الماءِ القَراحِ

وَلِي أَمَلٌ، لَوِ الوَاشُونَ كَفُّوا، – لَأَطْلَعَ غَرْسُهُ ثَمَرَ النَّجَاحِ [413]

"Canım feda sana, yokluğuna dayanamam. Susayınca susuzluğa dayanamadığımı gibi.

Bir ümit fidanım var, fesatlar engel olmazsa güzel meyve verir."

1.8. Fahr

Sözlükte "*övünmek*" anlamına gelen fahr kelimesi[414], edebî bir ıstılah olarak şahsın kendini, ailesini ya da kavmini övmesidir. Bu manada İmruulkays'ın ما يُنْكِرُ النَّاسُ مِنَّا حِينَ نَمْلِكُهُمْ —كانُوا عَبِيداً وَكُنَّا نَحْنُ أَرْبَابَا *"İnkâr etmez insanlar, biz onlara*

[411] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 458.
[412] Aynı eser, s. 405.
[413] Aynı eser, s. 403.
[414] **Lisânu'l-'Arab**, "ف – خ – ر", Dâru'l-kutubu'l-'ilmiyye, Beyrut 2013.

hükmedince, onlar tebaa bizler ise sultan iken" beyti, fahr temasını en etkili dile getiren beyitlerinden sayılmıştır.[415]

İbn Zeydûn, özellikle edebiyat başta olmak üzere bazı ilimlerde sahip olduğu yetkinliğini bir övünç kaynağı olarak zikretmektedir. Bunun yanında kararlılık, cesaret, şöhret, merhamet gibi kişiliğe dair bazı meziyetlerini de zaman zaman şiirlerinde dile getirmiştir. Örneğin İbn Zeydûn, haksızlığa uğramışsa, bunun şöhret sahibi olmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Annesine hitaben hapisteyken yazdığı bir şiirinde bu hususu şöyle dile getirmiştir:

أَمَقْتُولَةَ الأَجْفانِ ما لَكِ والِهاً – أَلَمْ تُرِكِ الأَيّامُ نَجْماً هُوَ قَبْلِي.

أَقِلّي بُكاءً لَسْتِ أَوَّلَ حُرَّةٍ – طَوَتْ بِالأَسَى كَشْحاً عَلى مَضَضِ الثُّكْلِ[416]

"*Ey ağlamaktan gözyaşları kuruyan! Niçin yıkılmış görünürsün! Göstermedi mi sana günler benden önce yıldızların battığını.?*

Ağlama bu kadar! Matem acılarını gizleyerek sıkıntılarını katlamış ilk hür kadın değilsin."

هَلِ الرِّياحُ بِنَجْمِ الأَرْضِ عاصِفَةٌ؟ – أَمِ الكُسُوفُ لِغَيْرِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ؟

إنْ طالَ فِي السِّجْنِ إيداعِي فَلا عَجَبٌ! – قَدْ يُودَعُ الجَفْنَ حَدُّ الصّارِمِ الذَّكَرِ[417]

"Rüzgarlar sürükleyebilir mi yere yapışık gövdesiz otu? Ya da var mıdır tutulma ay ve güneş dışında bir şeye?

Hapiste tutulmam uzamışsa şaşılacak bir şey değildir. Kınında duran keskin kılıcın da kaybolmaz keskinliği."

Şair, hapisteyken yazdığı bu beyitlerde, şöhret sahibi olduğunu, bir yandan kendini yıldıza benzeterek, bir yandan da güneş ve aya benzeterek tasvir etmiştir. Şöhret sahibi olduğunu ve böyle insanların başına olumsuzlukların gelmesinin normal olduğunu vurgulamıştır. Böylece toplumda şöhret sahibi olanların, topluma önderlik edenlerin, hile ve entrikalarla karşı karşıya olma ihtimalinin yüksek

[415] İbn Reşîk, **age.**, II/124.
[416] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 44.
[417] Aynı eser, s. 37.

olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Hapiste olmasını, tutulmuş güneşe ve aya, kınına koyulmuş kılıca benzeterek bu durumun geçici olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca güneş ve ay kadar meşhur; kılıç kadar kararlı ve azimli olduğunu da anlatmıştır.

Şair, aldığı eğitimin disiplinli ve düzenli olduğuna ve şiir sahasında sahip olduğu meziyete vurgu yapmıştır:

فَثِقْ بِهِزَبْرِ الشِّعْرِ وَاصْفَحْ عَنِ الوَرَى، – فَإِنَّهُمُ، إلاّ الأَقَلَّ، ذُبَابُ

وَلا تَعْدِلِ المُثْنِينَ بِي، فَأَنا الَّذِي – إذا حَضَرَ العُقْمُ الشَّوارِدُ غابُوا

يَنُوبُ عَنِ المُدَّاحِ مِنِّيَ واحِدٌ — جَمِيعُ الخِصالِ لَيْسَ عَنْهُ مَنَابُ

وَرَدْتُ مَعِينَ الطَّبْعِ إذْ ذِيدَ دُونَهُ — أُناسٌ لَهُمْ فِي حُجْرَتَيْهِ لُؤابُ

وَنَجَّدَنِي عِلْمٌ تَوالَتْ فُنُونُهُ —كَما يَتَوالَى فِي النِّظامِ سِخابُ[418]

"Sen şiirin aslanına güven, diğerlerini bırak. Çünkü azı hariç, sinektirler onlar.

Denk tutma benimle seni metheden diğer şairlerini. Eşsiz ve zor şiirlerimin karşısında dağılır kaybolurlar onlar.

Medihte tek başıma bedelim ben bütün o madihlere. Onlarda bulunmayan bütün faziletler bende var.

Her iki tarafında susuz bekleyen bir takım insanların olduğu su menbaına vardım ben. Onlara ise yasaktır bu menba.

Bir ilim süsledi ki beni, üslûbunun çeşitliliği dizildi, kolyedeki dizi gibi."

Yukarıdaki beyitlerde şair, kendini şiir alanında aslan gibi rakipsiz ve öncü kabul etmiştir. Rakiplerini ise sineklere benzeterek onları bu alanda yetersiz görmüştür. Aldığı eğitimi ve sahip olduğu ilmiyse bir kolyede dizili duran inci taneleri gibi düzenli ve değerli olduğunu vurgulamıştır.

Hapiste yazdığı bir başka şiirinde yine kendini övdüğünü görmekteyiz:

[418] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 44.

وَلا يُغبِطُ الأَعْداءَ كَوْنِيَ فِي السِّجْنِ – فَإِنِّي رَأَيْتُ الشَّمْسَ تخْصَنُ بِالدَّجْنِ

وَماكُنْتُ إِلاَّ الصَّارِمَ العَضْبَ فِي جَفْنِ – أَوِ اللَّيْثَ فِي غابٍ أَوِ الصَّقْرَ فِي وَكْنِ

أَوِ العِلْقَ يُخْفَى فِي الصِّوارِ وَيُحْبَأُ[419]

"Sevindirmesin düşmanları, hapiste oluşum. Çünkü gördüm ki güneş korunur karanlıkla.

Sadece kınındaki keskin kılıcım ben. Ya da ormandaki aslan veya yuvasındaki şahin.

Ya da kutusunda duran güzel kokuyum ben."

Burada şair, hapisteki hayatının, geçici ve kısa olacağını, dolayısıyla düşmanlarının hevesinin kursaklarında kalacağını vurgulamıştır. Nitekim güneş de gece karanlığında ebedi kalmaz, sabahleyin kendini gösterir. Düşmanların olduğu durumlarda, kılıç kınında durmaz. Şahin de yuvasında çok kalmaz, yüksekten uçmaya heveslidir. Koku da kutusunda ebedi durmaz. Etrafa yaymak için sahibi tarafından sürekli kapağı açılır. Bütün bu teşbihlerle düşmanlarına karşı sağlam duruşunu göstererek güçlü bir mesaj vermeye çalışmıştır.

2. TABİAT

Tabiat, Arap şiiri için en temel temalarından biridir. Arap coğrafyasındaki şairler, uçsuz bucaksız çölleri, dağları, göletleri, vadileri, sevgilinin ardından kalan kalıntıları tasvir etmişlerdir.[420] Arap şairleri, duygularını ve meramını ifade ederken tasvire başvurduğu gibi, bir unsuru tasvir etmede ön plana çıkmıştır. Örneğin at tasvirinde İmruulkays; deve tasvirinde Tarafe b. el-'Abd (ö. mîlâdî. 564) ve Ka'b b. Zuheyr (ö. 24/645); şarap tasvirinde Meymûn b. Kays el-A'şâ (ö. 7/629); av tasvirinde Ebû Nuvâs (ö. 198/813); çöl, su, yılan tasvirlerinde Zu'r-Rumme (ö. 117/735) meşhur olmuştur.[421]

Endülüs, fetihten sonraki ilk dönemlerde şiir alanında cılız kalmıştır. Çünkü

[419] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 486.
[420] Ahmed Emîn, **age.**, III/83.
[421] er-Râfi'î, **age.**, II/112, 113.

Endülüs Arabı öz vatanından farklı bir tabiatın içine girmiş. Bu tabiatta çeşit çeşit çiçekleriyle süslü geniş yeşil alanlar, sürekli yağmurlar, yeşil örtüsüyle dağlar, suyu bol nehirler, bağlar ve bahçeler vardır. İbn Hafâce'nin (ö. 533/1139) şu beyitler Endülüs'ün zengin doğasına ışık tutmaktadır:

يا أَهْلَ أَنْدَلُسٍ! للهِ دَرُّكُمُ – ماءٌ وَظِلٌّ وَأَنْهارٌ وَأَشْجارُ

ما جَنَّةُ الخُلْدِ إلاَّ فِي دِيارِكُمُ – وَلَوْ تَخَيَّرْتُ هَذا، كُنْتُ أَخْتَارُ

لا تَحْسَبُوا بَعْدَ ذا، أَنْ تَدْخُلُوا سَقَراً – فَلَيْسَ تُدْخَلُ بَعْدَ الجَنَّةِ، النَّارُ[422]

"Ey Endülüs halkı! Allah size bol bol vermiş: su, gölge, ırmaklar, ağaçlar.

Ebedî cennet, ülkenizden başkası değildir. Dünyada yaşamaya değer bir yer seçecek olsam, burayı seçerdim.

Yarın cehenneme düşme korkusu olmasın sizde. Zira yoktur cennetten sonra cehennem."

Bu zengin tabiatı, samimi duygularıyla tasvir etmek için Endülüs şairlerinin ona alışmaları gerekirdi.[423] Endülüs'te şiirin gelişmesine paralel olarak zengin Endülüs tabiatı sayesinde şiirde tabiat tasviri de gelişme göstermiştir.[424] Şairler, içinde bulundukları zengin tabiatın güzelliğinin farkında olmuşlar ve bunu şiirlerine edebi bir zevk içinde ve incelikle yansıtmayı başarmışlardır. Onların duyguları, nehirler gibi çoşmuş, çiçekler gibi süslenmiş, yağmurlar gibi akmıştır. Nitekim bu farklı doğanın tasviri ve etkilediği duygu, Abbasilerden kaçan Endülüs Emevîlerin kurucusu 'Abdurrahmân ed-Dâhil'in bir şiirinde güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Vatanından uzakta Kurtuba'nın semtlerinden Rusâfe'de gördüğü bir hurma ağacı ona vatanını hatırlatmış ve onu duygulandırmıştır:

تَبَدَّتْ لَنَا وَسْطَ الرُّصافَةِ نَخْلَةٌ – تَنَاءَتْ بِأَرْضِ الغَرْبِ عَنْ بَلَدِ النَّخْلِ

فَقُلْتُ شَبِيهِي فِي التَّغَرُّبِ وَالنَّوَى – وَطُولِ اكْتِئَابِي عَنْ بَنِيَّ وَعَنْ أَهْلِي

[422] Ebû İshâk İbrâhîm b. Ebi'l-Feth İbn Hafâce, **Dîvânu İbn Hafâce**, 'Umer Fârûk et-Tabbâ' (Nşr.), Dâru'l-kalem, Beyrut 1994, s. 113.
[423] ez-Zeyyât, **age.**, s. 229; Fahuri 797-803; Ahmed Emîn, **age.**, III/80, 81.
[424] Ahmed Emîn, **age.**, III/84.

نَشَأْتِ بِأَرْضٍ أَنْتِ فِيهَا غَرِيبَةٌ – فَمِثْلُكِ فِي الإِقْصاءِ وَالمُنْتَأَى مِثْلِي

سَقَتْكِ غَوادِي المُزْنِ فِي المُنْتَأَى الَّذِي – يَهِيجُ وَيَسْتَمْرِي السِّماكَيْنِ بِالوَبْلِ[425]

"Hurma diyarından ırak, Rusâfe'nin orta yerinde gözüm bir hurma ağacına ilişti.

Ona dedim ki, benziyorsun bana. Sen de gurbette ve uzaktasın. Çocuklarımdan ve ailemden ayrılmakla uzun süre buruk olan benim gibisin.

Garip olduğun bir yerde yetişmişsin. Ben de senin gibi gurbette ve uzaktayım.

Sulasın seni yağmur dolu sabah bulutları, bu akıp giden ve yıldızları (Arkturus ve Başak yıldızını) ıslatarak süsleyen bu gurbette."

ez-Zeyyât, Endülüs'te tabiat tasviri şairleri arasında İbn 'Abdirabbih (ö. 328/940), İbn Zeydûn, ve İbn Hafâce'yi (ö. 533/1139) önde gelen şairler olarak saymıştır. Ancak Endülüs tabiatının en iyi ve en gerçek örneklerinin, İbn Zeydûn'un şiirlerinde görüldüğünü söylemiştir. Bu yönüyle edebî çevrelerce İbn Zeydûn, sadece bir aşk şairi değil, aynı zamanda bir tabiat şairi olarak da kabul edilmiştir.[426]

İbn Zeydûn, aşkı işlediği şiirlerinde, aşkına genellikle tabiatı da ortak etmiştir. Endülüs'ün yeşil, ferah, zengin tabiatının güzelliği, süslü sarayları, bağları,bahçeleri ve nehirleri, bir sevgili gibi şairin gönlüne nüfuz etmiştir. Sevgilinin güzelliğine ve aşkına Endülüs'ün güzellik ve aşkını da katmıştır. Şair, şiirlerinde, sadece etrafındaki tabiatı değil, başını kaldırıp yukarıya baktığında, göklerde gördüğü tabiatı da duygularına ortak etmiştir. Bu anlamda tabiat, şairin aşk duygusuyla özdeşleşmiştir. Sevgiliyle başbaşa geçirdiği mekanları tasvir ederek, şiirlerinde dile getirdiği aşk coşkusuna onları da katmıştır. Sevgili ayrıldıktan sonra da tabiatı işlemeye devam etmiştir. Güzel anılarını tazelemiş, bu mekanlarda kendini tekrar sevgiliyle hayal etmiştir. İbn Zeydûn, aşk sayesinde tabiata da farklı bakmıştır.

[425] el-Makkarî, **age.**, III/54.
[426] ez-Zeyyât, **age.**, s. 234, 241, 248.

2.1. Bitkiler

İbn Zeydûn, şiirlerinde epeyce bitki ismi zikretmiştir. Bu, Endülüs'ün zengin tabiatına işaret ederken, tabiata, tabiatın güzelliklerine ve nebatata ilgi duyduğunu göstermektedir.

Şair, bitkileri, bağ bahçe tasvirlerinde gerçek anlamda kullanırken, bazen teşbih yoluyla kendisine benzetilen olarak da kullanmaktadır. Rusâfe'deki bir bahçeyi tasvir ettiği bazı beyitlerinde çiçek gibi genel ve papatya, yasemin, gül gibi bazı özel bitki isimlerine yer vermiştir:

وَيَوْمٍ بِجُوفِيِّ الرُصافَةِ مُبهِجِ – مَرَرْنا بِرَوْضِ الأُقْحُوانِ المُدَبَّجِ

وَقابَلَنا فِيهِ نَسِيمُ البَنَفْسَجِ – وَلاحَ لَنا وَرْدٌ كَخَدٍّ مُضَرَّجِ

نَراهُ أَمامَ النَّوْرِ وَهْوَ إِمامُ[427]

"Hani Rusafe'de geçirdiğimiz o güzel günler! Güzelce eğlendik papatyalarla süslenmiş bahçeler içinde.

Karşıladı bizleri menekşe esintisi ve göründü bizlere gül, al yanaklar gibi.

Olabildiğince çiçekler, en önlerinde ise hepsinin efendisi gül."

Şair, sevgiliyi tasvir ederken bitkilerden yararlanmıştır. Sevgilinin endamını, ince, narin ve uzun olduğu için söğüt dalına; güzelliği, narinliği ve rüzgarda salınışından dolayı reyhan dalına benzetmiştir. Sevgilinin yanaklarını ise kırmızı güle benzetmiştir:

قَضِيبٌ مِنَ الرَّيْحانِ أَنْقَرَ بِالبَدْرِ – لَواحِظُ عَيْنَيْهِ مُلِئْنَ مِنَ السِّحْرِ[428]

"Reyhandan bir daldır o. Meyvesi ay oldu. Gözleri, bakışları ise büyüleyici."

هَلْ عَهِدْنا الشَّمْسَ يَعْتَادُ الكِلَلْ؛ – أَمْ شَهِدْنَا البَدْرَ يَجْتابُ الحُلَلْ

أَمْ قَضِيبُ البَانِ، يَعْنِيهِ الهَوَى، – أَمْ غَزَالُ القَفْرِ، يُصْبِيهِ الغَزَلْ؟[429]

[427] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 477.
[428] Aynı eser, s. 475.

"Güneşin cibinliğe girdiğini duydunuz mu hiç? Ya da ayın elbise giydiğini?

Veya buhur çubuğuna aşkın bulaştığını? Ya da çöl ceylanını aşk şiirlerinin çağırdığını aşka?"

أَما وَأَلْحاظٍ مَراضٍ، صِحاحْ، – تُصْبِي، وَأَعْطافٍ نَشاوَى، صَوَاحْ

لِفاتِنٍ بِالحُسْنِ، فِي خَدِّهِ – وَرْدٌ، وَأَثْناءَ ثَناياهُ راحْ[430]

"Yemin olsun aşka çağıran bakışlara ve alımlı alımlı salınan narin endama.

Yanağında gül; dişlerinin arasından şarap akan büyüleyici güzele haykıran bakışlara!"

İbn Zeydûn, memduhu Muhammed b. Cehver'in cömertliğini bitkiler üzerinden methetmiştir. Onu, ağaçları bol, yemyeşil ve verimli bahçeye; yaptığı iyilikleri ise yaprakları sürekli devamlı yeşil kalan ve çiçekleri parlak mersin ağacına benzetmiş ve gülden daha güzel görmüştür:

فزُرْهُ تزُرْ أَكْنافَ غَنَّاءِ طَلَّةٍ، – أَرَبَّتْ بِهَا لِلْمَكْرُمَاتِ رَبَابُ[431]

"Onu ziyaret et! Ağaçlarla dolu bahçeye gitmiş gibi olursun. Şebnemleri eksik olmayan ve sürekli yağmur bulutlarıyla kaplı."

وَمَحاسِنٌ تَنْدَى رَقائِقُ ذِكْرِها – فَتَكادُ تُوهِمُكَ المَدِيحَ نَسِيبَا

كَالْآسِ أَخْضَرَ نَضْرَةً، وَالوَرْدِ أَحْمَرَ – بَهْجَةً، وَالمِسْكِ أَذْفَرَ طِيبَا[432]

"Duyulması hoş iyilikleri vardır. Anlatılırsa medihleri, aşk şiirleri sanırsın.

Mersin ağacından daha parlak ve yeşil. Gülden daha canlı ve kırmızı. Daha güzel kokar miskten."

بَعِيدُ مَنالِ الحالِ، دانِي جَنَى النَّدَى، – إذا ذُكِرَتْ أَخْلاقُهُ خَجِلَ الوَرْدُ[433]

"Ulaşılması zor yüce ahlaka sahip. Ama meyvesi yakındır, rahat koparılabilir. Güzel huyları söz konusu olunca güller kızarıverir."

---

[429] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 122.
[430] Aynı eser, s. 30.
[431] Aynı eser, s. 74.
[432] Aynı eser, s. 27.
[433] Aynı eser, s. 90.

Şair başka bir yerde memduhu el-Mu‘temid’i, nergise düşen şebneme ve karanlıkta esen yumuşak bir esintiye benzetmiştir:

أَسَقِيطُ الطَّلِّ فَوْقَ النَّرْجِسِ، – أَمْ نَسِيمُ الرَّوْضِ تَحْتَ الحِنْدِسِ؟[434]

“Nergisin üzerine düşen şebnem midir, o? Yoksa karanlıkta bahçenin esintisi mi?”

İbn Zeydûn’un şiirlerinde geçen bitki isimleri toplu olarak aşağıda verilmiştir:

الأُقْحُوانُ (papatya), البَنَفسَجُ (menekşe), النِّسْرِينُ (nesrin), الوَرْدُ (gül), النَّوْرُ (çiçek), القَضِيبُ (dal), الرَّيْحَانُ (reyhan), قَضِيبُ البَانِ (selvi dalı), الآسُ (mersin ağacı), النّرجِسُ (nergis), الزَّهْرُ (çiçek), الكَمَائِمُ (çiçek örtüsü/kapakçıkları), الأراكُ (erak ağacı), النَّيْلُوفَرُ (nilüfer), النَّبَاتُ (bitki), الغُصْنُ (dal), التُفَّاحُ (elma), الخَمَرُ (gölgesi çok, sarmal ağaç).

2.2. Hayvanlar

Arap şiirinde medih ve fahr temalı şiirlerde genellikle aslan, kurt, at gibi güç ve asaletin simgesi olan hayvanlara yer verir. Hicivlerde ise tilki, karga, yılan, sinek gibi korkak, fırsatçı ve zararlı hayvan isimleri kullanılır. Aşk temalı şiirlerde ise genellikle güzellik, narinlik yönü ön plana çıkan hayvanların isimleri kullanılır. Bu tarz şiirlerde genellikle güvercin, ceylan, serçe gibi hayvanlar geçmektedir. İbn Zeydûn’un şiirlerinde de bu durumu görmekteyiz.

Şair, bol ihsanlarına karşı hükümdara sunduğu şükranlarını arifane bir şekilde ifade edişini güvercinin ötüşüne benzetmektedir:

وَنُعْمَى، تَفَيّأْتُهَا أَيْكَةً، – فَشُكْرِيَ حَمامٌ بِهَا غَرَّدَا

“Gölgelendim onun nimet koruluğunda. Şükranlarımı ise bir güvercin sundu orada.”

[434] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 310.

Şair, yârin yürüyüşünü ve büyüleyici bakışlarını anlatırken tabiat unsurlarına başvurmuştur. Onun yürüyüşünün, dalları utandırdığını ve bakışlarının ceylan bakışlarından daha cezbedici olduğunu söylemektedir:

يا مُخْجِلَ الغُصُنِ الفَيْنانِ إنْ خَطَرَا؛ – وَفاضِحَ الرَّشَإِ الوَسْنانِ إنْ نَظَرَا[435]

"Ey yürüdüğünde uzun saçlı dalları utandıran yâr! Ve baktığında gözleri, baygın bakışlı ceylanı mahcup eden!"

رَشَأٌ، أَقْصَدَ الجَوانِحَ، قَصْداً، – عَنْ جُفُونٍ كُحِلْنَ، عَمْداً، بِسِحْرِ[436]

"Sinemden vurdu beni bir ceylan bilerek. Özellikle sihirle sürmelenmiş gözleriyle."

Şair, hapse girmesine sebep olan düşmanların durumunu, geceleyin ava çıkan kurtlara benzetmiştir. Buna göre kurtlar, ön dişleriyle şairin sakalından tutmuş bırakmamaktadırlar. Herkes şairin durumunu sorarken, hasımlar av peşindedirler. Şaire tuzak kurmaktadırlar:

أَذْؤبٌ هامَتْ بلَحْمِي، – فَانْتِهَاشٌ وَانْتِهَاسُ

كُلُّهُمْ يَسْأَلُ عَنْ حالِي – وَلِلذِّئْبِ اعْتِسَاسُ[437]

"Kurttur onlar, etime iştahlandılar. Dişlerler ve ısırırlar.
Herkes beni arar durur. Kurt da çıkmış gece, beni avlamaya."

Şair, düşmanların seviyesine inmediğini vurgularken bunu tabiatın bir parçası olan hayvanlarla ifade etmektedir.

وَقَدْ تُسْمِعُ اللَّيْثَ الجِحاشُ نَهِيقَها، – وَتُعْلِي إلى البَدْرِ النُّباحَ كِلابُ

إذا رَاقَ حُسْنُ الرَّوْضِ أَوْ فاحَ طِيبُهُ – فَما ضَرَّهُ أَنْ طَنَّ فِيهِ ذُبَابُ[438]

"Eşekler duyurur seslerini aslana. Köpek de aya bakar havlarken.

[435] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 459.
[436] Aynı eser, s. 166.
[437] Aynı eser, s. 148.
[438] Aynı eser, s. 80.

Bahçenin manzarası ya da kokusu güzelse, sinekler vızıldasa da ona zarar vermez."

Buna göre eşekler, seslerini aslana ulaştırmaktadır. Köpekler de havlarken aya bakmaktadır. Sineğin vızıltısının ise bahçenin güzel manzarasına ve güzel kokusuna hiçbir zararı yoktur. Şair, hasımlarını eşeklere, köpeklere ve sineklere; kendini ise aslana, aya ve güzel kokulu bahçeye benzetmiştir.

Şair, düşüncelerini, duygularını ifade ederken yukarıdaki örneklerin dışında başka bir çok yerde hayvan isimlerini zikretmiştir. Hayvan isimlerinin altı çizili olduğu bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

أَبحَرَ الجُودِ، فِي يَوْمِ العَطايا، – وَلَيْثَ البَأْسِ، فِي يَوْمِ الكِفاحِ[439]

"Ey cömertlik denizi, ihsan gününde. Ve cesaret aslanı, savaş gününde."

مَدَدْتَ ظِلالَ الأَمْنِ تَحْضَرُّ تَحْتَها– مِنَ العَيْشِ فِي أَعْذَى البقاعِ شِعابُ

حِمىً، سالَمَتْ فِيهِ البُغاثَ جَوارِحٌ، – وَكَفَّتْ، عَنِ البَهْمِ الرِّتاعِ، ذِئابُ[440]

"Esenlik gölgesi yaydın, altında yemyeşil, hayatın en güzel yolları.

Bir koru ki küçük kuşlar dahi güven içinde. Kurt da bırakmış hayvanların peşini, otlarlar orada."

İbn Zeydûn'un şiirinde geçen hayvan isimleri şunlardır:

Aslan isimleri: أَسَد، لَيْث، غَضَنْفَر، هِزَبْر، ضَرْغام، وَرْد، سَبَنىَ، ضَيْغَم

Ceylan isimleri: رِيم، ظَبْي، يَعْفُور، أُدْمانَة، شادِن رَشَأ، مَهاة، غَزال

Diğer hayvan isimleri:

[439] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 144.
[440] Aynı eser, s. 77.

الجُرْدُ العِتَاقُ (asil atlar), كِلابُ (köpekler), الجِحاشُ (sıpalar), حَمَامُ (güversin), الفَراشَة (kelebek), الفَأْرُ (fare).

2.3. Gökyüzü Unsurları

İbn Zeydûn, sadece etrafındaki tabiatı değil, yukarıya bakıp gökyüzünde gördüğü unsurları da duygularına ortak etmiştir. Yaşadığı sahnelere gök cisimlerini şahit tutmuştur. Örneğin memduhunu överken, güneş, Jüpiter, Süreyya, Sühâ, Sirius takımından Ak yıldız, Müşteri yıldızı gibi felekiyattan bir çok cismin adını zikretmiştir. Sadece adlarını zikretmekle kalmamıştır. Onların astroloji ve astronomide karşılığı olan bazı özellikleri hakkında da bilgi vermiştir. Ay ve güneşin tutulmasından bahsetmiş, Jüpiter'in mutluluk yıldızı kabul edildiğini ve güzel huylara sahip olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Zühal yıldızına ise uğursuzluk atfedilir. Bu bilgiler, şairin astronomiye ilgi duyduğunu gösterirken, o dönemde aydınların sahip olduğu bilgi çerçevesi hakkında da bir fikir vermektedir.

Şair, parlaklık, güzellik, cömertlik, yücelik gibi hususlarda memduhlarını güneş, ay, yıldızlar ve gezegenlere benzetmiştir:

أَنْتِ وَالشَّمْسُ ضَرَّتَانِ، وَلَكِنْ – لَكِ، عِنْدَ الغُرُوبِ، فَضْلُ الطُّلُوعِ

إِنَّمَا أَنْتِ، وَالحَسُودُ مُعَنًّى ، – كَوْكَبٌ يَسْتَقِيمُ بَعْدَ الرُّجُوعِ[441]

"Kumasınız güneşle. Lakin meziyetin var senin. Çünkü sen doğarsın o batınca.

Bir yıldızsın sen, parlar sen bana dönünce. Yorgun düşer arabozucu o zaman."

Şair burada sevgiliyi güneşten üstün görmüştür. Güneşin bir batışı vardır ama sevgili batmaz, kaybolmaz. Sevgilinin tekrar âşığa dönmesi, yıldızın sönmesi ve sonra tekrar ama daha parlak ışıldaması gibidir.

[441] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 428.

Şair, sevgilinin güzellik unsurlarını yıldızlara benzetmiştir. Sevgilinin göğsünde ışıldayan gerdanlığı gökte parlayan yıldızlardır. Kulaklarında salınan küpesi, batıya doğru meyleden İkizler burcudur. İncilerle süslü kemeri ise hiç batmayan Süreyya yıldızıdır:

وَلَدَيْكِ، أَمْثالَ النُّجُومِ، قَلائِدُ، – أَلِفَتْ سَمَاءَكِ لَبَّةً وَتَرِيبَا

لِيَنُبْ عَنِ الجَوْزَاءِ قُرْطُكِ كُلَّما – جَنَحَتْ، تَحُثُّ جَنَاحَها تَغْرِيبَا

وَإذا الوِشاحُ تَعَرَّضَتْ أَثْناؤُهُ، – طَلَعَتْ ثُرَيَّا لَمْ تَكُنْ لِتَغِيبَا[442]

"Gerdanlıkların yıldızlar gibidir. Yakışmış semana: göğsüne ve boynuna.
Meyledince batıya İkizler burcu, yerine geçsin küpen.
Görününce ardından, incilerle süslü şalın, Süreyya çıkar ve batmaz bir daha."

Şair, sevgilinin güzelliğine ve genç bir kız gibi görünümüne vurgu yaparken yine kozmik unsurlara müracaat etmektedir. Güzelliğini, dolunaya, güneşe ve Müşteri yıldızı (Jüpiter) gibi gök cisimlerine benzetirken onun gençliğini ise henüz birkaç günlük olan hilâle benzetmektedir:

لَئِنْ كُنْتَ، فِي السِّنِّ، تِرْبَ الهِلالِ، – لَقَدْ فُقْتَ، فِي الحُسْنِ، بَدْرَ الكَمالِ[443]

"Yaşıtsın hilâlle. Güzellikte ise aştın dolunayı."

مَنْ مُبْلِغٌ عَنِّيَ البَدْرَ الَّذِي كَمُلاَ – فِي مَطْلَعِ الحُسْنِ، وَالغُصْنَ الَّذِي اعْتَدَلاَ

أَنَّ الزَّمانَ، الَّذِي أَهْدَى مَوَدَّتَهُ — إِلَيَّ، مُرْهِنٌ شُكْرِي بِها فَعَلاَ

أَمَّا الحَبِيبُ الَّذِي أَبْدَى الجَفاءَ لَنَا، – فَمَا رَأَيْنَا قِلاهُ حَادِثاً جَلَلاَ

وَلَمْ نَرِدْ أَنْ ظَفِرْنَا مِلْءَ أَعْيُنِنَا — بِالمُشْتَرِي، فَتَجَنَّبْنَا لَهُ زُحَلاَ[444]

[442] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 22-23.
[443] Aynı eser, s. 439.
[444] Aynı eser, s. 420.

"Kim ulaştıracak benden en güzel şekliyle doğan dolunaya ve boylu duran şu dala,

Sevgisini bana hediye eden zamana şükrümü hak ettiğini?

Bize cefa eden sevgilinin öfkesini ise görmezden gelmekteyiz.

Gözümüz aydınlandı saadet getiren Jüpiterle. O yüzden uzak durduk uğursuz Zühalden."

Şair, sevgiliyle baş başa kaldığı zamanlara doğayı da ortak etmektedir. Aşkın coşkusunu ve ona eşlik eden doğayı birlikte tasvir etmektedir. Gece karanlığında parlayan Süreyya ve daha bir çok yıldız onun sevgiliyle baş başa kalışlarına şahitlik etmektedir:

زارَنِي بَعْدَ هَجْعَةٍ وَالثُّرَيّا – راحَةٌ تَقْدُرُ الظَّلامَ بِشِبْرِ

وَالدُّجَى، مِنْ نُجُومِهِ، فِي عُقُودٍ – يَتَلَأْلَأْنَ مِنْ سِمَاكٍ وَنَسْرِ [445]

"*Geldi bana, gece ilerledikten sonra, Süreyya yıldızı el ayası gibi karanlığı karış karış sayarken.*

Yıldız gerdanlığı da karanlık içinde Başakçı ve Vega yıldızlarının arasında parlıyordu."

İbn Zeydûn, güzel zamanlarda duygularına ortak ettiği tabiatı, kötü geçen zamanlarına da ortak etmiştir. Nitekim hapiste bulunduğu zor duruma tabiatın seyirci kalmamasını istemiştir:

أَلَمْ يَأْنِ أَنْ يَبْكِي الغَمامُ عَلَى مِثْلِي، – وَيَطْلُبَ ثَأْرِي البَرْقُ مُنْصَلِتَ النَّصْلِ

وَهَلاَّ أَقَامَتْ أَنْجُمُ اللَّيْلِ مَأْتَماً، – لِتَنْدُبَ فِي الآفاقِ ما ضاعَ مِنْ نَثْلِي

وَلَوْ أَنْصَفَتْنِي، وَهِيَ أَشْكالُ هِمَّتِي، – لَأَلْقَتْ بِأَيْدِي الذُّلِّ لَمَّا رَأَتْ ذُلِّي

وَلافْتَرَقَتْ سَبْعُ الثُّرَيَّا، وَغاضَها، – بِقَطْلَعِها، ما فَرَّقَ الدَّهْرُ مِنْ شَمْلِي [446]

[445] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 167.
[446] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 43.

"Bulutların benim gibi birine ağlamasının ve şimşeğin de kılıcını çekip intikamımı almasının zamanı gelmedi mi?

Yitip giden itibarımın yasını her tarafta tutmak için gece yıldızlarının bir matem düzenlemesi gerekmez mi?

Emellerim kadar yüksek yıldızlar, zilletimi gördüklerinde insafa gelselerdi onlar da teslim olurlardı zillete.

Ve dağılırdı yedi Süreyya ve gizlerdi zamanın başıma getirdiğini."

Burada şair, tabiata seslenmekte ve ona sitem etmektedir. Bulutlar, onun derdini anlamalı, hüznüne iştirak etmeli, yağmurlarıyla ona gözyaşı dökmelidir. Şimşek, ürpertici sesiyle şairin hasımlarını ürkütmeli ve ölümcül akımıyla onlardan intikamını almalıdır. Yıldızlar ise artık parlamamalı, sevinmemelidir. Şairin kaybolan şan-şöhret ve makamı için matem tutmalıdırlar. Burada şairin bir nevi ümitsizliğe kapıldığı da söylenebilir. Adeta insanların yapabileceği bir şey kalmamışcasına tabiata seslenmektedir. Bu yüzden tabiatın harekete geçmesini ister gibidir.

İbn Zeydûn, memduhu el-Mu'temid'i, güzel ahlakta, mutluluğun simgesi Jüpiter yıldızına, yüzündeki parlaklığı ise aya benzetmektedir:

كُلَّما شاءَ تَأَتَّى أَنْ يَرَى – خُلُقَ البِرْجِيسِ، فِي خَلْقِ القَمَرْ[447]

"Sana bakan, rahatlıkla görür sende ayın yaratılışında Müşteri yıldızının huylarını (güzel huyları ve güzelliği)."

Şair, şöhrette kendini yıldızlardan daha üstün olan ay ve güneşe benzetmiştir. Eğer kendisine haksızlık yapılıp hapse atılmışsa güneş ve ay da bazen tutulmaktadırlar. Şairin başına gelenler, rakiplerinin başına gelmemişse, ancak güneş ve ay sayesinde parlayabilen yıldızlar olduklarındandır. Yıldızlarda ise tutulma olayı yoktur:

قَمَرُ الأُفْقِ، إنْ تَأَمَّلْتَ، وَالشَّمْسُ – هُمَا يُكْسَفَانِ دُونَ النُّجُومِ[448]

"Tefekkür et, tutulur ufuktaki ay ve güneş. Lakin yıldızlara yoktur tutulma."

[447] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 343.
[448] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 56.

İbn Zeydûn'un şiirlerinde geçen gök ile unsurları aşağıda verilmiştir:

الكَوْكَبُ (yıldız), النَّجْمُ (yıldız), الهِلالُ (hilal), القَمَرُ (ay), البَدْرَ (dolunay), الشّمسُ (güneş), الغَمامُ (bulut), السَّحابُ (bulut), السَّماءُ (gök), البَرْقُ (şimşek), الآفاقُ (ufuklar), الثُّرَيَّا (Süreyya yıldızı), المُشْتَرِي (Müşteri yıldızı/Jüpiter), السِّماكُ (Başakçı yıldızı), النَّسْرُ (Vega yıldızı), البِرْجِيسُ (Jüpiter yıldızı), الزُّحَلُ (Zühal yıldızı), الجَوْزَاءُ (İkizler Burcu yıldızı), الشِّعْرَى العَبُورُ (Ak Yıldız), السُّهَا (Süha yıldızı), السُّهَيْلُ (Süheyl yıldızı).

3. SOSYAL HAYAT

Edebiyat, toplumun sosyal hayatının aynasıdır. Edebiyatın en önemli ayağını teşkil eden şiir de dolayısıyla sosyal hayatın en güçlü yansıma alanıdır. Buna göre bir şairin, şiirlerini yazarken içinde bulunduğu toplumdan etkilenmemesi ve şiirlerine toplumun sosyal yaşantısını yansıtmaması düşünülemez. İbn Zeydûn'un şiirlerinde de Endülüs'ün ictimai yönlerine dair önemli hususlar görülmektedir.

3.1. Sosyal Zümreler

İbn Zeydûn'un şiirlerinde hükümdar, vezir, kul, cariye, efendi gibi sosyal tabakalara dair anlatımlar görülmektedir.

3.1.1. Hükümdar

İbn Zeydûn, dört hükümdar nezdinde başta başvezirlik olmak üzere birçok idari görevler üstlenmiştir. İçlerinde Ebu'l-Velîd b. Cehver gibi çocukluk arkadaşı olan hükümdar da el-Mu'temid gibi dostu ve öğrencisi olan da vardır. Onlara hitaben yazdığı şiirler genellikle medih içeriklidir. Bunun yanında sitem, şikâyet, istitaf temalı şiirleri de vardır. el-Mu'temid'e yazdığı mutayyarât türü şiirler ise İbn Zeydûn'a has bir türdür.

İbn Zeydûn, bir devlet adamı olarak edindiği tecrübelerden yola çıkarak şiirlerinde hükümdarların sahip olması gereken vasıflara işaret etmiştir. Bu vasıfları,

hükümdarlara hitaben yazdığı methiyelerinde, dolaylı olarak ve arifane bir şekilde beyitlerin arasına sıkıştırmıştır. فَقِيه، كاتِب، مُتَفَلْسِف، زَعِيم، مَوْلَى، مَلِك، مَلِيك gibi ünvanlarla onlara hitap ederken onların sahip olmaları gereken vasıflara bu terimlerle dikkat çekmiştir:

يَا أَيُّهَا المَلِكُ، الَّذِي عَلْيَاؤُهُ – مَثَلٌ، تَناقَلُهُ اللَّيالِي، سائِرُ

أَنْتَ ابْنُ مَنْ مَجَدَ المُلُوكَ، فَإِنْ يَكُنْ – لِلْمَجْدِ عَيْنٌ، فَهْوَ مِنْها ناظِرُ[449]

"Ey büyüklüğü dillere destan melik! Geceler nakleder o büyüklüğü herkese.

Sen, hükümdarlara şeref verenin evladısın. Şerefin olsaydı gözü, babanın olurdu o göz."

هُوَ المَلِكُ الجَعْدُ، الَّذِي فِي ظِلالِهِ – تَكُفُّ صُرُوفُ الحادِثاتِ وَتُصْرَفُ

هُمَامٌ يَزِينُ الدَّهْرَ مِنْهُ وَأَهْلَهُ؛ – مَلِيكٌ فَقِيهٌ، كاتِبٌ مُتَفَلْسِفُ[450]

"Heybet ve satvet sahibi hükümdardır o. Gölgesinde engellenir felaketler ve çevrilir geri.

Alicenaptır, müzeyyen eyler zamanı ve insanları. Kavrayış sahibi bir sultandır. Kâtiptir ve felsefede derindir."

زَعِيمُ الدَّهاءِ أَنْ تُصِيبَ، مِنَ العِدا، – مَكايِدُهُ ما لا تُصِيبُ الجَحافِلُ[451]

"Düşman tuzaklarını bertaraf eder üstün zekasıyla, büyük ordular dahi baş edemez onun dahiyane yönetimiyle."

İbn Zeydûn'a göre hükümdar, öncelikle hâkimiyeti sağlayabilecek bir liderlik vasfına sahip olmalıdır. Zekasıyla hayran bırakmalı, düşmanların tuzaklarını bertaraf etmelidir. Derin bir anlayışa, iyi bir kavrama melekesine sahip olmalıdır. Hükümdar, bürokrasi işlerine hâkim bir devlet adamı olmalı ve engin bir düşünce adamı olmalıdır.

[449] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 307.
[450] Aynı eser, s. 258.
[451] Aynı eser, s. 117.

Şair, bir Kurban Bayramı'nda el-Mu'tazıd'ın bayramını tebrik ettiği şiirinde hükümdarın sarayı ve saraydaki bir töreni hakkında bazı ipuçları vermektedir:

وَعُدْنَا إِلى القَصْرِ، الَّذِي هُوَ كَعْبَةٌ– يُغادِيهِ مِنَّا نَاظِرٌ، أَوْ مُطَرَّفُ

فَإِذْ نَحْنُ طالَعْنَاهُ، وَالأُفْقُ لابِسٌ – عَجاجَتَهُ، وَالأَرْضُ بِالخَيْلِ تَرْجُفُ

رَأَيْناكَ فِي أَعْلَى المُصَلَّى، كَأَنَّما – تَطَلَّعَ مِنْ مِحْرَابِ داوُدَ، يُوسُفُ[452]

"Sarayına döndük senin, Kâbe'ye benzeyen. Erkenden koşar geliriz ona bakmaya ya da tavaf etmeye.

Toz bulutunun her tarafı kuşattığı bir ufukta ve yerin atlarla sarsıldığı bir durumda sarayı dikkatle bakarken,

Gördük seni namazgâhın en yüksek yerinde, Dâvûd'un mihrabından Yûsuf çıkıyor sanki."

Buna göre dönemin klasik hükümdar anlayışına uygun olarak hükümdarın sarayı vardır. Bayram töreni saray ve çevresinde yapılmaktadır. Tören esnasında sarayın etrafında atlı korumalar vardır. Hükümdar, misafirlerini sarayda, tahtında karşılamaktadır. Saray, manzarasıyla ve güzelliğiyle göz kamaştırmaktadır.

İbn Zeydûn'un şiirlerinde hükümdar inançlı ve dinin hamisidir. Adil, âlim, cömert, yol gösteren, merhametli, şefkatli ve güzel ahlaklıdır. Kararlarında Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmekte, O'na dayanmaktadır. Hükümdar, tebaasına karşı cömerttir, onlara ihsanı boldur:

جَوادٌ مَتَى اسْتَعْجَلْتَ أُولَى هِباتِهِ – كَفَاكَ مِنَ البَحْرِ الخِضَمِّ عُبَابُ[453]

"Cömerttir o. Talebin olursa bahşeder ihsanlarını. Dalgalar kâfidir sana. İhtiyaç yoktur okyanuslara."

سَجِيَّتُهُ الحُسْنَى، وَشِيمَتُهُ الرِّضَى، – وَسِيرَتُهُ المُثْلَى، وَمَذْهَبُهُ القَصْدُ

إِلَى اللَّهِ أَوّابٌ، وَلِلَّهِ خائِفٌ، – وَبِاللَّهِ مُعْتَدٌّ، وَفِي اللَّهِ مُشْتَدُّ

[452] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 264.
[453] Aynı eser, s. 74, 76.

لَقَدْ أَوْسَعَ الإِسْلامَ بِالأَمْسِ حِسْبَةً – نَحَتْ غَرَضَ الأَجْرِ الجَزِيلِ، فَلَمْ تَعْدُ

أَبَاحَ حِمَى الخَمْرِ الخَبِيثَةِ، حائِطاً – حِمَى الدِّينِ، مِنْ أَنْ يُسْتَبَاحَ لَهُ حَدُّ [454]

"Karakteridir iyilik, huyudur hoşnutluk. Hayatı örnektir herkese. Orta yolu düstur edinmiştir.

Rabbine yönelendir o. Allah'tan korkan, Allah'a tevekkül edendir. Hiddeti de Allah içindir.

İslamı yaydı dün, ecrini Rabbinden umarak. Sevabın çokluğu dışında olmadı başka amacı.

İçki sahası ile din sahası arasında aşılamyacak bir duvar ördü."

Hükümdar, gerektiğinde suçlulara ve düşmanına karşı merhamet gösterir. Af dilediklerinde onları affeder, ancak yeri geldiğinde kararında tavizsiz, cesur ve korkusuzdur:

إذا هُوَ أَمْضَى العَزْمَ لَمْ يَكُ هَفْوَةً، – يُؤَثِّرُ عَنْها، فِي الأَنَامِلِ، نَابُ

إذا عَثَرَ الجانِي عَفَا عَفْوَ حَافِظٍ، – بِنُعْمَى لَهَا فِي المُذْنِبِينَ ذِنابُ [455]

"Azmedince karar vermeye, hata yapmaz. Pişman olup saçını başını yolmaz kimse, onun kararına.

Suç işlerse biri, affeder onu. Hatta ihsanda bulunur ona. Engel olur suça ihsanı, pisliği saçmaya engel olan deve kuyrukluğu gibi."

3.1.2. Vezir

Sarayda yönetimin başında hükümdar vardır. Etrafında ise devlet erkanı vardır. Bunlardan şairin de yer aldığı vezir sınıfı, hükümdara en yakın olandır. Vezir, hükümdarın yardımcısı ve danışmanıdır. İbn Zeydûn'un şiirlerinde hükümdara nazaran çok az değinilen bir zümredir.

[454] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 90-91.
[455] Aynı eser, s. 75-76.

İbn Zeydûn'a göre vezir, olması gerektiği gibi hükümdardan sonra gelir. Vezir, buna göre sınırını bilmelidir. Hükümdardan bir emir aldığında, o emri herkesten önce kabul etmeli ve yine herkesten önce ona uymalıdır:

لَسْتَ مِنْ بَابَةِ المُلُوكِ أَبَا الـ – ـعَبَّاسِ دَعْهُمْ فَشَأْنُهُمْ غَيْرُ شانِكْ

مَا جَزاءُ الوَزِيرِ مِنْكَ، إذا اخْـ – ـتَصَّكَ، أَنْ تَسْتَمِرَّ فِي إدْمانِكْ

مُذْ نَهانَا، عَنِ المُدامِ، انْتَهَيْنا، – مَعَ أَنَّا نُعَدُّ مِنْ صِبْيانِكْ [456]

"Hükümdar sınıfından değilsin ey Ebu'l-'Abbâs! Seviyeniz aynı değildir. Onların işine karışma.

Ne olur senin gibi vezirin cezası, seni seçkin yere getirdikleri halde içki içmeye devam edersen!

Çocukların sayıldığımız halde terk ettik içmeyi, bize yasaklandığından beri."

İbn Zeydûn, bu beyitleri arkadaşı vezir Ebu'l-'Abbâs b. Hatim b. Zekvân'a (ö. 413/1022) hitap etmektedir. Hükümdarın içkiyi yasaklamasından rahatsızlık duyduğu anlaşılan arkadaşına, bu yasağa uyması için tavsiyede bulunmuştur. Ona bir vezir olduğunu unutmaması gerektiğini hatırlatmıştır. Burada yönetim hiyerarşisinde bir nevi vezirin konumuna ve tutumuna dair tavrını açıkça ortaya koymuştur.

3.1.3. Asker

İbn Zeydûn'a göre asker, koruma görevi olan sınıftır. Öncelikle hükümdarı korur. Bir kimseyi koruduğu zaman onu merkezine alır. Asker güçlüdür ve daima düşmanları gözetler. İbn Zeydûn, asker sınıfı için عَسْكَر، جُنْد، جَيْش kavramlarını kullanmıştır:

أَمامَكَ، مِنْ حِفْظِ الإلَهِ، طَلِيعَةٌ – وَحَوْلَكَ، مِنْ آلائِهِ، عَسْكَرٌ مَجْرُ [457]

"Senin önünde ilahi bir koruma kalkanı ve etrafında büyük bir ordu."

[456] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 161.
[457] Aynı eser, s. 98.

غَنِيٌّ، فَحُسْنُ الظَّنِّ بِاللَّهِ مالُهُ؛ – عَزِيزٌ، فَصُنْعُ اللَّهِ، مِنْ حَوْلِهِ، جُنْدُ[458]

"Ganîdir hükümdar. Malı, Allah'a olan hüsnüzannıdır. Güçlüdür hükümdar. Etrafındaki ordu, Allah'ın inayeti ve desteğidir."

3.1.4. Kul-Köle

İbn Zeydûn, hem hür hem köle için عَبْد ve عَبِيد kelimelerini kullanmıştır. Ancak bir hukuk terimi olarak köle manasında bir kullanımı olmamıştır. Gerçek efendi Allah'tır. Ancak hükümdarı ve sevgiliyi de mecâz yoluyla efendi olarak kabul etmiştir. Ona göre halk, kul; hükümdar, efendidir. Bu kul, hükümdarın rızasına, affına ve bol ihsanına muhtaçtır:

أَعِدْ، فِي عَبْدِكَ المَظْلُومِ، رَأْياً – تَنالُ بِهِ الجَزِيلَ مِنَ الثَّوابِ

وَإِنْ تَبْخَلْ عَلَيْهِ، فَرُبَّ دَهْرٍ – وَهَبْتَ لَهُ رِضَاكَ بِلا حِسَابِ[459]

"Bir daha düşün senin şu mazlum kölenin durumunu. Büyük sevaplar kazanırsın.

Fakat ona cimrilik yaparsan, bil ki o, sana her zaman sınırsız rızasını sunmuştu."

Âşık da sevgilinin kuludur. Onun tutsağıdır. Sevgili onu köleleştirmiştir. Bu da âşık için bir onur ve gurur kaynağıdır.

سَلْنِي حَيَاتِي أَهَبْها، – فَلَسْتُ أَمْلِكُ رَدَّكْ

الدَّهْرُ عَبْدِيَ، لَمَّا – أَصْبَحْتُ، فِي الحُبِّ، عَبْدَكْ[460]

"Hayatımı iste, veririm seve seve. Reddedecek de değilim.

Sana kul olunca ben, zaman da oldu benim kulum."

[458] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 92.
[459] Aynı eser, s. 422.
[460] Aynı eser, s. 412.

3.2. Hapis Hayatı

İbn Zeydûn, hapisteyken yazdığı şiirlerde dönemin hapis şartları hakkında az da olsa malumat vermektedir. Bunlar, hapiste eziyet görüldüğü, yazılan şikâyet mektuplarının adil bir ele ulaşmadığı, müfterilerin mahkeme kararlarını etkilediği, dolayısıyla hâkimlerin adil bir karar almadığı gibi mahkumların maruz kaldığı sıkıntılardır:

ثَوَى صَافِناً فِي مَرْبَطِ الهُونِ يَشْتَكِي، – بِتَصْهالِهِ، ما نالَهُ مِنْ أَذَى الشَّكْلِ

أَفِي العَدْلِ أَنْ وافَتْكَ تَتْرَى رَسائِلِي – فَلَمْ تَتْرُكَنْ وَضْعاً لَها فِي يَدَيْ عَدْلِ؟

أَأَنْ زَعَمَ الواشُونَ ما لَيْسَ مَزْعَماً – تُعَذِّرُ فِي نَصْرِي وَتُعْذِرُ فِي خَذْلِي؟ [461]

"Bir ayağı çukurda duruyor. Zillet içinde bağlandığı yerde halini bağıra bağıra şikâyet etmektedir

Adalet midir sana peş peşe gönderdiğim mektuplarımı adil bir ele vermemen?

Arabozucuların mesnetsiz iddiaları mı etkili oldu, yardım etmez oldun ve özür beklersin üstelik?"

أَفَصَبْرٌ مِئِينَ خَمْساً مِنَ الأَيّامِ، – نَاهِيكَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمِ!

وَمُعَنًّى مِنَ الضَّنَى بِهَنَاتٍ، – نَكَأَتْ بِالكُلُومِ قَرْحَ الكُلُومِ

سَقَمٌ لا أُعَادُ فِيهِ وَفِي العَائِدِ – أُنْسٌ يَفِي بِبُرْءِ السَّقِيمِ [462]

"Beş yüz gün sabır, ağır bir cezalandırma olarak yeterli değil midir, nezdinizde?

Ve musibetlerle sürekli yara alan bir hastalıktan yorgun.

Bir hastalık ki kimse ziyaret etmez beni. Halbuki ziyaretçi, hastaya teselli verir, ona iyileşme umudu olur."

[461] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 47.
[462] Aynı eser, s. 57.

3.3. Eğlence Hayatı

İbn Zeydûn, şiirlerinde iyi veya kötü, eskiye dair anılarını sık sık anlatmaktadır. Gerek dostlarıyla gerek yâriyle geçirdği günlerden bahsederken dönemin eğlence hayatına da değinmektedir.

Şarap meclislerinde etrafta dostlar vardır. Genç kız ve erkeklerden oluşan güzel ve güler yüzlü sakiler, kadehlerle şarap dağıtırken, saz tellerinden çıkan nağmeler müdavimleri eğlendirmektedir. Kadehlerin ağzı, elma parçacıklarıyla süzgeçlenmiş haldedir. Böylece şarabı içenler, elma kokusunu ve tadını almaktadır. Sakiler, kadehleri avuçlarında sunmaktadırlar. Meclislerde, eğlencenin önemli unsurlarından çalgılar da vardır. Kimini eğlendirirken kimini de duygulandırmakta ve hüzünlendirmektedir:

فَكَمْ لِيَ فِيها مِنْ مَساءٍ وَإِصْباحِ – بِكُلِّ غَزالٍ مُشرِقِ الوَجْهِ وَضَّاحِ

يُقَدِّمُ أَفْوَاهَ الكُؤُوسِ بِتُفَّاحِ – إِذا طَلَعَتْ فِي راحِهِ أَنْجُمُ الرَّاحِ[463]

"Nice sabahlarım ve akşamlarım oldu oralarda, parlak yüzlü ceylanla.
Kadehleri süzgeçliyor elmayla, avuçlarında belirince şarap yıldızları."

لا أَكْؤُسُ الرَّاحِ تُبْدِي مِنْ شَمائِلِنَا – سِيَّما ارْتِياحٍ، وَلا الأَوْتارُ تُلْهِينَا [464]

"Ne yüzümüzde ortaya çıkarır neşemizi şarap kadehleri. Ne de eğlendirir bizleri çalgı telleri."

Eğlence hayatında sadece şarap meclisleri yoktur. Bahçelerde, su kanalları ve nehir kenarlarında yapılan gezintiler ve buralarda sevgiliyle buluşmalar da eğlence hayatının birer parçasıdır. Çocukların eğlencesi ise bahçelerde ve çay kenarlarında koşuşturmaktır:

أَأَنْسَى زَماناً بِالعُقابِ مُرَفَّلاً – وَعَيْشاً بِأَكْنافِ الرُّصافَةِ دَغْفَلا

وَمَغْنىً إِزاءَ الجَعْفَرِيَّةِ أَقْبَلاَ – لَنِعْمَ مَرَادُ النَّفْسِ رَوْضاً وَجَدْوَلاَ

[463] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 476.
[464] Aynı eser, s. 392.

وَنِعمَ مَحَلُّ الصَّبْوَةِ المُتَبَوَّأُ[465]

"Unutabilir miyim 'Ukâb'da, Rusâfe etrafında geçen güzel zamanı?

Unutabilir miyim Ca'feriyye yakınındaki mekanı? Gönül nasıl da hoşnuttu bahçelerinde kanallarında!

Ne güzeldi o aşk mekanları!"

أَذْكَرْتِنِي سالِفَ العَيْشِ، الَّذِي طابَا، – يا لَيْتَ غائِبَ ذاكَ العَهْدِ قَدْ آبَا

إذْ نَحْنُ فِي رَوْضَةٍ، لِلْوَصْلِ، نَعَّمَها، – مِنَ السُّرُورِ، غَمامٌ، فَوْقَها صابَا[466]

"Geçen güzel hayatı hatırlattın bana. Ah! Giden günler dönseydi keşke.

Bir araya gelmek için bir bahçedeyken biz, sevinç dolu bulutlar yağdırdı yağmurlarını oraya."

Eğlence hayatında dini bayramların yeri büyüktür. Şair, Ramazan ve Kurban bayramlarından bahsetmiştir. Bayramlarda insanların eğlendiğini ve mutlu olduklarını düşünmektedir. Bundan dolayı, her güzel ve mutlu günü bayram günlerine benzetmektedir:

وَبُشْرَاكَ عِيدٌ بِالسُّرُورِ مُظَلَّلٌ، – وَبِالحَظِّ، فِي نَيْلِ المُنَى مُتَكَنَّفُ

بَشِيرٌ بِأَعْيَادٍ تُوَافِيكَ بَعْدَهُ، – كَما يَنْسِقُ النَّظْمَ المُوالِي وَيَرْصُفُ[467]

"Kutlu olsun, sevinçle, emellere ulaştıran müjdelerle dolu bayramın.

Nice mutlu bayramların müjdecisidir bu bayram. Şairlerin sana intizamla dizilen övgüleri gibi."

وَمَحاسِنٌ، زَهَرَ الزَّمانُ بِزُهْرِهَا، – فَكَأَنَّما أَيَّامُهُ أَعْيَادُ[468]

"Işığıyla zamanın aydınlandığı güzellikleri vardır onun. Günleri ise bayram sanki, neşe dağıtır."

[465] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 481-482.
[466] Aynı eser, s. 423.
[467] Aynı eser, s. 262-263.
[468] Aynı eser, s. 232.

Ancak İbn Zeydûn'a göre bayramlarda mutlu olmak için insanın, sevdiklerinin arasında olması gerekir. Aksi halde bayramlar mutlu edememektedir. Nitekim memleketten uzakta geçirdiği bir bayramda mutlu olamadığını dile getirmiştir. Aksine, uzakta iken gelen bayramlar, ona sevdikleriyle beraber geçirdiği bayramları hatırlatmakta ve üzüntüsünü katlamaktadır:

خَلِيلَيَّ لا فِطرٌ يَسُرُّ وَلا أَضْحَى – فَما حالُ مَنْ أَمْسَى مَشُوقاً كَمَا أَضْحَى

لَئِنْ شاقَنِي شَرْقُ العُقابِ فَلَمْ أَزَلْ – أَخُصُّ بِهَمْ حُوضِ الهَوَى ذلِكَ السَّفْحَا

وَمَا انْفَكَّ جُوفِيُّ الرُّصَافَةِ مُشْعِرِي – دَوَاعِيَ ذِكْرَى تُعْقِبُ الأَسَفَ البَرْحَا[469]

"Dostlar! Ne Ramazan Bayramı ne de Kurban Bayramı sevindirmekte. Nasıl olur hali, sabah ve akşam âşık olanın?

'Ukab'ın doğusunu özlüyorsam, sadece oradaki güzel mekanlar içindir.

Rusâfe'nin geniş meydanları ise hâlâ canlandırmakta anılarımı ve peşinden büyük hüznümü."

3.4. Giyim, Kuşam, Ziynet

Şair, giyim, kuşam ve ziynet unsurlarını daha çok kadın için kullanmaktadır. Kadınlar zarafet için düz ve uzun elbiselerden oluşan şal, hırka, yelek gibi üstlükler (البُرْدُ المُسْبَكِرُّ، العِطاف) giyer. Bu elbiseler, genellikle uzun olduğu için yerde sürüklenir. Bazen elbisenin ucundan (ذَيْل) tutup hafif kaldırarak yürürler. Bu da yürüyüşlerine bir kibarlık katmaktadır. Elbise yeni (elbisenin kol bölümü) (أَرْدان) geniştir ve koku genellikle buraya sürülür. İbn Zeydûn'un şiirlerinde kadınların başka giysilerinden de bahsedilmiştir: peçe (نِقاب), şal/atkı (الوِشاح), ince ve daha çok geceleri giyilen elbise (غَلائِل), ipekten bir üst giysi (المَطْرَف).

[469] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 488.

İbn Zeydûn, hükümdarların giydiği bazı kıyafetlerden de bahsetmiştir. Bir beyitte hükümdarı teselli ederken mecâzen ihsanı ve saadeti bir kıyafet olarak giymesini söylemiştir. Bu kıyafet isimleri, üst elbise olarak giyilen bol genişlikte رِداء ve yine üst elbise ve ipekten bir giysi olan مُلاء'dır:

فَالْبَسِ الصُّنْعَ مُلاءً؛ – وَاسْحَبِ السَّعْدَ رِدَاءْ[470]

"Giy, ipekten ihsan elbisesini ve sürükle ardından saadet ridasını."

Kınalı eller (الكَفُّ الخَضيب), sürmeli gözler (جُفُونٌ كُحِلْنَ), gerdanlıktaki inciler (تُومُ القَلائِدِ), küpe (قُرْط), bilezik (سِوار), halhal (خَلْخال) ve dövme (وَسْم) gibi kadının başka süsleri de vardır. Aşağıdaki beyitlerde sevgiliyi tasvir ederken onun ziynet unsurlarını zikretmiştir:

وَلَدَيْكِ، أَمْثالَ النُّجُومِ، قَلائِدٌ، – أَلِفَتْ سَمَاءَكِ لَبَّةً وَتَرِيبَا

لِيَنُبْ عَنِ الجَوْزَاء قُرْطُكِ كُلَّما – جَنَحَتْ، تَحُثُّ جَنَاحَها تَغْرِيبَا

وَإذا الوِشاحُ تَعَرَّضَتْ أَثْناؤُهُ، – طَلَعَتْ ثُرَيَّا لَمْ تَكُنْ لِتَغيبَا

وَلَطَالَمَا أَبْدَيْتِ، إذْ حَيَّيْتِنَا– كَفّاً، هِيَ الكَفُّ الخَضِيبُ، خَضِيبَا[471]

"Sende gerdanlık var yıldızlar misali. Yakışmış semâna: göğsüne ve boynuna.
Meyledince batıya İkizler burcu, yerine geçsin küpen.
Görününce ardından, incilerle süslü şalın, Süreyya çıkar ve batmaz bir daha."
Ve çoğu zaman gösterirdin bize kınalı avuçlarını. Hoşnut ederdin bizleri."

يَجُولُ وِشاحَاهَا عَلَى خَيْزُرَانَةٍ؛ – وَتُشْرِقُ تَحْتَ البُرْدَتَيْنِ الخَلاخِلُ

وَلَيلَةَ وَافَتْنَا الكَثِيبَ لِمَوْعِدٍ؛ – كَمَا رِيعَ وَسْنَانُ العَشِيَّاتِ خاذِلُ[472]

[470] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 293.
[471] Aynı eser, s. 22-23.

"Dalgalanıyor şalının etrafı kamış endamında. Eteğinin altından parlıyor halhalları.

Ve hatırlarım bize geldiği geceyi buluşma tepesinde. Akşam uyuması gereken ama sürüden geri kalmış ceylan gibi ürkek ürkek."

Burada, sevgilinin güzelliği tasvir edilmiş ve onun güzelliğine güzellik katan süslerinden bahsedilmiştir. Buna göre boynunda yıldızlar gibi ışıldayan gerdanlığı, Cevzâ' yıldızı (İkizler Burcu) kadar parlak küpesi vardır. İncilerle süslü şalını takan sevgili, hiç batmayan Süreyya yıldızı kadar güzeldir. Sevgilinin elleri kınalıdır ve kamış gibi endamında salınan bir şalı vardır. Halhalları ise uzun elbisesinin altından ışıldamaktadır. İbn Zeydûn, burada sevgilinin ziynetinden bahsederken, Endülüs'te bir kadının ziynet eşyasına da ışık tutmuştur. Endülüs'ün parlak medeniyeti içerisinde kadınlar, şahsi bakımlarına ve özenli giyimlere, süslenmeye önem vermişlerdir.[473] Özellikle elit tabakadan olan Vellâde gibi hanımların ve özellikle Mulûku't-tavâif döneminde hilafetin etkisizleştirilmesiyle oluşan serbestlik ortamında süse daha fazla önem verildiği söylenebilir.

3.5. Güzel Koku, Temizlik

Güzel kokuyu Endülüs toplumunun her kesimi kullanırdı. Aynı şekilde temizlik de Endülüs medeniyetinin temel özelliklerindendir.[474] Nitekim el-Makkarî, *"Allah'ın kulları arasında giyim kuşamları, ev eşyaları ve diğer hususlarda temizliğe en fazla dikkat edenler, Endülüslülerdir."*[475] ifadesi fevkalade önemlidir. Özellikle Kurtuba halkının temizliğe çok fazla önem verdiği ve onlardan birinin bir dirhemi olsa onu temizlenmek için harcadığı belirtilmiştir.[476] İbn Zeydûn'un şiirlerinde de Endülüs toplumunun temizlik ve güzel koku alışkanlığıyla örtüşen işaretler görülmektedir. Nitekim diş fırçalama ve hamam gibi temizlikte önemli yere sahip hususlara değinildiği gibi güzel kokulardan misk, anber ve buhur kavramları çokça geçmektedir. Sevgiliyi yâd ederken güzel kokusunu da hatırlamaktadır. Hükümdara yaklaşmayı ise buhura yaklaşmaya benzeterek onun, etrafından kopuk değil, herkesin

---

[472] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 234.
[473] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Edebiyat)**, s. 60.
[474] Aynı eser, s. 60.
[475] el-Makkarî, **age.**, I/208
[476] Ergüven, "Ana Hatlarıyla XI. Yüzyılda Endülüs'te Sosyal Hayat", s. 147.

ulaşmak ve yakınlaşmak istediği bir kişiliğe sahip olmasına vurgu yapmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde ifade edilen bu yaklaşıma örnekler mevcuttur:

شَمائِلُ، تُهْجَرُ عَنْها الشَّمُولُ؛ – وَتُخْفَى لَها مُشْجِياتُ النَّغَمْ

عَلَى الرَّوْضِ مِنْها رَواءٌ يَرُوقُ؛ – وَفِي المِسْكِ طِيبُ أَرِيجٍ يُشَمّ[477]

"Huyları var, soğuk içkiden, nağmelerden müstağni.

Bahçelere sirayet etmiş bu huylar, güzel manzara şeklinde. Miskte de kokusu var bu huyların."

رِضاكَ لَنا، قَبْلَ الطَّهُورِ، مُطَهِّرُ؛ – وَقُرْبُكَ، مِنْ دُونِ البَخُورِ، مُعَطِّرُ

وَلَوْ لَمْ يَكُنْ طِيبٌ لَأَغْنَتْ حَفاوَةٌ – بِقُسَّكُ مِنْهَا حالُنَا، وَتُعَنْبِرُ[478]

"Bizden razı olman kâfidir bize. Gerek yok başka bir temizleyiciye. Bize yakın olman yeterlidir. Gerek yok buhurun kokusuna.

Bir güler yüz, müstağni kılar bizi miskten de anberden de."

مَساعٍ أَجَدَّتْ زِينَةَ الأَرْضِ، فَالحَصَى – لَآلِئُ نَثْرٌ، وَالثَّرَى عَنْبَرٌ وَرْدُ

لَدَى زَهَراتِ الرَّوْضِ عَنْها بِشارَةٌ – وَفِي نَفَحاتِ المِسْكِ، مِنْ طِيبِها، وَفْدُ

"Süsledi yeniden dünyayı, onun gayretleri. Saçılan incilere dönüştü çakıl taşları. Toprak da gül anberine.

Ondan alır güzelliğini bahçe çiçekleri ve ondan alır misk, güzel kokusunu."

İbn Zeydûn, aşağıdaki beyitlerde ise Müslümanların diş temizliğinde önem verdiği misvak ve kendisinden misvakların yapıldığı erâk ağacından bahsetmiştir:

أَهْدِي إِلَيَّ بَقِيَّةَ المِسْوَاكِ، – لا تُظْهِرِي بُخْلاً بِعُودِ أَرَاكِ

فَلَعَلَّ نَفْسِي، أَنْ يُنَفَّسَ ساعَةً – عَنْهَا، بِتَقْبِيلِ المُقَبِّلِ فَاكِ[479]

[477] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 194.
[478] Aynı eser, s. 279.
[479] Aynı eser, s. 436.

"Hediye et bana, misvakın geri kalanını. (Aşkta cimrilik ettin) bari etme cimrilik erak çubuğunda (misvakta).

Belki senin ağzına dokunan kısmını öper de rahat nefes alırım, rahatlar içim."

İbn Zeydûn, sevgilinin artık kullanmadığı misvakın geri kalanını ondan hediye olarak istemektedir. Sevgili için önemi olmayabilir ama İbn Zeydûn için büyük değere sahiptir. Çünkü misvaka dudaklarıyla dokunuşu, ona sevgilinin dudaklarını hatırlatır. Bu şekilde kendini mutlu hissetmekte ve o anda rahat nefesler alabilmektedir.

İbn Zeydûn, dönemin hamam kültürüne dair de bazı bilgiler vermektedir. Bir şiirinde saraydaki hamamı tasvir ettiği birkaç beyit bulunmaktadır. Hamamda sıcak kaynak suyu vardır. Hamamın suyu berrak ve şifalıdır. Etrafı cilalı mermerdendir. Ortasında sanat eseri bir heykelcik vardır. Saraydaki bir hamamı tasvir etse de hamam kültürünün, Endülüs'ün geneli için temizlik alışkanlığında önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir[480]:

وَمِيَاهٌ، قَدْ أَخْجَلَ الوَرْدَ أَنْ عا – رَضَ تَذْهِيبَهُ لَهَا تَفْضِيضُ

كُلَّمَا غَنَّتِ الحَمائِمُ قُلْنَا: – مَعْبَدٌ، إِذْ شَدَا، أَجَابَ الغَرِيضُ

جاوَرَتْ حَمَّةً، مُشَيَّدَةَ المَبْ – نَى لِبَرْقِ الرُّخامِ فِيهِ وَمِيضُ

مَرْمَرٌ، أَوْقَدَ الفِرِنْدَ عَلَيْهِ – سَلْسَلٌ، بَحْرُهُ الزُّلالُ يَفِيضُ

وَسْطَهَا دُمْيَةٌ يَرُوقُ اجْتِلاءُ الْ – كُلِّ مِنْهَا، وَيَفْتِنُ التَّبْعِيضُ[481]

"Ve altınla gümüş renklerin karşılaşmasıyla ışıldayan suları, kıskandırır gülleri.

Her öttüğünde güvercinler, "Ma'bed söyledi, Garîz[482] de ona cevap verdi" deriz.

[480] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Edebiyat)**, s. 61.
[481] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 280-281.

Sağlam yapılı sıcak su kaynağını çevreler, mermerin parıltıları.

Su parlatmış ve cilalatmış mermeri ve akar buradan berrak berrak.

Ortasında bir heykel bakar etraftaki bütün mermere. Bazılarına ise daha güzel bakar."

4. MEKÂNLAR

Endülüs şiirinde şehirleri tasvir geleneği önemli yer tutmaktadır.[483] Örneğin Mutarrif b. 'Îsâ el-Gassânî[484] Gırnata'ya, İbn Sefer el-Merînî İşbîliye'ye, İbnu'z-Zekkâk (ö. 528/1134) ise Belensiye'ye şiir yazmışlardır. İbn Zeydûn da Kurtuba ve Kurtuba'nın nahiyesi Medînetu'z-Zehrâ'yı tasvirde şöhret bulmuştur.[485] Kurtuba, İbn Zeydûn'un doğum yeridir. İbn Zeydûn, çocukluk ve gençlik yıllarını burada geçirmiş, eğitimini burada almıştır. Burada dostlarıyla güzel anıları vardır. Aşkla burada tanışmıştır. Ancak Kurtuba'da geçirdiği güzel günlerin yanı sıra kötü günleri de olmuştur. Sevgilinin ayrılmasına duyduğu acıyı, hapis hayatınının sıkıntılarını da Kurtuba'da yaşamıştır. Bütün bunlardan dolayı şiirlerinde Kurtuba'ya özel bir yer ayırmıştır. Onu muhatap almakta ve anıları geçtiği semtlerini, saraylarını, bahçelerini teker teker saymaktadır:

أَقُرْطُبَةُ الغَرَّاءُ هَلْ فِيكِ مَطْمَعُ – وَهَلْ كَبِدٌ حَرَّى لِبَيْنِكِ تُنْقَعُ

وَهَلْ لِلَيالِيكِ الحَمِيدَةِ مَرْجِعُ – إِذِ ال.حُسْنُ مَرْأىً فِيكِ وَاللَّهْوُ مَسْمَعُ

وَإِذْ كَنَفُ الدُّنْيا لَدَيْكِ مُوَطَّأ[486]

"Ey neşe dolu güzel Kurtuba! Ümit var mı sana dönmek için? Var mı acı çeken senden uzak gönüller?

Dönüş var mı senin güzel günlerine? Güzellik senin manzaran iken,

---

[482] Ma'bed b. Vehb (ö. 126/744) ve Ebû Yezîd 'Abdulmelik el-Garîz (ö. 98/717) Emevîler döneminin iki ünlü mûsikişanslarındandır. Haklarında. geniş bilgi için bk. Fuat Günel, "Ma'bed b. Vehb", **DİA**, TDV, İstanbul 1996, XXVII/283; Fuat Günel, "Garîz", **DİA**, TDV, İstanbul 2003, XIII/382.

[483] Sahira Huseyn Amirî 'Uleyvî, *el-Mekân fî şi'ri İbn Zeydûn* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Babil Üniversitesi, Hille 2008.). Üç bölümden oluşan tezde, şairin sevdiği ve sevmediği mekanlar, kadın ve tabiatın tasvirinde mekan ve bunları şiirlerinde işleyişi ele alınmıştır. Bu çalışmada ise İbn Zeydûn'un özellikle şehirler ve bu şehirlerde geçen mekanları tasviri ele alınacaktır.

[484] Hakkında bilgi için bk. İbn Beşkuvâl, **age.**, s. 587-588.

[485] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, Dâru'l-Yûsuf, s. 798.

[486] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 480.

eğlenceler duyulurken sende.

Ve dünyanın her türlü güzelliğine kolayca ulaşılırken sende."

مَعاهِدُ أَبْكِيها لِعَهْدٍ تَصَرَّما – أَغَضَّ مِنَ الوَرْدِ الجَنِيِّ وَأَنْعَمَا

لَبِسْنا الصِّبا فِيها حَبِيراً مُنَمْنَما – وَقُدْنا إِلَى اللَّذَّاتِ جَيْشاً عَرَمْرَمَا

لَهُ الأَمْنُ رِدْءٌ وَالعَداوَةُ مَرْبَأُ[487]

"Ağlarım o mekanlara ve orada geçmiş zamana. Daha tazeydi koparılmış gülden ve daha güzel kokardı ondan.

Gençliğimiz süsümüzdü orada. Arkadaşlarla ezzet alan büyük bir orduyduk orada.

Güvenle süslenmiş ve düşmanları uzaktan gözetleyen bir ordu."

عَلَى الثَّغَبِ الشَّهْدِيِّ مِنِّي بِتَحِيَّةٌ، – زَكَتْ، وَعَلَى وادِي العَقِيقِ سَلامُ

وَلا زالَ نَوْرٌ فِي الرُّصافَةِ، ضاحِكٌ – بِأَرْجائِها، يَبْكِي عَلَيْهِ غَمَامُ

تَذَكَّرْتُ أَيّامِي بِها، فَتَبَادَرَتْ – دُمُوعٌ، كَما خانَ الفَرِيدَ نِظَامُ[488]

"es-Sagabu'ş-şehdî'ye içtenlikle selam olsun benden ve 'Akîk vadisine.

Rusâfe'de ise eksik olmasın gülümseyen çiçekler ve üzerlerine ağlayan bulutlar.

Orada geçirdiğim günleri hatırladım. Dökülüverdi gözyaşları, gerdanlıktan inciler dökülür gibi."

Şair, bu iki şiirinde, başta Medînetu'z-Zehrâ ve Rusâfe olmak üzere Kurtuba'nın bazı mekanlarına hitap etmektedir. Sokaklarında, caddelerinde, bağ ve bahçelerinde, köprülerinde, mesire alanlarında çocukluğu geçmiş, arkadaşlarıyla doyasıyla eğlenmiştir. Gençliğinde dostlarıyla burada muhabbet etmiştir. Bütün bunları anarken o mekanlara gözyaşı dökmüştür. Oralarda geçirdiği güzel günleri yeniden yaşayabilme temennisinde bulunmuştur.

[487] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 483.
[488] Aynı eser, s. 491-492.

İbn Zeydûn, şiirinde vatan, dağ, vadi, nehir, deniz, su kanalları, orman, mesire alanları, köprüler, kum tepeleri, bağ ve bahçe, hapishane, ev, saray, şehir gibi genel mekan isimlerini kullandığı gibi bir çok özel mekandan da bahsetmektedir. Çoğunlukla Kurtuba'da olan bu özel mekanlar aşağıda verilmiştir:

قُرطُبَة، الزَهراء، الرُّصافَة، العَقِيق، العُقاب، النَبْتِيّ، الثَّغَبُ الشّهْدِيّ، وادِي العَقِيق، مَصْنَعَةُ الدُّولاب، قَصْرُ ناصِح، قَصْرُ الفارِسِيّ، الحَوْسَقُ النَصْرِيُّ، عَيْنُ شُهَدَة، الجَعْفَرِيَّة.

5. DİN

İbn Zeydûn'un doğrudan dinin bir konusuna hasrettiği bir şiiri yoktur. Ancak mersiyeleri başta olmak üzere İbn Zeydûn'un hemen hemen bütün şiir türlerinde dini içeriğe rastlanmaktadır. Şiirlerinde kullandığı dini tabirlere ve telmihlere bakılırsa İbn Zeydûn'un geniş bir dini bilgiye ve kültüre de sahip olduğu görülmektedir. Fıkıh, hadis, siyer, peygamberler tarihi, İslam tarihi, kelam gibi din ilimlerine ait terimler, bir çok şiirinde geçmektedir. el-Mu'temid'i methettiği bir şiirinde hükümdarın emirlerini Allah'ın emirlerine benzetirken farz, nafile, oruç, hac, şeriat, küfür, dalâlet, gibi dini terimler kullanmıştır:

هَنِيئاً لَكَ العِيدُ، الَّذِي بِكَ أَصْبَحَتْ — تَرُوقُ الضُّحَى مِنْهُ، وَتَنْدَى الأَصائِلُ

لَئِنْ يَنْصَرِمْ شَهْرُ الصِّيامِ لبعدَهُ، – نَثَا صَالِحِ الأَعْمالِ ما أَنْتَ عامِلُ

رَأَيْتَ أَداءَ الفَرْضِ ضَرْبَةَ لازِمٍ، – فَلَمْ تَرْضَ حَتَّى شَيَّعَتْهُ النَّوَافِلُ

سَدَنْتَ، بِبَيْتِ اللَّهِ، حُبَّ جِوارِهِ، – لَكَ اللَّهُ بِالأَجْرِ المُضاعَفِ كافِلُ[489]

"Kutlu olsun bayramın. Sabahlar sayende aydınlandı bayramla. Sayende cömert davrandı akşamlar.

Oruç ayı biterse, iyiliklerin ve güzel işlerin yayılır sonrasında.

Farzın edasını zorunlu gördün. Farz ile yetinmedim, nafileler işledim peşi sıra.

[489] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 119-120.

Beytullaha hizmet ettin, orada ikamet sevgisiyle. Allah kefildir kat kat sevabına."

وَطاعَةُ أَمْرِكَ فَرْضٌ أَرَا – هُ مِنْ كُلِّ مُفْتَرَضٍ، أَوْكَدَا

هِيَ الشَّرْعُ أَصْبَحَ دِينَ الضَّمِيرِ، – فَلَوْ قَدْ عَصاكَ لَقَدْ أَلْحَدَا

وَحاشايَ مِنْ أَنْ أُضِلَّ الصِّرَاطَ، – فَيَعْدُونِيَ الكُفْرُ عَمَّا بَدَا[490]

"Emrine itaat, gelir her farzdan önce.
Vicdanımın dini oldu. Kafir olur isyan ederse sana.
Sapamam doğru yoldan. Yoksa uzaklaştırır beni küfür, bu apaçık dinden."

İbn Zeydûn'daki geniş dini literatürün yanında onun özellikle inanç yönünü gösteren izler de mevcuttur. Bu izler, bizlere şairin kader, ahiret, cennet, cehennem, tevekkül, sabır, hamd, şükür gibi inanç konularında sağlam bir inanca sahip olduğunu göstermiştir. Aşağıdaki beyitler bu konuda güzel örnektir:

قَدْ أَحْسنَ اللَّهُ فِي الَّذِي صَنَعَهْ، – عارِضُ كَرْبٍ بِلُطْفِهِ رَفَعَهْ

تَبارَكَ اللَّهُ! إنَّ عادَةَ حُسْـ – ـنَاهُ، مَعَ الشُّكْرِ، غَيْرُ مُنْتَزَعَهْ

فَالحَمْدُ لِلَّهِ، لا شَرِيكَ لَهُ، – إنْ بَدَأَ الطَّوْلَ، مُنْعِماً، شَفَعَهْ [491]

"Bir hikmet eylemiştir Allah, musibetimde. Kaldırdı lütfuyla hastalığımı.
Yücedir Allah. Kesilmez ihsanı sonrasında varsa şükür.
Hamdolsun O'na yoktur şeriki. Ederse ihsan katlar onu muhakkak.

Şair, yukarıdaki beyitlerini, dostu vezir ve kâtip Ebû Bekr b. el-Kasîra'nın (ö. 508/1113)[492] gönderdiği bir şiire cevap olarak yazmıştır. İbn Zeydûn, hasta olan bu dostuna yazdığı beyitlerde bazı dini içeriğe yer vermiştir. Ona göre hastalığın da hastalığın şifası da Allah'ın hikmeti ve bilgisi dahilindedir. Hasta eden de şifa veren de O'dur. O, dilerse kuluna kat kat ihsanda bulunur. Bu vesileyle şair, Allah'ı tenzih

[490] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 337.
[491] Aynı eser, s. 219-220.
[492] İbn Zeydûn'un ilgi ve tavsiyesiyle el-Mu'tezıd'ın veziri olmuştur. el-Mu'temid döneminde de vezirliğe devam etmiştir. Detaylı bilgi için bk. İbn Bessâm, **age.**, II/239-285; ez-Ziriklî, **age.**, VI/149-150.

ederek yüceltmekte ve O'na şükür ve hamd etmektedir.

Şairin Yüce Allah'a tevekkülü tamdır. Uğradığı haksızlıkları feleğin ördüğü ağlara bağlarken, onun şerrinden Yüce Allah'ın adaletine ve hikmetine sığınmaktadır:

وَلِلَّهِ فِينَا عِلْمُ غَيْبٍ، وَحَسْبُنَا – بِهِ، عِنْدَ جَوْرِ الدَّهْرِ، مِنْ حَكَمٍ عَدْلِ[493]

"Allah'ın bir hikmeti vardır bu işimizde. Feleğin cefasına karşı adil bir hâkim olarak yeter O bize."

Şair, bütüncül bir kader inancına sahiptir. Tutulduğu aşkı ve aşktan dolayı yaşadıklarının kaderinde olduğuna inanmaktadır. Kaderde olanın kaçınılmaz olduğuna kuvvetle inanmaktadır:

ما كانَ حُبُّكِ إلاَّ فِتْنَةً قُدِرَتْ – هَلْ يَسْتَطِيعُ الفَتَى أَنْ يَدْفَعَ القَدَرا[494]

"*Sevgin, takdir edilmiş bir imtihandan başka bir şey değildir. Bu genç, kaderi defedebilir mi?"*

Şair, sevgilinin güzelliğini tasvir ederken, ona kusursuz güzelliği bahşedenin, onun yaratıcısı Allah olduğunu vurgulamıştır:

رَبِيبُ مُلْكٍ، كَأَنَّ اللَّهَ أَنْشَأَهُ – مِسْكاً، وَقَدَّرَ إنْشاءَ الوَرَى طِينَا

أَوْ صَاغَهُ وَرِقاً مَحْضاً، وَتَوَّجَهُ – مِنْ نَاصِعِ التِّبْرِ إبْداعاً وتَحْسِينَا[495]

"*Asilce eğitilmiş eğitimini almış, sanki Allah onu miskten yaratmış. Başkalarının yaratılışını ise çamurdan olmasını takdir etmiş.*

Ya da onu saf gümüşten yaratmış, bezemek için başına altın taç giydirmiş.

Şair, yöneticileri cömert ve güzel ahlak sahibi olmaları yönünden methederken önce Allah'ı methetmeyi ve yüceltmeyi önemsemiştir. Onlara bu

[493] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 45.
[494] Aynı eser, s. 459.
[495] Aynı eser, s. 389.

özellikleri verenin Allah olduğunu vurgulamıştır:

تَبارَكَ مَنْ جَمَعَ الخَيْرَ فِيكَ، – وَأَشْعَرَكَ الخُلُقَ الأَمْجَدَا[496]

"İyilikleri sende toplayan ve sana senin güzel huylara sahip olduğunu fark ettiren (Allah) ne yücedir."

İbn Zeydûn, muhatabını yüceltmek istediğinde onu Allah'a yakın olmasından dolayı yüceltmiştir. Memduhunu Allah'tan korkan, Allah'a dayanan ve O'nun emirlerine uyan biri olarak tavsif etmiştir:

هُوَ المَلِكُ المَشْفُوعُ بِالنُّسْكِ مُلْكُهُ – فَيا فَضْلَ ما يَخْفَى وَيا سَرْوَ ما يَبْدُو

إلى اللَّهِ أَوّابٌ، وَلِلَّهِ خائِفٌ، – وَبِاللَّهِ مُعْتَدٌّ، وَفِي اللَّهِ مُشْتَدُّ[497]

"O, yönetimi takva üzere olan meliktir. Ne büyüktür gizlediği ve ne şanlıdır açığa çıkardığı güzel hasletleri!

O, Rabbine yönelendir, Allah'tan korkan, Allah'a tevekkül edendir. Allah için yumuşar, Allah için hiddetlenir."

İbn Zeydûn, bu şiirinde el-Mu'tazıd'ı, Allah'a sığınan, Allah'tan korkan, Allah'a tevekkül eden, Allah'ın emirlerini yerine getirmede hırslı olan biri olarak övmüştür. Ona teşekkür ederken önce Allah'a şükretmiştir. İbn Zeydûn'a göre emîr el-Mu'tazıd, devlet işlerini yürütürken de Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmektedir.

İbn Zeydûn'un sevgiliye ulaşma ümidini taşıması, ahirete olan inancı sayesindedir. Nitekim o, sevgili tarafından dünyada haksızlığa uğradığı ve kendisine vefasızlık yapıldığı kanaatindedir. Onu teselli eden tek husus ise ahiret inancıdır. Orada adaletin tecelli edeceği ve sonuçta sevgiliye varacağı inancını kuvvetle taşımaktadır:

إنْ كانَ قَدْ عَزَّ فِي الدُّنْيا اللِّقاءُ بِكُمْ – فِي مَوْقِفِ الحَشْرِ نَلْقاكُمْ وَتَلْقُونَا[498]

[496] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 338.
[497] Aynı eser, s. 91.
[498] Aynı eser, s. 391.

"Zorlaştıysa dünyada sizinle kavuşmak, karşılarız birbirimizi mahşer yerinde."

Şairin bir çok dini olaya telmihte bulunduğu da görülmüştür. Örneğin bir seferinde kendini, Hz. Ya'kûb'un oğullarının iftiralarına maruz kalan kurda benzetmiştir:

كانَ الوُشَاةُ وَقَدْ مُنِيتُ بِإِفْكِهِمْ- أَسْباطَ يَعْقُوبٍ، وَكُنْتُ الذِّيبَا[499]

"İftiralarına maruz kaldığım arabozucular Ya'kûb'un evlatları; ben de kurt idim."

Hz. Ya'kûb'un oğulları, Hz. Yûsuf'u kuyuya atmışlar ve kendilerini masum göstermek için onun kurt tarafından parçalandığını söylemişlerdi. Buna göre kurt iftiraya uğramıştır. Şair de hasımlarının iftiralarına maruz kaldığını ve bu yüzden hapse atıldığını söylemiştir.

Şair, hapse atılmak suretiyle kendisine yapılan haksızlığı, bir zulüm ateşi olarak kabul etmekte ve Hz. İbrâhîm'in, içine atıldığı ateşe benzetmektedir:

نَارُ بَغْيٍ سَرَى إلى جَنَّةِ الأَمْنِ – لَظَاهَا، فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

بِأَبِي أَنْتَ، إنْ تَشَأْ، تَكُ بَرْداً – وَسَلاماً، كَنارِ إبْراهِيمِ[500]

"Zulüm ateşi sıçradı emniyet bahçesine ve yaktı orayı simsiyah etti.
Vallahi istersen serin ve esenlik olabilirsin, İbrâhîm'in ateşi gibi."

Burada şaire göre, hapisten önce mutlu bir hayatı vardı. Ancak haksızlığa maruz kalarak hapse atılmış ve aydınlık günleri kapkaranlık hale gelmiştir. Onu, bu karanlıktan çıkarabilecek kişi hükümdardır. Şair burada Kur'an'daki iki olaya telmihte bulunmuştur. Önce içinde bulunduğu karanlık günlerini, Kalem sûresinde geçen *"bahçe sahipleri"*nin[501] bahçesine benzetmiştir. Onların bahçesi, aç gözlü olmalarının cezası olarak Allah tarafından anızı yakılmış ve siyah bir toprak haline

[499] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 28.
[500] Aynı eser, s. 28.
[501] Kalem, 68/17-20.

getirilmişti. Şair, daha sonra hapisteki çetin günlerini, Hz. İbrâhîm'in, içine atıldığı ateşe benzetmiştir. Hükümdar isterse, kendisini affeder ve bu ateşten yanmadan kurtulmuş olur. Hz. İbrâhîm'e esenlik olan ve onu yakmayan ateş gibi.

İbn Zeydûn, bir şiirinde hükümdarın içki fıçılarının dökülmesi ve açıkta içilmemesi için çıkardığı fermandan dolayı memnuniyetini dile getirmiş ve hükümdarı methetmiştir. Peygamberimizin (s.a.v.) hadisine işaret ederek, içkinin günahların anası olduğunu hatırlatmıştır:

هِيَ الرِّجْسُ، إنْ يُذْهِبْهُ عَنْهُ فَمُحْسِنٌ – شَهِيرُ الأَيادِي ما لِآلائِهِ جَحْدُ

مَظِنَّةُ آثَامٍ، وَأُمُّ كَبائِرٍ، – يُقَصِّرُ عَنْ أَدْنَى مَ غَيِّهِا العَدُّ [502]

"Pisliktir içki. Memleketi uzaklaştırıyorsa ondan, iyiliktir bu. Layıktır karar vermeye ve nimetleri de inkâr edilemez.

Suçların sebebi; büyük günahların anasıdır. Küçük zararları bile çoktur sayılamayacak kadar."

Şair, dostu Ebû Hafs b. Burd'e yazdığı şiirinde fıkıh usûlüne dair terimleri kullanmıştır:

وَوِدادِي لَكَ نَصٌّ، – لَمْ يُخالِفْهُ قِياسُ [503]

"Bir nasstır sana olan sevgim, kıyasın muhalefet edemediği."

Şair, bu beyitte dostuna, sevgisinin büyük ve samimi olduğunu vurgularken, güzel bir benzetmede bulunmuştur. Sevgisini, kıyasın muhalefet edemediği nassa benzetmiştir. Tevatür derecesine ulaşan dini nass, kati bir hüküm ifade eder ve bu durumda kıyasa müracaat edilemez.

İbn Zeydûn'un yaptığı telmihler, ifade ettiği duygu ve düşünceler göz önüne alındığında onun dini anlayışını besleyen kaynakların Kitap ve sünnet olduğu görülür. Onun, sabır, tevekkül, şükür, kader, ibadet, günah gibi hususulara bakış açısı İslami bir anlayış çerçevesindedir.

---

[502] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 92.
[503] Aynı eser, s. 147.

6. ÖĞÜT

Öğüt vermek için tecrübe sahibi olmak gerekir. Tecrübe ise yaşantı ile elde edilir. Yaşantının çeşitliliği, hareketliliği ve uzunluğu gibi hususlar, tecrübenin çokluğuna etki ederler. Bu bağlamda, İbn Zeydûn'un engin bir tecrübeye sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü İbn Zeydûn'un hayatında tekdüzelik yoktur. Çocukluğundan ölümüne kadar özellikle Kurtuba'da geçirdiği 47 yıl boyunca hareketli dolu bir hayat yaşamıştır. Siyasi olayların bizzat içinde ve hatta ön saflarında olması, kurulan yeni yönetimde çeşitli görevlere getirilmesi, komşu devletçiklerle münasebeti, aşka müptela olması ve sonrasında siyaset ve aşktaki rakipleriyle yaptığı mücadeleler, bu hareketli hayatın bazı parçalarıdır. Hapse atılması, hapisten firar etmesi, affedilmesi ve tekrar yüksek makamlara gelmesi, tekrar siyasi hesapların içinde yer alması ve son olarak Kurtuba'dan ayrılmak zorunda kalması da hayatındaki hareketliliğin diğer unsurlarıdır. Bütün bunlar, onun tecrübesine çok şey katmıştır. Örneğin hayatının son zamanlarında İşbîliye'de çıkan bir kargaşanın İbn Zeydûn tarafından kan dökülmeden halledilebileceği konusunda yöneticiler hemfikir olmuştur. Ayrıca yönetimler ile halklar arasında bir arabulucu gibi rol alması da onun engin tecrübesini göstermektedir.

İbn Zeydûn, hayat tecrübesini, muhataplarına aktarırken şiiri bir araç olarak kullanmıştır. Onun muhatapları kimi zaman bir yönetici olmuş, kimi zaman da bir dostu olmuştur. Bazen de muhatabı, yâri iken, hasımlarına dahi öğütlerde bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda İbn Zeydûn'un, farklı konularda öğütlerine rastlanmakla birlikte, mersiyelerde daha sık rastlanmaktadır.

İbn Zeydûn'un öğütlerinde sabır önemli yer tutmaktadır. Ona göre ayrılık acısıyla ve ümitsizlik musibetiyle başa çıkmanın yolu sabırdır. Üzüntünün tedavisi ve şifası sabırdır. İnsan sabırla teselli bulur ve emellerine kavuşma ümitlerini taşımaya sabır sayesinde devam eder. Yine ona göre sabırlı olmak kişinin iyi bir huyu olmalıdır ve bu da kendisinin bir hasletidir:

إِنَّا قَرَأْنا الأَسَى، يَوْمَ النَّوَى، سُوَراً – مَكْتُوبَةً، وَأَخَذْنَا الصَّبْرَ تَلْقِينَا[504]

[504] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 302.

"Ayrılık gününde hüznü okuduk parça parça. Biz ise bize ümit aşılayan katan sabrı aldık."

وَأَصْبِرُ مُسْتَيْقِناً أَنَّهُ – سَيَحْظَى، بِنَيْلِ الهُنَى، مَنْ صَبَرْ [505]

"*Sabrederim, sabredenin, emeline bir gün kesinlikle ulaşacağına inanarak."*

خَلِيلَيَّ، إِنْ أَجْزَعْ فَقَدْ وَضَحَ العُذْرُ – وَإِنْ أَسْتَطِعْ صَبْراً فَمِنْ شِيمَتِي الصَّبْرُ [506]

"Dostlarım, Sabredenin, emeline kesinlikle ulaşacağına inanarak sabrederim."

İbn Zeydûn, öğütlerinde dünyevi makam ve mevkilerin geçiciliğine de vurgu yapmıştır. Ona göre ölümlü bir dünyada yaşamaya çok hırslı olmanın anlamı yoktur. Çünkü yaşam bir uyku ve gafletten ibaret iken sevinç bir hayaldir. Ölüme gelince o, gerçek uyanıştır. Bu yüzden insan, nefsinin boş ve sonu gelmez hayallere kapılmamalı, dünyanın geçici olduğunu unutmamalıdır. Bu dünyada, onu ebedî hayatta mutlu edecek, ona mükafat kazandıracak iyi işler yapmalıdır:

اِعْجَبْ لِحالِ السَّرْوِ كَيْفَ تُحالُ؛ – وَلِدَوْلَةِ العَلْيَاءِ كَيْفَ تُدَالُ

لا تَفْسَحَنْ لِلنَّفْسِ فِي شَأْوِ الهُنَى، – إِنَّ اغْتِرارَكَ، بِالهُنَى، لَضَلالُ

ما أَمْتَعَ الآمالَ، لَوْلاَ أَنَّهَا – تَعْتاقُ، دُونَ بُلُوغِها، الآجالُ

مَنْ سُرَّ، لَمَّا عاشَ، قَلَّ مَتَاعُهُ، – فَالْعَيْشُ نَوْمٌ، وَالسُّرُورُ خَيالُ [507]

"Nasıl da dönüşmekte yüce şahsiyet! Büyük devlet nasıl da değişmekte!

Fırsat verme nefse! Dalmasın sonsuz hayallere. Büyük hatadır, aldanırsan boş ümitlere.

Ne de güzeldir ümitler! Eceller engel olmasaydı onları gerçekleştirmeye.

Yaşarken sevinenin, azdır eğlencesi. Uykudur zira hayat, sevinç ise hayaldir."

سَيَخْلُدُ فِي الدُّنْيَا بِهِ لَكَ مَفْخَرٌ، – وَيَحْسُنُ فِي دارِ الخُلُودِ مَآبُ [508]

[505] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 104.
[506] Aynı eser, s. 197.
[507] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 178.

"Güzel amellerin, senin için dünyada bir övünç kaynağı olarak ebedi kalacak ahirette ise daha güzel mükafatler getirecektir."

İbn Zeydûn'a göre asıl zenginlik mal ve mülkle olan zenginlik değildir. Ona göre zenginlik insanın, sevdiğiyle beraber olmasıdır. O, insanın gayretinin dünyayı elde etme ve mal biriktirme değil, sevdiğine kavuşma ve onunla kalma çabası içinde olması gerektiğini ifade etmektedir:

لَعَمْرُكَ! ما لِلْمَالِ أَسْعَى، فَإِنَّمَا – يَرَى المالَ أَسْنَى حَظِّهِ، الطَّبعُ الوَغْدُ [509]

"Uğraşım asla mal mülk peşinden koşmak değildir. Mal mülkü ancak ahmak ve güçsüz tek amaç görür."

وَمنْ يَكُ، لِلدُّنْيَا وَلِلْوَفْرِ، سَعْيُهُ، – فَتَقْرِيبُكَ الدُّنْيَا، وَإِقْبالُكَ الوَفْرُ [510]

"Her kim dünyayı elde etmek ya da mal biriktirmek için uğraşsa da benim gayem sensin. Sana yakın olmak dünyayı elde etmektir. Sana yönelmek ise zenginliktir."

سُرُورُ الغِنَى، ما لَمْ يَكُنْ مِنْكَ، حَسْرَةٌ– وَأَرْيُ المُنَى، ما لَمْ تُنَلْ بِكَ، صَابُ [511]

"*Zenginlik senden değilse zenginlik değildir, hasrettir. Ümitler seninle gerçekleşmezse ümitlerin balı acı olur."*

İbn Zeydûn, dostluğa ve dostluğun sürdürülebilirliğine önem vermektedir. Bunun da bazı hususlara dikkat etmekle olabileceğine inanmaktadır. Bunların; sadakat, samimiyet, vefa ve hüsnüzan olduğunu ifade etmekte ve dostlarına bu duygulara önem vermelerini tavsiye etmektedir:

فَأَحْسِنِ الظَّنَّ، لا تَرْتَبْ بِعَهْدِ فَتىً، – تَعْفُو العُهُودُ وَتَبْقَى مِنْهُ آثارُ

فَلا يَرِيبَنْكَ، فِي ذِكْرِ الصَّدِيقِ بِهِ، – مَنْ لَيْسَ يَجْهَلُ أَنَّ الدَّهْرَ دَوَّارُ [512]

---

[508] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 42.
[509] Aynı eser, s. 82.
[510] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 530.
[511] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 43.
[512] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 177.

"Hep güzellikle an! Sözleri uçup gitse de ardından izler bırakan bir delikanlının sözünden olmasın tereddüdün!

Zamanın neler getirdiğinden haberi olmayan, arkadaşını hatırlama konusunda seni şüpheye sevketmesin."

İbn Zeydûn'un genel anlamda öğütlerine bakıldığında mersiyelerde genellikle dünyanın geçici olduğuna dikkat çekilirken, sabır ve tevekküle vurgu vardır. Dostlarına yazdığı ihvaniyyât türü şiirlerinde ise ön plana çıkan öğütler vefa, sadakat, hüsnüzan gibi hususlara riayet etmektir.

7. TABÂBET

Mîlâdî. VII. yüzyıldan itibaren Hipokrat, Galen (Câlînûs) ve Dioscorides gibi Grek tıbbının önemli simalarının eserlerinin Arapçaya çevrilmesi yoluyla İslam coğrafyasına intikali, tıbbın gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu çeviri faaliyetleri özellikle mîlâdî VIII. İle X. yüzyılları arasında Abbasî idarecilerinin bizzat destekleriyle hız kazanmıştır. Tercüme faaliyetlerinde etkin çabaları olan başta Huneyn b. İshâk (ö. 260/873) olmak üzere Ya 'kûb b. İshâk el-Kindî (ö. 256/870), İshâk b. Huneyn (ö. 298/910), Sâbit b. Kurra (ö. 288/901), Kustâ b. Lûkâ (ö. 299/912) gibi şahsiyetlerin isimleri zikre değerdir.[513] İslam tıbbı ortaçağda İbn Sînâ ile zirveye çıkmıştır.

Endülüs tıbbı da diğer ilim alanlarında olduğu ilk dönemlerde Doğu'daki gelişmeleri takip etmiştir. Ancak daha sonra Endülüs tıpçılarının kendi tecrübelerini de eklemeleri, mîlâdî X. yy.'dan itibaren Endülüs'te tıbbın büyük gelişme göstermesini sağlamıştır. İbn Zeydûn'un yaşadığı döneme denk gelen mîlâdî XI. yy.'da bir çok tıp bilgini dünya çapında şöhrete kavuşmuştur. Cerrahların babası kabul edilen Kurtubalı Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî (ö. 403/1013) bunlardan biridir. Dönemi için modern sayılacak cerrahi esasları tıbba kazandırmış, bir çok cerrahi aletlerin çizimlerini yapmış ve onları ilk kez kullanmıştır.[514] ez-Zehrâvî dışında İbn Vâfid (ö. 467/1075) ve Endülüs'te hekimliği adeta bir meslek haline getiren Zühr

[513] Peter E. Pormann, "Tıp", **DİA**, TDV, İstanbul 2012, XLI/96; Eyyüp Tanrıverdi, "Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshâk Ekolü", **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 12. Cilt, 23. Sayı, 2007/2, s. 94.
[514] Esin Kahya, "Zehrâvî", **DİA**, TDV, İstanbul 2013, XLIV/189-191.

ailesinin ilk hekimi Ebû Mervân İbn Muhammed (ö. 470/1078) gibi yetkin tıpçılar bu dönemde yetişmiştir.[515]

Endülüs, İslam kültür ve medeniyetinin Avrupa'ya intikali sürecinde de önemli role sahiptir. Bu kültür ve medeniyetin bir parçası olan tıbbın Avrupa'ya taşınmasında köprü vazifesi görmüştür. Özellikle bir tercüme merkezi haline gelen Tuleytula (Toledo) şehrinde birçok bilim dalında eser Latince'ye çevrilmiştir. Bunların arasında tıp alanında İbn Sînâ, el-Kindî, el-Fârâbî ve daha birçok Müslüman bilim adamının eserleri ve Arapça'ya çevrilmiş olan Grekçe eserler de vardır.[516]

İbn Zeydûn, şiirlerinde kullandığı bazı tıp terimleriyle, dönemin tababetine dair bazı bilgiler verdiği gibi kendisinin tıp bilgisinden uzak olmadığını da göstermiştir. Bazı hastalık isimlerini verdiği gibi bazı tedavi üsullerinden ve cerrahi aletlerinden bahsetmiştir:

قَدْ بَعَثْنَاهُ يَنْفَعُ الأَعْضاءَ، – حِينَ يَحْلُو، بِلُطْفِهِ، السَّخْناءَ

غَيْرَ أَنِّي بَعَثْتُ هَذا غِذاءَ، – يَشْتَهِيهِ الفَتَى، وَذاكَ دَوَاءَ

مُلْطِفٌ يُبْرِدُ المِزَاجَ، إذا – جاشَ التِهاباً، وَيَقْمَعُ الصَّفْراءَ[517]

"Gönderdik ilacı. Vardır organlara yararı, kaldırdığında hummayı lütfuyla.
Gencin iştahını çektiği bir gıda olarak gönderdiysem de bir ilaçtır bu.
Yatıştırır ve sakinleştirir mizacı, daraldığında. Bir de izale eder safra (bir tür karaciğer iltihabı) hastalığını."

لِيَهْنِكَ أَنْ أَحْمَدْتَ عاقِبَةَ الفَصْدِ؛ – فَلِلَّهِ مِنّا أَجْمَلُ الشُّكْرِ وَالحَمْدِ

ويَا عَجَبا مِنْ أَنَّ مِبْضَعَ فَاصِدٍ – تَلَقَّيْتَهُ، لَمْ يَنْصَرِفْ نابِيَ الحَدِّ[518]

"*Tebrikler size ki kan alma tedaviniz iyi sonuçlandı. En güzel şükürler ve hamdler Allah'a olsun."*

[515] Muhammed Kâmil Huseyn**, el-Mûcez fî târîhi't-tıbbi ve's-saydeliyye 'inde'l-'Arab**, Câmi'etu'l-'Arabiyyi'l-Lîbî, s. 24-30; Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Edebiyat)**, s. 235-237.
[516] Özdemir, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, s. 385-395.
[517] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 164.
[518] Aynı eser, s. 266.

Körelmedi senin damarını kesen doktorun neşteri, sübhanellah!"

Buna göre toplum, hastalıklar karşısında biçare değildir. Birtakım hastalıklara iyi geldiği düşünülen bazı gıdalar önerilmektedir. Bunun yanında hastalık durumunda gerektiğinde doktora da başvurulmaktadır. Beyitlerde humma (السَخْناء), karaciğer iltihabı (الصَّفْراءُ) gibi hastalıklardan ve damardan kan alma (الفَصْدُ) tedavisinden bahsedilmiştir. Ayrıca doktorun damardan kan alma tedavisinde kullandığı bir aletten de (مِبْضَع) bahsedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİVANIN DİL VE BELAGAT İNCELEMESİ

Şiir, şairin duygularının, heyecanlarının, hayallerinin ve düşüncelerinin tezahür alanıdır. Bu yüzden şair, kendini ifade etmek için tüm bilgi, birikim ve yeteneklerini sergileyerek ve muhayyilesini de kullanarak şiirini en etkili biçime sokmak ister. Sınırsız düşlerini sınırlı kelimelerle ortaya koymaya çalışır. En güzel kelimeleri seçer ve onları ahenk ile nazmeder. Böylece şairin anlatım üslubu ortaya çıkar. Şiirin dilinin akıcı, etkili, coşkulu ve doğal olması, külfetsiz bir okuyuş ortaya koymakta bu da okuyucunun şiirden haz almasını sağlamaktadır. Kelimeler sınırlı, duygular ve hayaller ise sınırsız olduğundan şair, kelimelere gerçek anlamları dışında anlamlar da yüklemek durumundadır. Burada söz sanatları diyebileceğimiz belagat ilmi ortaya çıkmaktadır.

Bir ilim olarak belagat, fasih kelime ve terkiplerle durumun gereğine göre söz söyleme sanatıdır.[519] Belâgat ilmi içerisinde yer alan söz söyleme sanatlarının kullanımı, ifadeyi anlam ve üslup açısından güçlü ve etkili hale getirmektedir. İfadeye güzellik ve çeşitlilik, anlama derinlik ve genişlik katmaktadır. Bu bağlamda İbn Zeydûn'un şiirlerinde etkili bir belagat yönü vardır. Onun şiirlerinde belagat ilimlerinin her başlığı ile ilgili çarpıcı ve fevkelade güzel örnekler mevcuttur. Onun dil ve edebiyat alanındaki derin vukufiyeti, geniş kültürü, bilgi birikimi, siyasi ve idari tecrübesi şiirlerinin belagat yönü üzerinde olumlu etkisi olmuştur. İçindeki

[519] es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, **Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'**, el-Mektebetu'l-'asriyye, Beyrut, s. 40

büyük aşk ve onunla ilintili duygular ise onun hayallerini, düşüncelerini besleyen ve zenginleştiren önemli unsurlardandır.

İbn Zeydûn'un şiirleri belagat açısından zengin ve çeşitli malzeme içermektedir. Ancak bu zenginliği ve çeşitliliği tümüyle ortaya koymak çok detay gerektirir. Bundan dolayı şiirlerinde belagatın beyân, me'ânî ve bedî' sanatlarından ön plana çıkan belli başlı konular ele alınıp özellikle çarpıcı ve etkileyici örnekler üzerinden değerlendirme yapmak uygun olacaktır. Bu konular, divanın fesahatını oluşturan akıcılık, tenâfür ve terâdüftür. Beyân ilminden teşbih, mecâz-ı mürsel, mecâz-ı aklî, istiare, kinâye gibi konulardır. Me'ânî ilminden haberî ve inşâî ifade, kasr ve iltifât sanatlarıdır. Bedî' ilminden ise tekrar, tevriye, tibâk, hüsn-i talil, lafız-mana uyumu, 'aks, cinâs ve tasdîr gibi söz sanatlarıdır.

1. AKICILIK

Şairin dili özellikle aşk, mersiye ve tabiat tasvirleri temalarında kolayca anlaşılır, akıcı ve coşkun bir tarzdadır. Çünkü şair, âhenk ve mana güzelliğini temin eden kelimelerle terkip kurmakta mahirdir. Çoğu şiirinde sehl-i mümtenîyi, tabiî ve külfetsiz bir söyleyişle yakalamıştır. Dile kolay gelen kelimeleri seçmiş ve onları ustalıkla dizmiştir. Seçtiği kelimelerin hecelerindeki uzunluk ve ses özellikleri ile onlarla kısa vezinlerde kulağa hoş gelen kafiyeler kurması hususunda gösterdiği ustalık, şiirlerinde akıcı bir ritim ve ipeksi bir ahenk oluşturmuştur. Onun bu tarzdaki şiirleri okunduğunda, yumuşak ve takıntısız bir ses uyumu rahatlıkla hissedilebilmektedir:

مَا عَلَى ظَنِّيَ بَاسُ، – يَجْرَحُ الدَّهْرُ وَيَاسُو

وَلَقَدْ يُنْجِيكَ إغْفَا – لٌ وَيُرْدِيكَ احْتِرَاسُ

وَكذَا الدَّهْرُ إذَا مَا – عَزَّ ناسٌ، ذَلَّ ناسُ

نَلْبَسُ الدُّنْيَا، وَلَكِنْ – مُتْعَةٌ ذاكَ اللِّباسُ

وَوِدادِي لَكَ نَصٌّ، – لَمْ يُحالِفْهُ قِياسُ

وَرَأَوْنِي سَامِرِيّاً – يُتَّقَى مِنْهُ المَسَاسُ

لا يَكُنْ عَهْدُكَ وَرْداً! – إنَّ عَهْدِي لَكَ آسُ[520]

Bu beyitlerde şair, yapıları ve hece sesleri aynı ya da benzer kalıp ve ifadeleri peş peşe kullanmış, bu da onun şiirlerinde hoş bir aliterasyon meydana getirmiştir. Onlara güzel bir ahenk ve ritim katmıştır. Aynı insicam, aşağıdaki beyitlerde de görülmektedir:

وَرامِشَةٍ يَشْفِي العَلِيلَ نَسِيمُهَا، – مُضَمَّخَةُ الأَنْفاسِ، طَيِّبَةُ النَّشْرِ

أَشارَ بِها نَحْوِي بَنَانٌ مُنَعَّمٌ، – لِأَغْيَدَ مَكْحُولِ المَدامِعِ بِالسِّحْرِ

سَرَّتْ نَضْرَةٌ، مِنْ عَهْدِهَا، فِي غُصُونِهَا، – وَعُلَّتْ بِمِسْكٍ، مِنْ شَمائِلِهِ الزُّهْرِ[521]

شَحَطْنا وَما بِالدَّارِ نَأْيٌ وَلا شَحْطُ، – وَشَطَّ بِهِنْ نَهْوَى المَزارُ وَما شَطُّوا

أَأَحْبَابَنا! أَلْوَتْ بِحادِثِ عَهْدِنَا – حَوادِثُ، لا عَقْدٌ عَلَيْهَا وَلا شَرْطُ

وَأَمَّا الكَرَى مُذْ لَمْ أَذُرْكُمْ، فَهاجِرٌ — زِيارَتُهُ، غِبٌّ، وَإِلْمامُهُ فَرْطُ[522]

وَضَحَ الحَقُّ المُبِينُ؛ – وَنَفَى الشَّكَّ اليَقِينُ

وَرَأَى الأَعْداءُ مَا غَرَّ – تْهُمُ مِنْهُ الظُّنُونُ

أَمَّلُوا ما لَيْسَ يُهْنَى — وَرَجَوْا ما لا يَكُونُ

وَسَقَنَّوْا أَنْ يَخُونَ الـ – عَهْدَ مَوْلًى لا يَخُونُ

قُلْ لِمَنْ دانَ بِهَجْرِي — وَهَواهُ لِيَ دِينُ

يا جَواداً بِيَ! إنِّي — بِكَ وَاللهِ ضَنِينُ

[520] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 145-148.
[521] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 102.
[522] Aynı eser, s. 155.

أَرْخَصَ الحُبُّ فُؤادِي – لَكَ وَالعِلْقُ ثَمِينُ[523]

Şairin bu tarz şiirlerinin sahip olduğu akıcılık ve ritim, aruzun kısa ve rahat okunan bahirlerinde yazılması, onları musiki etkinliklerine malzeme olmasını da sağlamıştır. Şevki Dayf, İbn Zeydûn'un şiirlerinin Fransız ozanlarına ilham kaynağı olduğunu söylemektedir. Son dönemde ise bestelenmiş bazı şiirleri, İspanyol sanatçı Eduardo Paniagua tarafından *Wallada Ibn Zaydun* ismiyle bir müzik albümünde bir araya getirilmiştir.[524] Arap coğrafyasında Lübnanlı sanatçılar Nûrulhudâ (ö. 1998) ve Gâde Şubeyr de şairin bestelenmiş bazı şiirlerini seslendirmişlerdir.[525] Yine İbn Zeydûn'un ودَّعَ الصَّبْرَ مُحِبٌّ وَدَّعَك ve "*Nûniyye"*si başta olmak üzere bazı şiirleri ses sanatçıları tarafından besteli-bestesiz şekilde seslendirilmiştir.[526]

2. TERÂDÜF

Terâdüf (eş anlamlı kelime/cümle kullanımı) genellikle tekrarlardan doğacak sıkıcılığa sebebiyet vermemek, kelime-kavram zenginliği oluşturmak ve anlamı daha güçlü kılmak adına başvurulan bir anlatım özelliğidir. Bu anlatım, şairin edebi vukûfiyetine işaret ederken şiirine bir ahenk de kazandırmaktadır.

İbn Zeydûn, eş anlamlı kelime ve cümleleri farklı şiirlerinde kullandığı gibi bir beyitte ya da bir şatırda birlikte kullandığı da görülmüştür. Şiirlerinin farklı yerlerinde kullandığı bazı eş anlamlı kelimeler aşağıda gösterilmiştir:

Sevgi/aşk: حُبّ, شَغَف، هَوى، صَبْوَة، وَجْد، كَلِف، عِشْق، شَوْق، وُدّ، خُلَّة، غَرام، هُيام، فِتْنَة، مِقَة، صَبابَة

Dost/arkadaş: صَدِيق، جَلِيس، نَدِيم، حَبيب، خَليل، سامِر، مَحْبُوب، قَرِين، وَلِيّ

[523] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 304.

[524] "*Wallada & Ibn Zaydun - Eduardo Paniagua & El-Arabi Ensemble"*, https://www.youtube.com/watch?v=4B1BBCsxY3A (29.11.2014).

[525] "*غصّني جفونك – غادة شبير – الموشّحات*", "*غادة شبير موشح ابن زيدون*" http://www.youtube.com (29.11.2014)

[526] Bu şiirleri için bk. "*ودَّعَ الصَّبْرَ وَدَّعَك*", http://www.youtube.com, (26.12.2014); "*نونية ابن زيدون*", https://www.youtube.com/results?search_query=نونية ابن زيدون (08.09.2015).

Ceylan: رِيم، ظَبْي، يَعْفُور، أُدْمانَة، شادِن رَشَأ، مَهاة، غَزال

İçki: خَمْر رَاح، مُدَام، سُلاف، قَهْوَة، صَهْباء، عُقار، شَمُول

Koku: رائِحَة، عَرْف، أَرِج، أَرِيج، رَيّا، عِطْر، فَوْح، نَشْر، نَفْح، طِيبُ، شَذا

Aslan: أَسَد، لَيْث، غَضَنْفَر، هِزَبْر، ضَرْغام، وَرْد، سَبَنتَى، ضَيْغَم،

Kılıç: سَيْف، فِرِنْد، حُسام، باتِر، باتِك، صارِم، قَضِيب، صَمْصام، عِطاف، مُهَنَّد

Aşağıdaki beyitler, şairin ayrı beyitlerde eş anlamlı kelime ve cümle kullanımına güzel örnektir:

وَلَوْ أجِدُ السّبيلَ لَطِرْتُ وَجْداً، – وَلَكِنْ مَا إلى هَذا سَبِيلُ[527]

"Yolunu bulsaydım eğer, aşkım için uçardım. Fakat buna yol bulunmaz."

فَلَوْ أَسْتَطِيعُ طِرْتُ إلَيْكِ شَوْقاً، – وَكَيْفَ يَطِيرُ مَقْصُوصُ الجَناحِ؟[528]

"Takatim olsaydı uçardım sana aşkımdan. Ama kanadı kırık olan nasıl uçabilir?"

Yukarıdaki iki beyitte eş anlamlı olarak hem kelime hem cümle örnekleri mevcuttur. Nitekim لَوْ أجِدُ السّبيلَ (yol bulursam) cümlesi, لَوْ أَسْتَطِيعُ (yapabilirsem) cümlesiyle eş anlamlıdır. Aynı şekilde وَجْداً kelimesi, شَوْقاً kelimesiyle eş anlamlı iken مَا إلى هَذا سَبِيلُ cümlesi,وَكَيْفَ يَطِيرُ مَقْصُوصُ الجَناحِ؟ cümlesiyle aynı anlamı vermektedir.

Eş anlamlı kelime ve cümle örnekleri altı çizili olarak aşağıdaki beyitte de görülmektedir:

[527] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 446.
[528] Aynı eser, s. 404.

أَنَّى أُضَيِّعُ عَهْدَكْ؟ – أَمْ كَيْفَ أُخْلِفُ وَعْدَكْ[529]

"Sana verdiğim sözü nasıl kaybederim! Hem nasıl muhalefet ederim senin sözüne!"

Burada أَنَّى (nasıl) soru ismi durum ifade edip كَيْفَ (nasıl) soru ismiyle eş anlamlıdır. Aynı şekilde عَهْد (söz, ahit) kelimesi, وَعْد (söz, vaat) kelimesiyle eş anlamlıdır. Cümle olarak ise أَنَّى أُضَيِّعُ عَهْدَكْ؟ cümlesi, ؟ كَيْفَ أُخْلِفُ وَعْدَكْ cümlesiyle aynı anlamı vermektedir.

Şair, kullandığı murâdif kelimeleri çoğunlukla bir şatırda ya da bir beyitte bir arada kullanmıştır:

سَجِيَّةٌ الحُسْنَى، وَشِيمَةٌ الرِّضَى، – وَسِيرَةٌ المُثْلَى، وَمَذْهَبُهُ القَصْدُ[530]

"Karakteridir iyilik, huyudur hoşnutluk. Hayatı örnektir herkese. Orta yolu düstur edinmiştir."

سَوْفَ تُبْلَى بِغَيْرِنَا، – جَرِّبِ النَّاسَ وَامْتَحِنْ[531]

"Bizden başkasıyla imtihan olacaksın. Sen tecrübe et insanları ve sına onları."

Şair, ilk beyitte memduhunun güzel ahlaki meziyetlerine dikkat çekerken "*huy, tavır, karakter*" manalarında dört murâdif kelimeye yer vermiştir. İkinci beyitte ise üç müradif kelime kullanmıştır. Altı çizili her üç kelime de "*denemek, tecrübe etmek, sınamak*" manalarında kullanılmaktadır.

Aşağıdaki beyitte ise murâdif kelimeler olumsuzluk edatlarıdır:

فَمَا اسْتَسْقَيْتُ مِنْ غَيْمٍ جَهامٍ؛ – وَلا اسْتَوْرَيْتُ مِنْ زَنْدٍ شِحَاحِ[532]

[529] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 412.
[530] Aynı eser, s. 90.
[531] Aynı eser, s. 466.

"Ne yağmur istedim susuz bulutlardan ne de ateş istedim çakmayan çakmaktan."

Bu beyitte ما ve لا kelimeleri lafızları farklı olmasına rağmen her ikisi de olumsuzluk ifade etmektedir.

Şairin murâdif kelimeleri içeren bazı beyitleri aşağıdadır. Altı çizili kelimeler murâdiftir. İfade ettikleri manalar parantez içinde verilmiştir:

وَتَزَيَّدْتَ مَعَ الأَيَّامِ – عِزّاً، وَعَلاءْ (yücelik, ululuk)

يَفْضَحُ الشَّهْدَ طَعْمُهُ، كُلَّمَا قِيـ – ـسَ إِلَيْهِ، وَيُخْجِلُ الصَّهْباءَ (rezil etmek, utandırmak)

لِيَحْظَى وَلِيٌّ، سِرُّهُ وَفْقُ جَهْرِهِ، – ظَاهِرُهُ شُكْرٌ، وَبَاطِنُهُ وُدّ(açık/sır)

عَرَفْتُ عَرْفَ الصَّبَا إِذْ هَبَّ عاطِرُهُ – مِنْ أُفْقِ مَنْ أَنَا فِي قَلْبِي أُشاطِرُهُ(koku)

عَلَى الثَّغَبِ الشَّهْدِيِّ مِنِّي تَحِيَّةٌ، – زَكَتْ، وَعَلَى وادِي العَقِيقِ سَلامُ (selam)

فَانْحَلَّ مَا كانَ مَعْقُوداً بِأَنْفُسِنَا – وَانْبَتَّ ما كانَ مَوْصُولاً بِأَيْدِينَا (bağlı, bitişik olmak)

إذا انْفَرَدْتِ وما شُورِكْتِ فِي صِفَةٍ، – فَحَسْبُنا الوَصْفُ إيضَاحاً وَتَبْيِينَا (izah, açıklama)

فَما اسْتَعَضْنا خَليلاً مِنْكِ يَحْبِسُنا – وَلا اسْتَفَدْنا حَبِيباً عَنْكِ يَثْنِينَا (dost, arkadaş, sevgili)

3. TENÂFÜR

Belagat ilminde tenâfür, harf, kelime ya da cümlede telaffuz zorluğunu, kulağa hoş gelmeme durumunu ifade eder.[533] İbn Zeydûn'un şiirlerinde çok sık

[532] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 247.
[533] Ahmed el-Hâşimî, **age.**, s. 20, 32.

olmamakla beraber kelime ya da cümlede tenafürü çağrıştıran örnekler mevcuttur. Bunlar, ش، س، ص ya da ز، س، ث gibi ses değerleri birbirine yakın harfleri barındıran kelimelerin kullanılması, harflerin ard arda gelmesinin zorluk oluşturması ve kelime tekrarlarıdır. Ancak dilin tabii unsurlarından olan ve daha çok zevk-i selim ile farkedilebilen tenâfür için kesin sınırlar ve kurallar belirlenmediği için burada detaylara girmeden sadece bariz bir şekilde tenâfür oluşturan örnekler ele alınmıştır:

حَطَطْتُمْ بِحَيْثُ اسْلَنْطَحَتْ ساحَةُ العُلا– وَأَوْفَتْ لِأَخْطارِ السَّناءِ هِضابُ[534]

Bu beyitte biri harekeli biri sakin olarak peş peşe gelen ط harfi ve hemen peşlerinden onların mahreçlerine yakın olan ت harfinin gelmesi okunuşta bir zorluk meydana getirmiştir. Aynı şekilde peltek okunan ث harfinin, ona yakın sesi ifade eden س harfiyle bağlanması ayrı bir zorluk oluşturmuştur.

Aşağıdaki beyit ise İbn Zeydûn'un şiirlerinde tenafürün en bariz hissedildiği örnektir:

أَجِرْ أَعْدِ آمِنْ أَحْسِنِ ابْدَأْ عُدِ اكْفِ حُطْ – تَحَفَّ ابْسُطِ اسْتَأْلِفْ صُنِ احْمِ اصْطَنِعْ أَعْلِ[535]

Bu beyit, hepsi emri-i hazır kalıbından olan kelimelerden meydana gelmiştir. Her bir kelimesi kendi içinde bir tenafür oluşturmasa da cümle içinde ve şiirin bahrine uydurmak için okunduğunda tenafür oluşturmaktadır.

Aşağıda, telaffuzda zorluk oluşturan kelime içeren bazı beyitler verilmiştir. Altı çilizi kelimeler, tenafür oluştumaktadır:

غَرِيٌّ، عَنِ الإِبْساسِ، دَرُّ نَوَالِه، – إذا اسْتَنْزَلَ الدَّرَّ البَكِيءَ عِصَابُ

[534] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 76.
[535] Aynı eser, s. 49.

لِحَيٍّ لَقاحٍ، تَأْنَفُ الضَّيْمَ مِنْهُمُ – جَحاجِحَةٌ شِيبٌ، وَصُيَّابَةٌ مُرْدُ

فَبِمَا تَرَقْرَقَ لِلْمُتَيَّمِ بَيْنَها – غَلَلٌ، شَفَى حَرَّ الغَلِيلِ، بُرادُ

وَلَمْ يَنْتَجِعْهُ المُعْتَفُونَ فَأَقْبَلَتْ – عَطايَا كَما وَالَى شَآبِيبَهُ القَطْرُ

وَأَدِرْ ذِكْرِيَ كَأْساً، – ما امْتَطَتْ كَفَّكَ كَاسُ

4. TEŞBİH

Bir belagat kavramı olarak teşbih, anlamı güçlendirmek için aralarında ilgi bulunan iki varlıktan zayıf olanı o ilgi yönüyle güçlü olana benzetme sanatıdır. *Müşebbeh* (benzeyen), *müşebbehun bih* (kendisine benzetilen), *edâtu't-teşbîh* (teşbih edatı) ve *vechu'ş-şebeh* (teşbih yönü), teşbihin unsurlarıdır. Farklı durumlara göre teşbihin çeşitli kısımları vardır. Teşbihin tarafları beş duyu organıyla hissediliyorsa *hissî teşbih*; hissedilmiyorsa *aklî teşbih* meydana gelir. Edatları zikredilen teşbihe *mürsel*; zikredilmeyen teşbihe ise *müekked* (pekiştirilmiş) *teşbih* denir. Teşbihin dört unsuru da zikredilmişse *mufassal* (ayrıntılı); *vechu'ş-şebeh* zikredilmemişse *mücmel* (kısılatılmış)*; edâtu't-teşbîh* ve *vechu'ş-şebeh* zikredilmemişse *belîg* (açık) *teşbih* meydana gelmektedir. *Müşebbeh*te benzetme yönü daha güçlü olduğunu göstermek maksadıyla yapılan ve *müşebbeh*in *müşebbehun bih* yerine konulmak suretiyle yapılan teşbihe ise *maklûb* (mübalağalı) *teşbih* denir.[536]

İbn Zeydûn'un şiirlerinde, şekilsel açıdan teşbihin hemen hemen her türüne örnekler mevcuttur. Mana açısından ise teşbihlerinde çoğunlukla geleneksel kullanım takip edilmiştir. İbn Zeydûn memduhunu cömertlikte denize, yağmur yüklü bulutlara, ırmaklara benzetirken güç ve asalet bakımından aslana benzetmiştir. Azim ve kararlılığın simgesi olarak ise keskin kılıcı sembol olarak kullanmıştır. Onun bir şiirinden seçilen aşağıdaki beyit, geleneksel teşbih yaklaşımını görmek açısından güzel bir örnektir:

[536] Teşbih hakkında detaylı bilgi için bk. Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer et-Teftâzânî, **el-Mutavval**, 3. Baskı, Dâru'l-kutubu'l-'ilmiyye, Beyrut 2013, s. 516-562; 'Aliyyu'l-Cârim, Mustafâ Emîn, **el-Belâgatu'l-vâdiha**, Dâru'l-ma'ârif, s. 18-47; Cüneyt Eren, Vecih Uzunoğlu, **Arapça Belâgat**, Cantaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 75-81.

غَمامٌ يُظِلُّ، وَشَمْسٌ تُنِيرُ، – وَبَحْرٌ يَفِيضُ، وَسَيْفٌ يُسَلّ[537]

"Hükümdar, gölge veren bir bulut, aydınlık veren bir güneş, taşan bir deniz ve kınından çıkarılan bir kılıçtır."

Öbür taraftan İbn Zeydûn, sevgiliyi ceylana; sevgilinin yanaklarını kırmızı güle ve şaraba; endamını fidana; ağız suyunu şaraba benzetmiştir. Şairin, geleneği aşan, alışılmışın dışında çarpıcı teşbihleri de mevcuttur. Memduhunun ihsanlarını, sürmeye ihtiyaç duymayan gözlere; sevgilinin yanağına sarkan siyah zülüflerini, Habeşli ile Romalının barışmasına (siyahî ile beyaz tenlinin bir araya gelmesine) benzetmesi bunlara birkaç örnektir. Dini, insan yüzüne; memduhunu da bu yüzdeki parlaklığa ve yine dini, bir insan gözüne; memduhunu ise bu gözdeki siyahlığa benzetmesi dikkat çekici benzetmelerindendir.

İbn Zeydûn'un şiirinde teşbihe konu olan müşebbehler, başta sevgili ve kendilerine hizmet ettiği hükümdarlardır. Bunun yanında kendisi, dostları, hasımları ve içinde yaşadığı tabiat da benzetmelerinde müşebbeh olan unsurlardır.

İbn Zeydûn, şiirlerinde كَ، كَما، كَأَنَّ gibi teşbih edatlarını kullanırken teşbih ifade eden مِثْلُ، مِثْلَما gibi isimleri ve حَكَى، يُمَثِّلُ، تَظُنُّ، تَحْسَبُ، حَسِبْتُ، خِلْتُ gibi fiilleri de kullanmıştır.

Şair, sevgilinin güzelliğini öne çıkarmak için onu güneşe ve aya benzetmek yerine güneşi ve ayı ona benzetmiştir:

الشَّمْسُ أَنْتِ، تَوارَتْ، – عَنْ ناظِرِي، بِالحِجابِ

ما البَدْرُ، شَفَّ سَنَاهُ – عَلَى رَقِيقِ السَّحَابِ،

إلاَّ كَوَجْهِكِ، لَمَّا – أَضاءَ تَحْتَ النِّقابِ[538]

"Perdenin arkasına süzülerek gözlerimden kaybolan güneş sensin.

[537] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 202.
[538] Aynı eser, s. 410.

İnce bulutların arkasından parlayan ay,
Peçenin ardında parlayan senin yüzünden başkası değildir."

Şair, bu beyitlerde, bulutların arkasına gizlenen güneşi, perdenin ardında duran sevgiliye benzetmiştir. Bulutların arkasına girse de güneş parlaktır. Perdenin arkasındaki sevgili ise güneşten daha parlak ve daha güzeldir. Burada aslında güneşin *müşebbehun bih* olması gerekir. Fakat sevgilinin güzelliğine vurgu yapmak için sevgili, *müşebbehun bih* yapılmıştır. *Müşebbeh* ise güneştir. Dolayısıyla şair burada teşbih yönünün *müşebbeh*te daha güçlü olduğunu göstermek için *maklûb teşbih* yapmıştır. Ayrıca buradaki benzetme, teşbih edatları kullanılmadığından *müekked teşbih*, edat ve teşbih yönü zikredilmediğinden *belîg teşbih* kısmına girmektedir. Bu benzetmede teşbih yönü olan parlaklık veya güzellik zikredilmediğinden, *mücmel teşbih* yapılmıştır.

Şair, daha sonra ince bulutların arkasından parlayan ayı, sevgilinin ince bir perdenin arkasında parlayan yüzüne benzetmiştir. Ancak gerçekte daha parlak olan ay, *müşebbeh* yapılmış; sevgilinin yüzü ise *müşebbehun bih* yapılmıştır. Bu şekilde sevgilinin yüzündeki parlaklık vurgulanmış, böylece *maklûb teşbih* yapılmıştır. Ayrıca şair, teşbih yönü (parlaklık), teşbih edatı (ك), *müşebbeh* (بَدْر=ay) ve *müşebbehun bih* (الوَجْه=sevgilinin yüzü) gibi teşbihin dört unsurunu da kullanarak *müfassal teşbih* yapmıştır. Şairin teşbih edatını kullanması ise teşbihi, *mürsel teşbih* yapmıştır. Buradaki teşbihlerde benzetme unsurları olan yüz, güneş ve ay, hissi varlıklar olduğundan, bu teşbihler ayrıca *hissî teşbih* kısmına girmektedir.

وَيَوْمٍ بِحُوفِيِّ الرُصافَةِ مُبهِجِ – مَرَرْنا بِرَوْضِ الأُقْحُوانِ المُدَبَّجِ

وَقابَلَنا فِيهِ نَسِيمُ البَنَفْسَجِ – وَلاحَ لَنا وَرْدٌ كَخَدٍّ مُضَرَّجِ

نَراهُ أَمامَ النَّوْرِ وَهْوَ إِمامُ[539]

"Hani Rusafe'de geçirdiğimiz o güzel günler! Güzelce eğlendik papatyalarla süslenmiş bahçeler içinde.

[539] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 477.

Karşıladı bizleri menekşe esintisi ve göründü bizlere gül, al yanaklar gibi. Olabildiğince çiçekler, en önlerinde ise hepsinin efendisi gül."

Bu beyitlerde şair *maklûb teşbih* sanatını kullanmıştır. Çünkü genelde *müşebbehun bih* olan kırmızı gül, burada *müşebbeh* yapılmıştır. Aynı şekilde genellikle *müşebbeh* olan al yanak, *müşebbehun bih* yapılmıştır. Teşbihin dört unsuru olan *müşebbeh* (الوَرْد=gül), *müşebbehun bih* (الخَدّ=yanak), teşbih edatı (ك) ve teşbih yönü (مُضَرَّج=kırmızı) kullanılmıştır. Teşbih yönü zikredildiğinden buradaki teşbih, *müfassal teşbih* türüne girmektedir.

Şair, sevgilinin yanaklarını şaraba benzetirken, sözlerini inci tanelerine benzetmektedir:

وَدِيباجُ خَدَّيْهِ حَكَى رَوْنَقَ الخَمْرِ – وَأَلْفاظُهُ فِي النُّطْقِ كَاللُّؤْلُؤِ النَّثْرِ[540]

"Yanakları andırır şarabın güzelliğini. Sözleri ise saçılmış inciler gibidir konuştuğunda."

Bu şiirde şair, sevgilinin yanaklarını berrak şaraba benzetmiştir. Onun ağzından çıkan sözleri ise etrafa saçılan inci tanelerine benzetmiştir. İnciler, göze hitap etmesi bakımından bir huzur verirken, sevgilinin sözleri de kulağa hoş gelmekte ve bu şekilde huzur vermektedir. Şairin buradaki benzetmesi, teşbih edatları kullanılmadığından *mürsel;* teşbih yönü zikredilmediğinden *mücmel;* teşbihe konu olan unsurlar hissi varlıklar olduğundan ise *hissî teşbih* çeşitlerine girmektedir.

Şair, başka bir teşbihinde, Cehverî yöneticilerini, gerdanlığın ortasındaki inciye ve çiçekleri yenileyen bahara; tebaayı da baharda yeniden açan çiçeğe benzetmektedir. Öbür taraftan kendini fidana; memduhun ihsanlarını ise sürmeye ihtiyacı olmayan gözlere benzetmektedir:

يا بَرْيِي جَهْورٍ! الدُّنْيَا بِكُمْ – حَلِيَتْ أَيَّامُهَا، بَعْدَ العَطَلْ

[540] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 475.

إِنَّما دَوْلَتُكُمْ واسِطَةٌ، – أَهْدَتِ الحُسْنَ إِلَى عِقْدِ الدُّوَلْ

شَرَفٌ تَغْنِي عَنِ المَدْحِ بِهِ، – مِثْلَمَا يَغْنَى عَنِ الكُحْلِ الكَحَلْ

أَنا غَرْسٌ فِي ثَرَى العَلْيَاءِ، لَوْ – أَبْطَأَتْ سُقْياكَ عَنْهُ لَذَبُلْ[541]

"Ey Cehver ailesi! Günler hayırdan yoksun iken sizinle süslendi.

Devletiniz, devletlerden oluşan gerdanlığa güzellik katan en değerli kolye taşıdır.

Takdire ihtiyaç duymayan bir şeref sahibisiniz, sürmeye ihtiyaç duymayan güzel gözler misali.

Ben yüksek yerlerde dikilmiş bir fidanım. Suyun geç varırsa o fidana, kurur."

Bu şiirde şair, Cehver ailesinin yönetimini, önceki yönetimlere göre değerini ifade etmek için gerdanlığın en değerli ve tam ortasında duran mücevhere benzetmiştir. Onların yönetime getirdikleri güzellik ve iyilikler, serbestlik ve özgür ortam, baharın çiçekleri yenilemesi gibi halkı yenilemiştir. Doğal güzelliğe sahip gözlerin, sürmeye ihtiyaç duymaması gibi onların sahip olduğu şeref ve her türlü övgünün fevkinde yaptıkları iyilikler de takdir edilmeye ihtiyaç duymaz.

Şair, burada ayrıca kendini yüksek yerlerde dikilen fidana; memduhunu ise suyu tükenmeyen kaynağa benzetmiştir. Fidan yüksek yerde olduğu için, etrafında su birikmez, aşağıya akar. Bu yüzden, suyu ihmal edilirse kurur. Fidanın sahibi ise tükenmeyen bir suya sahiptir. Bir yandan da yüksekteki bu fidan, etraftaki başka ağaçların sularından arta kalan sulara değil, hususi olarak ona getirilecek özel bir suya ihtiyaç duyar. Bu yönüyle şair, bir yandan kendini hükümdarın kesintisiz ihsanlarına muhtaç biri olarak görürken bir yandan da hükümdarın özel muamelesine layık en yakın kişi olarak görmüştür. إِنَّما دَوْلَتُكُمْ واسِطَةٌ ve أَنا غَرْسٌ benzetmelerinde, benzetme yönü ve benzetme edatları olmadığından *belîg teşbih* vardır.

Şair, memduhu Muhammed b. Cehver'in yüzünü güneşe ve aya; ellerini ise bulutlara ve denize benzetmektedir:

[541] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 124-125.

بِكُمْ باهَتِ الأَرْضُ السَّماءَ، فَأَوْجُهٌ – شُمُوسٌ، وَأَيْدٍ، فِي الْمُحُولِ، سَحابُ

مُحَيَّاكَ بَدْرٌ، وَالبُدُورُ أَهِلَّةٌ، – وَيَمْنَاكَ بَحْرٌ، وَالبُحُورُ ثِعابُ[542]

"Yeryüzü, şan ve şerefte gökyüzüyle sayenizde yarışır oldu. Yüzleriniz var, güneşe benzer ve elleriniz var, kıtlıkta gelen bulutlara benzer.

Dolunay kadar parlaktır yüzün. Diğer evrelerdeki aylar dolunay olamaz, hilal olurlar ancak. Elin cömertlikte deniz iken denizler cömertliğin karşısında birer gölettir."

Şair, burada memduhun yüzünü güneşe ve aya benzetmiştir. Ancak burada benzetme yönü sadece parlaklık değil başka benzerlik yönleri de vardır. Güneş parlak olduğu kadar onun ısısı ve bütün dünyayı aydınlatan ışığı vardır. Soğuk zamanlarda insanın ısınmasını sağlarken sıcak zamanlarda ürünlerin olgunlaşmasına vesile olmaktadır. Yılın tüm mevsimlerinde fayda vermekte böylece bir cömertlik kaynağı olmaktadır. Hükümdarın yüzü de güneş kadar parlak ve güzeldir. Karanlıkları aydınlatır, ufukların açılmasını sağlar. Ayrıca memduh da güneş kadar kucaklayıcı ve cömerttir. Bunun yanında şair, memduhun ellerini cömertlik ve verdiği ümit yönünden yağmursuz bir mevsimde birden ortaya çıkan bulutlara benzetmiştir. Nitekim Cehver ailesinin yönetime gelmesi, Kurtuba'da sıkıntılarla dolu bir hayat geçiren halk için bir umut kaynağı olmuştur. Şair ayrıca memduhun yüzünü aydan daha parlak görmüştür. İhsan etme konusunda ise denizden daha cömert addetmiştir. Memduhun yüzü dolunay gibi parlaktır. Ay ise memduhun yüzüne nazaran aydınlığı zorlukla fark edilebilen hilal durumundadır. Memduhun elleri ise yağmurlu bulutlardan ve denizden daha cömerttir. Denizler ise onun keremi karşısında birer gölet hükmündedir.

Şiirde geçen مُحَيَّاكَ بَدْرٌ، وَالبُدُورُ أَهِلَّةٌ، – وَيَمْنَاكَ بَحْرٌ، وَالبُحُورُ ثِعابُ beytinde birden fazla *müşebbeh* ve *müşebbehun bih* ardı ardına getirilerek *mefrûk teşbih* yapılmıştır. Beyitte geçen benzetmelerde, teşbih edatları ve yönleri zikredilmeğinden *belîg teşbih;* benzetme yönü müşebbehte daha güçlü gösterildiğinden ise *maklûb teşbih* yapılmıştır.

[542] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 76-77.

Şair, kararlığını, azmini, şöhretini, itibarını dile getirirken kendini kılıca benzetmektedir:

كانَ الوُشاةُ وَقَدْ مُنِيتُ بِإِفْكِهِمْ- أَسْباطَ يَعْقُوبٍ، وَكُنْتُ الذِّيبَا

وَإذا المُنَى، بِقَبُولِكَ الغَضَّ الجَنَى، – هُزَّتْ ذَوَائِبُهَا، فَلا تَشْرِيْبَا

أنا سَيْفُكَ الصَّدِيءُ الَّذِي مَهْما تَشَأْ – تُعِدِ الصِّقَالَ إِلَيْهِ وَالتَّذْرِيبَا[543]

"İftiraları yüzünden musibete uğradığım arabozucular, Ya'kûb'un evlatlarıydı, ben ise iftiraya uğrayan kurt idim.

Bereketli rüzgarlarında silkeleniyorsa ümit dalları, kınama yoktur o halde onlara.

Paslı kılıcınım ben. İstediğin zaman cilalarsın, parlar ve keskinleşir böylece."

İbn Zeydûn, bu beyitlerde hasımlarını Hz. Ya'kûb'un evlatlarına benzetmiştir. Kendisi de Hz. Yûsuf kıssasında geçen ve Hz. Yûsuf'u parçaladığı şeklinde iftiraya maruz kalan kurttur. İbn Zeydûn'a göre arabozucu hasımları hükümdarın etrafında toplanıp ısrarla kendisine iftira atmışlardır. Bu şekilde onu hükümdarın gözünden düşürmeyi başarmışlardır. Fakat hükümdarın onlara itibar etmekten vazgeçmesi ve bir yardım eli uzatması halinde düşmanlarını affetmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca şiire göre İbn Zeydûn, hükümdar nezdinde paslı bir kılıçtır. Rakipleri yüzünden itibarını kaybetmiştir. Ancak hükümdar istediği vakit bu kılıç, cilalanır da pasından temizlenirse eski parlaklığına kavuşur ve keskin bir kılıç olur. Buradaki *müşebbehler,* الوُشاة (arabozucular), şaire dönen مُنِيتُ ve كُنْتُ kelimelerindeki bitişik تُ zamirleri ve yine üçüncü beyitte şairi gösteren أنا zamiridir. *Müşebbehun bih*ler ise أَسْبَاطَ يَعْقُوبٍ (Hz. Yâ'kûb'un evlatları), الذِّئْب (kurt) ve السَّيْفُ الصَّدِيءُ (paslı kılıç)tır. Her üç benzetmede de *belîg teşbih* vardır. Şair burada Hz. Yûsuf ile kardeşleri arasında geçen olaya telmihte bulunmuştur. Bunun yanında, Kur'an'da geçen ve Hz.

[543] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 28.

Yûsuf'un kardeşlerine ﴿ قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ﴾[544] *"Bugün size kınama yoktur"* dediği ayeti iktibas etmiştir.

أَنا السَّيْفُ لا يَنْبُو مَعَ الهَزِّ غَرْبُهُ، – إذا ما نَبَا السَّيْفُ، الَّذِي تَطْبَعُ الهِنْدُ[545]

"Hint kılıçlarının dahi köreldiği darbelerde körelmeyen kılıcım ben."

وَلا يُغبِطُ الأَعْداءَ كَوْنِيَ فِي السِّجْنِ — فَإِنِّي رَأَيْتُ الشَّمْسَ تخْصَنُ بِالدَّجْنِ

وَماكُنْتُ إِلاَّ الصَّارِمَ العَضْبَ فِي جَفْنِ – أَوِ اللَّيْثَ فِي غابٍ أَوِ الصَّقْرَ فِي وَكْنِ

أَوِ العِلْقَ يُخْفَى فِي الصِّوارِ وَيُحْبَأُ[546]

"Hapiste oluşum düşmanları sevindirmesin. Çünkü gördüm ki güneş, karanlıkla örtülür.

Kınındaki keskin kılıcım ben. Ya da ormandaki aslan veya yuvasındaki şahin.

Ya da kutusunda duran güzel kokuyum ben."

Bu beyitlerde şair, kendini körelmeyen ve darbelerde tepmeyen keskin kılıca benzetmiştir. Maruz kaldığı haksızlıklara rağmen dimdik ayakta olduğuna işaret etmiştir. Öbür taraftan kendini ormandaki aslan kadar güçlü, yuvasındaki şahin kadar onurlu ve heybetli görmüş, hoş kokulu bir kutuda gizli mücevhere benzetmiştir. Şair buradaki benzetmelerde *belîg teşbih* yapmıştır.

Şair, dini, insan yüzüne; memduhunu ise bu yüzdeki beyazlığa ve mülkü göze, memduhunu da bu gözdeki siyahlığa benzetmiştir. Onun cömertliğini, yağmurlara; ahlakını ise yağmurlarla yemyeşil hale gelmiş bahçeye benzetmiştir Şaire göre, memduhun iyilikleri sayesinde, günler bayram günlerine dönmüştür:

الدِّينُ وَجْهٌ، أَنْتَ فِيهِ غُرَّةٌ، – وَالمُلْكُ جَفْنٌ، أَنْتَ فِيهِ سَوادُ

كَرَمٌ، كَماءِ المُزْنِ رَاقَ، خِلالَهُ، – أَدَبٌ، كَرَوْضِ الحَزْنِ باتَ يُجَادُ

[544] Yûsuf 12/92.
[545] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 93.
[546] Aynı eser, s. 486.

وَمَحاسِنٌ، زَهَرَ الزَّمانُ بِزَهْرِهَا، – فَكَأَنَّما أَيَّامُهُ أَعْيَادُ [547]

"Bir simadır din ve sen aydınlığısın o simanın. Mülk ise bir göz ve sen o güzün siyahlığısın.

Yağmur suyu gibi verimli bir cömertliği ve tepede yağmuru karşılayan bir bahçe kadar güzel edebi vardır.

Ve iyilikler ki zaman onlarla aydınlanır. Bayramdır sanki onun günleri."

Bu beyitlerde *müşebbehun bih*ler وَجْهٌ، غُرَّةٌ، جَفْنٌ، سَواد، ماءُ المُزْنِ، رَوْضُ الحَزْنِ، الدِّينُ، أَنْتَ، المُلْكُ، أَنْتَ، كَرَمٌ، أَدَبٌ، أَيَّام kelimeleridir. *Müşebbeh*ler ise أَعْياد kelimeleridir. İlk ve son beyitlerdeki teşbihler, teşbih edatları ve teşbih yönleri zikredilmediğinden *belîg, müekked* ve *mücmel teşbih* kısımlarına girmektedir. İkinci beyitte ise teşbih edatları ve teşbih yönleri zikredildiğinden buradaki teşbihler, *mürsel* ve *müfassal teşbih* kısımlarına girmektedir.

Şairin dikkat çeken bir teşbihi de muhatabına olan sevgisini, dinin temel kaynağı nassa benzetmesidir:

وَوِدادِي لَكَ نَصٌّ، – لَمْ يُحالِفْهُ قِياسُ [548]

"Sana olan sevgim, kıyasın muhalefet edemediği bir nasstır."

Hapisteyken, dostu Ebu Hafs b. Burd'e (ö. 445/1054) yazdığı bu beyitte ona sunduğu muhabbetlerin samimiyetini, kıyasın muhalefet edemediği ve katî hükme sahip İslam hukukunun en güçlü delili nassa benzeterek dile getirmiştir. Bu örnekteki teşbih, teşbih edatı zikredilmediğinden *müekked*; teşbih yönü (kıyasın muhalefet etmemesi) zikredildiğinden *mufassal teşbih*tir.

Şair, bazı teşbihlerini üstü kapalı bir şekilde yapmıştır. Aşağıdaki beyit buna güzel bir örnektir:

قالُوا: أَبُو عامِرٍ أَضْحَى يُلِمُّ بِها، – قُلْتُ: الفَراشَةُ قَدْ تَدْنُو مِنَ النَّارِ [549]

[547] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 231-232.
[548] Aynı eser, s. 147.

"Dediler ki Ebû 'Âmir (İbn 'Abdûs) ona ilgi duymakta. Dedim ki o sadece ateşe yaklaşan bir kelebektir."

Şair, burada hasmı Ebû 'Âmir'i ateşe yanaşmaya çalışan kelebeğe benzetmiştir. Ancak bunu yaparken teşbihin bilinen formuna uymamıştır. Nitekim *müşebbeh* ve *müşebbehun bih* açıkça belli olmamaktadır. Şair, aslında أَبُو عامِرٍ كَالفَراشَةِ *(Ebû 'Âmir kelebek gibidir.)* demek istemiştir. Dolayısıyla buradaki teşbih, *zimnî teşbih*tir.

5. İSTİARE

İstiare, bir sözün benzetme amacıyla başka bir sözün yerine kullanılması sanatıdır. Mecâzın lugavî kısmına giren istiarede benzetme amacı vardır. Bu sanatta hem mecâz hem teşbih özellikleri vardır. İstiareyi, teşbih sanatından ayıran husus ise teşbihin taraflarından birinin (*müşebbeh* ya da *müşebbehun bih*in) hazfedilmiş olmasıdır. *Müşebbehun bih* zikredilerek yapılan istiare, *tasrîhî (açık)*; *müşebbeh* ve *müşebbehun bih*in bir özelliği zikredilerek yapılan istiare ise *mekniyye (kapalı)* olur. Benzetmeye konu olan unsurlar câmid (türememiş/donuk) kelimelerden olursa *isti'âre-i temsîliyye*; müştak (türemiş) kelimelerden olursa *isti'âre-i tebe'iyye* olur. İstiare sanatında önemli başka bir husus, hakiki manayı engelleyen bir karinenin olmasıdır. [550]

İstiare sanatı, ifadeyi güzelleştirir ve ona güçlü bir etki katar. Şairlere, duygularını coşkun bir şekilde ifade etme olanağı sağlar. Edebiyatçılar, istiare sanatında benzetmenin daha vurgulu ifade edildiğini düşünmekte ve dolayısıyla istiare sanatının diğer mecâz sanatlarından daha üstün ve daha edebi olduğunu kabul etmektedir.[551]

İbn Zeydûn, istiare sanatını çokça kullanmıştır. Çünkü duygularına tabiatı sıklıkla ortak etmiştir. Tabiat, onun şiirinde çokça kişileştirilmiş (teşhîs) ve konuşturulmuştur (intâk). Bu da insana ait olan özelliklerin tabiata atfedilmesi

---

[549] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 384.
[550] et-Teftâzânî, **age.**, s. 578-584; el-Cârim, Emîn, **age.**, s. 40-65.
[551] İbn Reşîk, **age.**, I/222-223; el-Hâşimî, **age.**, s. 258-267; el-Cârim, Emîn, **age.**, s. 76, 84.

demektir. Bunlardan çarpıcı olanları çoktur. Örneğin, sevgili ona elleriyle bir demet yasemin hediye edince, ayın avuçlarından bir demet yıldız aldığını söylemiştir:

إذا هُوَ أَهْدَى الياسَمِينَ بِكَفِّهِ، – أَخَذْتُ النُّجُومَ الزُّهْرَ مِنْ راحَةِ البَدْرِ[552]

"Yasemini bana elleriyle hediye ettiğinde, sanki ayın avuçlarından parlak yıldızlar alıyordum."

Bu beyitlerde sevgili aya, yasemin demeti ise yıldız kümesine benzetilmiştir. Her iki teşbih örneğinde de teşbihin taraflarından biri hazfedilmiştir. Nitekim sevgili aya (*müşebbehun bih*) benzetilirken sevgili (*müşebbeh*) zikredilmemiştir. Ayrıca şair, yıldızları (*müşebbehun bih*) aldığını söylerken, yaseminlerden (*müşebbeh*ten) bahsetmemiştir. Ancak ayın avucunun olmadığı ve yıldızların da elle alınamayacağı bilinmektedir. Bu durum, gerçek anlamı engelleyen bir *karîne* olup buradaki ifadelerde mecâz yapılmış ve istiare sanatı kullanılmıştır. Benzetme unsurlarından *müşebbehun bih* zikredilerek yapıldığından her iki istiare de *isti'âre-i tasrîhiyye* (açık istiare) kısmına girmektedir.

Başka bir örnekte şair, Kurtuba emîri Ebu'l-Hazm vefat edip defnedilince, kabrin, bir insanı değil, aslında güneşi bağrına bastığını söylemiştir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الشَّمْسَ قَدْ ضَمَّهَا القَبْرُ؛ – وَأَنْ قَدْ كَفَانَا، فَقْدَنَا القَمَرَ، البَدْرُ[553]

"Görmez misin kabir, güneşi kucakladı. Bir de kaybetmişsek ayı, onun yerine kavuştuk dolunaya."

Burada Ebu'l-Hazm güneşe benzetilmiştir. Ancak kendisi (*müşebbeh*) zikredilmemiştir. Gerçek anlamı engelleyen *alâka* ise kabrin güneşi kucaklamasıdır. Zira bu durum olası değildir. Buradaki istiare de *müşebbehun bih* zikredilerek yapıldığından, *isti'âre-i tasrîhiyye* kısmına girmektedir. Kabir ise kucaklayan anneye benzetilmiştir. Çünkü kucaklama (ضَمَّ) vasfı, kabre ait olamaz, canlıya ait bir özelliktir. Anneye ait olması ise genel bir durumdur. O halde kucaklama vasfı,

[552] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 456.
[553] Aynı eser, s. 95.

anneden kabre ödünç olarak verilmiştir. Anne (*müşebbehun bih*) zikredilmediğinden *isti'âre-i mekniyye* sanatı yapılmıştır. Anneye ait kucaklama vasfı zikredildiğinden buradaki istiare aynı zamanda *tahyîliyye* (hayali) olmuştur. Bunun yanında vefat eden Ebu'l-Hazm'ı kaybolan aya benzetmiştir. Onun yerini alan veliahtı Ebu'l-Velîd'i ise dolunaya benzetmiştir.

Şairin aşağıdaki beyitleri de dikkat çekici istiare örnekleri içermektedir:

أَيُوحِشُنِي الزَّمانُ، وَأَنْتَ أُنْسِي، – وَيُظْلِمُ لِي النَّهارُ وَأَنْتَ شَمْسِي؟

وَأَغْرِسُ فِي مَحَبَّتِكَ الأَمانِي، – فَأَجْنِي الهَوْتَ مِنْ ثَمَرَاتِ غَرْسِي [554]

"Sen tesellim iken sıkıntı verebilir mi zaman bana? Ve sen güneşim iken karanlık olabilir mi gündüz bana?

Aşkında ümit fidanları dikerim. Lakin meyve değil ölüm toplarım onlardan."

Şaire göre zaman, kendisini yalnız bırakmıştır. Ama bu önemli değildir. Çünkü sevgili vardır. Gündüz, gündüz olmasına rağmen şair için karanlık olmuştur. Ancak yine önemli değildir. Çünkü onun zaten bir güneşi vardır. Karanlığı aydınlatan sevgilisi vardır. Şair ayrıca sevgilinin aşkında ümit fidanları dikmiş fakat bu fidanlar büyüyünce meyveleri ölüm olmuştur. Âşığın ümitleri boşa çıkmıştır. Çünkü sevgili, ona vefasızlık yapmış ve âşığa olan sevgisini çok ucuza satmıştır. Yine şaire göre zaman yalnız bırakan bir unsur değildir. Terk eden ve yalnız bırakan insandır. Ayrıca gündüz de bir yeri karartmaz. O halde zamana da gündüze de insana ait özellikler nispet edilmiştir.

Şair, ikinci beyitte ümitleri diktiğini söylemişse de ümitler dikilmez, fidanlar dikilir. Ümitler, fidanlara benzetilmiştir. Ayrıca ağaçlardan ölüm toplanmaz, meyve toplanır. Ölüm, meyveye benzetilmiştir. Her iki örnekte de *müşebbehun bih* zikredilmemiştir. Dolayısıyla buralarda *isti'âre-i mekniyye* yapılmıştır. Zikredilmeyen *müşebbehun bih*lere ait özellikler (يُوحِشُ، يُظْلِمُ، أَغْرِسُ) kullanılarak *isti'âre-i mekniyye-i tahyîliyye* (kapalı hayali istiare) yapılmıştır.

[554] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 458.

Şair, memduhu el-Mu‘tazıd’ın güzelliğini, cömertliğini ve ümitleri yeşertmesi gibi bazı güzel meziyetlerini tasvir ederken, ifadelerini istiare sanatıyla süslemiş ve güçlendirmiştir:

لَمَّا وَرَدْتُ، بِوِرْدِ حَضْرَتِكَ، الهُنَى، – فَهِقَتْ لَدَيَّ جِمامُهَا الأَعْدَادُ

فَاسْتَقْبَلَتْنِي الشَّمْسُ تَبْسُطُ راحَةً – لِلْبَحْرِ، مِنْ نَفَحاتِها، اسْتِمْدادُ[555]

“Zat-ı âlinizin kaynağından ümitlerin gerçekleşmesini talep ettiğimde kesintisiz ve bol suyuyla dolup taştım.

Denizlerin dahi kereminden destek aldığı güneş, avuçlarını açarak karşıladı beni.”

Burada el-Mu‘tazıd, nezdinde ümitlerin gerçekleşmesi bakımından, suyu bol ve kesintisiz olan bir menbaya benzetilmiştir. Şair, maksatlarına nâil olmak için bu kaynağa geldiğinde, güneş kadar güzel, kuşatıcı ve cömert olan memduhu, bol ihsanda bulunmak için elleri açık olarak onu karşılamıştır. Burada ellerini denize doğru açan güneşin, şairi karşılamasında istiare vardır. Çünkü güneşin elleri yoktur. Bu da gerçek anlamı engelleyen alakadır. O halde el-Mu‘tazıd (*müşebbeh)*, güneşe *(müşebbehun bih)* benzetilmiştir. *Müşebbehun bih* zikredildiğinden, buradaki istiare türü, *tasrîhiyye*dir.

Şairin en güzel istiare örneklerinden biri de içinde tabiata seslendiği ve ondan kendisinin intikamını almasını istediği aşağıdaki beyitleridir:

أَلَمْ يَأْنِ أَنْ يَبْكِي الغَمامُ عَلَى مِثْلِي، – وَيَطْلُبَ ثَأْرِي البَرْقُ مُنْصَلِتَ النَّصْلِ

وَهَلاَّ أَقَامَتْ أَنْجُمُ اللَّيْلِ مَأْتَماً، – لِتَنْدُبَ فِي الآفاقِ ما ضاعَ مِنْ نَثْلِي[556]

“Bulutların benim gibi birine ağlamasının ve şimşeğin de kılıcını çekip intikamımı almasının zamanı gelmedi mi?

Yitip giden itibarımın yasını her tarafta tutmak için gece yıldızlarının bir metem düzenlemesi gerekmez mi?”

[555] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 232.
[556] Aynı eser, s. 43.

Şair, bulutlara seslenmekte ve bir insan gibi haline ağlamasını, şimşekten ise mızrağının ucuyla düşmanlardan kendisinin intikamını almasını istemiştir. Ona göre yıldızlar da şairin matemini tutmalıdır. Burada bulutlar (الغَمام), şimşek (البَرْق) ve yıldızlar (أَنْجُم) insana benzetilmiştir. Ancak insan (müşebbehun bih) zikredilmemiş, ona ait özellikler (يَبْكِي، يَطْلُبَ ثَأرِي، أقامتْ مأتَماً) zikredilmiştir. Buna göre *isti'âre-i mekniyye-i tahyîliyye* sanatı yapılmıştır.

İbn Zeydûn'un şiirlerinde geçen başka bazı istiare örnekleri aşağıda verilmiştir:

بَنِي جَهْوَرٍ! أَنْتُمْ سَماءُ رِياسَةٍ – لِعافِيكُمُ، فِي أُفْقِها، أَنْجُمٌ زُهْرُ

أَرَى الدَّهْرَ إنْ يَبْطِشْ فَأَنْتَ يَمِينُهُ — وَإنْ تَضْحَكِ الدُّنْيَا فَأَنْتَ لَهَا ثَغْرُ[557]

"Ey Cehver ailesi! Hükümranlığın semasısınız siz. Kapınıza gelen için vardır ufkunda ışıldayan yıldızlar.

Zaman saldırdığında, zamanın sağ kolusun sen. Güldüğünde ise sen onun gülümseyen ağzısın."

Şair, burada zamanın (الدَّهْرُ) tüm gücüyle saldırmasını (sıkıntı vermesini) (يَبْطِش), ordunun hücüm etmesine; dünyanın (الدُّنْيا) gülmesini (neşe vermesini) (تَضْحَك), insanın gülmesine benzetmiştir. Saldırmak ve gülmek, zaman ve dünyaya ait özellikler olmadığından, bu eylemler gerçek anlamda onlara atfedilemez. Burada *isti'âre-i mekniyye-i tahyîliyye* yapılmıştır.

لِيُسْقَ عَهْدُكُمُ عَهْدُ السُّرُورِ فَمَا – كُنْتُمْ لِأَرْوَاحِنَا إلاَّ رَياحِينَا[558]

"Sulansın (bereketlensin) sizinle geçen mutlu günlerimiz. Önceleri ruhlarımız için hoş kokulu bitkilerdiniz."

[557] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 122.
[558] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 388.

Sevgilinin verdiği söz (عَهْد), bahçeye benzetilmiştir. Bahçe (*müşebbehun bih*) zikredilmemiş ama bahçeye ait sulanma (لِيُسْقَ) özelliği zikredilmiş olduğundan *isti'âre-i mekniyye-i tahyîliyye* sanatı yapılmıştır.

إِنِّي ذَكَرْتُكِ، بِالزَّهْراءِ، مُشْتاقَا، – وَالأُفْقُ طَلْقٌ وَمَرْأَى الأَرْضِ قَدْ راقَا

وَلِلنَّسِيمِ اعْتِلالٌ، فِي أَصائِلِهِ، – كَأَنَّهُ رَقَّ لِي، فَاعْتَلَّ إِشْفَاقَا

وَالرَّوْضُ، عَنْ مائِهِ الفِضِّيِّ، مُبْتَسِمٌ، – كَما شَقَقْتَ عَنِ اللَّبّاتِ أَطْواقَا

يَوْمٌ، كَأَيَّامِ لَذَّاتٍ لَنَا انْصَرَمَتْ، – بِتْنَا لَهَا، حِينَ نامَ الدَّهْرُ، سُرَّاقَا[559]

"ez-Zehrâ'da andım seni büyük bir özlemle. Açık ufukta güzel manzarada.

Narin bir esintisi var rüzgarın akşamüstü. Acıdı bana sanki rüzgar ve öylece yumuşadı.

Yeşilliği ise gümüş gibi şebnemlerin arasında tebessüm eder, inci tanelerinin arasından parlayan boyun gibi.

Daha önce lezzet aldığımız günlerden bir gün gibiydi. Zaman uykuya dalınca biz lezzetini çalardık gecenin."

Bu beyitlerde acıma (إِشْفاق) ve hastalık (اِعْتِلال) gibi özellikler rüzgâra (النَّسِيم) ait özellikler olmadığından, rüzgâr, bu özelliklere sahip insana benzetilmiştir. Aynı şekilde tebessüm etme (مُبْتَسِم) özelliği de bahçeye (الرَّوْضُ) ait olmadığından bahçe, gülümseyen insana benzetilmiştir. Sonra uyuma (نَامَ) özelliğine sahip olmayan zaman (الدَّهْر) uyuyan insana benzetilmiştir. Her üç örnekte de *isti'âre-i mekniyye-i tahyîliyye* sanatı vardır.

[559] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 398-399.

6. MECÂZ-I MÜRSEL

Mecâz-ı mürsel, bir kelimeyi gerçek anlamı dışında ve benzetme amacı olmadan kullanmaktır. Kelimenin gerçek anlamında kullanıldığını engelleyen aklî bir karine vardır. Mecâz ile gerçek anlam arasındaki alaka 18'e kadar çıkarılsa da sebep-sonuç (sebebiyye, musebbebiye), umûm-husûs, parça-bütün ilişkisi (cuz'iyye, külliyye), zarfiyet durumu (hâliyye, mahalliyye), bir şeyin varlığına ihtiyaç duyma hususu (lâzimiyye-melzûmiyye) ve bir şeyin aracı olma durumu (âliyye) gibi belli başlı alaka durumları vardır.[560]

Aşağıda İbn Zeydûn'un şiirlerinde tespit edilen bazı mecâz-ı mürsel örnekleri izah edilmiştir:

بِنْتُم وَبِنَّا، فَمَا ابْتَلَّتْ جَوَانِحُنَا – شَوْقاً إِلَيْكُمْ، وَلاَ جَفَّتْ مَآقِينَا

نَكادُ، حِينَ تُنَاجِيكُمْ ضَمائِرُنَا، – يَقْضِي عَلَيْنَا الأَسَى لَوْلاَ تَأَسِّينَا[561]

"Ayrıldık birbirimizden. Ne ıslandı (huzur buldu) bağrımız hasretinden ne de kurudu gözlerimiz gözyaşlarından.

Kalplerimiz size yakardığı vakit, kavuşma ümidinin verdiği teselli olmasa, ölecektik üzüntüden."

Şair, sevgili için *"hasretinizden bağrımız ıslanmadı"* derken جَوانِح kelimesini kullanmıştır. Ancak bu kelime, göğüs kafesini oluşturan üst ya da küçük kaburga kemikleri için kullanılmaktadır.[562] Bununla, aslında kalbini kastetmiştir. Çünkü gerçekte huzursuz olan yer kalptir. Burada mekân zikredilmiş ama içindeki kastedilmiştir. O halde alakası *mahalliyye* olan *mecâz-ı mürsel* sanatı vardır. Bütünün zikredildiği ama parçanın kastedildiği *külliyye* alakası da kabul edilebilir.

غَرِيبٌ بِأَقْصَى الشَّرْقِ يَشْكُرُ لِلصَّبَا – تَحَمُّلَهَا مِنْهُ السَّلاَمَ إِلَى الغَرْبِ[563]

[560] el-Hâşimî, **age.**, s. 252-259; Eren, Uzunoğlu, **age.**, s. 88-90.
[561] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, El-Fâhûrî (Thk.), s. 387-388.
[562] **Lisânu'l-'Arab**, "ح – ر – م", Dâru'l-kutubu'l-'ilmiyye, Beyrut 2013.
[563] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 493.

"Doğu'nun en uzağında bir garip, saba rüzgarına teşekkür etmektedir, Batı'ya selamını taşıyor diye."

Şair, yukarıdaki beyitleri Endülüs'ün doğu sahillerine yakın Belensiye (Valensiya) şehrinde yazmıştır.[564] Batıyla Kurtuba'yı kastetmiştir. Dolayısıyla burada, bütünü zikredip parçayı kastetme *külliyye* alakasıyla *mecâz-ı mürsel* yapılmıştır.

7. MECÂZ-I AKLÎ

Bu mecâz türünde fiil, benzetme amacı olmadan bir alakadan dolayı failinden başkasına isnâd edilmektedir. Hakiki isnadı engelleyen bir karine de vardır. Fiil ile fail arasındaki mecâz alakası, sebebiyye, zamâniyye (zarfiyye), mekâniyye, fâiliyye ve mef'ûliyye gibi ilgilerdir.[565]

İbn Zeydûn'un şiirlerinde mecâz-ı aklî örnekleri, özellikle yaşadığı sıkıntıları ve başına gelen kötü durumları zamana bağladığı yerlerde görülmektedir. Nitekim aşağıdaki örnekte bunu görebilmekteyiz:

مَنْ مُبْلِغُ المُلْبِسِينَا، بِانْتِزاحِهِمُ، – حُزْناً، مَعَ الدَّهْرِ لاَ يَبْلَى وَيُبْلِينَا

أَنَّ الزَّمَانَ الَّذِي مَا زَالَ يُضْحِكُنَا — أُنْساً بِقُرْبِهِمُ قَدْ عَادَ يُبْكِينَا[566]

"Bu kötü haberi kim ulaştırır yas elbiselerini giyenlere. Dünya durdukça eskimeyen, ama bizi yıpratan bu haberi.

Ve dostların yakınlığıyla bizi hep güldüren zamanın, şimdi artık ağlatmaya başladığını."

Burada şair, zamanın, eskimediğini ama eskittiğini söylemektedir. Oysa bu eylemleri yapan zaman değil, zamanın içinde olan olaylardır. *Zarfiyye* ilgisiyle *mecâz-ı aklî* sanatı yapılmıştır. İkinci beyitte de aynı şekilde zamana atfedilen eylemler vardır. Güldürenin ve ağlatanın zaman olduğu ifade edilmektedir. Ancak

[564] İbn Hâkân, **Kalâid**, s. 229.
[565] el-Cârim, Emîn, **age.**, s. 117-118.
[566] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 386.

gerçekte eylemin sahibi buna sebep olan insanlardır. O halde buradaki alaka *sebebiyye*dir. Aynı durum aşağıdaki beyitler için de söz konusudur:

سَرّكَ الدّهرُ وَسَاءَ، – فَاقْنَ شُكْراً وَعَزَاءَ[567]

"Zaman seni sevindirir de üzer de. Sana düşen şükretmek ve bulmaktır teselli."

Kızı vefat eden emîr el-Mu'tazıd'ı teselli için yazılan bu beyitte, zamanın, sevindirdiği ve üzdüğü ifade edilmekte ancak zamanın fail olamayacağı bilinmektedir. Buna göre bu eylemler, zamana mecâzen isnad edilmiştir. *Zarfiyye* alakasıyla *mecâz-ı akli* sanatına başvurulmuştur. Aynı durum aşağıdaki beyitte de görülmektedir. Nitekim *zarfiyye* alakası ile bir eylem, zamana isnad edilmiştir:

مَا عَلى ظَنّيَ بَاسُ، – يَجْرَحُ الدَّهْرُ وَيَاسُو[568]

"Doğrudur kanımca: zaman yaralar da teselli de eder."

Aşağıdaki beyitte sevindirme eylemi, Ramazan ve Kurban bayramlarına nispet edilmiştir:

خَلِيلَيَّ لا فِطْرٌ يَسُرُّ وَلا أَضْحَى– فَما حَالُ مَنْ أَمْسَى مَشُوقاً كَما أَضْحَى[569]

"Dostlar! Ne Ramazan Bayramı ne de Kurban Bayramı sevindirmekte. Nasıl olur hali, sabah ve akşam âşık olanın?"

Ancak bayramların kendisi sevindirmez; bayramlar sevinmeye vesile olurlar. O halde burada *sebebiyye* alakası ile bayramlara eylem nispet edilmiş bir *mecâz-ı aklî* söz konusudur. Sevinmenin bayramlarda olduğu düşünülürse ayrıca *zarfiyye* alakasının da olduğu söylenebilir.

[567] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 291.
[568] Aynı eser, s. 146.
[569] Aynı eser, s. 488.

8. KİNAYE

Kinaye, bir kelime ya da sözün gerçek anlamı dışında ve benzetme amacı olmadan kullanılmasıdır. Maksadın doğrudan değil; dolaylı olarak dile getirilmesidir. Mecâz-ı mürselden farkı, gerçek anlamı engelleyen karinenin olmamasıdır.[570] Kinayenin bulunduğu sözden gerçek anlam çıksa da aslında mecâz anlamı kastedilir. Mecâz-ı mürsel sanatı daha çok deyim ve atasözlerinde bulunmaktadır.

İbn Zeydûn, meramını muhataplarına çoğu kez üstü kapalı bir ifadeyle anlatmaya çalışmaktadır. Özellikle muhataplarını uyardığı, tehdit ettiği ve emîrlerden maruz kaldığını düşündüğü haksızlıkları dile getirirken kinaye sanatını daha fazla kullanmıştır. Aşağıdaki beyitlerde hasmını dolaylı bir şekilde uyarmıştır:

أَثَرْتَ هِزَبْرَ الشَّرَى إِذْ رَبَضْ، – وَنَبَّهْتَهُ إِذْ هَدا فَاغْتَمَضْ

إذا الشَّمْسُ قابَلْتَهَا أَرْمَداً، – فَحَظُّ جُفُونِكَ فِي أَنْ تُغَضّ[571]

"Rahatını bozdun, ininde uzanan aslanın ve onu uyandırdın uykusundan.

Gözlerin iltihaplıyken bakarsan güneşe, o gözlerin şansları varsa kapanacaktır."

İbn Zeydûn, kendisini, ininde uyuyan ama tahrik edildiği için harekete geçen aslana benzeterek hasmını uyarmıştır. Çünkü hasmı, şairin yârine göz dikerek şairi uyandırmış ve şimşekleri üzerine çekmiştir. Bunun da hasım için bedelinin ağır olacağını ima etmiştir. Daha sonra, kendisini güneşe benzeterek, gözü iltihaplı birinin, güneşi gördüğünde, yüzünü çevirmesi ya da gözünü kapatması gerektiğini söylemektedir. Bu kinayeli ifadelerle, rakibini zayıf ve küçük görürken kendisiyle uğraşanların mutlaka kaybedeceğini belirtmiştir. Burada, هِزَبْرَ (aslan) kelimesi *mekniyyun bih* (kinaye lafzı); şair ise *mekniyyun anh* (kinayenin delalet ettiği mana)dır. Aynı şekilde رَبَضَ, اِغْتَمَضَ ve هَدَأَ (uzanmak, uyumak, sakin olmak) kelimeleri *mekniyyun bih*; şairin sükûneti ve halîm oluşu ise *mekniyyun anh*tır. İkinci

[570] el-Hâşimî, **age.**, s. 286-294.
[571] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 151.

beyitte ise الشّمْسُ *mekniyyun bih* iken, şair *mekniyyun anh*tır. فَحَظُّ جُفُونِكَ فِي أنْ تُغَضّ cümlesi *mekniyyun bih* olurken, rakibin şairle uğraşmamasınıngerekliliği ise *mekniyyun anh*tır.

İbn Zeydûn, hükümdar Ebu'l-Hazm'e methiyeler yazdığını ancak onun, bu methiyeleri hak etmediğini dolaylı olarak şöyle ifade etmiştir:

قُلْ لِلْوَزِيرِ، وَقَدْ قَطَعْتُ بِمَدْحِهِ – عُمْرِي، فَكانَ السِّجْنُ مِنْهُ ثَوابِي

لا تخْشَ فِي حَقِّي بِمَا أَمْضَيْتَهُ – مِنْ ذاكَ فِيَّ، وَلا تَوَقَّ عِتابِي

لَمْ تُخْطِ فِي أَمْرِي الصَّوابَ مُوَفَّقاً – هذا جَزاءُ الشَّاعِرِ الكَذَّابِ![572]

"Vezire söyle: Ben onu methetmekle ömrümü geçirdim. O ise karşılık olarak beni hapse attı.

Bana yaptıklarından korkma ve seni kınarım diye endişelenme!

Yanlış yapmadın, senin yaptığın doğrudur. Budur yalancı şairin cezası."

Şair, burada emîre yazdığı methiyelerin hepsinin gerçek dışı birer yalan olduğunu söylemiştir. Son beyitteki الشّاعِرِ الكَذّابِ ifadesiyle, emîrin o övgüleri hak etmediğini ima etmiştir. الشّاعِرِ الكَذّابِ ifadesi *mekniyyun bih*, emîre yazılan önceki övgülerin yalan oluşu ise *mekniyyun anh*tır.

Şair, bir beytinde sevgiliye olan samimi ve sıkı bağlılığını kinayeli bir şekilde ifade etmektedir:

فَانْحَلَّ ما كانَ مَعْقُوداً بِأَنْفُسِنَا؛ – وَانْبَتَّ ما كانَ مَوْصُولاً بِأَيْدِينَا [573]

"Bizi bağlayan bağlar çözüldü böylece ve koptu bizi kavuşturan elimizdeki ipler."

[572] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 59.
[573] Aynı eser, s. 387.

Burada مَوْصُولاً بِأَيْدِينَا ifadesi, şairin vuslat günlerinde sevgiliyle olan karşılıklı muhabbeti ve aşklarından kinayedir. Gerçek anlamı engelleyen bir durum olmamakla birlikte ifadenin akışından kinaye olduğu anlaşılmaktadır.

Şair, sevincini ve hüznünü bazen doğrudan ifade etmez:

بِنْتُمْ وَبِنَّا، فَما ابْتَلَّتْ جَوَانِحُنَا – شَوْقاً إِلَيْكُمْ، وَلا جَفَّتْ مَآقِينَا[574]

"Ayrıldık birbirimizden. Ne ıslandı (huzur buldu) bağrımız hasretinizden ne de kurudu gözlerimiz gözyaşlarından."

Şair, burada فَما ابْتَلَّتْ جَوَانِحُنَا ifadesiyle, ayrılıktan sonra gönlünün hoşnut olmadığını ve hiç huzur bulamadığını söylemiştir. وَلا جَفَّتْ مَآقِينَا ifadesiyle ayrılık yüzünden, hüznünün hiç bitmediğini ifade etmektedir.

İbn Zeydûn, dolaylı ifadelerle, şan şöhret sahibiyken değerinin anlaşılmadığını ve hapse atıldığını, şan şöhretinin ayaklar altına alındığını dile getirmiştir. Ancak ona göre bu da onun izzetinin ve değerine bir zarar vermemiştir. Çünkü kendisi misk gibidir. Toprağa da atılsa ve ayaklar altında çiğnense de yine misktir ve yine güzel kokar:

وَيُفَتُّ المِسْكُ فِي التُّرْ – بِ، فَيُوطَا وَيُدَاسُ؟[575]

"Misk toprağa atılır, üzerine basılır, ezilir ve çiğnenir ayaklar altında (ama yinede misktir, güzel kokar)."

Burada المِسْكُ (misk)ten kasıt şairdir. Topraktan kasıt ise hapistir. فَيُوطَا وَيُدَاسُ (basılır ve ezilir) ifadeleri, şairin hapse atılmakla haksızlığa uğradığına işaret etmektedir.

[574] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 387.
[575] Aynı eser, s. 148.

9. HABERÎ VE İNŞÂÎ İFADELER

Haberî ifade, doğru ya da yalan ihtimali olan ifadedir. *"Kalem kırıktır."* İfadesi için "*doğrudur*" diyebildiğimiz gibi "*yalandır*" da diyebiliriz. İnşâî ifade ise doğru ya da yalan olarak nitelendirilemeyen ifadelerdir. Nitekim "*buraya gel!*" dendiğinde, "*doğrudur*" veya "*yalandır*" şeklinde bir yargı öne sürülmüştür. İnşâî ifade, talebî ve gayr-ı talebî olmak üzere iki kısma ayrılır.[576] Burada İbn Zeydûn'un şiirlerinde daha çok ön plana çıkan *talebî inşâ* unsurları ele alınacaktır. Bunlar emir, nehiy, istifhâm, temenni ve nidâ örnekleridir.

9.1. Emir ve Nehiy

Emir, konum olarak üstün asttan bir eylemin gerçekleşmesini istemesidir. Nehiy ise eylemin gerçekleşmemesini istemektir. Yani eylemi engellemek ve yasaklamaktır. Ancak emir ve nehyin asıl kullanımları dışında birçok kullanım gerekçesi vardır. Dua, te'kid, tehdit, aşağılama, öğüt ve temenni bunlardan belli başlarıdır.[577]

İbn Zeydûn'un, özellikle muhataplarına sadakati ve vefayı tavsiye ederken emir ve nehiy sigalarını kullandığı anlaşılmaktadır. Dostu İbn Rıfk için yazdığı bir şiirde[578] emir ve nehyin etkili kullanım örnekleri görülmektedir. Nitekim kendisine gösterdiği sevgiyi kaybetmemesi, cefa etme niyetinde olmaması gerektiği, yazacağı cevaplarda bitmek üzere olan bağları tekrar güçlendirmesi gibi *öğüt*lerde bulunmuş, cevap olarak güzel şeyler yazmasını *talep* etmiştir. Son beyitte ise emir sigasıyla ona *dua* etmiştir:

لا يَضِعْ وُدِّيَ الصَّرِيحُ الَّذِي أَرْ – ضَاكَ مِنْهُ اسْتِواءُ سِرِّي وَجَهْرِي

لا يَكُنْ قَصْرُكَ الجَفَاءَ، فَإِنَّ الـ – وُدَّ، إنْ ساعَدَتْ حَياتِيَ. قَصْرِي

وَأَعِدْ، بِالجَوابِ، دَوْلَةَ أُنْسٍ، – قَدْ تَقَضَّتْ إلاَّ عُلالَةَ ذِكْرِ

[576] Eren, Uzunoğlu, **age.**, s. 20, 27; M. Edip Çağmar, **Alıştırmalarla Belagat,** Mektebetu Diyâri Bekr, İstanbul 2013, **age.,** s. 41-43.
[577] et-Teftâzânî, **age.**, s. 424-427; Çağmar, **age.,** s. 72-79.
[578] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin notu), s. 230.

وَاكْسُ مَتْنَ القِرْطَاسِ دِيبَاجَ لَفْظٍ – يَبْهَرُ الفِكْرَ مِنْ نَظِيمٍ وَنَثْرِ

فَابْقَ فِي ذِمَّةِ السَّلاَمَةِ، مَا انْجَا – بَ، عَنِ الأُفْقِ، عارِضٌ مُتَسَرِّ [579]

"Açıkça veya gizlice arz ettiğim fark etmez, kaybolmasın seni hoşnut eden sevgim.

Amacın bana cefa etmek olmasın. Çünkü hayatım boyunca amacım senin sevgin olmuştur.

Birkaç hatırası dışında biten ülfeti ve sevgiyi bir cevabınla gönder.

Sayfalara nesirden ve nazımdan süslü lafızlar giydir, coştursun düşünceleri.

Selametle kal, ufuklarda şimşekler parladıkça."

İbn Zeydûn, yârdan, inşa ettiği sevgiyi yıkmamasını, yaptığı güzellikleri bozmamasını ve hasımlarının, amaçlarına ulaşmalarına imkân vermemesini istemektedir. Sevgilinin ona acımasını, samimiyetle ona güvenmesini, verdiği sözlere sadık kalmasını istemekte, bunları vurgulamak için dua ve istek amacıyla emir ve nehiy sigalarını kullanmaktadır:

بَنَيْتَ فَلا تهْدِمْ، وَرِشْتَ فَلاَ تَبْرِ؛ – وَأَمْرَضْتَ حُسَّادِي وَحَاشَاكَ أَنْ تُبْرِي [580]

"İnşa ettin, bozma! Giydirdin (güç verdin), zayıflatma! Hasta ettin düşmanlarımı, iyileştirme onları."

أَعِدْ، فِي عَبْدِكَ المَظْلُومِ، رَأْياً – تَنَالُ بِهِ الجَزِيلَ مِنَ الثَّوابِ [581]

"Bir daha düşün senin şu mazlum kölenin durumunu. Büyük sevaplar kazanırsın."

دُومِي عَلَى العَهْدِ، ما دُمْنَا، مُحافِظَةً، – فَالحُرُّ مَنْ دَانَ إنْصَافاً كَمَا دِينَا [582]

"Sözünde dur ve onu muhafaza et, biz sözümüzde durduğumuz sürece. Çünkü sen hürsün ve hür kişi, âdil ve sözünde durandır, bizim gibi."

[579] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 172-173.
[580] Aynı eser, s. 144.
[581] Aynı eser, s. 422.
[582] Aynı eser, s. 392.

Hasımlarını uyarırken ve tehdit ederken de ifadelerini pekiştirmek için emir ve nehiy kiplerini kullanmaktadır. Ancak buralarda şairin amacı, ifadelerine sertlik katmak suretiyle kararlılığını göstermektir:

أَصِخْ لِمَقالَتِي وَاسْمَعْ – وَخُذْ فِيما تَرى أَوْ دَعْ[583]

وأَقْصِرْ، بَعْدَهَا، أَوْ زِدْ؛ – وَطِرْ، فِي إِثْرِهَا، أَوْ قَعْ

أَعِدْ نَظَراً فَإِنَّ البَغْـ – ـيَ مِمَّا لَمْ يَزَلْ يَصْرَعْ

وَلا تُطِعِ الَّتِي تُغْوِيـ – ـكَ فَهْيَ لِغَيِّهِمْ أَطْوَعْ

تَقَبَّلْ إذا أَتَى خَطْبٌ – وَأَنْفُ الفَحْلِ لا يُقْرَعْ

وَلا تَكُ مِنْكَ تِلْكَ الدَّا – رَ بِالمَرْأَى وَلا المَسْمَعْ

"Sözüme kulak ver ve dinle. Sonra sana uyanı al. Bırak uymayanı.
Sonra ister kısalt sözümü ister ekle üstüne. İster uç peşinden ister yere düş.
Bir daha düşün. Çünkü zulüm sürekli rezil eder ve vurur yerden yere.
Sapıklığına boyun eğmiş olan, çıkarmasın seni yoldan, uyma ona.
Bir musibet gelirse kabullen, zayıf düşmezsin.
Şu ev ise senin görüş alanında ya da duyma mesafende dahi olmasın (yaklaşma ona)."

Emir ve nehiy sigaları, İbn Zeydûn'un nasihat içerikli şiirlerinde de görülmektedir:

فَاسْلُ عَنْهُ غَيْرَةً، – وَاحْتَمِلِ الرُّزْءَ إِبَاءَ

فَتَأَسَّ! إِنَّ ذَاكَ – الخَطْبَ غَالَ الأَنْبِيَاءَ

"Unut onu ve teselli ara. Yüceliğinle tahammül et musibete.
Üzülme! Peygamberler dahi ölümü tatmıştır."

فَلاَ بِقَضِ الدُّنْيا جَناحَكَ بَعْدَهَا، – فَمِنْكَ، لِمَنْ هاضَتْ نَوائِبُها، جَبْرُ[584]

[583] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 158.

Onun gidişinden sonra, kanadını kırmasın dünya senin. Kanadını kırılanı ise sen cebredersin."

فَأَحْسِنِ الظَّنَّ، لاَ تَرْتَبْ بِعَهْدِ فَتًى، – تَعْفُو العُهُودُ وَتَبْقَى مِنْهُ آثارُ

فَلاَ يَرِيبَنْكَ، فِي ذِكْرِ الصَّدِيقِ بِهِ، – مَنْ لَيْسَ يَجْهَلُ أَنَّ الدَّهْرَ دَوَّارُ[585]

"Hep güzellikle an! Sözleri uçup gitse de ardından izler bırakan bir delikanlının sözünden olmasın tereddüdün!

Zamanın neler getirdiğinden haberi olmayan, arkadaşını hatırlama konusunda seni şüpheye sevketmesin."

İbn Zeydûn'un aşağıdaki beyti, emir kalıplarının kullanımı açısından dikkat çekici bir örnektir:

أَجِرْ أَعْدِ آمِنْ أَحْسِنِ ابْدَأْ عُدِ اكْفِ حُطْ – تَحَفَّ ابْسُطِ اسْتَأْلِفْ صُنِ احْمِ اصْطَنِعْ أَعْلِ[586]

"Komşu kıl, yardım et, tasdik et, iyilik et, ortaya çık, söz ver, kurtar, gözet. Cömertlik yap, ver, dost iste, koru, himaye et, emret, yücelt."

İçinde 15 tane emir fiilin yer aldığı ve emir fiil dışında tek bir kelimenin dahi olmadığı bir beyittir. Şairin genel olarak akıcı üslubuna aykırı bir örnek teşkil ettiği söylenebilir. Zira okuyuşta ilk etapta bir tenafür dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyitte de böyledir:

تِهْ أَحْتَمِلْ وَاسْتَطِلْ أَصْبِرْ وَعِزَّ أَهُنْ – وَوَلِّ أُقْبِلْ وَقُلْ أَسْمَعْ وَمُرْ أَطِعِ[587]

"Sen kibirli olmaya devam et ben tahammül ederim. Sen tepeden bak ben sabrederim. Sen aziz ol ben zelil. Sen uzaklaş ben yine de yakınlaşırım. Sen söyle ben dinlerim. Sen emret ben itaat ederim."

Beyitte, altı tane emir kalıbı kullanılmış ve her emirden sonra mukadder şartın cevabı olarak meczûm bir muzârî' fiil getirilmiştir. Bununla şair, ritim açısından farklı bir ahenk ortaya koyarken, anlamsal olarak da sevgilinin her nazına,

---

[584] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 104.
[585] Aynı eser, s. 177.
[586] Aynı eser, s. 49.
[587] Aynı eser, s. 443.

her haline ve her imtihanına razı olacağını belirtmiştir. İbn Dihye el-Kelbî (ö. 633/1235),[588] muhtelif şairlerden buna benzer beyitler getirdikten sonra İbn Zeydûn'un bu beytinin, her emirden sonra cevabının da olması bakımından bu tarzda yazılmış en güzel beyit olduğunu belirtmiştir.[589]

Şair, Batalyevs emîri el-Muzaffer Seyfuddevle Ebû Bekr Muhammed b. Muslim'e yazdığı[590] aşağıdaki beyitlerde ise emir ve nehiy kalıplarını *dua* maksadıyla kullanmıştır:

أَبَا بَكْرٍ! اِسْلَمْ عَلَى الحادِثَاتِ؛ – وَلاَ زِلْتَ مِنْ رَيْهَا فِي حَرَمْ

فَعِشْ مُعْصَماً، بِيَفَاعِ السُّعُودِ؛ – وَدُمْ ناعِماً فِي ظِلالِ النِّعَمْ

وَلا يَزَلِ الدَّهْرُ، أَيَّامُهُ – لَكُمْ حَشَمٌ، وَاللَّيَالِي خَدَمْ[591]

"Ebû Bekr! Sâlim kalasın, emniyette olasın ilelebed, musibetler karşısında. Güven içinde yaşa, mutluluğun zirvesinde. Nimetler içinde afiyette ol daima. Zaman hizmetkarınız olsun her zaman, günleri ve geceleriyle."

9.2. İstifhâm

İbn Zeydûn, şiirlerinde soru ifadelerini yaygın bir şekilde kullanmıştır. Neredeyse her şiirinde soru sorduğu görülmektedir. Şiirlerinin sayısı 168 iken bunların 159 yerinde soruya müracaat etmiştir. Çünkü İbn Zeydûn, birçok yönden haksızlığa uğradığını, birçok kişiden haksızlık gördüğünü düşünmektedir. Bu yüzden muhataplarından adeta hesap sormak istemektedir.

İbn Zeydûn'un istifhamı kullanım gerekçeleri, belagat ilminde istifhamın kullanılması gerekçeleriyle[592] uyum göstermiştir. O da istifhamı tahkîr (küçültme), inkâr, ta'zîm (yüceltme), tevbîh (azarlama), teşvik, ta'accub (hayret etme), üzüntü, dua, şikâyet gibi amaçlarla kullanmıştır:

---

[588] Endülüslü muhaddis , tarihçi ve ediptir. Hayatı için bk. Mehmet Özdemir, "İbn Dihye el-Kelbî", **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XIX/413-414.
[589] el-Kelbî, **age.**, s. 165.
[590] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin notu), s. 406.
[591] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 196-197.
[592] İstifhâmın kullanım gerekçeleri için bk. et-Teftâzânî, **age.**, s. 409-423.

أَفِي العَدْلِ أَنْ وافَتْكَ تَتْرَى رَسَائِلِي – فَلَمْ تَتْرُكَنْ وَضْعاً لَهَا فِي يَدَيْ عَدْلِ؟

أَأَنْ زَعَمَ الوَاشُونَ مَا لَيْسَ مَزْعَماً – تُعَذِّرُ فِي نَصْرِي وَتُعْذِرُ فِي خَذْلِي؟

وَأَيْنَ جَوابٌ عَنْكَ تَرْضَى بِهِ العُلاَ، – إِذَا سَأَلَتْنِي بَعْدُ أَلْسِنَةُ الحَفْلِ[593]

"Adalet midir sana peş peşe gönderdiğim mektuplarımı adil bir ele vermemen?

Arabozucuların mesnetsiz iddiaları mı etkili oldu, yardım etmez oldun ve özür beklersin üstelik?

Bana durumu soranlara verecek ve senin büyüklüğünü gösterecek bir cevap nerede?"

Burada İbn Zeydûn, hapse atılmasında etkisinin olduğunu düşündüğü Ebu'l-Hazm'e halini şikâyet etmiştir. Yazdığı mektupların cevapsız kalması ve adil birinin eline ulaştırılmaması "*adalet midir*?" diye sormaktadır. Aslında bunun adil olmadığını söylemiştir. Dolayısıyla istifhamı *inkâr* amacıyla kullanmıştır. İkinci beyitte kendisine yardımcı olmayı *"yoksa arabozucuların mesnetsiz iddiaları mı etkili oldu?*" diye sormaya devam etmiştir. Ayrıca şair, emîrin onlara kulak asmasına hayret ettiğinden istifhamı *ta'accub* için de kullanmış olabilir. Son beyitte insanların emîri sorması halinde onu yüceltecek bir cevabı nasıl vereceğini sormuştur. Burada şair, *ta'zîm* (yüceltme) amacıyla istifhamı kullanmıştır.

Zekvân ailesinin Kurtuba'da yönetimi ele geçirme girişimlerinde İbn Zeydûn'un da adı geçmişti.[594] İbn Zeydûn, bir şiirinde bu olayla alakasının olmadığını, İbn Cehver'e *inkâr* amacını taşıyan bir soruyla seslenmiştir:

هَلْ النِّداءُ، الَّذِي أَعْلَنْتُ، مُسْتَمَعُ؛ – أَمْ فِي المِئاتِ، الَّتِي قَدَّمْتُ، مُنْتَفَعُ؟[595]

"Duyuluyor mu çağrılarım? Ya da sunduğum yüzlerce kasidenin bir faydası oldu mu?"

[593] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 47-50.
[594] Şavkî Dayf, **İbn Zeydûn**, s. 26-27; İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh** (nâşirin girişi), s. 47.
[595] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 135.

Burada şair, هَلْ soru edatıyla ifadeye başlamış, sonrasında yine soru edatı olan أَمْ ile devam etmiş. Haykırışının duyulmadığını, yazdığı övgü dolu şiirlerinin fayda vermediğini söylemek istemiştir. Ancak bunu da soru sorarak dile getirmiştir.

Kurtuba'nın ünlü kadılarından Ebû Bekr b. Zekvân'ın (ö. 435/1044) ölümünün ardından ona yazdığı bir mersiyede İbn Zeydûn, *ta'accub (hayret)* ve *üzüntü* ifade eden istifham edatlarını peşi sıra getirerek onun ölümünü kabullenemediğini ifade etmiş, üzüntüsünü dile getirmiştir. İbn Zeydûn, İbn Zekvân'la itibar kazanan ilim ve yargı kurumunun kiminle bir daha itibar kazanacağını sormaktadır. Onun ölümünden sonra güler yüz, merhamet ve şefkat hasletlerinin nerede olduğunu sormaktadır. Aslında İbn Zeydûn, soru sorarken İbn Zekvân'ın bu hasletlere sahip olduğunu vurgulamakta ve onun gidişiyle üzüntüsünü dile getirmektedir:

مَنْ لِلْعُلُومِ؟ فَقَدْ هَوَى العَلَمُ الَّذِي — وُسِمَتْ بِهِ أَنْواعُهَا الأَغْفالُ

مَنْ لِلْقَضاءِ يَعِزُّ، فِي أَثْنائِهِ، – إيضاحُ مُظْلِمَةٍ، لَهَا إشْكَالُ؟

مَنْ لِلْيَتِيمِ، تَتَابَعَتْ أَرْزاؤُهُ؟ – هَلَكَ الأَبُ الحَانِي، وَضَاعَ المَالُ

أَيْنَ الحَفاوَةُ، رَوْضُها غَضُّ الجَنَى؛ – أَيْنَ الطَّلاقَةُ، بِشْرُها سَلْسَالُ؟[596]

"Devrildi, kendisiyle ünlenen ilimlerin sancağı. Kim diriltecek o ilimleri?

Zor ve muğlak konuların çözümünde yargıya kim itibar kazandıracak?

Başından musibetler eksik olmayan, şefkatli babası ölmüş ve malı gitmiş yetime kim sahip çıkacak?

Nerede bahçesi taze meyveli (keremi bol) o güler yüz,? Nerede sürekli müjde veren o yüzdeki aydınlık ?"

[596] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 181-182.

Bunun yanında, ayrılan sevgiliye, ayrıldığı dostlara ve mekânlara eski güzel günlerin geri gelip gelmeyeceğini sorarken aslında yeniden o güzel günleri yaşamak için *dua* etmiştir. Nitekim dostu Ebu'l-Kâsım b. Rıfk'a, eski günlerin hasretini sorularla dile getirmiştir:

هَلْ لِخالِيِ زَمانِنَا مِنْ رُجُوعٍ، – أَمْ لِماضِي زَمانِنا مِنْ مَكَرّ؟

أَيْنَ أَيَّامُنَا؛ وَأَيْنَ لَيالٍ، – كَرِياضٍ لَبِسْنَ أَفْوافَ زَهْرِ[597]

"Mazimiz geri döner mi acaba? Ya da tekerrürü olur mu mazimizin?

Nerede o çiçek yapraklarını giyen bir bahçe gibi günlerimiz ve gecelerimiz!"

Aşağıdaki beyitlerde ise İbn Zeydûn, vatanına duyduğu özlemi, kavuşma ve eski günlere dönme *temenni*sini sorularla dile getirmiştir:

أَقُرْطُبَةُ الغَرّاءُ! هَلْ فِيكِ مَطْمَعُ؟ – وَهَلْ كَبِدٌ حَرَّى لِبَيْنَكِ تُنْقَعُ؟

وَهَلْ لِلَيالِيكِ الحَمِيدَةِ مَرْجِعُ ؟ – إِذِ الحُسْنُ مَرْأىً فِيكِ وَاللَّهْوُ مَسْمَعُ

وَإِذْ كَنَفُ الدُّنْيا لَدَيْكِ مُوَطَّأُ[598]

"Ey neşe dolu güzel Kurtuba! Ümit var mı sana dönmek için? Var mı acı çeken senden uzak gönüller?

Dönüş var mı senin güzel günlerine? Güzellik senin manzaran iken, eğlenceler duyulurken sende.

Ve dünyanın her türlü güzelliğine kolayca ulaşılırken sende."

İbn Zeydûn, sevgilinin ayrılığına fazlasıyla üzülmüştür. Ona olan özlemini ve ona kavuşma ümidini bazen ona sorularla hitap ederek dile getirmiştir. Sorularının amacı genellikle *üzüntü*sünün büyük olduğunu hissettirmek, sevgiliye sadakatini sunmak ve böylece onu dönmeye *teşvik* etmek ve bazen de ona *sitem*de bulunmaktır:

أَنَّى أُضَيِّعُ عَهْدَكْ؟ – أَمْ كَيْفَ أُخْلِفُ وَعْدَكْ[599]

[597] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 170.
[598] Aynı eser, s. 480.

"Sana sadakatimi nasıl kaybederim! Nasıl yerine getirmem sözünü!"

هَلْ لِداعِيكَ مُجِيبُ؟ – أَمْ لِشاكِيكَ طَبِيبُ؟

كَيْفَ يَسْلُوكَ مُحِبٌّ، – زَانَهُ مِنْكَ حَبِيبُ![599]

"Çağrına var mı cevap veren? Var mı şikâyetine (bakan) bir doktor? Ziyneti, sana sevgili olan, nasıl unutur seni!"

أَتَهْجُرُنِي وَتَغْضِبُنِي كِتابِي؟ – وَمَا فِي الحَقِّ غَضْبِي وَاجْتِنَابِي

أَيَجْمُلُ أَنْ أُبِيحَكَ مَحْضَ وُدِّي – وَأَنْتَ تَسُومُنِي سُوءَ العَذابِ[600]

"Yazdığımı öfkeyle alıp gidiyor musun? Oysa hak etmemiştim ben bunu. Ben sana saf aşkımı sunarken sense en kötü işkenceleri tattırırsın bana. Hoş mudur bu?"

İbn Zeydûn'un, şiirlerinde, أَ، أَما، ما، مَتَى، أَ ... أَمْ، هَلْ ... أَمْ، هَلْ، عَلامَ، كَيفَ، فِيمَ، مَنْ، أَنَّى، أيُّ، أَينَ gibi soru edatlarını kullandığı tespit edilmiştir.

9.3. Temenni

Temenni, kavram olarak gerçekleşmesi imkânsız ya da zor olan bir şeyi arzu etmektir. İbn Zeydûn'un şiirlerinde temenni ifadelerine çok örnek vardır. Çünkü İbn Zeydûn kâtiplik, vezirlik, başvezirlik gibi yüksek makamlara geldiği gibi, onun bu makamlardan azledildiği de olmuştur. Kendisiyle huzur bulduğu aşkı tattıktan sonra sevgilinin ayrılmasıyla acısını da tatmıştır. Dolayısıyla kazandıklarının yanında yitirdikleri de olmuştur. Yitirdiklerine tekrar kavuşması için büyük ümitler beslemiştir. Ancak ümitlerini dile getirdiği bazı yerlerde özellikle temenni ifade eden لَيْتَ edatını kullanması aslında ümitlerinin azaldığını göstermektedir:

أَلاَ لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أُصادِفُ خَلْوَةً – لَدَيْكِ، فَأَشْكُو بَعْضَ مَا أَنا وَاجِدُ؟[601]

---

[599] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 412.
[600] Aynı eser, s. 411.
[601] Aynı eser, s.422.

"Rastlar mıyım baş başa kalacacağımız bir vakte? O an şikâyet ederdim aşktan neler çektiğimi."

أَمَّا مُنَى نَفْسِي، فَأَنْتِ جَمِيعُهَا؛ – يا لَيْتَنِي أَصْبحْتُ بَعْضَ مُنَاكِ[603]

"Arzularıma gelince, bütün arzum sensin. Ben ise senin arzularının bir parçası olsaydım keşke."

يا لَيْتَ ما لَكَ عِنْدِي – مِنَ الهَوَى، لِيَ عِنْدَكْ

فَطَالَ لَيْلُكَ بَعْدِي، – كَطُولِ لَيْلِيَ بَعْدَكْ[604]

"Bende olan aşktan sende de olaydı keşke.
Uzasaydı gecelerin benden sonra, senden sonra bana uzadığı gibi."

Bu beyitlerde âşık, maşukla bir araya gelmekten, maşukun bir nebze bile olsa emellerine girmesinden ümidini kesmişcesine لَيْتَ edatını kullanmıştır. Âşık, âşıkta olan aşktan maşukta da olmasını istemiştir. Gecelerini uykusuz hale getiren aşktan sevgilinin de nasiplenmesini istemiştir. Ancak kullandığı temenni edatı (لَيْتَ) ve başına eklediği nidâ edatı (يا) âşığın pek de ümidinin olmadığını göstermektedir.

Şairin aşağıdaki beyitleri, temenni ve terecci edatlarının kullanımı açısından ilginç bir örnektir:

لاَ تَزَلْ دَوْلَتُكُمْ مَبْسُوطَةً، – بَسْطَةً، فِي طَيِّهَا، قَبْضُ الدُّوَلْ

وَرَأَى المُعْتَضِدُ المَنْصُورُ مَا – أَنْبَأَتْهُ فِيكَ لَيْتَ أَوْ لَعَلّ[605]

"Baki kalsın devletiniz ve geniş. Diğer devletlere daim olsun hakimiyetiniz.
el-Mu'tazıdu'l-Mansûr sende görmüştür gerçekleşecek olan keşkeleri."

---

[602] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 469.
[603] Aynı eser, s. 108.
[604] Aynı eser, s. 412.
[605] Aynı eser, s. 304.

Bir hastalığında ziyaretine gelen el-Mu‘temid’e şükranlarını sunmak için kaleme aldığı şiirindeki bu beyitlerde devletin bekası için dua etmiştir. Memduhun vefat eden babası el-Mu‘tazıd’ın temenni ve tereccilerinin, devletin başındaki oğlu el-Mu‘temid’in şahsında gerçekleşeceğini söylemiştir. Temenniyi لَيْتَ edatıyla; terecciyi ise لَعَلَّ edatıyla ifade etmiştir. Bununla, gerçekleşmesi zor *(temenni)* ya da olası *(terecci)* her ümidin, memduhu sayesinde zuhur edeceğini belirtmek istemiştir.

Şair, sevgiliye ulaşma ümitlerinin azaldığını, لَيْتَ kelimesini kullanarak göstermiştir:

كُنْتِ المُنَى، فَأَذَقْتِنِي غُصَصَ الأَذَى، – يا لَيْتَنِي ما فُهْتُ فِيكِ بِلَيْتَنِي[606]

“Arzum idin. Bana eziyetlerin en çetinin tattırdın. Keşke telaffuz etmeseydim “keşkeyi” senin hakkında.”

Bu beyte göre şair için sevgiliye ulaşmak ümit dahilinde iken, sevgili, ona eziyetlerin en büyüğünü reva görmüştür. Cefasıyla şairin ümitlerini azaltmıştır. Sevgiliyi anarken لَيْتَ (keşke) kelimesini kullanmaktan dahi pişmanlık duymuştur. Çünkü zaten لَيْتَ kelimesi gerçekleşmesi zor durumlarda kullanılır.

9.4. Nidâ

Nidâ üslûbuyla muhabatın yönelmesi istenir. Ancak bunun dışında teşvik, teselli, hayıflanma, azarlama, yüceltme, özlem duyma, yardım isteme ve şaşırma gibi gerekçelerle de nida ifadesi kullanılabilir.[607] İbn Zeydûn da nidâyı, asıl anlamı dışında bu maksatlarla kullanmıştır. Emîrlere seslendiği durumlarda genellikle yüceltmeyi kastetmiştir. Sevgiliye ve dostlara seslenirken ise genellikle hüznü ve hayıflanmayı kastetmiştir.

[606] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 426.
[607] et-Teftâzânî, **age.**, s. 430-433.

Şair, başına gelen olumsuzluklar için hüzünlenirken gözyaşlarına ve gönlüne seslenmekte ve onları *teselli* etmektedir:

يا دَمْعُ صُبْ ما شِئْتَ أَنْ تَصُوبَا – وَيا فُؤَادِي آنَ أَنْ تَذُوبَا

إِذِ الرَّزَايَا أَصْبَحَتْ ضُرُوبَا – لَمْ أَرَ لِي فِي أَهْلِهَا ضَرِيبَا[608]

"Dökül ey gözyaşları istediğin kadar! Ve sen, neredeyse eriyorsun ey gönül! Doğaldır. Çünkü musibetler çeşit çeşit oldu, başkasından emsalini görmediğim."

Şair, ayrılan sevgiliye acısını duyurmak için ona seslenmektedir. Sevgilinin, uzaklaşsa da yakın olduğunu, dilinde ve gönlünde kalmaya devam ettiğini belirtmiştir. Bunun yanında, yakın olduğunda ona yakınlaşamamanın üzüntüsünü de dile getirmektedir. Nidâ harfine bazen temenni edatını da ekleyerek *üzüntü*sünü vurgulamaktadır:

يا قَرِيباً، حِينَ يَنْأَى، – حاضِراً، حِينَ يَغِيبُ![609]

"Ey uzaklaştığı halde yakın ve gittiği halde hazır olan sevgili"!

أَذْكَرْتِنِي سالِفَ العَيْشِ، الَّذِي طَابَا، – يا لَيْتَ غائِبَ ذاكَ العَهْدِ قَدْ آبَا[610]

"Hatırlattın bana geçen güzel hayatı. Dönse keşke o geçen güzel zamanlar."

Şair, ayrılan sevgiliye ve bazen de dostlarına çok yakınlara seslenir gibi seslenmektedir. Nitekim en yakına seslenmek için kullanılan nidâ harfi hemzeyle seslenmiştir:

أَغائِبَةً عَنِّي، وَحاضِرَةً مَعِي! – أُنادِيكِ، لَمَّا عِيلَ صَبْرِيَ، فَاسْمَعِي[611]

"Ey benden uzak ama yanımda olan sevgili! Tükendi sabrım, sesleniyorum, ne olur duy beni."

---

[608] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 494.
[609] Aynı eser, s. 411.
[610] Aynı eser, s. 423.
[611] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 163.

أَإِخْوانَنا! لِلْوارِدِينَ مَصادِرُ – وَلا أَوَّلٌ إلاَّ سَيَتْلُوهُ آخِرُ[612]

"Kardeşlerim! Her garibin vardır döneceği bir yurdu. Her ilk, ilk olarak kalmaz, onu takip eden mutlaka olur."

İbn Zeydûn, tabiata da seslenmiştir. Geceye, saba rüzgârına, bahçeye de nidâ harfleriyle seslenmiş ve onlara *özlem*lerini dile getirmiştir:

يا لَيْلُ طُلْ، لا أَشْتَهِي، – إلاَّ بِوَصْلٍ، قِصَرَكْ

يا لَيْلُ خَبِّرْ: أَنَّنِي – أَلْتَذُّ عَنْهُ خَبَرَكْ[613]

"Uza ey gece, uzayabildiğin kadar! İstemem kısalmanı. Seni kısaltacaksa o da vuslatı olsun sevgilinin.

Haber ver ona ey gece: Haz alıyorum ondan bahsetmeni."

وَيَا نَسِيمَ الصَّبَا بَلِّغْ تَحِيَّتَنَا – مَنْ لَوْ عَلَى البُعْدِ حَيّاً كَانَ يُحْيِينَا

يا رَوْضَةً طالَمَا أَجْنَتْ لَوَاحِظَنَا – وَرْداً، جَلاَّهُ الصِّبَا غَضّاً، وَنَسْرِينَا[614]

"Ey sabâ yeli! İlet selamımızı, uzakta bile selamı bizi ihya edecek olan sevgiliye.

Ey bakışlarımıza her zaman çocukluğun ürettiği taze gül ve nesrin toplatan bahçe!"

İbn Zeydûn, 126 yerde nidâ üslubuna başvurmuştur. Bunlardan çoğunluğunu أ، يا، أيها gibi nidâ edatlarıyla kullanmıştır. Bazen de muhataplarına nidâ harfini kullanmadan seslenmiştir:

بَنِي جَهْوَرٍ! أَنْتُمْ سَماءُ رِياسَةٍ – لِعافِيكُمُ، فِي أُفْقِها، أَنْجُمٌ زُهْرُ[615]

"Ey Cehver ailesi! Hükümranlığın semasınız siz. Kapınıza gelen için vardır ufkunda ışıldayan yıldızlar."

---

[612] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 485.
[613] Aynı eser, s. 436
[614] Aynı eser, s. 389-390.
[615] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 122.

أَبَا عامِرٍ، أَيْنَ ذَاكَ الوَفَاءُ، – إِذِ الدَّهْرُ وَسْنَانُ، وَالعَيْشُ غَضّ؟[616]

"Ebû 'Âmir! Nerede o vefa, zaman uyuklu ve hayat sakin iken?"

أَبَا بَكْرٍ! اِسْلَمْ عَلَى الحادِثَاتِ؛ – وَلاَ زِلْتَ مِنْ رَيْبِهَا فِي حَرَمْ[617]

"Ebû Bekr! Sâlim kalasın, emniyette olasın ilelebed, musibetler karşısında."

خَلِيلَيَّ! مَهْلاً لاَ تَلُومَا، فَإِنَّنِي، – فُؤَادِي أَلِيفُ البَثِّ، وَالجِسْمُ مُدْنَفُ[618]

"Dostlarım! Yavaş olun biraz, beni kınamayın. Gönlüm fevkalade cömert, bedenim ise son derece hasta."

10. KASR

İbn Zeydûn'un şiirlerinde vurgulu ifadeler çoktur. Bu ifadelerde muhataplarına haklılığını ispatlamaya çalışmış, dostlarına olan muhabbetine ve sevgiliye olan aşkına vurgu yapmıştır. İbn Zeydûn'un vurgulu ifade biçimlerinden biri de kasrdır. Kasr ifadesinde, bir özellik bir kimseye ya da bir kimse bir özelliğe hasredilmektedir. Ona ait kılınmaktadır. Belagat ilminde kasrın dört yaygın yöntemi vardır: Birincisi, nefyin istisna ile kullanılması. İkincisi, hasr edatı olan إِنَّما ile yapılan kasr. Üçüncüsü, atıf harflerinden olan لا، بَلْ، لكِنْ edatlarıyla yapılan kasr. Dördüncü çeşit ise takdim, yani hasredilecek kelimeyi öne almaktır.[619] İbn Zeydûn'un şiirlerinde bu dört çeşide de örnekler çoktur. Örneğin şair, sevgiliyi, kalpleri okşayan bir esintiye benzetirken ifadesini etkili kılmak için kasr yapmıştır:

إِنَّمَا أَنْتَ نَسِيمٌ، – تَتَلَقَّاهُ القُلُوبُ[620]

"Kalpleri okşayan bir meltemden başkası değilsin sen."

[616] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 153.
[617] Aynı eser, s. 196.
[618] Aynı eser, s. 256.
[619] et-Teftâzânî, **age.**, s. 381-405.
[620] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 411.

Bu beyitte إنَّمَا ifadesi, *kasr edatı;* أنْتَ kelimesi *maksûr* (hasredilen); نَسِيم kelimesi ise *maksûrun aleyh*tir (kendisine hasredilen).

Şair, sevgiliye olan özlemini dile getirirken kasr ifadelerini kullanmıştır:

ما جالَ بَعْدَكِ لَحْظِي فِي سَنَا القَمَرِ، – إلاَّ ذَكَرْتُكِ ذِكْرَ العَيْنِ بِالأَثَرِ [621]

"Ne zaman baksam ayın parlaklığına, izlere bakıp eskiyi hatırlayan göz gibi hatırlarım seni."

Bu beyitlere göre şairin sevgiliye olan özlemi had safhadadır. Şair, ay ışığına bakarken, sadece sevgilinin güzelliğini görmektedir. Gecenin kalan kısmının uzamasını istemesi ise sadece sevgiliyle geçirdiği mutlu ama çabucak geçen geceleri hatırlattığı içindir. Ay ışığını gören bakışlar, sevgilinin hatırlanmasına; kısa gecenin uzamasını görmek ise hızla ama sevinçle geçen gecelere hasredilmiştir.

Şair, aşağıdaki beyitlerde ise sevgiliye sadık kaldığını, onun dışında kimseye meyletmediğini, kimseyi yâr edinmediğini ısrarla vurgulamıştır. İlk beyitte, لا'nın nefyi, سِوَى istisna edatıyla ortadan kaldırılarak kasr yapılmıştır. İkinci beyitte ise لَمْ edatıyla yapılan nefyin, إلاَّ istisna edatıyla ortadan kaldırılması şeklinde bir kasr örneği vardır:

وَاللَّهِ! لاَ عَلَقَتْ نَفْسِي بِغَيْرِكُمُ؛ – وَلا اتَّخَذْتُ سِوَاكُمْ مِنْكُمُ بَدَلاَ [622]

"Vallahi sevmedi gönlüm senden başkasını. Başkasını da koymadım senin yerine."

لَمْ نَعْتَقِدْ بَعْدَكُمْ إلاَّ الوَفاءَ لَكُمْ – رَأْياً، وَلَمْ نَتَقَلَّدْ غَيْرَهُ دِينَا [623]

"*Sizden sonra sadece size vefaya inandık. Ondan başka hiçbir dine teslim*

[621] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 34, 35.
[622] Aynı eser, s. 452.
[623] Aynı eser, s. 387.

olmadık."

Şair, aşağıdaki beyitlerde muhatabını teselli ederken, sevenlerin ölümüyle gelen hüznün, kişiye elbette sıkıntı vereceğini dile getirmiştir. Ancak muhatabının muhatabının teselli bulması gerektiğini إنَّمَا kelimesiyle kasr yaparak vurgulamıştır:

إنَّمَا يُكْسِبُنَا الحُزْنُ – عَنَاءً، لا غَنَاءَ[624]

"Hüzün bizlere hoşnutluk değil, sıkıntı kazandırır ancak."

Şair, aşağıdaki beyitte ise mute'allik olduğu fiilden sonra gelmesi gereken câr ve mecrûru öne alarak (takdim yöntemiyle) kasr yapmıştır. Bununla İşbîliye emîri el-Mu'tazıd nezdinde 'Abbâdî yöneticilerini methetmiştir:

بِهِمْ باهَتِ الأَرْضُ السَّمَاءَ فَأَوْجُهٌ — شُمُوسٌ، وَأَيْدٍ مِنْ حَيَا المُزْنِ أَوْكَفُ[625]

"Yeryüzü, şan ve şerefte gökyüzüyle sayenizde yarışır oldu. Yüzleriniz var, güneşe benzer ve elleriniz var, kıtlıkta gelen bulutlara benzer."

11. İLTİFAT

Tek düzeliğe düşmemek, ifadeye güzellik katmak, muhatabı yüceltmek ya da küçültmek gibi amaçlarla iltifat sanatına başvurulmaktadır. Bazen de iltifattan amaç şiirin veznini sağlayabilmektir. Edebi sanat olarak iltifat, kendisiyle başlanmış bir tarzı bırakıp başka bir tarza geçmektir. Belagat âlimlerinin değerlendirmesine en çok tabi olan biçimi, şahıs kipleri arasında yapılan geçişlerdir. Örneğin muhatap (ikinci şahıs) sigasıyla başlarken, beytin devamında onu bırakıp gaib (üçüncü) sigayla devam edilir.[626] Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى (1) أَنْ جاءَهُ الأَعْمَى (2) وَما

[624] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 292.
[625] Aynı eser, s. 261.
[626] İltifat sanatı için bk. et-Teftâzânî, **age.**, s. 286-295; Hasan Tabl, **Uslûbu'l-iltifât fi'l-belâgati'l-Kur'âniyye**, Dâru'l-fikri'l-'Arabî, Kahire 1998; M. A. S. Abdel Haleem, "Belâgî Maksatlar İçin Gramatik Değişim: Kur'ân'da İltifât ve İlintili Özellikler", Ali Akay (Çev.), **SBARD**, 26. Sayı, 13. Yıl, Güz 2015/2, s. 223-256.

﴿عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ (3)﴾ يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَذَّكَّى[627] *"Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak"* ayeti, iltifat sanatına güzel bir örnektir.

İbn Zeydûn da şiirlerinde zaman zaman iltifat sanatına başvurmuştur:

لَعَمْرِي لَئِنْ قَلَّتْ إِلَيْكَ رَسائِلِي–لَأَنْتَ الَّذِي نَفْسِي عَلَيْهِ تَذُوبُ

فَلاَ تَحْسَبُوا أَنِّي تَبَدَّلْتُ غَيْرَكُمْ،– وَلا أَنَّ قَلْبِي، مِنْ هَوَاكَ، يَتُوبُ[628]

"Sana mektuplarım azalmışsa (seni unuttuğumdan değildir). Kendisine yandığım kişi yine sensin.

Sizden başkasına yöneldiğimi düşünmeyin sakın, kalbimin de aşkından tövbe ettiğini."

Şair, burada, muhatabına önce müfred-müzekker muhatap sigasıyla (إليكَ، لأَنْتَ) hitap etmiştir. Devamında cemi müzekker muhatap sigasına (فَلا تَحْسَبُوا، غَيْرَكُمْ) ve onun ardından tekrar müfred-müzekker-muhatap sigasına (هَوَاكَ) dönmüştür. Her iki durumda da muhatabını önemseme ve yüceltme gayesi vardır. Bununla ayrıca ifadelerine çeşitlilik de kazandırmıştır. Aynı durumu aşağıda beyitlerde de görebilmekteyiz. Nitekim şair, önce müfred müzekker muhatap kalıbıyla (لكَ، علمتَ) başlamış, daha sonra ise cemi müzekker muhatap kalıbına (لطاعتِكُمْ، عنكُمْ) dönmüştür:

كَمْ نَظْرَةٍ لَكَ فِي عَيْنِي عَلِمْتَ بِهَا – يَوْمَ الزِّيارَةِ، أَنَّ القَلْبَ قَدْ ذَابَا

قَلْبٌ يُطِيلُ مَقَامَاتِي لِطاعَتِكُمْ، – فَإِنْ أُكَلِّفْهُ عَنْكُمْ سَلْوَةً يَابَى[629]

[627] ‘Abese, 80/1-3.
[628] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 29.
[629] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 423.

"Kalbimin senin aşkından eridiğini, kavuşma günlerinde nice defa baktığın gözlerimden anlamışsındır.

Bir kalp ki size makamımı itaatle yüceltir. Bu kalbe sizi unutsun diye emredersem kesinlikle reddeder."

İbn Zeydûn'un, şahıs kalıpları arasında iltifat yaptığı güzel örneklerden biri de meşhur *Nûniyye*'sinde görülmektedir:

وَاللهِ مَا طَلَبَتْ أَهْواؤنَا بَدَلاً – مِنْكُمْ، وَلا انْصَرَفَتْ عَنْكُمْ أَمانِينَا

لَسْنَا نُسَمِّيكِ إجْلاَلاً وَتَكْرِمَةً؛ – وَقَدْرُكِ الـمُعْتَلِي عَنْ ذَاكَ يُغْنِينَا

إذَا انْفَرَدْتِ وما شُورِكْتِ فِي صِفَةٍ، – فَحَسْبُكِ الوَصْفُ إيضَاحاً وَتَبْيِينَا

إنْ كانَ قَدْ عَزَّ فِي الدُّنْيَا اللِّقاءُ بِكُمْ – فِي مَوْقِفِ الـحَشْرِ نَلْقاكُمْ وَتَلْقُونَا[630]

"Andolsun ki arzumuz sizden başkası olmadı. Ne de başkası oldu temennimiz.

Senin adını yüceltmek ve onurlandırmak için anmadık. İhtiyacı da yok buna senin yüce değerin.

Hasletlerinde teksin, yoktur ortağın. Biz ise sadece izah ederiz onları.

Zorlaştıysa dünyada sizinle kavuşmak, karşılarız birbirimizi mahşer yerinde."

Burada sevgiliye başlangıçta cemi-müzekker-muhatap sigasıyla hitap ederken devamında müfred müzekker muhatap sigasına rücu etmiştir. Fakat sonra tekrar cemi-müzekker-muhatap sigasına geçmiştir. Sevgilinin emsalsiz olduğunu ifade ettiği yerde (إذَا انْفَرَدْتِ) tekil kalıba geçmesi ise dikkat çekicidir. Nitekim güzel hasletlerde sevgiliye kimsenin ortak olamayacığını sadece manayla değil kullandığı şahıs kipiyle de ortaya koymuştur. Bu safhayı geçtikten sonra *tazim* için tekrar çoğul kalıbına geçmiştir. Bu şekilde, ifadelerini zenginleştirmiş, arada tekil kalıbını kullanarak peş peşe gelen cemi kalıplarının oluşturmuş olduğu monotonluğu da bozmuştur. İbn Zeydûn, sadece bu beyitlerde değil, *Nûniyye*'sinin genelinde sevgiliye çoğul kipiyle hitap etmiştir. Çünkü ayrılığın acısı taze dururken, hapse

[630] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 389-391.

atılması, sevgiliye olan özlemi arttırmıştır. Kalbinde dolan özlemin büyüklüğünü ifade ederken sanki sadece çokluk kipi onu tatmin etmiştir.

12. TEKRAR

Tekrar, çoğunlukla lafızla olurken bazen manayla da olabilir. Lafzın ve mananın birlikte tekrarı ifadede bir kusur olarak addedilmiştir. Her iki durumda da tekrarın birçok amacı vardır. Bunlar hasret giderme, yüceltme, şöhret sahibi yapma, pekiştirme, bir hususu fazla gösterme, kötüleme, tehdit etme, acıma, terğîb, telezzüz, yardım isteme gibi durumlardır. Tekrarlar, yerinde yapıldığı takdirde ifadeye olumlu etkisi olmakta, ifadeyi daha etkili kılmaktadır. Ancak gereksiz yapılan tekrarlar, kelamda tenafüre sebebiyet vermektedir.[631] Nitekim el-'Umde'nin sahibi İbn Reşîk (ö. 456/1064), Muhammed b. Munâzir es-Subayrî'nin aşağıdaki beytinde yaptığı tekrarları gereksiz görmüştür:

كَمْ وَكَمْ كَمْ كَمْ وَكَمْ كَمْ كَمْ وَكَمْ — قالَ لِي: أَنْجَزَ حُرٌّ ما وَعَدْ[632]

"Kaç defa ve kaç defa? Kaç defa? Kaç defa ve kaç defa? Kaç defa? Kaç defa ve kaç defa dedi bana: erkek olan sözünde durur?"

İbn Zeydûn'un da belli amaçlarla bazı beyitlerinde, bir takım kelimeleri tekrar ettiği görülmüştür.

هَلاَّ حَمَلْتِ السُّقْمَ عَنْ جِسْمٍ لَهُ، – فِي كِلَّةٍ زُرَّتْ عَلَيْكِ، فُؤَادُ

أَوْ عُدْتِ مِنْ سَقَمِ الهَوَى؛ إنَّ الهَوَى — مِمَّا يُطِيلُ ضَنَى الفَتَى، فَيُعادُ[633]

"Hastalığı, kalbinin sana haps olduğu (seni cibinliğiyle örttüğü) bir bedenden alsaydın keşke.

Ya da ziyaret etseydin onu aşk hastalığından dolayı. Çünkü aşk uzatır delikanlının hastalığını ve bu yüzden ziyaret edimeye muhtaçtır."

[631] İbn Reşîk, **age.**, II/64-68; Çağmar, **age.**, s.138.
[632] İbn Reşîk, **age.**, II/65.
[633] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 223.

Bu beyitlerde İbn Zeydûn, aşka olan iştiyakından dolayı aşk manasında الهَوَى kelimesini aynı beyitte tekrar etmiştir. Âşık olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca ikinci beyitte yer alan الفَتَى، ضَنَى، النَّوَى kelimeleriyle güzel bir ses ahengi de oluşturmuştur.

فَإِنَّكَ لِلدِّينِ الشَّعِيبِ لَمِلْأَمٌ؛ – وَإِنَّكَ لِلْمُلْكِ الثَّمِي لَرِئابُ[634]

"Sen ki dağılmış dini bir araya getirensin ve sen, bozulmuş mülkü islah edensin."

Şair burada إنَّ harfinden ve كَ zamirinden oluşan إنَّكَ kelimelerini iki defa tekrar etmiştir. Medih maksadıyla yazdığı bu beyitte, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Cehver'in iyi hasletlerine vurgu yapmıştır. Aşağıdaki beyitte ise rakiplerine, mahbubesinin eziyetine rıza gösterdiğini vurgulu bir şekilde dile getirmiştir:

وَمَا رَدِّي عَلَى الوَاشِينَ، إلاَّ: – رَضِيتُ بِجَوْرِ مَالِكَتِي رَضِيتُ[635]

"Sadece şudur dedikoduculara cevabım: mahbubemin cefasına razıyım, razıyım."

İbn Zeydûn, aşağıdaki beyitte sabra dikkat çekmek için sabır kelimelerini tekrar etmiştir:

هُوَ الدَّهْرُ فَاصْبِرْ لِلَّذِي أَحْدَثَ الدَّهْرُ، – فَمِنْ شِيَمِ الأَبْرارِ، فِي مِثْلِهَا، الصَّبْرُ[636]

"Zamandır bu. Sabret başına getirdiğine. İyililerin mizacıdır böyle durumlarda sabır."

Şair, teselli amacıyla yazdığı bu beytinde, الصَّبْرُ kelimesini tekrar ederek musibet anında gösterilecek sabra vurgu yapmıştır. Zaman içerisinde bir takım

[634] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 68.
[635] Aynı eser, s. 415.
[636] Aynı eser, s. 100.

musibetlerin kaçınılmaz olduğunu, bunların da ancak sabırla aşılabileceğini ifade etmiştir.

حَذارِ حَذارِ، فَإِنَّ الكَرِيمَ، – إذا سِيمَ خَسْفاً، أَبَى، فَامْتَعَضْ

فَإِنَّ سُكُونَ الشُّجاعِ النَّهُوسِ، – لَيْسَ بِمانِعِهِ أَنْ يَعَضّْ [637]

"Sakın, sakın! Çünkü asil insan küçük düşürüldüğünde, huzursuz olur ve hiddetlenir.

Isırabilen yiğidin sükûneti, ısırmasına engel değildir."

Şair bu beyitlerinde rakibini uyarmakta ve tehdit etmektedir. حَذارِ kelimesini tekrar ederek uyarısının ciddiye alınması gerektiğine işaret etmektedir.

İbn Zeydûn, bir mersiyesinde ise muhtevanın önemine binaen musibete ve asıl musibetin ne olduğuna dikkat çekmek için "*musibet, felaket"* manalarına gelen الرُّزْء kelimesini beyitte üç defa tekrar etmiştir:

وَمَا الرُّزْءُ فِي أَنْ يُودَعَ التُّرابَ هالِكٌ، – بَلِ الرُّزْءُ كُلُّ الرُّزْءِ أَنْ يُهْلِكَ الأَجْرُ [638]

"Musibet, ölen insanın toprağa konması değildir. Asıl musibet sevabın yok olmasıdır."

Çoğunlukla medihlerde olmak üzere İbn Zeydûn'un bazı şiirlerinde aynen ya da az değişiklikle tekrar edilmiş cümleler de vardır. Bu tür cümlelerin en bariz örnekleri, el-Mu'temid'e yazdığı bir şiirde açıkça görülmektedir. Nitekim bu şiirde kullandığı yirmiye yakın cümleyi daha önce İbn Cehver'e yazdığı bir şiirde kullanmıştı.[639] 'Alî 'Abdul'azîm'e göre iki kullanım arasında uzun bir zaman geçtiğinden şair, bilinçaltına yerleşmiş bu beyitleri ilk defa söylüyormuş gibi tekrar kullanmıştır. Ancak bu gerekçe kabul edildiği takdirde böyle bir durumun, şiirinin genelinde de görülmesi gerekirdi. Oysa bu şiir dışında cümle tekrarının olduğu örnek

[637] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 152.
[638] Aynı eser, s. 97.
[639] İbn Zeydûn'un söz konusu bu şiirleri için bk. İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 539-548, 562-576.

sayısı birkaç tanedir. Bunun yanında daha önce Cehver ailesi için kullandığı medih ifadelerini, onları terk ettikten sonra bu sözlerin aslında onlara değil, yeni yöneticileri ve dostları 'Abbâdîler'e layık olduğunu anlatmak istemiş olabilir.[640] Bu son görüş, daha isabetlidir. Çünkü İbn Zeydûn, şiirlerinde zaman zaman Cehverîler'in haksızlığına maruz kaldığını dile getirmiş, dolaylı olarak onları hicvettiği ve hatta tehdit ettiği de olmuştur. İşbîliye'de ise hasımlarının tahrik ve desiselerine rağmen yönetimdeki 'Abbâdîler tarafından hep korunmuş ve yüksek mevkilerde tutulmuştur. Böylece Cehverîlere yazdığı övgülerin değerli ve güzel ama aslında bunların 'Abbâdîlere layık olduğunu kabul etmiş olması ve aynısını onlar için yazmış olması muhtemeldir. Öte yandan şiirin içeriğine göre teselli babında son derece güzel nasihatler barındırmaktadır. Şairin, bunları yeni muhatapları için de kullanması mümkündür.

Şair, aşağıda gösterilen iki farklı şiirde aynı manaları aynı lafızlarla tekrar etmiştir. Bu şekilde, yârinden ısrarla haber beklediğine işaret etmiş, hasımların uğursuz bakışlarından ve sûizanlarından endişe etse de aşkının devam ettiğini vurgulamıştır:

لَئِنْ فاتَنِي مِنْكِ حَظُّ النَّظَرْ، – لَأَكْتَفِيَنْ بِسَماعِ الخَبَرْ

وَإِنْ عَرَضَتْ غَفْلَةٌ لِلرَّقِيبِ، – فَحَسْبِيَ تَسْلِيمَةٌ تُخْتَصَرْ

أُحَاذِرُ أَنْ تَتَظَنَّى الوُشَاةُ، – وَقَدْ يُسْتَدامُ الهَوَى بِالحَذَرْ

وَأَصْبِرُ مُسْتَيْقِناً أَنَّهُ – سَيَحْظَى، بِنَيْلِ المُنَى، مَنْ صَبَرْ [641]

"Sana bakma lezzetini kaçırmışsam, o halde senden gelecek haberleri duymakla yetinirim.

Bana bakan unutmuşsa beni, kısa bir selamı bile yeterlidir bana.

Arabozucuları uyarırım, düşmesinler suizana. Çünkü endişe olsa da aşk bitmez, devam eder.

Ve sabrederim, sabredenin, ümitlerine kavuşacağına inanarak."

[640] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, (nâşirin girişi), s. 539-548, 562-576.
[641] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 437.

سَأَقْنَعُ مِنْكِ بِلَحْظِ البَصَرْ، – وَأَرْضَى بِتَسْلِيمِكِ المُخْتَصَرْ

وَلا أَتَخَطَّى التِمَاسَ المُنَى، – وَلا أَتَعَدَّى اخْتِلاسَ النَّظَرْ

أَصُونُكِ مِنْ لَحَظاتِ الظُّنُونِ، – وَأُعْلِيكِ عَنْ خَطَراتِ الفِكَرْ

وَأَحْذَرُ مِنْ لَحَظاتِ الرَّقِيبِ، – وَقَدْ يُسْتَدامُ الهَوَى بِالحَذَرْ[642]

"Bakışlarınla yetinirim ve küçük bir selamına razı olurum artık.

Aşırıya kaçmam ümitlerimde. Haddimi aşmam gizli bakışlarda.

Korurum seni tereddütlü bakışlardan ve tutarım seni akla gelen hayallerin dışında.

Ve kaçınırım casus bakışlardan. Endişe olsa da aşk devam edermiş meğer."

Cümle tekrarlarına örnekler aşağıdaki beytilerde de görülmektedir. Bu beyitlerde, sevgiliye ulaşma dışında başka bir ümidinin olmadığını, sevgilinin öl emrine dahi rıza göstereceğini yaptığı tekrarlarla vurgulamıştır:

إنْ كانَ لِي أَمَلٌ، إلاَّ رِضاكَ، فَلاَ – بُلِّغْتُ، يا أَمَلِي، مِنْ دَهْرِيَ الأَمَلاَ

إنْ يكُنْ لِي أَمَلٌ، غَيْرَ الرِّضا، – مِنْكَ، لا بُلِّغْتُ ذاكَ الأَمَلاَ[643]

"Başka bir amacım varsa rızana kavuşmak dışında, hiçbir zaman ulaşmayayım ben ona."

Senin mutluluğundan başka bir ümidim varsa, ulaşmayayım ben o ümide."

لَوْ كانَ قَوْلُكَ: مُتْ، ما كانَ رَدِّيَ لا – يا جائِرَ الحُكْمِ، أَفْدِيهِ بِمَنْ عَدَلاَ

أَنَا راضٍ بِالَّذِي يَرْضَى بِهِ – لِيَ مَنْ لَوْ قالَ: مُتْ، ما قُلْتُ: لاَ[644]

"Öl desen, hayır demem, ölürüm. Ey zalimce karar veren sevgili, zalimce verdiğin karara feda ederim âdil kararı."

Onun razı olduğuna razı olurum ben de. Öl dese, hayır demem, ölürüm"

[642] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 438.
[643] Aynı eser, s. 419, 421.
[644] Aynı eser, s. 418, 421.

13. CİNÂS

Okunuşları aynı anlamları farklı kelimeleri birlikte kullanma sanatı olarak tanımlanan cinâs, *tam* ve *eksik* olmak üzere ikiye ayrılır. Harflerin cinsi, sayısı, sırası ve harekeleri bakımından mutabık olan iki kelime için *tam cinâs*; bunlardan biri eksik olduğunda ise *eksik cinâs* kavramı kullanılmaktadır. Uyumluluk iki isim, iki fiil ya da iki harfte olursa *mumâsil*, farklı kelimelerde olursa *mustevfî* cinâs meydana gelmektedir. Cinâs oluşturan kelimeler arasında iştikâk birliği varsa (aynı baptan sigalar olursa) bu cinâsa *iştikâk* cinâsı, yoksa *mutlak* cinâs denilmektedir.[645]

İbn Zeydûn'un şiirlerinde, cinâsın hemen hemen her çeşidine örnek vardır. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

خَلِيلَيَّ لا فِطرٌ يَسُرُّ وَلا أَضْحَى – فَمَا حَالُ مَنْ أَمْسَى مَشُوقاً كَمَا أَضْحَى[646]

"Dostlar! Ne Ramazan Bayramı ne de Kurban Bayramı sevindirmekte. Nasıl olur hali, sabah ve akşam âşık olanın?"

Bu beyitteki ilk أَضْحَى kelimesi *"Kurban Bayramı"* anlamında; ikincisi ise bir zaman dilimi olan *"kuşluk vaktine girdi"* anlamında kullanılmıştır. Bu iki kelime, dört unsuruyla (harflerin cinsi, sayısı, sırası ve harekesi) aynı olduğundan *tam* cinâsa örnek oluşturmaktadır. Uyumluluk sağlayan bu iki kelimeden biri isim, biri fiil olduğundan burada ayrıca *mustevfî* cinâs örneği vardır.

لَوْ تُرِكْنَا بِأَنْ نَعُودَكِ عُدْنَا – وَقَضَيْنَا الَّذِي عَلَيْنَا وَعُدْنَا[647]

"Sana gelmemize fırsat verilse geliriz. Görevimizi yaparız ve döneriz öylece."

Burada birinci şatırdaki عُدْنَا kelimesi *"hastayı ziyaret ettik"* anlamında kullanılırken, ikinci şatırdaki عُدْنَا kelimesi ise "*döndük*" manasındadır. İki kelime

[645] el-Hâşimî, **age.**, s. 325-329; el-Cârim, Emîn, **age.**, s. 265.
[646] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 488.
[647] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluh**, s. 151.

arasında dört unsur açısından tam bir uyumluluk vardır. Bundan dolayı bu iki kelime *tam* cinâs oluşturmuştur. Cinâs oluşturan bu iki kelimenin her ikisi de fiil olduğundan burada *mumâsil* cinâs örneği vardır.

وَلَيْلَةَ وَافَتْنَا تَهَادَى فَنَمْتَرِي، – أَيَسْمُو حَبابٌ، أَوْ سَقِيبُ حُبابُ؟

"Bize salına salına geldiği gece, şaşırdık: süzülen bir yılan mıdır yoksa göğe yükselen bir su kabarcığı mı?"

Burada *"su kabarcığı"* anlamına gelen حَبابٌ ile *"yılan"* manasına gelen حُبابٌ kelimelerinde harflerin cinsi, sayısı ve sıralaması aynı iken bir harfin harekesinde farklılık vardır. Dolayısıyla dört unsurun hepsinde mutabakat olmadığından buradaki kelimeler *eksik* cinâs oluşturmaktadır. Cinâs oluşturan kelimelerin her ikisi de isim olduğundan burada ayrıca *mumâsil* cinâs meydana gelmiştir.

İbn Zeydûn'un aşağıdaki beyti, cinâsa en güzel örneklerden biridir:

حَسُنْتَ خَلْقاً فَأَحْسِنْ لا تَسُؤْ خُلُقاً – ما خَيْرُ ذِي الحُسْنِ إنْ لَمْ يُولِ إحْسانَا[648]

"Güzeldir yüzün. O halde güzellik yap, kötü huylu olma. Fayda vermemiştir güzele, güzellik yapmadıkça."

Burada حُسْن kökünden türemiş altı çizili kelimelerden ikisi fiil, ikisi isim olmak üzere dört kelime cinasa örnek oluşturmuştur. Kelimeler arasında dört unsurun hepsinde mutabakat olmadığından *eksik* cinas vardır. Kelimelerin iştikâkı farklı olduğundan ise *mustevfî* cinasa örnek vardır. أَحْسِنْ ile إحْسان arasında iştikâk birliği (ikisi de if'âl babından) olduğundan *iştikâk* cinası meydana gelmiştir. Aynı durum her ikisi de 3. baptan olan حَسُن ve حُسْن kelimeleri için de geçerlidir.

[648] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 416.

İbn Zeydûn'un şiirlerinde cinâsa örnek teşkil eden bazı örnekler aşağıda verilmiştir. Cinâs oluşturan kelimelerin altı çizilmiş, cinasın çeşidi ise parantez içinde verilmiştir:

وَاجْتالَ يَوْمَ الحَرْبِ قَدْ – ماً، وَاحْتَبَى يَوْمَ الحِبَاء (*eksik, mustevfî, mutlak*)

سِوَى نَشَواتٍ مِنْ سَجَايَا مُمَلَّكٍ — يُصْدَقُ فِي عَلْيَائِها الخَبَرَ الخُبْرُ (*eksik, mumâsil*)

عَرُوبٌ أَلاحَتْ مِنْ أَعارِيبِ حِلَّةٍ — تَحَاوَبُ فِيهَا بِالصَّهِيلِ عِرَابُ (*eksik, mumâsil*)

وَذِي تُدْرَإٍ يَعْدُو العِدا عَنْ قِرَاعِهِ، – غِلاَبٌ، فَمَهْمَا عَزَّهُ، فَخِلاَبُ (*eksik, mustevfî*)

لَئِنْ قِيلَ: فِي الجِدِّ النَّجَاحُ لِطالِبٍ؛ – لَقَلَّ غَنَاءُ الجِدِّ ما لَمْ يَكُنْ جَدُّ (*eksik, mumâsil*)

وَكَمْ ساعَدَ الأَعْداءُ أَوَّلَ مُطْمَعٍ — رَأَوْكَ بِعُقْباهُ أَحَقَّ وَأَسْعَدَا (*eksik, mumâsil, mutlak*)

أَذْؤُبٌ هامَتْ بلَحْمِي، – فَلِلْتِهَاشٌ وَانْتِهَاسُ (*eksik, mumâsil, iştikâk*)

14. TEVRİYE

Tevriye, uzak ve yakın olmak üzere iki anlamı olan bir kelimenin, uzak manasını kastetmektir. Sözcüğün birden çok anlama gelecek biçimde kullanılmasına dayanan bedî‘ ilmi sanatlarındandır. Tevriyede kelime, yakın anlamını çağrıştırmakla beraber ondan uzak anlam kastedilir.[649] Şair, bu sanatla anlatmak istediğini dolaylı hale getirirken aynı zamanda ifadesini güzelleştirir ve ona bir incelik katar.

İbn Zeydûn, tevriye sanatını özellikle memduhu el-Mu‘tazıd Billâh'ın ismini zikrederken kullanmıştır:

رَآهُ اللَّهُ أَجْوَدَ بِالعَطَايَا؛ – وَأَطْعَنَ بِالمَكايِدِ وَالرِّماحِ

[649] et-Teftâzânî, **age.**, s. 652.

لِمُعْتَضِدٍ بِهِ أَرْضَاهُ سَعْياً، – فَأَقْبَلَ وَجْهَهُ وَجْهَ الفَلاحِ[650]

"Allah onu en cömert ve tuzakları en iyi olan ve en cesur bir hükümdar olarak kabul etmiştir.

Allah'tan yardım diledi ve cihad ederek rızasını kazandı. Allah da onun yüzünü zafer yüzü kıldı."

Şair, burada مُعْتَضِدٌ kelimesinde tevriye yapmıştır. Akla ilk gelen anlam, *"tevekkül eden, dayanan"* gibi kelimenin sözlük anlamıdır. Ancak şairin asıl kastettiği, memduhunun ismi el-Mu'tazıd Billâh (المُعْتَضِدُ بِاللهِ)'tır. Şair, bu yöntemle doğrudan memduhun ismini kibar ve ince bir ifadeyle dolaylı olarak zikretmiştir. Aynı durum, aşağıdaki beyitte görülmektedir:

مُعْتَضِدٌ بِاللهِ، إحْسانُهُ – جَمٌّ، إذا ما الدَّهْرُ يَوْماً أَسَا[651]

"Allah'a dayanır, O'ndan yardım diler. Kıtlıkta ihsanı çoktur."

15. TİBÂK

Tibâk, karşıt anlamlı ya da olumlu-olumsuz kelimeleri bir cümlede kullanmaktır. Karşıt anlamlı kelimelerin bir arada kullanımı *îcâbî tibâk*; kelimenin olumlu ve olumsuz halinin bir arada kullanılması ise *selbî tibâk*tır.[652] Tibâk, şiire bir ahenk kattığı gibi anlamı etkili kılmakta ve güzelleştirmektedir. Nitekim çoğu zaman bir kavram, zıddıyla birlikte zikredildiğinde daha kolay anlaşılmaktadır. Bu ifade tarzını İbn Zeydûn'un neredeyse her şiirinde görebiliyoruz. Şair ve ediplerin genel bir özelliği olmakla birlikte İbn Zeydûn, Arap şairleri içinde bu tarzı en iyi ve en fazla kullanan şairler arasında gösterilmiştir.[653] Bu bağlamda aşağıdaki beyitler güzel bir örnektir:

هَلْ لِداعِيكَ مُجِيبٌ؟ – أَمْ لِشاكِيكَ طَبِيبْ؟

[650] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 244.
[651] Aynı eser, s. 207.
[652] et-Teftâzânî, **age.**, s. 641-643.
[653] Fevzî Hıdır, **'Anâsiru'l-ibdâ'i'l-fennî fî şi'ri İbn Zeydûn**, Muessesetu Câizeti 'Abdul'azîz Sa'ûd el-Babteyn, Kuveyt 2004, s. 150.

يا قَرِيبًا، حِينَ يَنْأَى، – حاضِراً، حِينَ يَغِيبْ!

كَيْفَ يَسْلُوكَ مُحِبٌّ، – زَانَهُ مِنْكَ حَبِيبْ![654]

"Çağrına var mı cevap veren? Var mı şikâyetine (bakan) bir doktor?
Ey uzaklaştığında bile yakın; kaybolduğu halde (içimde) var olan!
Ziyneti, sana sevgili olan, nasıl unutur seni!"

Burada قَرِيب kelimesi *yakın olan*ı ifade ederken يَنْأَى fiili *uzaklaşma*yı ifade etmektedir. Aynı şekilde حاضِر kelimesi *mevcut/hazır* olanı ifade ederken يَغِيب fiili *göz önünde olmama, gözden kaybolma, bulunmama* ve *görünmeme* gibi manalar ifade etmektedir. Zıtların bir beyitte kullanılması, okuyuşta beyte akıcı bir ahenk katmıştır. Karşıt anlamlıları isim ve fiil gibi ayrı kalıplarda kullanması ise beytin ses ahengini arttırdığı gibi tek düzeliğin önüne de geçmiştir.

Şairin buna benzer ifadeleri çoktur. Özellikle duygu yüklü *Nûniyye'*sinde bunu fazlasıyla görebiliyoruz. Nitekim Fevzî Hıdır da *'Anâsiru'l-ibdâ'i'l-fennî* adlı eserinde, şairin bu şiirinde on bir yerde karşıt anlamlı kelimeleri bir arada kullandığını tespit ettikten sonra, bunun şairin ruh haliyle örtüştüğünü belirtmektedir.[655] Nitekim bu şiirini, vuslat hazzı ve ayrılık acısı ile birlikte haksız bir şekilde girdiği hapisten firar ettikten sonra yaşadığı acı-tatlı, ümit-endişe, vefâ-sitem gibi karmaşık ve zıt duygular içindeyken yazmıştır.

İbn Zeydûn'un şiirlerinde tibâk sanatını içeren örneklerden bazıları aşağıda gösterilmiştir. Tibâk oluşturan kelimelerin altı çizilmiş, ifade ettikleri anlamlar ise beytin altında verilmiştir:

وَوَرِثْتَ أَعْمَارَ العِدَى – وَقَسَمْتَهَا فِي الأَوْلِيَاء

عِدَى düşmanlar; أَوْلِياء dostlar.

[654] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 411.
[655] Fevzî Hıdır, **age.**, s. 150-151.

خَلِيلَيَّ لا فِطْرٌ يَسُرُّ وَلا أَضْحَى– فَما حَالُ مَنْ أَمْسَى مَشُوقاً كَما أَضْحَى

أَمْسَى akşamladı; أَضْحَى sabahladı, kuşluk vaktine girdi.

عَلَى حَالَيْ وِصَالٍ وَاجْتِنَابٍ؛ – وَفِي يَوْمَيْ دُنُوٍّ وَانْتِزَاحِ

وِصال kavuşma, vuslat; اِجْتِناب uzak durmak, sakınmak.

يا قاطِعاً حَبْلَ وُدِّي، – وَوَاصِلاً حَبْلَ صَدِّي

قاطِع kesen, koparan; واصِل ulaştıran, birleştiren.

مَا عَلى ظَنِّيَ بَاسُ، – يَجْرَحُ الدَّهْرُ وَيَاسُو

يَجْرَح yaralar; يَأْسُو tedavi eder.

وَبَنُو الأَيَّامِ أَخْيَا – فٌ: سَرَاةٌ وَخِسَاسُ

سَراة eşraf, asiller; خِساس alçaklar, reziller.

أَرْخَصْتَنِي، مِنْ بَعْدِ ما أَغْلَيْتَنِي، – وَحَطَطْتَنِي، وَلَطالَمَا أَعْلَيْتَنِي

أَرْخَصَ ucuzlattı, değersiz kıldı; أَغْلَى kıymetini/fiyatını artırdı. حَطَّ indirdi; أَعْلَى yüceltti.

وَقَدْ نَكُونُ، وَمَا يُخْشَى تَفَرُّقُنا، – فَالْيَوْمَ نَحْنُ، وَمَا يُرْجَى تَلاقِينَا

تَفَرُّقُنا ayrılmamız; تَلاقِينَا karşılaşmamız, bir araya gelmemiz.

Zikredilen örneklerin hepsi *îcâbî tibâk* kısmına girmektedir. Aşağıdaki örnekler ise *selbî tibâka* örneklik teşkil etmektedir. Nitekim her beyitte altı çizili ikinci kelime, ilk kelimenin olumsuz türevidir ve ikisi bir arada kullanılmıştır:

كَمْ ذا أُرِيدُ وَلا أُرادُ؟ – يا سُوءَ ما لَقِيَ الفُؤادُ

أُرِيدُ istiyorum; لا أُرادُ istenmiyorum.

أُصْفِي الوِدادَ مُدَلَّلاً، – لَمْ يَصْفُ لِي مِنْهُ الوِدَادُ

أُصْفِي samimi/saf/halis kılıyorum; لَمْ يَصْفُ samimi/saf/halis olmuyor.

يا هاجِرِي كَمْ أَسْتَفِيدُ – الصَّبْرَ عَنْكَ، فَلا أُفَادُ

أَسْتَفِيدُ yarar görüyorum; لا أُفَادُ yarar görmüyorum.

16. HÜSN-İ TALİL

Hüsn-i talil, bir durumu gerçekleştirmek için gerçek nedeni terk edip kibar ve güzel bir neden ortaya koymaktır.[656] Bir olayın meydana gelişini gerçek nedeninin dışında hayalî ve güzel bir nedene bağlama sanatıdır. İbn Zeydûn, bir olayı ya da bir duyguyu ifade ederken bazen onu güzel bir nedene bağlamıştır. Bu şekilde hem ifadesini güzelleştirmiş hem de muhatabın zihninde durumun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Örneğin bir beyitte, hasımlarına karşı kendi değerini güzel bir örnekle ortaya koymuştur:

أَيُّهَا المُؤْذِنِي بِظُلْمِ اللَّيَالِي، – لَيْسَ يَوْمِي بِواحِدٍ مِن ظَلُومِ

قَمَرُ الأُفْقِ، إنْ تَأَمَّلْتَ، وَالشَّمْسُ — هُمَا يُكْسَفَانِ دُونَ النُّجُومِ[657]

"Ey gecelerin bana zulmetmesine müsamaha gösteren! Bir gün değil ki zulüm içinde geçirdiğim.

Ufuktaki ay ve güneş tutulur ama tutulma yoktur yıldızlara. Bunu bir düşün!"

Buna göre şair, ay ve güneş gibi emsalsizken, onun hasımları ay ve güneşe nazaran yıldız gibi sönük kalmışlardır. Şair hapiste olsa da hapsi uzun sürmez, bir an önce çıkacaktır. Bunu da ay ve güneşin tutulmasını örnek getirerek ifade etmiştir. Çünkü tutulma, çok kısa sürmektedir. Hasımları ise ay ve güneşin yanında sönüktürler. Hapiste olmamaları değerli olduklarını göstermez. Çünkü yıldızlarda tutulma olayı olmaz. Şair, bunları ifade ederken gerçek nedeni terk edip

[656] et-Teftâzânî, **age.**, s. 668-672.
[657] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 55-56.

muhataplarına daha güzel deliller getirmiştir. Dolayısıyla *hüsn-i talil* sanatına başvurmuş ve böylece ifadelerini süslemiş ve güçlendirmiştir.

Şair, hapis hayatının beklediğinden uzun sürmesini garipsememektedir. Böyle düşünmesinin asıl nedenini söylemeyip uzun süre kınında kalan ama değerinden bir şey kaybetmeyen keskin kılıç örneğini vererek açıklamaktadır:

إنْ طالَ فِي السِّجْنِ إيداعِي فَلا عَجَبٌ! – قَدْ يُودَعُ الجَفْنَ حَدُّ الصّارِمِ الذَّكَرِ[658]

"Hapiste tutulmam uzamışsa şaşılacak bir şey değildir. Kınında duran keskin kılıcın da kaybolmaz keskinliği."

İbn Zeydûn, hapse girmesini ve kendisi için hayatın çetin olmaya başlamasını anlatırken, ifadelerini etkili kılmak amacıyla güzel ve hayali deliller getirmiştir. Günlerinin ne kadar zor olsa da sürekli olmadığını, sert kayalardan dahi suyun fışkırmasını örnek vererek açıklamıştır. Aynı şekilde kendisi topluma ve devlete yararlı işler yapan birinin hapsedilmesini ifade ederken bulutların, yağmuru bazen içlerinde hapsederek yağdırmamasına ve dolayısıyla bazı yerleri yağmursuz bırakması gibi güzel bir nedenle örnek vermiştir:

إنْ قَسَا الدَّهْرُ فَلِلْمَاءِ – مِنَ الصَّخْرِ انْبِجَاسُ

وَلَئِنْ أَمْسَيْتُ مَحْبُوساً، – فَلِلْغَيْثِ احْتِبَاسُ[659]

"Zaman katı ve sert olmuşsa, su fışkırır elbet sert kayadan (zor günlerden sonra gelir güzel günler elbet).

Hapiste bulunuyorsam, yağmur da hapsolur bazen ve bereketinden mahrum olunur bir yer."

Bu beyitlerde İbn Zeydûn, hayat kendisi için ne kadar zor olsa da mutlaka bir gün bu zorluktan çıkacağını söylemektedir. Kayanın sertliğine rağmen suyun fışkırmasını örnek göstererek ifadesini etkili kılmıştır. Aynı şekilde hapiste oluşunun kalıcı olmadığını vurgulamak için suyun da bazen önünün kesildiğini örnek

[658] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 37.
[659] Aynı eser, s. 148.

vermiştir. Suyun, akmak için mutlaka bir yolunu bulacağına işaret etmiştir. Böylelikle meramını gerçek nedenlerle izah etmeyi bir kenara bırakıp daha edebi bir üslup olan *hüsn-i talil*e müracaat etmiştir.

İbn Zeydûn, maşukasına yakınlaşmak isteyen hasmını uyarırken güzel bir gerekçe öne sürmektedir:

قَالُوا: أَبُو عامِرٍ أَضْحَى يُلِمُّ بِهَا، – قُلْتُ: الفَرَاشَةُ قَدْ تَدْنُو مِنَ النَّارِ[660]

"Dediler ki Ebû 'Âmir (İbn 'Abdûs) ona ilgi duymakta. Dedim ki o sadece ateşe yaklaşan bir kelebektir."

Bu beyte göre İbn Zeydûn, sevgilisine ilgi duyan hasmı Ebû 'Âmir'in (İbn 'Abdûs'un) bu davranışı yüzünden pişman olacağını söylemektedir. Burada hasmını kelebeğe, sevgiliyi de ateşe benzetmiştir. Bu ateşe ancak ona dayanabilen yaklaşabilir. Kelebek de ateşe ulaşmayı arzu etmekte ama ateşe dayanıksız olduğunu ve sonunda yanarak ölmenin var olduğundan habersizdir. İbn Zeydûn, Ebû 'Âmir'in sonunun da kelebeğin sonu gibi olacağını ifade etmekte ve amacına kesinlikle ulaşamayacağını dile getirmektedir. Hasmını uyarırken bunu güzel bir nedene bağlamış ve dolayısıyla hüsn-i talil sanatı yapmıştır.

Şair, Cehver ailesini methederken onların başkalarına olan üstün meziyetlerini, Cuma gününün, ayın diğer günlerine üstünlüğünü misal vererek ifadesini güçlendirmiştir:

لَوْلاَ بَنُو جَهْوَرٍ مَا أَشْرَقَتْ هِمَمِي، – كَمِثْلِ بِيضِ اللَّيَالِي، دُونَها الدُّرَعُ

مِنَ الوَرَى، إنْ يَفُوقُوهُمْ، فَلاَ عَجَبٌ، – كَذلِكَ الشَّهْرُ، مِنْ أَيَّامِهِ، الجُمَعُ[661]

"Cehveroğulları olmasa, yeşermezdi ümitlerim, karanlık geceleri takip eden mehtaplı geceler misali.

Halkta üstünlükleri varsa bu garip bir durum değildir. Nitekim Cuma günü de ayın diğer günlerinden üstündür."

---

[660] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 348.
[661] Aynı eser, s. 135-136.

Şair, aşkta bir suç işlemişse, bunun doğal olduğunu, atın da bazen tökezlediğini örnek göstererek vurgulamaktadır:

إِنْ أَجْنِ ذَنْباً فِي الهَوَى، – خَطَأٌ، فَقَدْ يَكْبُو الجَوَادُ[662]

"Aşkta bir suç işlediysem, soylu at da tökezler bazen."

Aşağıdaki beyte göre âşık, maşukuna büyük bir aşk ve şevkle gitmek ister ama gidememektedir, çünkü kanadı kırıktır. Nitekim kuş da uçmak ister ama kanadı kırık olunca uçamamaktadır. Âşığın, vuslata erişememesinin nedenini, kanadı kırık kuş misalini vererek açıklaması, *hüsn-i talil* sanatına bir örnek oluşturmuştur:

فَلَوْ أَسْتَطِيعُ طِرْتُ إِلَيْكِ شَوْقاً، – وَكَيْفَ يَطِيرُ مَقْصُوصُ الجَناحِ؟[663]

"*Takatim olsaydı uçardım sana aşkımdan. Ama nasıl uçabilir kanadı kırık olan?"*

17. LAFIZ-MANA UYUMU

Dilden lafızlara dökülen sesin ve sesin ifade ettiği vurgu ve tonlamaların mana, duygu ve düşünceleri etkilemesi hususu dilbilimciler tarafından önemsenmiştir. Lafzın mana ile uyumu hususu da dilbilimcilerin sorguladıkları konulardandır. Ancak onların buna dair kanaatleri farklılık göstermştir. Her dil için ve bir dildeki her kelime için kabulü müsellem olmasa da manayla uyumlu lafızların var olduğu ve hatta çok olduğu kabul edilmiştir.[664] Buna göre güzel duyguların ifadesinde genellikle yumuşak ses ve tonlara sahip lafızlar kullanılırken olumsuz duygularda ise sert tonlu seslere sahip kelimeler kullanılmıştır.[665] Son zamanlarda Amerika'da yapılan bir araştırmanın sonucu da bu görüşü destekler mahiyettedir. Araştıma, insanın, olumlu ve güzel duyguları ifade ederken genellikle uzun /i/ sesini

[662] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 406.
[663] Aynı eser, s. 403.
[664] 'Âdil Hâdî Hammâdî el-'Ubeydî, "Kadiyyetu'l-lafzi ve'l-ma'nâ", **el-Ustâd**, 201. Sayı, 2012, s. 201-210; Nilgün Açık Önkaş, "Türk Halk Şiiri Örneklerinin Fonetik-Semantik İlişkisi ve Türkçe Eğitiminde Halk Şiirinden Yararlanma", **Turkish Studies**, Sayı 6/2, İlkbahar 2011, s. 131-142.
[665] el-Hâşimî, **age.**, s. 332.

içeren kelimeleri sık kullandığı, olumsuz ve nahoş duyguları ifadede ise uzun /o/ sesini içeren kelimeleri sık kullandığını ortaya koymuştur.[666]

Arap alfabesi için de dilciler eskiden beri bir inceleme içinde olmuşlardır. İbn Cinnî de *el-Hasâis'*inde harfleri mana ve ses ilişkisi açısından değerlendirmiş ve genel bazı tespitlerde bulunmuştur.[667] Son zamanlarda ise bu konuya yoğunlaşmış çalışmalar yapılmıştır. Hasan 'Abbâs'ın *Hasâisu'l-hurûfi'l-Arabiyye ve me'ânîhâ* adlı eseri[668], 'Âdil el-'Ubeydî'nin *Kadiyyetu'l-lafz ve'l-ma'nâ* adlı makalesi, bu çalışmalardandır. Bu eserlere göre bazı duyguları ifade edilişinde genellikle bazı harfler kullanılmıştır. Örneğin ظ ،ق ،ض ،ص ،د harflerinin güç, sertlik, şiddet ve büyüklük ifade ettiği, ص'ın sertlik ve netlik; ن'un ise içtenlik, incelik, nezaket ve istikrar; ل harfinin de yumuşaklık ve esneklik ifade ettiği belirtilmiştir. Bu konuda Kur'an'ı Kerimde de birçok örnek mevcuttur. Nitekim

﴿ فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظّاً غَلِيظَ القَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ ﴾[669]

"Sen sırf Allah'ın rahmetiyle onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi." ayetinde yumuşak davranma bahsinde تَ ،نْ ،لِ gibi yumuşak okuyuşlara sahip harfler; kaba, katı yürekli kısmında ise şeddeli ظ ve sonrasında ض ،ق ،غ gibi kalın sesli harfler kullanılmıştır.

---

666 *"Sesler duygular arasındaki ilişki"*, http://bilimsol.org/bilimsol/dilbilim/seslerle-duygular-arasindaki-iliski, (26.12.2011).

667 İbn Cinnî'nin bu konuda bazı tespitleri şunlardır: Harfleri tekrar eden rubâî muzaaf masdarlarının anlamında da tekrar etme hususu vardır. Örneğin *"titretmek, hareket ettirmek"*gibi manalara gelen قَلْقَلَة kelimesinde harf tekrarı olduğu gibi, manasında da tekrar durumu vardır. Yine "sızdırdı, aktı" gibi suyun cılız akmasına نَضَحَ kelimesi işaret derken "fışkırdı, coşarak aktı" gibi suyun sert akmasını ise نَضَحَ'den daha sert tona sahip نَضَخَ kelimesi ifade etmektedir. (Ebu'l-Feth 'Usmân b. Cinnî, **el-Hasâis**, Muhammed 'Alî en-Neccâr (Thk.), 'Âlemu'l-kutub, Beyrut 2012, s.407-417.

668 Hasan 'Abbâs, **Hasâisu'l-hurûfi'l-'Arabiyyeti ve me'ânîhâ**, İttihâdu'l-kuttâbi'l-'Arab, 1998.

669 Âli 'İmrân 3/159.

İbn Zeydûn'un bazı şiirlerinde lafız-mana uyumu konusunda güzel örnekler serdedilmiştir. Şikâyet, uyarı, kınama, tehdit ve kendini övme gibi konularda sert tonlamalara sahip harf ve kelime seçimi göze çarparmaktadır. Bunun yanında hamaset, tehdit gibi sert duygular ifade edilirken bu duygulara uygun kafiyeleri seçtiği görülmüştür. Bu husus, şairin özellikle aşktaki rakiplerinden İbn 'Abdûs ve el-Batalyevsî'ye yazdığı tehdit içerikli iki şiirinde açıkça görülmektedir. İbn 'Abdûs'a yazdığı şiirinden bazı beyitleri aşağıda verilmiştir:

أَثَرْتَ هِزَبْرَ الشَّرَى إِذْ رَبَضْ، – وَنَبَّهْتَهُ إِذْ هَدا فَاغْتَمَضْ

فإنِّي أَلِينُ لِمَنْ لانَ لِي، – وَأَتْرُكُ مَنْ رَامَ قَسْرِي حَرَضْ

أَضَاقَتْ أَسالِيبُ هذَا القَرِيضِ؟ – أَمْ قَدْ عَفَا رَسْمُهُ فَانْقَرَضْ؟

لَعَمْرِي، لَفَوَّقْتَ سَهْمَ النَّضَالِ – وَأَرْسَلْتَهُ، لَوْ أَصَبْتَ الغَرَضْ

وَغَرَّكَ، مِنْ عَهْدِ وَلاَّدَةٍ، – سَرَابٌ تَرَاءَى، وَبَرْقٌ وَمَضْ

كَفِيلٌ بِبَطِّ خُرَاجٍ عَسَا؛ – جَرِيءٌ عَلَى شَقِّ عِرْقٍ نَبَضْ [670]

"Rahatını bozdun, ininde uzanan aslanın ve onu uyandırdın uykusundan.

Bana iyi davranan kişiye iyi davranırım. Ama benimle uğraşanları da kalkamayacak halde bırakırım.

Bu şiirin üslubu mu daraldı? Yoksa izleri mi yok oldu (etkisi hiç mi kalmadı)?

Andolsun ki oku yanlış tutmuş ve fırlatıyorsun bana. Hedefi tutsa bari."

Vellâde sevgisi, senin aklını çelmiş. Oysa o senin için bir serap ve bir anda parlayan şimşektir."

Şiirin kafiyesi, kalın sese sahip ve sertlik ifade eden sâkin ض harfidir. *"Bana yumuşak davranan kişiye yumuşak davranırım"* kısmında ise yumuşak seslere sahip harfler ve uzatılmış *î* sesini veren ي harfiyle yumuşatılmış heceler kullanılmıştır. Sonrasında heceler genellikle med harfleriyle yumuşatılmadan kapalı halde

[670] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 151-156.

söylenmiştir. Ayrıca 36 yerde sert tonlara sahip kalın harfler yer almıştır. Bunlara ilave olarak, şairin, aruz literatüründe çoğunlukla hiddet, öfke, şiddet, hamaset gibi duyguların ifade edilişinde kullanılan *el-mutekârib* bahrini[671] seçmesi de şiire ayrı bir sertlik katmıştır. Bütün bunlar tehdit içerikli bir şiire duyguyla uyumlu bir sertlik kattığı söylenebilir. Aynı durum aşağıda bazı beyitleri verilen ve el-Batalyevsî'ye yazıdığı şiirinde de görülmektedir:

أَصِخْ لِمَقالَتِي وَاسْمَعْ – وَخُذْ فِيما تَرى أَوْ دَعْ

وَأَقْصِرْ، بَعْدَها، أَوْ زِدْ؛ – وَطِرْ، فِي إِثْرِهَا، أَوْ قَعْ

أَلَمْ تَعْلَمْ بِأَنَّ الدَّهْ – رَ يُعْطِي، بَعْدَمَا يَمْنَعْ؟

وَأَنَّ السَّعْيَ قَدْ يَكْدِي؛ – وَأَنَّ الظَّنَّ قَدْ يَخْدَعْ؟

وَكَمْ ضَرَّ امْرَأً أَمْرٌ، – تَوَهَّمَ أَنَّهُ يَنْفَعْ؟[672]

"Sözüme kulak ver ve dinle. Sonra sana uyanı al, uymayanı bırak.
Sonra ister kısalt sözümü ister ekle üstüne, ister uç peşinden ister yere düş.
Bilmez misin, zaman verir, bir müddet mahrum bıraktıktan sonra!
Bilmez misin çabalar sonuç vermez bazen ve kandırır bazen düşünceler!
Çoğu kez zarar vermiş kişiye, fayda verir diye zannettiği."

Şair burada, şiirine emr-i hazır gibi sert tonla seslendirilebilen fiille başlamış ve yedi yerde daha bunu kullanmıştır. Yirmi iki yerde ise kalın okunan harflere yer vermiştir. On altı kelimenin son hecesi keskin duruşlara sahip cezm halindedir. Ayrıca genelde azamet ve fahr ifadelerinde kullanılan *el-vâfir* bahri[673] kullanılmıştır. Bütün bunlar önceki şiirde olduğu gibi burada da sert tonlama ve vurguları ortaya çıkarmış ve şiire bir sertlik katmıştır.

[671] Emîl Bedî' Ya'kûb, **el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ilmi'l-'arûdi ve'l-kâfiye ve funûni'ş-şi'ri**, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 1991, s. 124.
[672] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 158.
[673] Bedî' Ya'kûb, **age.**, s. 162.

Kendini övdüğü aşağıdaki beyitlerde de güç ve sertlik temsil eden harf ve kalıpların çokluğu ve *el-vâfir* bahri gibi genellikle medih ve fahr ifadelerinde kullanılan *et-tavîl* bahri[674] dikkat çekmektedir:

فَثِقْ بِهِزَبرِ الشِّعْرِ وَاصْفَحْ عَنِ الوَرَى، – فَإِنَّهُمُ، إلاّ الأَقَلَّ، ذُبَابُ

وَلا تَعْدِلِ المُثْنَينَ بِي، فَأَنا الَّذِي – إذا حَضَرَ العُقْمُ الشَّوَارِدُ غابُو[675]

"Sen şiirin aslanına güven, diğerlerini bırak. Çünkü birkaçı dışında onlar sinek gibidir.

Denk tutma benimle seni metheden diğer şairlerini. Eşsiz ve zor şiirlerimin karşısında dağılır kaybolurlar onlar."

Öte yandan aşk, özlem, teselli, medih ve güzel şeyleri tasvir gibi konularda yumuşak seslere ve dile kolay gelen hecelere yönelmiştir. Bu husus aşağıdaki şiirinde açıkça görülmektedir:

مَتَى أَبُثُّكِ مَا بِي، – يا راحَتِي وَعَذابِي؟

مَتَى يَنُوبُ لِسَانِي، – فِي شَرْحِهِ، عَنْ كِتابِي؟

اللَّهُ يَعْلَمُ أَنِّي – أَصْبَحْتُ فِيكِ لِمَا بِي

فَلا يَطِيبُ طَعَامِي؛ – وَلا يَسُوغُ شَرَابِي

يا فِتْنَةَ المُتَقَرِّي، – وَحُجَّةَ المُتَصابِي

الشَّمْسُ أَنْتِ، تَوارَتْ – عَنْ ناظِرِي، بِالحِجابِ.[676]

"Ey rahatım ve çilem! Ne zaman ifade edeyim sana, başıma geleni?
Ne zaman vekili olacak dilim, yazdıklarımın?
Allah biliyor ki sen olmuşum, sana olan aşkımdan.
Benim için tadı yok artık (sensiz), ne yemeğin ne de suyun."

[674] Bedî' Ya'kûb, **age.**, s. 103.
[675] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 82.
[676] Aynı eser, s. 409-410.

Ey dindarı fitneye sokan ve eğlendiren ehl-i keyfi!
Perdenin arkasına süzülerek kaybolan güneş sensin."

Maşukası Vellâde'ye yazdığı yukarıdaki aşk şiirinde kalın okunan harf sayısı sadece on tanedir. Bunun dışında heceler genellikle /i/ sesini veren med harfleri olmak üzere diğer med hafleriyle yumuşatılmıştır. Bu hususlar dile bir kolaylık vermiş, heceleri takılmadan ve zorlanmadan yumuşak seslere dönüştürmesini sağlamıştır. Ortaya çıkan ses ve tonlamalar ve genellikle romantizm şiirlerinin bahri olan *el-muctess*[677] bahrinin kullanılması, şairin içindeki aşkın, akıcı bir musiki ile ortaya çıkmasını sağlamıştır. Şairin, lafız açısından akıcılığı, duygu bakımından ise coşkuyu haiz birçok şiiri vardır. Aşağıdaki beyitler bu hususlar açısından incelenebilir:

أَلا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أُصادِفُ خَلْوَةً– لَدَيْكِ، فَأَشْكُو بَعْضَ ما أَنا وَاجِدُ؟

رَعَى اللَّهُ يَوْماً فِيهِ أَشْكُو صَبابَتِي، – وَأَجْفانُ عَيْنِيَّ، بِالدُّمُوعِ، شَواهِدُ[678]

"Rastlar mıyım baş başa kalacacağımız bir vakte? Şikâyet ederdim neler çektiğimi aşktan.

Nasip etsin Allah, aşkımı sana şikayat edeceğim bir günü, göz kapaklarım da göz yaşlarıyla şahitlik ederken."

أَغائِبَةً عَنِّي، وَحاضِرَةً مَعِي، – أُنادِيكِ لَمَّا عِيلَ صَبْرِي فَاسْمَعِي !

أَفِي الحَقِّ أَنْ أَشْقَى بِحُبِّكِ، أَوْ أَرَى – حَرِيقاً بِأَنْفَاسِي، غَرِيقاً بِأَدْمُعِي؟

صِلِينِي بَعْضَ الوَصْلِ، حَتَّى تَبَيَّنِي – حَقِيقَةَ حالِي، ثُمَّ ما شِئْتِ فَاصْنَعِي[679]

"Ey benden uzak ama yanımda olan sevgili! Tükendi sabrım, sesleniyorum, ne olur duy beni.

Hak mıdır, aşkınla mutsuz olmam ya da yandığımı veya gözyaşlarında boğulduğumu görmem.

Kavuşma imkanı ver biraz. Durumumu iyice anla sonra yap istediğini."

---

[677] Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Müctes", **DİA**, TDV, İstanbul 2006, XXXI/456.
[678] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 469.
[679] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 163.

يا قاطِعاً حَبْلَ وُدِّي – وَوَاصِلاً حَبْلَ صَدِّي

وَسَالِياً، لَيْسَ يَدرِي – بِطُولِ بَثِّي وَوَجْدِي

لَوْ كانَ عِنْدَكَ مِنِّي – مِثْلُ الَّذِي مِنْكَ عِنْدِي

لَبِتَّ، بَعْدِيَ، مِثْلِي، – وَبِتُّ، مِثْلَكَ، بَعْدِي[680]

"Ey sevgi bağımı koparan ama hicran bağımı birleştiren!
Ve beni unutan! Bilmez aşkımında çilemin de uzun sürdüğünü.
Âşık olsaydın bana, sana âşık olduğum gibi,
Benden sonra benim gibi olurdun ve ben de senin gibi olurdum senden sonra."

يا فَتِيتَ المِسْكِ، يا شَمْسَ الضُّحَى، – يا قَضِيبَ البَانِ، يا رِيمَ الفَلاَ

إنْ يَكُنْ لِي أَمَلٌ، غَيْرَ الرِّضَا – مِنْكَ، لاَ بُلِّغْتُ ذَاكَ الأَمَلاَ[681]

"Ey misk parçası, sabah güneşi! Ey buhur çubuğu, çöl ceylanı!
Senin mutluluğundan başka bir ümidim varsa, ulaşmayayım ben o ümide."

Lafız-mana/ses-duygu uyumu bağlamında İbn Zeydûn'un şiirleri arasında *Nûniyye*'si de güzel bir örnek teşkil eder. Nitekim birçok çalışmaya konu olmuş ve yaygın olarak kullandığı kelime ve kalıpların, seçtiği kafiyenin ve hatta harflerin bile duygularını tam olarak yansıttığı gibi tespitler de yapılmıştır. Kafiyesindeki ا، ن، ي harflerinden ن harfinin inilti ve feryadın işareti olduğu, ن harfinden sonra gelen ve sesi uzatan elif harfinin, bu inlemenin ta derinden geldiğini ifade ettiği ve okuyuşta kolayılık sağladığı, bu yüzden şiirde genel olarak elif ve ن harflerini çokluğunun dikkat çektiği gibi tespitler de bunlardan bazılarıdır.[682]

[680] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 462.
[681] Aynı eser, s. 421.
[682] Detaylı inceleme için bk. 'Atâ, Ahmed Muhammed, **Nûniyyetu İbn Zeydûn beyne't-te'sîr ve't-teessur**, Mektebetu'l-âdâb, 2005; Bûzeyne, Muhammed, **Nûniyyetu İbn Zeydûn ve**

18. ‘AKS

‘Aks sanatı bedî‘ sanatlarındandır. Bir cümlenin kelimeleri arasında takdîm te’hîr yaparak başka bir cümle kurmaktır. Ancak iki cümle arasında anlam açısından bir bağlantı vardır. ‘Aks sanatına, bir cümlenin kelimelerini ters çevirerek başka bir cümle kurmak da denebilir.[683] ﴿وَتُخْرِجُ الحَيَّ مِنَ المَيِّتِ وَتُخْرِجُ المَيِّتَ مِنَ الحَيِّ﴾[684]

“Canlıyı ölüden çıkarırsın ve ölüyü canlıdan çıkarırsın.” ayeti, ‘aks sanatına verilen güzel örneklerdendir.

İbn Zeydûn’un şiirlerinden, ‘aks sanatına örneklik teşkil eden beyitlerden bazıları aşağıda verilmiştir:

لَوْ كانَ، عِنْدَكَ مِنِّي – مِثْلُ الَّذِي مِنْكَ عِنْدِي

لَبِتَّ، بَعْدِيَ، مِثْلِي، – وَبِتُّ مِثْلَكَ بَعْدِي[685]

“Âşık olsaydın bana, sana âşık olduğum gibi,

Benden sonra benim gibi olurdun ve ben de senin gibi olurdum senden sonra.”

يا لَيْتَ ما لَكَ عِنْدِي – مِنَ الهَوَى، لِيَ عِنْدَكْ

فَطَالَ لَيْلُكَ بَعْدِي، – كَطُولِ لَيْلِيَ بَعْدَكْ[686]

“Bende olan aşktan sende de olaydı keşke.

Uzasaydı gecelerin benden sonra, senden sonra bana uzadığı gibi.”

---

mu‘âradâtuha, Menşûrâtu Muhammed Bûzeyne, Tunus 1995; Özay, İbrahim, “İbn Zeydûn’un Nûniyyesi”, **Nüsha**, 9. Sayı, 3. Yıl, Ankara 2003, s.97-109; Elbek, Besme Mahfûz, “Nûniyyetu İbn Zeydûn ve mu‘âradâtuhâ es-Safediyye: dirâse ve muvâzene”, **Mecelletu’t-terbiye ve’l-‘ilm**, 14. Cilt, 3. Sayı, Musul 2007, s. 131-150; Âmâl Mûsâ Muhammed Nûr, “el-Fennu’l-belâgî fî nûniyyeti İbn Zeydûn”, **Mecelletu’l-‘ulûmi’l-insâniyye ve’l-iktisâdiyye**, 1. Sayı, 2013. Vol:14 (01), s. 1-13.

[683] et-Teftâzânî, **age.**, s. 650-651.

[684] Âl-i ‘İmr’an 3/27.

[685] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 462.

[686] Aynı eser, s. 412.

Bu örneklerde, beyitlerin ilk şatrında kullanılan cümlelerin kelimeleri, yerleri değiştirilerek ikinci şatırda başka cümleler içinde kullanılmıştır. Bu da ifadeye farklılık katmıştır. Telaffuzda ise farklı bir ritim ve ahenk meydana getirmiştir.

19. TASDÎR (REDDU'L-'ACUZ 'ALA'S-SADR)

Tasdîr, beytin ilk mısraında veya ikinci mısraın başında yer alan bir kelimeyi ikinci mısraın sonuna kafiye yapmaktır. Kafiye olarak tekrar edilen kelime, ilk mısraın başında olabileceği gibi ortasında, sonunda veya ikinci mısraın başında da olabilir. Tasdir, kelimenin aynısının tekrarıyla olabildiği gibi aralarında iştikak bağlantısı olan kelimelerin tekrarıyla da olabilir.[687]

Tasdîr sanatı, İbn Zeydûn'un yetmişe yakın beytinde görülmektedir. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

لَئِنْ قَصَّرَ اليَأْسُ مِنْكِ الأَمَلْ؛ – وَحَالَ تَحَنِّيكِ دُونَ الحِيَلْ

فَإِنَّ ذِمَامَ الهَوَى ، لَمْ أَزَلْ – أُبَقِّيهِ، حِفْظاً، كَمَا لَمْ أَزَلْ[688]

"Ümitsizlik, emellerini zayıflatmışsa ve suçlamaların çaresiz bırakmışsa,
Yinede aşkın kutsiyeti ebedi kalacaktır bende. Korunacaktır bende."

Yukarıdaki beyitlerin ikincisinde altı çizili örnekte tasdîr sanatı vardır. Nitekim ikinci beytin ilk mısraının sonunda kullanılan لَمْ أَزَلْ kelimesi beytin sonunda da tekrar edilmiştir. Şair, bu kullanımıyla beytin okunuşuna güzel bir ahenk katmıştır. Öte yandan aşkını korumaya devam edeceğini de yaptığı bu tekrarla vurgulamıştır.

تَمَنَّتْ، أَنْ تَنَالَ رِضَاكِ، نَفْسِي، – فَكَانَ، مَنِيَّةً، ذاكَ التَّمَنِّي

وَلَمْ أَجْنِ الذُّنُوبَ فَتَحْقِدِيهَا، – وَلكِنْ عادَةٌ مِنْكِ التَّجَنِّي[689]

"Nefsim, rızanı elde etmek istedi ama sonucu ölüm oldu o isteğin.

[687] et-Teftâzânî, **age.**, s. 689-694.
[688] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 394.
[689] Aynı eser, s. 427.

Suç işlemedim ki nefsime kin besleyesin. Fakat suçlamak senin adetindendir."

Burada ilk mısraın başında بقَنَّتْ fiili, beytin sonunda isim olarak tekrar edilmiştir. Aynı şekilde ilk mısraın başında yer alan أجْنِ fiili beytin sonunda isim olarak kafiye yapılmıştır. Böylece aralarında iştikak bağlantısı olan kelimeler, beyitlerin başında ve sonunda kullanılmak suretiyle tasdir sanatı yapılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde altı çizili olarak yer alan kelimeler, aynı beytin kafiyesi yapılmıştır. Bu sanat, beyitlerin ses ahengine olumlu bir etki yaptığı gibi tekrar edilen kelimelerin anlamını ise pekiştirmiştir:

أَأُسْلَبُ مِنْ وِصالِكِ، ما كُسِيتُ– وَأُعْزَلُ عَنْ رِضَاكِ وَقَدْ وَلِيتُ؟

وَكَيْفَ، وَفِي سَبِيلِ هَواكِ طَوْعاً، – لَقِيتُ مِنَ المَكَارِهِ مَا لَقِيتُ!

وَمَا رَدِّي عَلَى الوَاشِينَ، إلاَّ: – رَضِيتُ بِجَوْرِ مَالِكَتِي رَضِيتُ[690]

"Bana giysi olan ilgini kesiyor musun yoksa? Elde etmiş olduğum rızandan yoksun mu bırakıyorsun?

Bu nasıl olur! Oysa sana olan aşk yolunda her türlü sıkıntıya gönülden katlandım.

Arabozucu hainlere cevabım ise sadece şudur: Sevgilimin cevrine razıyım, razıyım."

لَوْ كانَ، عِنْدَكَ مِنِّي – مِثْلُ الَّذِي مِنْكَ عِنْدِي

لَبِتَّ، بَعْدِيَ، مِثْلِي، – وَبِتُّ مِثْلَكَ بَعْدِي[691]

"Keşke sana âşık olduğum gibi sen de bana âşık olsaydın.

Benden sonra benim gibi olurdun ve ben de senin gibi olurdum senden sonra."

[690] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, İmamuddin (Thk.), s. 52.
[691] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 462.

Aşağıdaki beytilerde ise beytin sonunda tekrar edilen kelime, müştak olarak tekrar edilmiştir:

وَأَغْرِسُ فِي مَحَبَّتِكَ الأَمانِي، – فَأَجْرِي الهَوْتَ مِنْ ثَمَرَاتِ غَرْسِي[692]

Bu beytin başında kullanılan kelime, sonunda da kullanılarak *tasdîr* sanatı yapılmıştır. Ancak aynı olmaları, iştikâk bakımındandır. Çünkü أَغْرِسُ kelimesi fiil iken beytin sonunda غَرْسِي kelimesi ise aynı kökten bir isimdir. Aynı durum aşağıdaki beyitlerde de geçerlidir.

عُودِي لِمَا أَصْفَيْتِنِيهِ مِنَ الهَوَى – بَدْءاً، فَلَسْتُ لِمَا كَرِهْتِ بِعائِدِ[693]

وَيَا نَسِيمَ الصَّبَا بَلِّغْ تَحِيَّتَنَا – مَنْ لَوْ عَلَى البُعْدِ حَيّاَ كانَ يُحْيِينَا

فَهَلْ أَرَى الدَّهْرَ يَقْضِينَا مُسَاعَفَةً – مِنْهُ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ غِبّاً تَقَاضِينَا

إِنْ كَانَ قَدْ عَزَّ فِي الدُّنْيَا اللِّقَاءُ بِكُمْ – فِي مَوْقِفِ الحَشْرِ نَلْقَاكُمْ وَتَلْقُونَا[694]

20. VEZİN VE KAFİYE

İbn Zeydûn, 167 şiirinde vezin olarak arûz ilminin kabul edilen on altı bahrinden aşağıda tabloda verilen on bir tanesini kullanmıştır. *el-Medîd, el-hezec, el-mudâri', el-muktadab* ve *el-mutedârik* bahirlerinde şiir yazmamıştır.

İbn Zeydûn'un, şiirlerinde kullandığı bahirler ve bu bahirlerdeki şiir ve beyit sayısı aşağıda verilmiştir:

Bahir adı	Şiir sayısı	Beyit sayısı

[692] İbn Zeydûn, **Dîvânu İbn Zeydûn**, el-Fâhûrî (Thk.), s. 458.
[693] Aynı eser, s. 408.
[694] Aynı eser, s. 389-391.

الطَّويل (et-Tavîl)	33	862
الكامِل (el-Kâmil). on bir tanesi مَجْزُوءُ الكامِل (Meczû’u’l-kâmil) dir.	28	495
البَسيط (el-Basît). bir tanesi مُخَلَّعُ البَسيط (muhalla‘u’l-basît) tir.	28	290
الوافِر (el-Vâfir). bir tanesi مَجْزُوءُ الوافِر (Meczû’u’l-vâfir) dir.	15	172
الخَفيف (el-Hafîf). üç tanesi مَجْزُوءُ الخَفيف (Meczû’u’l-hafîf) tir.	16	174
الرَّمَل (er-Remel) altı tanesi مَجْزُوءُ الرَّمَل (Meczû’u’r-remel) dir.	15	231
المُتَقارِب (el-Mutekârib)	13	253
السَّريع (es-Serî‘)	11	105
المُجْتَثّ (el-Muctess)	6	44
الرَّجَز (er-Recez)	1	42
المُنْسَرِح (el-Munserih)	1	10

Tabloya göre İbn Zeydûn, şiirlerinde klasik Arap vezinlerini kullanmış ve klasik Arap şiir formundan çıkmamıştır. Klasik Arap şiirinin yaklaşık üçte birinin vezni olan *"et-tavîl"* bahri[695], İbn Zeydûn'un şiirinde de ilk sıradadır. Yine klasik Arap şiirinde en çok kullanılan diğer bahirler sırasıyla *el-kâmil, el-basît, el-vâfir* ve *el-hafîf*[696], İbn Zeydûn tarafından da aynı sıklık oranında kullanılmıştır. Bunların dışında en çok kullanılan vezinlerden olan *el-mutekârib, er-remel* ve *es-serî'*[697] ise İbn Zeydûn'un şiirlerinde de sıklıkla kullanılmıştır. Yirmi iki şiirinde arûz bahirlerinin kısaltılmış hali olan *meczû'* şeklini kullanmıştır. Bu vezinlerle kurulu şiir şekil olarak sade, kolay ve musiki faaliyetlerine uygundur.

İbn Zeydûn, şiirlerinde kafiye olarak alfabenin yirmi sekiz harfinden yirmisini kullanmıştır.[698] Ancak kolay kelime bulunması, kulağa hoş gelmesi gibi sebeplerden dolayı bazı harfleri daha çok kullanmıştır. Nitekim Arap dilinde son harfe göre kelime kullanım sıklığında ilk altı sıra[699] ile İbn Zeydûn'un kâfiye olarak kullandığı harflerin sıklık derecesi aynıdır. Aynı durum, kullanmadığı harfler ile Arap dilinde en az kullanılan harfler arasındaki ilişkide de görülmektedir. Nitekim kullanmadığı ج، خ، ذ، ز، ص، ظ، غ، و harfleri, Arap dilinde de son harf itibariyle en az kullanılan harflerdir. Aşağıda kafiye olarak kullandığı harfleri ve her harfin şiir sayısı verilmiştir:

ض	ش	س	ر	د	ح	ث	ت	ب	ء
3	1	6	26	20	4	2	2	16	3

[695] Klasik Arap şiirinde kullanılan arûz bahirleri için bk. İbrâhîm Enîs, **Mûsîka'ş-şi'r**, 2. Baskı, Mektebetu'l-Anglo'l-Mısriyye, Kahire 1952, s. 189; Nihad M. Çetin, "Arûz", **DİA**, TDV, İstanbul 1991, III/424-437; İbrahim Yılmaz, "Tavîl", **DİA**, İstanbul 2011, XL/183-184.
[696] İbrâhîm Enîs, **age.**, s. 189-190.
[697] İbrâhîm Enîs, **age.**, s. 190.
[698] Konunun tafsilatı için bk. Fevzî Hıdır, **age.**, s. 212-239.
[699] Son harfe göre kelime sıklığı, tam olarak olmasa da bir fikir vermesi için İbn Manzûr'un Lisânu'l-'Arab'ı esas alınarak harfe yer verilen sayfa sayısına göre tespit edilmiştir. Buna göre en çok kullanılan 5 harf ve sayfa sayıları şunlardır: 1. ر (860), 2. ل (681), 3. م (600), 4. ب (542), 5. ن (440). En az kullanılan 5 harf ve sayfa sayıları ise şunlardır: 1. ظ (27), 2. غ (39), 3. ذ (44), 4. خ (58), 5. ث (82).

ي	هـ	ن	م	ل	ك	ق	ف	ع	ط
1	3	15	14	23	8	5	3	11	1

SONUÇ

Çalışmamız neticesinde aşağıdaki sonuçlara vardık:

İbn Zeydûn, Kurtuba'da Emevî hilafetinin yönetimden uzaklaştırılması ve yerine şûra hükümetinin kurulmasında öncülük etmiş ve dolayısıyla Mulûku't-tavâif döneminin başlamasına şahitlik yapmış aksiyon sahibi siyasi bir şahsiyettir. Ayrıca kâtiplik, elçilik, vezirlik, başvezirlik gibi yönetimin değişik kademelerinde görev almış bir devlet adamıdır. Ama bütün bunların ötesinde, o, Endülüs'ün en yetkin şair ve ediplerindendir. O, sadece Endülüs'ün değil, bütün Arap edipleri arasında hem nesirde hem şiirde söz sahibi olmuş ender kimseler arasında gösterilmiştir. Yazınsal alanda güçlü olduğu gibi sözel hitabette de kabiliyet sahibidir.

İbn Zeydûn'un şiirlerinde tema ve kavram açısından Doğu'nun büyük şairlerinin izleri görülmektedir. Ancak eskiden kopmasa da eskiyi güzel bir üslup ve yeni bir çehrede sunması, onun belirgin vasfıdır. Bu özelliğiyle onun şiirleri, tarz olarak neo-klasik kabul edilmiş ve Endülüs için *muhdes (yenilikçi) ekol* grubuna girmiştir.

İbn Zeydûn, tabiat tasvirleri, aşk ve mersiye türü şiirlerde özellikle ahenk ve akıcılık konusunda usta iken methiyelerde aynı başarıyı göstermemiştir. Aşktan ve aşkın sebep olduğu coşku, acı ve ızdırap gibi duyguları en akıcı ve güzel haliyle şiirlerine yansıtan bir şair olması hasebiyle Endülüs'te duygu şairlerinin üstadı olarak tarif edilmiştir. Şiirlerindeki müzikalitenin ve lirizmin etkisi sadece sonraki Endülüs

şairleri için değil, başta Fransa ozanları olmak üzere Avrupalı şairler için de ilham kaynağı olmuştur.

İbn Zeydûn'un şiirleri tür olarak gazel, medih, mersiye, şikâyet, özlem, ihvaniyyât, şarap, tabiat, aracılık isteği (isti'tâf), tehdit, hiciv gibi türlerden oluşmaktadır. Muhteva açısından ise çalışmamızda ele aldığımız duygular, tabiat, sosyal hayat, mekânlar, din, öğüt, tabâbet gibi temel konulardır.

İbn Zeydûn aşk hayatında vuslat hazzını yaşadığı gibi ayrılık acısını da yaşamıştır. İbn Zeydûn'un, emîrleriyle, dostlarıyla ve hocalarıyla samimi ve sıkı bir ilişkisi olmuştur. O, bunların kimilerinden vefa gördüğünü kimilerinden de vefasızlık gördüğünü belirtmiştir. Nitekim hapse atılmasının ardında emîrlerin vefasız olduğunu ifade etmiştir. İbn Zeydûn'un, aşk ve idari hayatında zaman zaman hasımları da olmuş, onlarla girdiği mücadeleyi şiirlerine yansıtmıştır. Bütün bunların neticesinde İbn Zeydûn'un şiirlerinde aşk, ayrılık, intikam, kıskançlık, vefa, vefasızlık, ümit, ümitsizlik, sitem, özlem gibi karmaşık ve çeşitlilik arz eden duygular dile getirilmiştir. Özellikle aşk ve aşkla ilgili duyguları ifade etmede daha başarılıdır.

İbn Zeydûn'un şiirlerinde tabiat tasviri de belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu yönüyle Endülüs'ün önde gelen ve Endülüs tabiatını gerçekçi bir şekilde işleyen önemli şairlerdendir.

İbn Zeydûn'un şiirleri, sosyal zümreler, hapis hayatı, eğlence hayatı, temizlik, giyim ve kuşam gibi Endülüs'ün sosyal hayatına dair önemli ipuçları içermektedir. Bunun yanında İslam dininin itikadî, amelî, kültürel ve inanca dair içerikler de yer almaktadır. Onun şiirlerinde az da olsa dönemin tababetine dair bazı işaretler yer almaktadır.

İbn Zeydûn'un dil ve edebiyat alanındaki derin vukufiyeti, geniş kültürü, bilgi birikimi, siyasi ve idari tecrübesi şiirlerinin muhteva yönü üzerinde olduğu kadar retorik yönü üzerinde de olumlu etkisi olmuştur. Bu yüzden onun şiirleri belagat açısından zengin ve çeşitli malzeme içermektedir. Siyasi, idari ve özel hayatında yaşadığı gelgitrler ve karmaşık durumlar şiirlerine yansımıştır. Nitekim tibak sanatını

(zıt anlamlı kelime kullanımı) en yaygın kullanan şairlerdendir. Teşbih, istiare ve kinaye sanatlarını da yaygın bir biçimde kullanmıştır. Bunların dışında onun şiirlerinde belagat ilminin beyân, me'ânî ve bedî' kısımlarının hepsinde değerlendirilmesi gereken güzel örnekler mevcuttur.

KAYNAKÇA

‘ABBÂS, Hasan, **Hasâisu’l-hurûfi’l-‘Arabiyye ve me‘ânîhâ**, İttihâdu’l-kuttâbi’l-‘Arab, 1998.

‘ABBÛD, Mârûn, **Edebu’l-‘Arab**, Dâru’s-sakâfe, Beyrut 1960.

ABDEL HALEEM, M. A. S., “Belâgî Maksatlar İçin Gramatik Değişim: Kur’ân’da İltifât ve İlintili Özellikler”, Ali Akay (Çev.), **SBARD**, 26. Sayı, 13. Yıl, Güz 2015/2, s. 223-256.

‘ABDUL‘AZÎM, ‘Alî, **İbn Zeydûn**, Dâru’l-ma‘ârif, Kahire 1953.

ADLER, G. J., **The Arabs Of Spain**, Wynkoop&Hallenbeck Yayınları, Newyork 1867.

AHMED, Muhammed, “İbn Zeydûn ve meâsiruhu’n-nesriyye”, **Mecelletu’l-mecmei’l-‘ilmiyyi’l-Hindî**, 20. Cilt, 1. Sayı, Aligarh 1998.

AKDAH, Hasnâ’, en-Nercisiyye ve tecelliyâtuhâ fî gazeli İbn Zeydûn, **Mecelletu Câmi‘eti Dimaşk**, Sayı (2+1), Yıl 2013, s. 189-224.

‘ALÎ, Âl-i, **Endülüs Tarihi**, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.

‘ALÎM, Ebû Bekr Muhammed, **ed-Durru’l-mahzûn fî şerhi Risâleti İbn Zeydûn**, Matba‘atu’ş-şark, Kahire 1926.

‘ALÎVÎ, ‘Abîr ‘Azîz, **el-Cumle fî şi‘ri İbn Zeydûn**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Tikrit 2002.

‘ALÎVÎ, Sâhira Huseyn ‘Âmirî, **el-Mekân fî şi‘ri İbn Zeydûn**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hille 2008.

‘ALİYYU’L-CÂRİM, Mustafâ Emîn, **el-Belâgatu’l-vâdiha**, Dâru’l-ma‘ârif.

ALTIKULAÇ, Tayyar, “Ebû Amr b. Alâ”, **DİA**, TDV, İstanbul 1994, X/94-97.

‘AŞŞÂŞ, et-Tayyib Ca‘fer Mâcid, **İbn Zeydûn**, eş-Şeriketu’t-Tûnusiyye, Tunus 1985.

‘ATÂ’, Ahmed Muhammed, **Nûniyyetu İbn Zeydûn beyne’t-te’sîr ve’t-teessur**, Mektebetu’l-âdâb, 2005.

ATİK, M. Kemal, “Endülüs ve Kuran İlimlerindeki Yeri”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2. Sayı, Kayseri 1985, s. 265-288.

AYBAKAN, Bilal, “İbnü’l-Vekîl”, **DİA**, TDV, İstanbul 2000, XXI/237-38.

BARDAKÇI, Mehmet Necmettin, “İbnü’l-Arabî Öncesi Endülüs’te Tasavvuf”, **Tasavvuf Dergisi**, 23. Sayı (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2), 2009, s. 325-355.

BEDEVÎ, Ahmed Ahmed, Hâmid ‘Abdulmecîd, **Dîvânu’l-Mu‘temid b. ‘Abbâd**, el-Matba‘atu’l-Emîriyye, Kahire 1951.

BİLGİN, Feridun, “Gırnata İsyanı (1568-1570) Çerçevesinde Osmanlı-Endülüs İlişkileri”, **Usûl İslam Araştırmaları**, 11. Sayı, Ocak-Haziran 2009, s. 117-140.

BROCKELMANN, Carl, **Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî** (I-VI), ‘Abdulhalim en-Neccâr (Çev.), 3. Baskı, Dâru’l-ma‘ârif, Kahire.

BÛZEYNE, Muhammed, **Nûniyyetu İbn Zeydûn ve mu‘âradâtuha**, Menşûrâtu Muhammed Bûzeyne, Tunus 1995.

CÂDE HASAN, Hasan, **İbn Zeydûn**, el-Matba‘atu'l-munîriyye, Kahire 1955.

CHAPMAN, Charles E., **A History of Spain**, The Free Press, 2. Baskı, New York 1966.

COUR, August, “İbn Zeydûn”, **İA**, 5/2. Cilt, MEB., Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Eskişehir 1997.

ÇAĞMAR, M. Edip, **Alıştırmalarla Belagat,** Mektebetu Diyâri Bekr, İstanbul 2013.

……., **İbn Rüşd’ün Nahiv Anlayışı (ed-Darûrî fî sinâ‘ati’n-Nahv Adlı Eseri Bağlamında)**, Bilgipa L.T.D., Diyarbakır 2012.

ÇELEBÎ, Mustafâ b. ‘Abdillâh Kâtip, **Keşfu’z-zunûn ‘an esâmi’l-kutubi ve’l-funûn** (I-II), Dâru ihyâi’turâsi’l-‘Arabî, Beyrut.

ÇETİN, Nihad M., “Arûz”, **DİA**, TDV, İstanbul 1991, III/424-437.

ÇUHADAR, Mustafa, “Küseyyir”, **DİA**, TDV, Ankara 2002, XXVI/575-576.

ed-DABBÎ, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Yahyâ el-Endelusî, **Buğyetu’l-multemis fî târîhi ricâli ehli’l-Endelûs** (I-II), İbrâhîm el-Ebyârî (Thk.), Dâru’l-kitâbi’l-Mısrî, Kahire 1989, Dâru’l-kitâbi’l-Lubnânî, Beyrut 1989.

DADAN, Ali, "Endülüs Adının Kökeni Üzerine", **İstem**, 7. Yıl, 14. Sayı, 2009, s. 371-376.

DAYF, Ahmed, **Belâgatu'l-'Arab fi'l-Endelûs**, Kahire 1924.

DAYF, Şevkî, **el-Medârisu'n-nahviyye**, Dâru'l-ma'ârif, 7. Baskı, Kahire 1968.

....., **İbn Zeydûn**, 12. Baskı, Dâru'l-ma'ârif, Kahire 1953.

DEREKÖY, Sefa, "Rönesans Aslında Reendülüsans mı?", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6. Cilt, 26. Sayı, Bahar 2013, s. 144-160.

DOĞAN, Yusuf, "Arap Gramerinde İlk Yenilikçilik Hareketleri ve Etkileri", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 8. Cilt, 3. Sayı, 2008, s.183-213.

EDDÎ, Valad Adubba, "er-Risâletu'l-hezliyye: Kirâetun fî vechil âhir lî İbn Zeydûn", **AAM**, 16. Sayı, Rabat 2009, s.227-248.

EFİL, Muhammed **İbn Zeydûn ve er-Risâletü'l-Hezeliyye ile er-Risâletü'l-Ciddiyye adlı eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatındaki yerleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Konya 2012.

ELBEK, Besme Mahfûz, "Nûniyyetu İbn Zeydûn ve mu'âradâtuhâ es-Safediyye: dirâse ve muvâzene", **Mecelletu't-terbiye ve'l-'ilm**, 14. Cilt, 3. Sayı, Musul 2007, s. 131-150.

EMÎN, Ahmed, **Zuhru'l-İslâm** (I-II), el-Mektebetu'l-'asriyye, Beyrut 2013.

el-ENDELUSÎ, 'Alî b. Mûsâ, **Râyâtu'l-muberrizîn ve gâyâtu'l-mumerrizîn**, Muhammed Ridvân ed-Dâye (Thk.), Dâru Tallâs, Şam 1987.

ENÎS, İbrâhîm, **Mûsîka'ş-şi'r**, 2. Baskı, Mektebetu'l-Anglo'l-Mısriyye, Kahire 1952.

ER, Rahmi, "İbn Ammâr", **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XIX/313-314.

……., "İbn Zeydûn", **AÜDTCFD**, 4. Cilt, I. Sayı, Ankara 1985, s.175-194.

....., "İbn Zeydûn", **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XX/464-466.

……., "İki Endülüs Şairi: İbn 'Ammâr ve İbn Hafâce", **AÜDTCFD**, 35. Cilt, 2. Sayı, Ankara 1991, s. 107-108.

EREN, Cüneyt, Vecih Uzunoğlu, **Arapça Belâgat**, Cantaş Yayınları, İstanbul 2012.

ERGİN, Mehmet Cevat, **Endülüslü Dilbilimci Ebu Bekir ez-Zübeydî ve el-Vâdıh'ı**, Araştırma Yayınları, Ankara 2011.

ERGİN, Mehmet Mesut, "Hicrî V. Yüzyılda Endülüs'te Mulûku't-Tavâif'in Ortaya Çıkışı ve Arap Şiirine Etkisi", **Nüsha**, 8. Sayı, 3. Yıl, Ankara 2003, s.129-146.

ERGÜVEN, Şahabettin, "Ana Hatlarıyla XI. Yüzyılda Endülüs'te Sosyal Hayat", **İstem**, 7. Yıl, 14. Sayı, 2009, s. 145-153.

……., "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6. Cilt, 12. Sayı, 2007/2, s. 143-155.

ERGÜVEN, Şahabettin, "X. ve XI. Yüzyıllarda Endülüs'ün İlmî ve Edebî Panoramasına Genel Bir Bakış", **İstem Dergisi**, 15. Sayı, 2010, s. 19-27.

el-EZRÂRÎ, Takiyyuddîn Ebû Bekr 'Alî b. 'Abdillâh el-Hamevî, **Hizânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb**, s. 232.

FİERRO, Isabel, "Hadis'in Endülüs'e Girişi", Murat Gökalp (Çev.), **AÜİFD**, 47. Cilt, 2. Sayı, 2006, s. 237-258.

GAZÂL, 'Adnân Muhammed, **Masâdiru dirâseti İbn Zeydûn**, Kuveyt 2004.

GOLDZİHER, Ignace, **Klasik Arap Literatürü**, Rahmi Er, Azmi Yüksel (Çev.), Vadi Yayınları, Ankara 1993.

GÖRGÜN, Tahsin, "Watt, William Montgomery", **DİA**, TDV, İstanbul 2013, XLIII/148-152.

GÜNEL, Fuat, "Garîz", **DİA**, TDV, İstanbul 1996, XIII/382.

……., "Ma'bed b. Vehb", **DİA**, TDV, Ankara 2003, XXVII/283.

GÜNER, Ahmet, "İbnü'l-'Amîd, Ebu'l-Fadl", **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XX/485-486.

GÜRDOĞAN, Ersin, **Hicaz'dan Endülüs'e**, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

HACCÂR, Sühâ Abbûd, "İbn Zekvân", **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XX/460-61.

el-HACCÎ, 'Abdurrahmân 'Alî, **et-Târîhu'l-Endelusî**, 2. Baskı, Dâru'l-kalem, Beyrut 1981.

……., **İbn Zeydûn es-sefîru'l-vasît**, Mektebetu'l-menâri'l-İslâmîyye, Kuveyt, 1987.

HAFÂCÎ, Muhammed 'Abdulmun'im, **el-Edebu'l-Endelusî**, Dâru'l-cîl, Beyrut 1992.

HÂFIZ, Rakîk, **el-Gazel fî Dîvâni İbn Zeydûn**, Sâmid Yayınları, 2003.

HÂLİS, Salâh, **İşbîliye fi'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî**, Dâru's-sakâfe, Beyrut.

el-HAMEVÎ, Yâkût, **Mu'cemu'l-buldân** (I-V), Dâru Sâdır, Beyrut.

HAMÎDULLÂH, Muhammed, "Fethu'l-Endelus fî hilâfeti 'Usmân", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, VII. Cilt, 1-2. Cüz, İstanbul 1978, s. 221-226.

HARYÛŞ, Huseyn, el-İltifât ve eseruhu fî şâi‘riyyeti İbn Zeydûn, **Mecelletu ebhâsi’l-Yermûk**, 13. Cilt, 2. Sayı, Yermuk 1995.

HASAN, Râide Zuhdî Reşîd, **el-Mâu fî şi‘ri’l-Buhturî ve İbn Zeydûn**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Nablus Üniversitesi.

el-HÂŞİMÎ, es-Seyyid Ahmed, **Cevâhiru’l-belâga fi’l-me‘ânî ve’l-beyâni ve’l-bedî‘**, el-Mektebetu’l-‘asriyye, Beyrut.

HATİPOĞLU, Mehmet S. “Goldziher, Ignaz”, **DİA**, TDV, İstanbul 1996, XIV/102-105.

HIDIR, Fevzî, **‘Anâsiru’l-ibdâi’l-fennî fî şi‘ri İbn Zeydûn**, Muessesetu Câizetu ‘Abdul‘azîz Sa‘ûd el-Babteyn, Kuveyt 2004.

el-HİMYERÎ, Muhammed b. ‘Abdilmun‘im, **er-Ravdu’l-mi‘târ fî haberi’l-aktâr**, İhsân ‘Abbâs (Thk.), 2. Baskı, Mektebetu Lubnân, Beyrut 1984.

HİTTİ, Philip K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi** (I-IV), Salih Tuğ (Çev.), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.

el-HUMEYDÎ, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Futûh, **Cezvetu’l-muktebis fî zikri vulâti’l-Endelus**, ed-Dâru’l-Mısriyye, Kahire 1966.

el-HÛRÎNÎ, Ebu’l-Vefâ Nasr b. Nasr Yûnus el-Vefâî, **el-Matâli‘u’n-Nasriyye li’l matabi‘i’l-Misriyye fi’l-usûli’l-hattiyye**, Tâhâ ‘Abdulmaksûd (Thk.), Mektebetu’s-sunne, Kahire 2005.

el-HURR, ‘Abdulmecîd, **İbn Zeydûn şâ‘iru’l-‘ışki ve’l-hanîn**, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 1992.

HUSEYN, Muhammed Kâmil**, el-Mûcez fî târîhi’t-tıbbi ve’s-saydeliyye ‘inde’l-‘Arab**, Câmi‘etu’l-‘Arabiyyi’l-Lîbî.

İBN BESSÂM, Ebu’l-Hasan ‘Alî eş-Şenterînî, **ez-Zahîre fî mehâsini ehli’l-Cezîre** (I-VIII), İhsân ‘Abbâs (Thk.), Dâru’s-sakâfe, Beyrut 1997.

İBN BEŞKUVÂL, Ebu’l-Kâsım Haleb b. ‘Abdulmelik, **es-Sila**, Ebû Usâme ‘İzzet el-‘Attâr el-Huseynî (Neşr.), 2. Baskı, Mektebetu’l-Hânicî, Kahire 1994.

İBN CİNNÎ, Ebu’l-Feth ‘Usmân, **el-Hasâis** (I-III), Muhammed ‘Alî en-Neccâr (Thk.), ‘Âlemu’l-kutub, Beyrut 2012.

İBN DİHYE, Ebu’l-Hattâb ‘Umer b. el-Hasan el-Kelbî, **el-Mutrib min eş‘âri ehli’l-‘Magrib**, İbrâhîm el-Ebyârî, Hâmid ‘Abdulmecîd, Ahmed Ahmed Bedevî (Thk.), el-Matba‘atu’l-Emîriyye, Kahire 1954.

İBN HAFÂCE, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ebi’l-Feth, **Dîvânu İbn Hafâce**, ‘Umer Fârûk et-Tabbâ‘ (Nşr.), Dâru’l-kalem, Beyrut 1994.

İBN HÂKÂN, Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed, **Kalâidu'l-'ikyân ve mahâsinu'l-a'yân**, Huseyn Yûsuf Haryûş (Thk.), Mektebetu'l-menâr, Zarkâ 1989.

……., **Matmahu'l-enfus ve mesrahu't-te'ennus fî mulahi ehli'l-Endelus**, Muhammed 'Alî Şevâbike (Thk.), Dâru 'Âmmâr ve Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1983.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-İşbîlî, **Mukaddimetu İbn Haldûn**, Dâru Ya'rub, Dimaşk 2004.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân** (I-VIII), İhsân 'Abbâs (Thk.), Dâru Sâdır, Beyrut.

İBN HAZM, 'Alî b. Ahmed, **Güvercin Gerdanlığı**, Mahmut Kanık (Çev.), 7. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2002.

İBN KUTEYBE, Ebû 'Abdillâh b. Muslim ed-Dîneverî, **eş-Şi'r ve'ş-şu'arâ'**, 2. Baskı, Ahmed Muhammed Şâkir (Thk.), Dâru'l-ma'ârif, Kahire 1958.

İBN MANSÛR, 'Abdulvehhâb, **A'lâmu'l-Magrib el-'Arabî**, el-Matba'atu'l-melekiyye, Rabat 1983.

İBN MANZÛR, **Lisânu'l-'Arab** (I-X), 2. Baskı, Dâru'l-kutubu'l-'ilmiyye, Beyrut 2013.

İBN NUBÂTE, Ebû Bekr Cemaluddîn Muhammed b. Muhammed el-Mısrî, **Serhu'l-uyûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn**, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Thk.), el-Mektebetu'l-'asriyye, Beyrut 1987.

İBN ZEYDÛN, Ebu'l-Velîd Ahmed b. 'Abdillâh b. Gâlib, **Dîvânu İbn Zeydûn** Kâmil Kîlânî, 'Abdurrahmân Halîfe (Thk.), Mustafâ el-Bâbâ el-Halebî ve evlâduh, Mısır 1932.

....., **Dîvânu İbn Zeydûn ve resâiluhu**, 'Alî 'Abdul'azîm (Thk.) Dâru Nahdati Misra, Kahire 1957.

……., **Dîvânu İbn Zeydûn**, Hannâ el-Fâhûrî (Thk.), Dâru'l-ceyl, Beyrut 1990.

……., **Dîvânu İbn Zeydûn**, Ferhât Yusuf (Thk.), 2. Baskı, Dâru'l-kutubu'l-'Arabiyye, Beyrut 1994.

……., **Dîvânu İbn Zeydûn**, 'Umer et-Tabbâ' (Thk.) Dâru'l-kalem, Beyrut.

……., **er-Risâletu'l-Hezliyye: Alaycı Hiciv Mektubu**, Kenan Demirayak (Çev.), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1999.

İBNU'L-EBBÂR, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr el-Kudâ'î, **el-Hulletu's-siyerâ'** (I-II), Huseyn Mu'nis (Thk.), 2. Baskı, Dâru'l-ma'ârif, Kahire 1985.

……., Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh b. Ebî Bekr el-Kudâ‘î, **İ‘tâbu’l-kuttâb**, Sâlih Eşter (Thk.), 2. Baskı, Dâru’l-Evzaî, Beyrut 1986.

İBNU’L-FARADÎ, Ebu’l-Velîd ‘Abdullâh b. Muhammed, **Târîhu ‘ulemâi’l-Endelus** (I-II), Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Tunus 2008.

İBNU’R-REŞÎK, Ebû ‘Alî el-Hasan b. Reşîk el-Kayrevânî el-Ezdî, **el-‘Umde fî mahâsini’ş-şi‘r ve âdâbih ve nakdih** (I-II) Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd (Thk.), Dâru’t-talâi‘, Kahire 2009.

İBNU’S-SAYRÂFÎ, **el-Muhtâr min şi‘ri şu‘arâi’l-Endelus**, ‘Abdurrazzâk Huseyn (Thk.), Dâru’l-Beşîr, Zarkâ’ 1985.

İMAMUDDÎN, S. Muhammed, **Endülüs Siyasi Tarihi**, Yusuf Yazar (Çev.), Rehber Yayıncılık, Ankara 1990.

‘İMRÂN, Ruhmî, Muhammed Ebû Zerr Halîl, “Sûretu’l-mer’e fi’ş-şi‘ri’l-Endelûsî fî ‘asri’t-Tevâif ve’l-Murâbitîn”, **Mecelletu’l-kısmi’l-‘Arabî**, 18. Sayı, Lahor 2011.

‘İNÂN, Muhammed ‘Abdullâh, **Devletu’l-İslâm fi’l-Endelus** (I-V), 4. Baskı, Mektebetu’l-Hânicî, Kahire 1997.

……., **Terâcim İslâmiyye Şarkiyye ve Endelusiyye**, 2. Baskı, Mektebetu’l-Hânicî, Kahire 1970.

‘İNÂNÎ, Muhammed Zekeriyya, **el-Muvaşşahâtu’l-Endelusiyye**, ‘Âlemu’l-ma‘rife, Kuveyt 1980.

‘İNÂNÎ, Mustafâ, **İzhâru’l-meknûn mine’r-risâleti’l-ciddiyye lî İbn Zeydûn**, 3. Baskı, el-Matba‘atu’r-Rahmâniyye, Kahire 1927.

el-İSFAHÂNÎ, Ebu’l-Ferec (ö. 356), **el-Egânî** (I-XV), İhsan ‘Abbâs, Bekr ‘Abbâs, İbrâhîm es-Se‘âfîn (Thk.), 3. Baskı, Dâru Sâdır, Beyrut 2008.

el-KÂDÎ, Ebu’l-Fadl ‘İyâd b. Mûsâ b. ‘İyâd el-Yahsubî, **Tertîbu’l-medârik ve takrîbu’l-mesâlik li ma‘rifeti mezhebi Mâlik** (I-II), Dâru’l-kitâbi’l-‘ilmiyye, Beyrut 1998.

KAFES, Mahmut, “Ebû Hayyân el-Endelüsî”, **DİA**, TDV, İstanbul 1994, X/154-157.

KAHYA, Esin, “Zehrâvî”, **DİA**, TDV, İstanbul 2013, XLIV/189-191.

KALLÂTÎ, ‘Abdulkâdir, **ed-Devletu’l-İslâmiyye fi’l-Endelus mine’l-mîlâd ile’s-sukût**, Dâru vahyi’l-kalem, Beyrut 2006.

KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, “İbn Hicce”, **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XX/65-66.

KARAELMA, Barış, “Endülüs’te Müzik Hayatı Üzerine Bir İnceleme”, **İstem**, 8. Yıl, 15. Sayı, 2010, s. 29-42.

KARİMA, El Jai, **La Poesie Galante En Andalousie L'Exemple D'Ibn Zaydûn (XI siecle),** yayınlanmamış doktora, Paris Üniversitesi Sanat ve Beşeri İlimler Enstitüsü, 2009-2010.

KOÇAK, Yaşar, "Endülüs Muvaşşahaları", **Nüsha**, 3. Sayı, 1. Yıl, Ankara 2001, s. 101-118.

KURD, Muhammed 'Alî**, Kunûzu'l-ecdâd**, 2. Baskı, Dâru'l-fikr, Dimaşk 1984.

LANDAU, Jacob M., "Gibb, Sir Alexander Roskeen", **DİA**, TDV, İstanbul 1996, XIV/66-67.

el-MAGRİBÎ, İbn Sa'îd Ebu'l-Hasen Nûruddîn 'Alî b. Muhammed b. 'Abdulmelik, **el-Mugrib fî hula'l-Magrib** (I-II), Şavkî Dayf (Thk.), 4. Baskı, Dâru'l-ma'ârif, Kahire.

el-MAKKARÎ, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, **Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelusi'r-ratîb** (I-XVI), İhsân 'Abbâs (Thk.), Dâru Sâdır, Beyrut 1968.

MEKKÎ, et-Tâhir Ahmed, **Dirâsâtun Endelusiyye**, 3. Baskı, Dâru'l-ma'ârif, Kahire 1987.

el-MERRÂKUŞÎ, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-'İzârî, **el-Beyânu'l-muğrib fî ahbâri'l-Endelusi ve'l-Magrib** (I-III), Levi Provençial ve C.S. Kûlân (Thk.) 3. Baskı, Dâru's-sakâfe, Beyrut 1983.

el-MERRÂKUŞÎ, Muhyiddîn 'Abdulvâhid b. 'Alî, **el-Mu'cib fî telhîsi ahbâri'l-Magrib**, Muhammed Sa'îd el-'Uryân (Thk.), Lecnetu ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, Kahire 1963.

el-MEVLEVÎ, Tahir, **Edebiyat Lügatı**, Kemal Edip Kürkçüoğlu (Nşr.) Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.

el-Mu'cemu'l-vasît, 4. Baskı, Mektebetu'ş-şurûki'd-duveliyye, Kahire 2004.

el-MU'TEMİD, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. 'Abbâd, **Dîvânu'l-Mu'temid b. 'Abbâd**, Hâmid 'Abdulmecîd ve Ahmed Ahmed Bedevî (Thk.), el-Matba'atu'l-emîriyye, Kahire 1951.

en-NASSÂR, 'Abdulmun'im 'Azîz, "Ebû Bekr b. Mulah şi'ruhu cem' ve dirâse", **Mecelletu kulliyeti't-terbiyeti'l-esâsiyye**, Sayı 47, Bağdat 2006, s. 51-76.

NICHOLSON, Reynold A., **A Literary History of the Arabs**, Adelphi Terrace, London 1907.

NÛR, Âmâl Mûsâ Muhammed, "el-Fennu'l-belâgî fî Nûniyyeti İbn Zeydûn", **Mecelletu'l-'ulûmi'l-insâniyye ve'l-iktisâdiyye**, 1. Sayı, 2013. Vol: 14 (01), s. 1-13.

en-NUVEYRÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. ‘Abdulvahhâb, **Nihâyetu’l-ereb fî funûni’l-edeb** (I-XXXIII), Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 1929.

ÖNKAŞ, Nilgün Açık, “Türk Halk Şiiri Örneklerinin Fonetik-Semantik İlişkisi ve Türkçe Eğitiminde Halk Şiirinden Yararlanma”, **Turkish Studies**, Sayı 6/2, İlkbahar 2011, s. 131-142.

ÖZ, Şaban, “Endülüs'te Tarih ve Kehhâle'ye Göre Endülüslü Tarihçiler”, **İstem**, 7. Yıl, 14. Sayı, 2009, s. 79-100.

ÖZAY, İbrahim, “İbn Zeydûn’un Nûniyyesi”, **Nüsha**, 9. Sayı, 3. Yıl, Ankara 2003, s. 97-109.

ÖZCAN, Tahsin, “Mehmed Said Efendi Halîlefendizâde”, **DİA**, TDV, Ankara 2003, XXVIII/523-524.

ÖZDEMİR, Mehmet, A. Engin BEKSAÇ, “Endülüs”, **DİA**, TDV, İstanbul 1995, XI/225-232.

……., “Garcia Gomez, Don Emilio”, **DİA**, TDV, İstanbul 1996, XIII/371-372.

……., “İbn Dihye el-Kelbî”, **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XIX/413-414.

……., “Müvelledûn'un Endülüs Emevileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri”, **AÜİFD**, 34. Sayı, Ankara 1993, s. 175-208.

……., “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, **İslamî Araştırmalar Dergisi**, 12. Cilt, 3.-4. Sayı, 1999, s. 285-286.

……., **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)**, TDV, Ankara 2012.

……., **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)**, 3. Baskı, TDV, Ankara 2010.

er-RÂFİ‘Î, Mustafâ Sâdık, **Târîhu âdâbi’l-‘Arab** (I-II), Mektebetu’l-îmân, Kahire.

er-RÂZÎ, ‘Alî Muhammed, **el-Endelûs ve’n-Nâsır**, 1967.

es-SAFEDÎ, Salâhuddin Halîl b. Aybek, **el-Vâfî bi’l-vefeyât** (I-XXX), Ahmed el-Arnâût, Turkî Mustafâ (Thk.), Dâru ihyâi’t-turâsi’l-‘Arabî.

……., **Tamâmu’l-mutûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn**, Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm (Thk.), Matba‘atu’l-vilâye, Bağdat 1909.

SÂLİM, ‘Abdulazîz, “Me‘âlimu Kurtuba fî şi‘ri İbn Zeydûn”, **Mecelletu Ma‘hedi’l-Mısrîyye**, 22. Cilt, Madrid 1984.

SENEDE, ‘Abdullâh, **Dîvânu İbn Zeydûn**, Dâru’l-ma‘rife, Beyrut 2005.

es-SÎRÂFÎ, Kâmil, **Dîvânu’l-Buhturî**, 3. Baskı, Dâru’l-ma‘ârif, Kahire 1977.

SUPHİ, Ahmet Furat, **Arap Edebiyatı Târihi** (I-II), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1996.

es-SUYÛTÎ, Celâluddîn ‘Abdurrahmân, **Bugyetu’l-vu‘ât fî tabakâti’l-lugaviyyîn ve’n-nuhât** (I-II), Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm (Thk.), 2. Baskı, Dâru’l-fikr, 1979.

eş-ŞATTÎ, ‘Abdulfettâh, “es-Sâbit ve’l-mutegayyir fî Nûniyyetey İbn Zeydûn ve Şavkî”, **Mecelletu Kulliyeti’l-âdâb**, 59. Cilt, 3. Sayı, Kahire 1999.

eş-ŞEK‘A, **el-Edebu’l-Endelûsî**, Dâru’l-‘ilm li’l-melâyîn, Beyrut 1983.

ŞERÂRE, ‘Abdullatîf, **Ebu’l-Velîd İbn Zedyûn**, Dâru’l-kitâbi’l-‘âlemiyye, Beyrut 1988.

ŞEVKÎ, Ahmed, **eş-Şavkiyyât** (I-IV), Matba‘atu Misra, Kahire 2011.

ŞEYBAN, Lütfi “Reconquista, Convivencia ve Influencia: Endülüs’te Müslüman – Hıristiyan İlişkileri”, **Tarih ve Düşünce Dergisi**, 39. Cilt, Mayıs 2003, s. 12-30.

ŞEYHA, Cumu‘a, **‘Asru İbn Zeydûn**, Muessesetu Câizetu ‘Abdul‘azîz Sa‘ûd el-Babteyn, Kuveyt 2004.

ŞUBBER, Cevâd, **Edebu’t-taff ev şu’arâu’l-Huseyn** (I-X), Dâru’l-Murtadâ, Beyrut 1988.

ŞUNDÎ, Hasan, ‘Alî Kurdî, “et-Taklîd fi’ş-şi‘ri’l-Endelusî”, **Dirâsâtu’l-edebi’l-mu‘âsır**, İslamî Âzâd Üniversitesi Tahran, 3. Yıl, 9. Sayı, s. 43-57.

TABL, Hasan, **Uslûbu’l-iltifât fi’l-belâgati’l-Kur’âniyye**, Dâru’l-fikri’l-‘Arabî, Kahire 1998.

TANRIVERDİ, Eyyüp, “Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshâk Ekolü”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 12. Cilt, 23. Sayı, 2007/2, s. 93-150.

et-TEFTÂZÂNÎ, Sa‘duddîn Mes‘ûd b. ‘Umer, **el-Mutavval**, 3. Baskı, Dâru’l-kutubu’l-‘ilmiyye, Beyrut 2013.

TOPRAK, Mehmet Faruk, “Endülüs Şiirine Genel Bakış”, **AÜDTCFD**, 1. Sayı, 32. Cilt, Ankara 1988, s.157-175.

……., **Endülüs Şiirinde Mersiye**, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 1990.

TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü, “Müctes”, **DİA**, TDV, İstanbul 2006, XXXI/456.

TÜCCAR, Zülfikar, “Buhtürî” **DİA**, TDV, İstanbul 1992, VI/381-383.

……., "Ubâde b. Mâüssemâ", **DİA**, TDV, İstanbul 2012, XLII/13.

TÜLÜCÜ, Süleyman, "Züheyr b. Ebî Sülmâ", **DİA**, TDV, İstanbul 2013, XLIV/540-42.

el-'UBEYDÎ, 'Âdil Hâdî Hammâdî, "Kadiyyetu'l-lafzi ve'l-ma'nâ", **el-Ustâd dergisi**, Sayı 201, Yıl 2012, s. 201-210.

el-UŞMÛNÎ, Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Muhammed, **Menhecu's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Thk.) Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1955.

ÜRÜN, Ahmet Kazım, "Ahmet Şevki ve Mehmet Âkif'te Ortak Unsurlar", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2. Yıl, 7. Sayı, Güz 2002, s. 83-98.

WATT, W. Montgomery, Pierre CACHIA, **Endülüs Tarihi**, Cumhur Ersin Adıgüzel, Qiyas Şükürov (Çev.), 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2012.

YA'KÛB, Emîl Bedî', **el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ilmi'l-'arûdi ve'l-kâfiye ve funûni'ş-şi'r**, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 1991

YALAR, Mehmet, "İbn Hazm'ın Edebî Kişiliği", **UÜİFD**, 16. Cilt, 1. Sayı, 2007, s. 13-14.

YILDIRIM, Aydın, **Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 2007.

YILDIZ, Musa, "İbn Bürd el-Asgar", **DİA**, TDV, İstanbul 1999, XIX/383-384.

YILMAZ, İbrahim, "Tavîl", **DİA**, İstanbul 2011, XL/183-184.

YUSUF, 'Abdullatîf 'İsâ, **es-Sûretu'l-fennî fî şi'ri İbn Zeydûn**, Dâru Gayda.

ZEKİ PAŞA, Ahmed, **es-Sefer ile'l-mu'temer**, Muessesetu Hindâvî, Kahire 2012.

ez-ZEYYÂT, Ahmed Hasan, **Târîhu'l-edebi'l-'Arabî**, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1995.

ez-ZİRİKLÎ, Hayruddîn, **el-A'lâm** (I-VIII), 15. Baskı, Dâru'l-'ilim li'l-melâyîn, Beyrut 2002.

ZİYA PAŞA, **Endülüs Tarihi**, Yasemin Ödük, Kâzım Masumi, Fatma Şahin (Çev.), 5. Baskı, Selis Yayınları, İstanbul 2012.

İnternet ve Film

SEYF, Velîd, Hatem ALİ (Yönetmen), *Mulûku't-tavâif* [otuz bölümlük dizi film], Suriye 2005.

"وَدَّعَ الصَّبْرَ وَدَّعَك", http://www.youtube.com/results?search_query=ودع+الصبر+محب+ودعك (26.12.2014); "نونية ابن زيدون", https://www.youtube.com/results?search_query=نونية ابن زيدون (08.09.2015).

"Sesler duygular arasındaki ilişki", http://bilimsol.org/bilimsol/dilbilim/seslerle-duygular-arasindaki-iliski, (26.12.2011).

"*Wallada & Ibn Zaydun - Eduardo Paniagua & El-Arabi Ensemble*", https://www.youtube.com/watch?v=4B1BBCsxY3A (29.11.2014).

https://ar.wikipedia.org/wiki/نور_الهدى (08.09.2015).

"*نور الهدى – قصيدة أضحى التنائي*", https://www.youtube.com/watch?v=gnq5kkz8fsk (08.09.2015).

"غادة شبير موشح ابن زيدون", "*غضّي جفونك – غادة شبير – الموشّحات*" https://www.youtube.com/watch?v=Y0EXrGeo8Cg (29.11.2014).